

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1979   **2**   letnik 33

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Jože Šorn
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. 8. 1979.

Izdajateljski svet: Lado Ambrožič ml., dr. Marjan Britovšek, dr. Tone Ferenc (predsednik), dr. Ferdo Gestrin, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič (tajnica), Drago Novak, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, dr. Tone Zorn, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), mag. Boris Gombač in dr. Karel Šiškovič (italijanščina), dr. Jaromir Beran, dr. Jože Maček in Madita Setinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnik revije: Franci Maticič

Sedež uredništva in uprave: Pedagoško-znanstvena enota za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 400 din, za društvene člane 220 din, za društvene člane-upokojece 165 din, za društvene člane-studente 110 din
Cena te številke v prosti prodaji je 130 din.

Tekoči račun: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna »Slovenija«, Ljubljana, april 1980

Naklada: 1500 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Janko Pleterski, O nekaterih vprašanih slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno ..... 203—220
 On Some Questions of the Political History of the Slovenes in the Decade Before the World War I
 О некоторых вопросах словенской политической истории за последнее десятилетие до Первой мировой войны
- Vasilij Melik, Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki ..... 221—227
 Democratization of the Electoral System (1907) and its Effects
 Демократизация избирательной системы (1907 г.) и ее результаты
- Avguštin Male, Iz politične zgodovine koroških Slovencev 1905—1914 ..... 229—246
 The Political History of the Carinthian Slovenes in 1905—1914
 Из политической истории каринтийских словенцев за гг. 1905—1914
- Boris Gombač, Slovenska politika v Trstu v desetletju pred prvo svetovno vojno ..... 247—261
 The Slovene Policy in Trieste During the Decade Before the World War I
 Словенская политика в Триесте за десятилетие до Первой мировой войны
- Luka Sienčnik, Janko Pleterski, Janez Stergar, Fran Zwitter, Razprava o vprašanih slovenske zgodovine 1904—1914 ..... 263—266
 Discussion About the Problems of the Slovene History 1904—1914
 Дискуссия по вопросам словенской истории 1904—1914
- Karel Šiškovič, Beneška Slovenija 1866—1918 ..... 267—280
 The Venetian Slovenia 1866—1918
 Венецианская Словения 1866—1918
- Fran Zwitter, Jaromir Beran, Vasilij Melik, Karel Šiškovič, Razprava o Beneški Sloveniji v letu 1866 ..... 281—282
 Discussion About the Venetian Slovenia In the Year 1866
 Дискуссия по вопросам Венецианской Словении в г. 1866
- Jaromir Beran: Plebiscit in razmejitev v Benečiji (1866 in 1867) ..... 283—297
 On the 1866 Plebiscite in Venete and Delimitation in 1866 and 1867
 Плебисцит и разграничение в Венецианской Словении (1866 и 1867)
- Jože Maček, Zgodovinski pogled na varstvo naravnega okolja ..... 299—309
 Protection of the Natural Environment from the Historical Point of View
 Исторический взгляд на сохранение природной среды
- Štefan Trojar, Nekaj didaktičnih izhodišč pri zgodovinski obravnavi gospodarsko-socialnih vsebin ..... 311—316
 Some Didactic Starting-Points for the Lessons of History from the Socio-Economic Point of View
 Некоторые дидактические отправные точки в историческом обсуждении экономическо-социального содержания

ZAPISI — NOTES — ЗАМЕТКИ

- Trije zaslužni člani Zgodovinskega društva za Slovenijo (dr. Pavle Blaznik, dr. France Škerl, prof. Bogo Teply) ..... 317—318
 Three Deserving Members of the Historical Society of Slovenia (Dr. Pavle Blaznik, Dr. France Škerl, Prof. Bogo Teply)
 Три почетных члена Исторического общества Словении (др Павле Блазник, др Франце Шкерл, проф. Бого Теплы)

Janko P r u n k , France Škerl— sedemdesetletnik	319—321
France Škerl — Septagenarian	
Семьдесят лет со дня рождения Франце Шкерла	
Nataša S t e r g a r , Bibliografija dr. Franceta Škerla	322—326
Bibliography of Dr. France Škerl	
Библиография др Франце Шкерла	

KONGRESI IN SIMPOZIJ — CONGRESSES AND SYMPOSIA — СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

Tone Z o r n , Dvanajsto zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije	327—329
The Twelfth Session of the Yugoslav-Czechoslovakian Historical Commission	
Двенадцатое заседание югославо-чехословацкой исторической комиссии	
Ignacij V o j e , Proslava in posvetovanje ob sedemstoletnici dubrovniškega arhiva in	
arhivske službe Jugoslavije	330—333
Celebration and Conference on the Seventh Centenary of the Dubrovnik Archives	
and the Archive Service in Yugoslavia	
Празднование и совещание по поводу семисотлетия дубровницкого архива и	
архивной службы Югославии	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Đurđica Petrović, Dubrovačko oružje u XIV veku (Vasko S i m o n i t i)	335
Bartholomaei Arnoldi de Usingen O.S.A. Responsio contra Apologiam Philippi Melan-	
chthonis: ur. Primož Simoniti (Branko R e i s p)	335—336
Gligor Stanojević, Srbija u vreme bečkog rata 1683—1699 (Ignacij V o j e)	336—338
Jože Stabej, Kruh ubogih. Kulturnozgodovinski in jezikovni načrt zgodovine krompirja	
na Slovenskem (Stane G r a n d a)	338—339
Ivan Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem (Jože Š o r n)	339—344
Carole Rogel, The Slovenes and Yugoslavism 1890-1914 (Janez S t e r g a r)	344—346
Tamara Pečar, Die Stellung der Slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten 1918—	
1920 (Tone Z o r n)	346—348
Hansjoachim W. Koch, Der deutsche Bürgerkrieg (Tone Z o r n)	348
Das Juliabkommen von 1936 (Tone Z o r n)	348—349
Irena Reuter-Hendrichs, Jugoslawische Aussénpolitik 1948—1968 (Marjeta Č a m p a)	349—350

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

Nataša S t e r g a r — Miloš R y b á ř — Olga J a n š a - Z o r n — Mara M e r v i č	
— Nataša K a n d u s , Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih	
knjižnicah v letu 1978	351—372
New Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1978	
Новые иностранные исторические издания в центральных люблянских би-	
блиотеках в 1978-ом году	

IZVLEČKI — SYNOPSIS — РЕЗЮМЕ

Izvlečki razprav v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, 2	V.—VIII.

Janko Pleterski

O NEKATERIH VPRAŠANJIH SLOVENSKE POLITIČNE ZGODOVINE V ZADNJEM DESETLETJU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor 27. 9.—1. 10. 1978

Gre za burno desetletje, ki ga moremo kot neko posebno poglavje zgodovinskega procesa ugotoviti v mednarodnem, v avstroogrskem in v slovenskem merilu. Popolnoma očitno je to glede njegovega konca, saj to je prva svetovna vojna. Začetek periode je kajpada neprimerno manj jasen, a vendar ugotovljiv. To je desetletje največjega razmaha imperializma kot svetovnega sistema, ki prav leta 1905 rodi tudi že prvo vojno za novo delitev imperialistične posesti, v katero je zapletena neka evropska velika imperialistična država, t. j. rusko-japonska vojna. Ruska revolucija, ki se je še istega leta razvnela ob porazu Rusije v tej vojni, ni skušala rešiti le vprašanja absolutizma, marveč je že naznanjala tudi revolucionarno zanikanje imperializma samega. Odmevi te revolucije so znano dejstvo.¹ Vplivali so tudi na dogajanje v Avstro-Ogrski. Tu se državnim vrhovom, ki stoje na stališču dualizma, posreči prav na začetku našega desetletja stišati krizo tega sistema, posreči se jim ugnati madžarsko meščansko opozicijo in jo pripeljati na stališča oportunitizma vladajočih. Nekakšen postranski rezultat pa je tisto, kar pomeni pravzaprav najpomembnejše sistemsko reformno dejanje, ki ga je Avstrija bila še zmožna tja do svojega konca, namreč volilna reforma za državni zbor, uvedba splošne in enake volilne pravice za moško prebivalstvo. Sledi nekaj let parlamentarnega optimizma, ki ga podpira zlasti delavska stranka. V zvezi s tem zavlada zatišje v njeni zunajparlamentarni dejavnosti, zatišje tudi v vodenju delavskih gospodarskih bojev. Po zadnjih državnozborskih volitvah 1911 ta optimizem naglo upada. To razočaranje pa se pri delavski stranki še ne prebije do spoznanja, da pravega boja za demokratizacijo države in odnosov v njej, zlasti tudi nacionalnih, ni mogoče ne začeti ne uspešno voditi brez direktnega boja proti nemško-avstro-ogrskemu imperializmu. To se pokaže tudi ob mednarodnih krizah, ki jih ta imperializem izziva: ob aneksijski 1908/1909 in balkanski 1912/1913, ko se pokaže nezadostnost platoničnega antimilitarizma in nerevolucionarnega pacifizma. Ti dve krizi še posebej postavita v prvo vrsto jugoslovansko in s tem tudi slovensko vprašanje. O zadnjem desetletju kot o posebni periodi govori tudi gospodarska zgodovina. Avstrijski avtorji pišejo, da je to v gospodarskem pogledu bilo najsrečnejše desetletje dvojne monarhije. Za Slovence je to trditev treba jemati z velikim pridržkom. Čeprav tudi na njihovem ozemlju v tem času industrializacija nedvomno napreduje, kar se očituje v dejstvu, da se delež agrarnega prebivalstva zdaj krči ravno pri Slovencih relativno najhitreje med vsemi narodi avstrijske državne polovice.² Nerešeni ostajajo trije veliki problemi narodnogospodarskega razvoja: agrarna kriza je še vedno silovita,³ razlika

¹ Odmev na Slovenskem obravnava, deloma s posegom tudi v čas svetovne vojne, Dušan Kermavner, Slovenska publicistika in prva ruska revolucija (Ljubljana 1960).

² Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni (Ljubljana 1936). — Janko Pleterski, Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno; v: Jugoslovanski narodi pred prvi svetSKI rat (Beograd 1967).

³ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zv. Agrarno gospodarstvo (Ljubljana 1970). Zlasti poglavji Kolonizacija in populacija ter Gospodarski obrat kmetije.

med slovenskim ozemljem kot nezadostno razvitim in pa med tradicionalno industrijskimi področji monarhije se ne manjša, temveč celo pogloblja,⁴ na Slovenskem najširše prevladuje kapital, ki je doma v tujini in ki odvaja presežno delo slovenskih delavcev drugam.⁵ Brez pospeševalnega dejavnika lastne državnosti, ki je nujen celo za najrazvitejše meščanske družbe, slovenski narod nima izgledov za tisti hitrejši gospodarski razvoj, na podlagi plodov lastnega dela, ki mu utegne zagotoviti prihodnost. Ravno na tem področju, kot tudi na področju odpora imperializmu, se z vedno večjim podarkom odpira vprašanje razmerja med delavskim in narodnim gibanjem. Socializem se vedno očitneje kaže kot rešitev problema malega naroda. To prepričanje pa še nikakor ni prevladujoče, med drugim tudi zato ne, ker socialdemokratska stranka sama omenjenega razmerja še ni učinkovito opredelila. Zato prevladuje malodušje, ki se kaže bodisi v neoilirizmu, ki ga ugotavljamo zelo močno v vseh treh slovenskih političnih taborih,⁶ bodisi že kar v izjavah kakor je tista Izidorja Cankarja iz zaključnega, predsarajevskega časa, ko je pisal o »sedanji agoniji našega naroda«.⁷

Pritisk imperializma se na Slovenskem kaže predvsem v obliki okrepjenega germanizacijskega pritiska, v prvi vrsti na Koroškem in Štajerskem, pa tudi v obliki nasilja nad znamenji narodnega odpora. Nekakšen uvod so dogodki v Domžalah 1. 1905, najvidnejši so septembrski dogodki 1. 1908 v Ljubljani; do nedavna manj znani pa so slovenski odpor in represalije ob delni mobilizaciji v času balkanske krize 1912/1913, ki zajamejo malodane vse slovensko ozemlje od Gorice do Maribora in Slovenskih Goric.⁸ Drugi imperializem, katerega pritisk pogojuje slovensko politiko tega desetletja tako močno, da je brez njega sploh ne bi mogli prav razumeti, je italijanski imperializem. Prav ob začetku tega desetletja vidimo, kako se v zvezi s Trstom, Slovenskim Primorjem in Istro zadnjič na političnem prizorišču prikaže stari, garibaldinski, levoliberalni iredentizem, a le zato, da bi izkazal, da Slovencev kot političnega subjekta ne upošteva in da se tudi on v boju proti Avstriji trudi za državno delitev slovenskega ozemlja.⁹ Neposredno za njim prevlada na tem prizorišču moderni imperializem Italije, ki so mu gesla iredentizma le še orodje nadaljnjega prodiranja na vzhodno jadransko obalo, na Balkan.¹⁰

Specifičnost slovenske politične zgodovine tega desetletja je zmago-slavje klerikalizma na Kranjskem kot sad njegove dolgoročne politične, organizacijske, socialne, gospodarske in narodnopolitične akcije, sad, ki ga je bilo mogoče utrgati ob izvršeni demokratizaciji volilnih redov.¹¹ Slovenski klerikalizem ob tem uveljavlja svojo namero postati vseljudo in s tem edino pravo slovensko gibanje, reorganizira se v Vseslovensko ljudsko stran-

⁴ Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Bd. I. Die wirtschaftliche Entwicklung (Wien 1973).

⁵ Bogo Grafenauer, Slovenija—Gospodarstvo; v: Enciklopedija Jugoslavije VII (Zagreb 1968). — Ferdo Gestrin, Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma; v: Kronika 17 (1963). — Jože Sorn, Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju; v: Jugoslovenski istorijski časopis 8 (1969).

⁶ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovenska ideja v letih 1903—1914; v: Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat (Beograd 1967). Ponatis v knjigi istega avtorja: Slovenci in jugoslovenska skupnost (Maribor 1972).

⁷ Izidor Cankar v: Dom in svet (1914), 126—7. Cit. po: Fr. Maslja — Podlimbarskega Zbrani spisi IV. zv., Gospodin Franjo I. del (Ljubljana 1931) XIII.

⁸ Janko Pleterski, Avstrija in Slovenci leta 1912—1913; v: Kronika 23 (1975) 110—120.

⁹ Janko Pleterski, Politika »novog kursa«, jadranski kompromis i Slovenci; v: Jugoslovenski istorijski časopis 14 (1975) 49—88.

¹⁰ Oko Trsta (Beograd 1945). — Slovensko Primorje in Istra (Beograd 1953). — Italijansko-jugoslovenske tize za istorijske tekstove; v: Jugoslovenski istorijski časopis (Beograd 1977) br. 3—4, 85—124. — Dragovan Sepić, Italijanski iredentizam na Jadranu. Konstante i transformacije; v: Casopis za suvremenu povijest 7 (Zagreb 1975) 5—32. — Renato Monteleone, Irredentismo; v: Il mondo contemporaneo vol. I: Storia d'Italia — 2, 573—583 in 910—922.

¹¹ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918 (Ljubljana 1965); zlasti pogl. Pregled volilne zgodovine, 203—306.

ko, zunaj katere ostaja le še Trst z Istro.¹² Goriška je še bojno področje, povsod drugod pa se zdi slovenski liberalizem brez malega ugnan. Drugače je seveda z nemškim ali nemškutarskim liberalizmom na Koroškem in Štajerskem.

Slovenski liberalni tabor, v katerega bilanco je v končni vsoti treba všteti tudi rezultate, ki jih je dalo gibanje narodnoradikalnih študentov in deloma celo gibanje narodnorevolucionarne mladine,¹³ se more klerikalizmu le šibko upirati. Njegova domena je kultura v ožjem smislu, čeprav najpomembnejšega pojava, slovenske moderne, ni mogoče prišteti kaki stranki. Svobodomiselnost je veliko širše obeležje kot pa zgolj liberalno-strankarsko. Ustvarjalnost liberalnega tabora je plodna zunaj Kranjske, v narodnostno mešanih mestih, v katerih ustavlja asimilacijo in ustaljuje navzočnost slovenskega meščanskega in v širšem smislu mestnega življa. Trst, Gorica, Celje, nekoliko tudi Maribor, postajajo mejniki v župančičevem smislu.¹⁴ Šibki poskus prav v tem desetletju na Koroškem, da bi nemškutarstvu v tej deželi končno zoperstavili alternativo slovenskega liberalizma, je obtičal v prepoznih začetkih.¹⁵ Kot posebna zavora se za pobudo slovenskega liberalnega tabora na tipično njegovem, na nacionalnem področju, prav ob začetku desetletja pokaže negativna izkušnja z »novim kurzom« hrvatske politike, ki sicer velja kot jugoslovanski, ki pa Slovence izpušča iz svojega računa in ki skuša mimo njih dogovoriti teritorialni kompromis z iredentisti v Italiji.¹⁶ S tem je slovenski liberalni tabor ne le potrjen v usmeritvi k reformi Avstrije, marveč je tudi onemogočen kot nosilec jugoslovanskih političnih povezav. V času balkanske krize, ko mu hrvatsko srbska koalicija odkloni vabilo na jugoslovanski sestanek v Trstu, se to še enkrat potrdi.¹⁷ Tako se liberalni tabor v aneksijski krizi pridruži trialistični iniciativi slovenskega klerikalizma, kljub poskusu tedaj še zunaj stranke stoječega Gregorja Žerjava opredeliti samostojen malo-jugoslovanski program.¹⁸ Konservativni značaj liberalne stranke na Kranjskem je tako utrjen, njegova vehementna odklonitev narodnorevolucionarne mladine pa razumljivejša. Ena izmed pomembnih idej, ki se rodi med liberalnimi politiki prav v času polemike z »novim kurzom« kot subdualističnim t. j. državno mejo med avstrijskimi in ogrskimi deželami priznavajočim konceptom, je zamisel dr. Henrika Tume o rešitvi slovenskega in jugoslovanskega vprašanja v širši državni skupnosti narodov Avstrije, Podonavja in Balkana.¹⁹ To je ideja, ki z dr. Tumo preide v krog slovenskih socialdemokratov in v tem krogu torej ni avstromarksističnega izvora.

Iniciativnost klerikalnega tabora v narodnem vprašanju, zasnovana že ob koncu prejšnjega stoletja, se je v teh razmerah še bolj uveljavljala. Omenili smo že trialistično akcijo, ki jo je ta tabor začel v času aneksije

¹² Drago Kladnik, Preosnova Katoliške narodne stranke v Slovensko ljudsko stranko l. 1905 (semi-narsko delo, FF 1978).

¹³ Ernest Turk, Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno; v: Razprave SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede 5: Hauptmanov zbornik (Ljubljana 1966) 391—418. — Preporodovci proti Avstriji, ur. Adolf Ponikvar (Ljubljana 1970).

¹⁴ Dušan Kernavner, Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v l. 1905—07; v: Novi svet VII (Ljubljana 1952) 253—262, 341—351, 449—463. — Fran Zwitter, Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike, ZC 18 (1964) 75—153. — Isti, Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja; v: Koroški plebiscit (Ljubljana 1970) 7—36. — Isti, (s sodelovanjem Jaroslava Sidaka in Vase Bogdanova) Nacionalni problemi v habsburški monarhiji (Ljubljana 1962). — V. Melik, delo nav. v op. 11.

¹⁵ Janko Pleterski, Politični profil koroškega časopisa »Mir« (1882—1920); v: ZC 10—11 (1956—57) 209—212. — Isti avtor, Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva Slovenske Koroške v letih 1848—1914 (Ljubljana 1965) 239—241 in 386—387.

¹⁶ J. Pleterski, delo nav. v op. 9.

¹⁷ Slovenec, 28. januar 1913, št. 22.

¹⁸ Janko Pleterski, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje; v: ZC 22 (1968) 169—184. — Gregor Žerjav, Jugoslovansko kraljestvo v okviru habsburške monarhije; v: Naš list (Kamnik 1908) 12. in 19. december, 49—50.

¹⁹ Henrik Turna, Jugoslovanska ideja in Slovenci (Gorica 1907).

Bosne in Hercegovine in ki jo je nadaljeval tja do vojne, izključujoč iz nje po l. 1909 liberalno stranko. Je pa ta trialistično-jugoslovanska politika, ccena njenega odnosa do nemških krščanskih socialcev pa do prestolonaslednika in njegovega kroga, prav posebno pa še zveza VSL z zedinjeno pravaško stranko hrvatskih dežel l. 1912 in pozneje, nujno potrebna temeljite osvetlitve, posebno še, ker v hrvatskem zgodovinospisju slovenska stran ni primerno ocenjena.²⁰ Iz pripravljene obsežne študije ne bi dajali zdaj izvlečkov, pač pa le omenjamo, da je zvezo slovenske klerikalne stranke s pravaši dozda v resnici še najbolj točno ocenil Ivan Cankar že v tistem času.²¹ Ugotovil je, da je VSL razen JSDS edina stopila prek slovenske meje v jugoslovansko smer, čeprav, »na zelo ozkosrčen način«. »Dejansko je ta stranka«, ji je priznal Cankar, »uveljavila svoje jugoslovanstvo«. Storila pa je to tako, »da se je združila, naravnost spojila s starčevičansko stranko...« Z združitvijo prav s to stranko pa si je, kot je menil Cankar »naprtila zaprašeni pravaški program in si postavila mejo, preko katere ne more nikamor.« Tedaj Cankar ni mogel vedeti, da se bo v vrstah samih hrvatskih pravašev v naslednjih, odločilnih vojnih letih uveljavila jugoslovanska struja, ki bo ta program presegla in slovenski klerikalni stranki omogočila stik tudi s Srbi in Muslimani.²² — Poleg tega bi se dalo govoriti še o drugih vprašanih, ki so potrebna osvetlitve: o razvoju tokov v VSL, o gledanju dr. J. E. Kreka na vprašanje narodne samoodločbe po izkušnji z avstrijsko politiko v času balkanske krize in še o marsičem.²³ Jasno pa je, da je politika klerikalnega tabora v svojem bistvu vezana z ohranjanjem danega meščanskega sistema in položaja cerkve v njem. Vendar se je tedaj dozdevalo, da to ni neposredno aktualno vprašanje, saj se je sistem spričo vedno splošnejšega reformizma avstrijskih socialdemokratskih strank počutil kar varnega.

Posebni in celo prvenstveni pomen razvoja tretjega, delavskega, socialističnega tabora v slovenskem političnem življenju že v desetletju pred prvo svetovno vojno, je očiten z današnjega, časovno in po kvalitativnih izkušnjah odmaknjene stališča, ko nam je jasno, da je že naslednji čas, čas prve svetovne vojne, Slovence postavil ne le pred vprašanje nacionalne, temveč tudi socialne revolucije. V splošnem lahko rečemo, da se je stranka slovenskega delavstva, Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, v tem zadnjem predvojnem desetletju organizacijsko in politično vidno utrjevala. Njeno delovanje se je razvijalo pod vplivom dveh središč, Ljubljane, kjer je bil sedež izvršilnega odbora stranke in pa Trsta, kjer je bilo največje zbirališče slovenskega delavstva. V Trstu se je politična moč — in s tem tudi samozavest — tega delavstva posebno krepila v zvezi z italijanskimi socialnimi demokrati, s katerimi skupaj že predstavlja najmočnejšo stranko v mestu.²⁴ Na štajerskem se je območje slovenske delavske stranke po

²⁰ Mirjana Gross, *Erzherzog Franz Ferdinand und die kroatische Frage*; v: *Osterreichische Osthefte* 8 (Wien 1966) 277—299. — Isti avtor, *Hrvatska politika velikoavstrijskega kruga oko prijestolonaslednika Franje Ferdinanda*; v: *Casopis za suvremenu povijest* 2 (Zagreb 1970) 9—74. — Isti avtor, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb 1972). — Janko Pleterski, *Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917*; v: *Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države* (Zagreb 1969) 121—130.

²¹ Ivan Cankar, *Slovinci in Jugoslavani*, predavanje 12. aprila 1913 v Ljubljani.

²² Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918 (Ljubljana 1971). Izšlo tudi v srbohrvatskem prevodu v Beogradu 1976 (Nolit). — Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (op. 20).

²³ Prim. polemično zavračanje Dušana Kermavnerja, *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah — Javorniku od začetkov do leta 1918*, III (Ljubljana 1975) 239 in druge.

²⁴ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja* (z opombami Dušana Kermavnerja) (Ljubljana 1937). — Vasilij Melik, *Volitve v Trstu 1907—1913*, ZC 1 (1947) 70—122. — Fran Zwitter, *Slovensko Primorje [1797—1918]*; v: *Slovensko primorje in Istra* (Beograd 1955) 77—115. — Ivan Regent, *Poglavja iz bojev za socializem. I—III* (Ljubljana 1967). — Rudolf Golouh, *Pol stoletja spominov* (Ljubljana 1966). — *Zgodovinski arhiv KPJ*, knj. 5. *Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920* (Beograd 1951). — Giuseppe Piemontese, *Il Movimento operaio a Trieste dalle origine alla fine della prima guerra mondiale* (Udine 1961). — Ennio Maserati, *Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale* (Milano 1973).

uvedbi novega državnozbornskega volilnega sistema razširilo na celotno ozemlje, ki so ga zajemali slovenski volilni okraji, težišče njenega delovanja pa je vendar ostajalo v območju Celja, predvsem pa v zasavskih revirjih.²⁵ Z volilno agitacijo in s svojimi kandidaturami je zdaj JSDS segala ob državnozbornskih volitvah celo na Koroško, seveda le v njen edini slovenski volilni okraj.²⁶ Organizacijsko se je v teh letih razširila tudi na Istro, kjer je zajela tudi hrvatsko delavstvo in kjer se je realno utrjeval njen jugoslovanski značaj.²⁷ Dodatno k že staremu tekmeču, krščansko socialnemu delavstvu, ki se je leta 1910 organizacijsko združilo v Jugoslovansko strokovno zvezo je slovenska socialna demokracija dobila še novega tekmeča med delavstvom, Narodno delavsko organizacijo. Na severnem slovenskem obrobju segata ti dve nerazredni slovenski delavski organizaciji tudi v industrijske kraje, kamor dejavnost JSDS ne seže.²⁸ Tu je treba posebej omeniti Maribor, ki je kljub slovenskemu proletariatu ostajal izključna domena nemške graške socialne demokracije. Prva naloga in prvo zanimanje Jugoslovanske socialnodemokratske stranke ostaja predvsem boj za vpliv med slovenskim delavstvom, stranka sama pa ostaja delavska stranka v ožjem, stanovskem smislu. Kljub posameznim poskusom je ostajalo odprto vprašanje socialdemokratskega programa in organizacije za gospodarsko socialno ogroženo kmečko prebivalstvo.²⁹ Takšno stanje je slej ko prej preprečevalo, da bi stranka rešila vprašanje, kako prestopiti ožje družbene meje delavskega razreda. Problem, kako postati »stranka vseh delovnih, izrabljanih, nesvobodnih slojev«,³⁰ torej vprašanje ljudskega gibanja pod vodstvom delavstva v neposredni strankarski povezanosti, se je sicer zastavilo na VII. zboru JSDS (31. januar—2. februar 1909) v obliki debate o taktiki, toda prevladalo je in ostalo prevladujoče stališče, da »slovenska stranka«, da srednji sloji in kmetje »nimajo razrednega smisla« in da mora »naš boj biti razredni boj«.³¹

Spričo takšnega, v končnem učinku delavsko stranko osamljujočega taktičnega stališča, je bilo tem pomembnejše vprašanje razmerja JSDS do slovenskega narodnega vprašanja in gibanja. Saj se je v problematiki tega razmerja očitovale in reševalo isto vprašanje zveze z vsemi ljudskimi plasti slovenske družbe, ki ga stranka ni rešila, kot smo že omenili, neposredno. Že tedaj se je večkrat izražalo spoznanje, da je »boj proti narodnostnemu hlapčevanju eminentno socialen boj«.³² Toda spoznanje splošno družbenega značaja narodnega vprašanja se še ni prebilo do zaokroženega teoretičnega nazora in strateško taktičnega koncepta, pomembnega za revolucijo.³³

²⁵ Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Stajarskem do prve svetovne vojne (Ljubljana 1976) tipkopis disertacije FF.

²⁶ Dušan Kermavner, O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa; v: Novi svet-5 (Ljubljana 1950). — J. Pieterski, delo nav. v op. 15 (Narodna in politična zavest na Koroškem) pogl. IX. — Fran Zwitter, Vprašanje koroške kandidature Ivana Cankarja leta 1907; v: Koledar Slovenske Koroške 1958 (Celovec—Porovlje) 57—61.

²⁷ D. Kermavner, delo nav. v op. 14. — Lilijana Prijon-Trampuž, Jugoslovanska socialdemokratska stranka v Istri. Ustanovitev in delovanje v letih 1907—1908; v: Slovensko morje in zaledje 1 (Koper 1977) 135—153.

²⁸ Miroslav Stiplošek, Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem 1918—1922 (v tisku).

²⁹ Dušan Kermavner, O tržaškem anarhizmu in nekaterih črtah slovenske socialne demokracije; v: ZČ 22 (1968) 115—133.

³⁰ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 179.

³¹ Narodnost in socializem. Članek v Naših zapiskih IX, 1912. Cit. po: Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi (Ljubljana 1938) 360.

³² Dušan Kermavner, Ludwig Gumplowicz in Slovenci; v: Naša Sodobnost 8 (Ljubljana 1960) 784. Avtor zavrača Vaso Čubriločiča, ki je Leninu že za čas pred letom 1914 pripisal naziranje, »da se radniška klasa radi uspeha svojih vlastitih klasnih težnjaj i interesa mora svuda, a pre svega u svojoj zemlji i kod svog naroda staviti na čelo nacionalno revolucionarnim pokretima« (Istorija političke misli u Srbiji XIX. veka, 397) in pripominja: »V takratnih pogojih se je socialistična strategija v narodnostnem vprašanju usmerjala drugače in je nikakor ni dopustno za nazaj premikati na poznejši tir.«

Vprašanje narodnostne politike Jugoslovanske socialno demokratske stranke pred prvo svetovno vojno velja v slovenskem zgodovinoepisju kot v glavnem rešeno. V zadnjih letih pa se vedno bolj očitno kaže, da temu nikakor ni tako. Pred vsem se postavlja naloga pregledati to tematiko z vidika novih dognanj o odnosu med revolucijo in nacijami, ki nam jih je cmogočila naša revolucionarna izkušnja in še prav posebej izkušnje boja za samoupravni socializem. Boj za svobodo nacionalnega življenja ni samo družbeno pomemben faktor, posredno odločilen tudi za socialistično revolucijo, ki mora znati izkoristiti njegove možnosti. Gre za vprašanje vodilne in odločilne pozicije delavskega razreda v narodu kot družbeni skupnosti, zunaj katere ni boja za razvijanje socialistične družbe.³⁴ Z vidika takšne celovite zgodovinske izkušnje je mogoče in je potrebno o nacionalni politiki JSDS še marsikaj povedati.

V vprašanju nacionalne politike JSDS pred prvo svetovno vojno se je v zadnjih letih poglobilo nekaj zgodovinarjev iz drugih naših republik, ki so odkrili nekaj novih dejstev o stikih slovenskih socialdemokratov s socialdemokrati drugih narodov današnje Jugoslavije. Vendar pa opozarjajo tudi sklepi teh zgodovinarjev, katerih zanimanje se osredotoča predvsem na vprašanja znane Tivolske konference leta 1909, pa tudi na stališča slovenskega predstavnika na Balkanski socialistični konferenci v Beogradu naslednje leto, da se bo treba celotnega problemskega kompleksa ponovno in izčrpno lotiti.

Nedvomno najresnejše delo o tako imenovanem avstromarksizmu in jugoslovanskem vprašanju, knjiga dr. Enverja Redžića, prihaja do takšnega poglobitnega sklepa: »Tivolska formula je bila politična zabloda in zgodovinska zgrešenost«.³⁵ Najbolj uničujoča pa je vsekakor bila sodba, ki jo je na svetovnem zgodovinskem kongresu v San Franciscu leta 1975 izrekel dr. Jovan Marjanović. Trdil je, da so udeleženci Tivolske konference v Ljubljani pledirali za zedinjenje vseh južnih Slovanov v eno nacijo, toda pod krono Habsburžanov, da je to bil poskus propagande za trializem in da je ta ideja za socialiste iz Srbije, Bolgarije in črne gore pomenila, da bi se morali bojevati proti neodvisnosti svojih nacionalnih držav.³⁶ Končno je tu še zelo informativna knjiga dr. Stojana Kesića o odnosih med delavskimi gibanji v jugoslovanskih deželah do leta 1914, ki posveča Tivolski in Beograjski konferenci posebno poglavje.³⁷ Tudi dr. Kesić je mnenja, da je Tivolska konferenca prišla na pozicije trializma, čeprav indirektno, da Tivolska resolucija ne more vzdržati resne kritike, ker v njej ni nič revolucionarnega, kar se vidi po tem, da za vsako ceno rešuje jugoslovansko vprašanje v okvirih avstroogrške monarhije in ker zastavlja boj za uresničevanje nacionalne, samostojne in neodvisne države. Razliko med koncepcijo Tivolske konference in pa koncepcijo Beograjske socialistične konference označuje tako, da je prva izhajala od »kulturno-nacionalne avtonomije jugoslovanskih narodov v preosnovani Avstroogrski«, druga pa od »zveze socialističnih republik na Balkanu«. Etbin Kristan, kot eden glavnih

³⁴ Najdan Pašić, Nacionalno pitanje u savremenoj epohi. Drugo izdanje (Beograd 1976). — Dušan Bilandžić, Historija Socijalističke Federativne Jugoslavije (Zagreb 1978). — Janko Pleterski, Značaj osme konferencije zagrebačkih komunista za tretiranje nacionalnog pitanja u politici KPJ; v: Osma konferencija zagrebačkih komunista i razvoj KPJ—SKJ kao moderne partije radničke klase (Zagreb 1978) 201—218 (izšlo tudi v Naših razgledih 1978 št. 23—24). — Isti avtor, Revolucija in vprašanje narodov (Ljubljana 1979). (v prvi redakciji izšlo v Teorija in praksa 14 (1977) 479—489; Pregled (Sarajevo 1977); Treći program Radio Beograd — Jesen 1977 in v: Radnička klasa i revolucionarna avangarda (Maribor 1978) 57—70).

³⁵ Enver Redžić, Avstromarksizam i jugoslovensko pitanje (Beograd 1977).

³⁶ Jovan Marjanović, Reforma ili revolucija na Balkanu; v: Jugoslovanski istorijski časopis 1975, 3—4 (Beograd) 8.

³⁷ Stojan Kesić, Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine (Beograd 1976).

avtorjev Tivolske resolucije, ni bil samo avstromarksist, enak Karlu Rennerju, marveč je bil zaradi svojega odličnega znanja srbohrvatskega jezika tudi eden izmed posrednikov, prek katerih je prodiral avstromarksizem med hrvatske socialiste.³⁸

Ne gre samo za to, da omenjeni avtorji v svojih ocenah premalo upoštevajo tisto, kar je mogoče najti v slovenskih objavah. Dr. Kesić npr. ne upošteva objavljene korespondence slovenskih socialdemokratov z Viktorjem Adlerjem o Tivolski konferenci.³⁹ Gre tudi za kriterije, o katerih bi se bilo treba zediniti. Dr. Redžić npr. pozna in upošteva omenjeno korespondenco, kar mu tudi omogoča popolnoma jasno spoznanje, da ne more biti točno znano spominsko zgodovinsko pričevanje dr. Henrika Tume, da je Tivolska konferenca bila vodena »docela v smislu dunajske centralne«. ⁴⁰ Kljub tej stvarni temeljitosti se tudi pri dr. Redžiću postavlja vprašanje kriterijev ocenjevanja. Že glede splošne slovenske politike tistega časa je jasno, da za zgodovinsko merilo ni mogoče jemati kar vprašanja, koliko je v njej bilo protiavtstrijske usmeritve v smislu nasprotovanja skupnosti narodov tega, v zgodovini nastalega državnega sklopa. In tudi za takšno merilo ni mogoče jemati jugoslovanstva kot neke nad narodi in s tem tudi nad Slovenci stoječe ideje. Toliko manj je seveda takšna merila mogoče uporabiti v primeru slovenske delavske stranke.

Kriterij v primeru delavske stranke je glede nacionalnega vprašanja možen le v tem smislu, da se raziše njeno približevanje družbenemu bistvu tega vprašanja v teoretičnem in političnem spoznanju ter dejavnosti, konkretno pa tudi njeno približevanje priznanju načela pravice narodov do samoodločbe. Nikakor pa ni mogoče vse to ocenjevati samo z vidika njene opredelitve za neko konkretno državopolitično programsko usmeritev. Spomnimo se na to, kako je Lenin še leta 1914, ko je vztrajno nadaljeval boj za priznanje pravice narodov do samoodločbe v programu revolucionarne delavske stranke, istočasno poudarja, da to ne pomeni, da mora takšna programska postavka postati kar zahteva po odepitvi Poljske, da to ne pomeni, da poljski socialisti ne bi smeli odcepitvi tudi nasprotovati.⁴¹

Samoodločba in boj zanjo še nista pomenila — kot pozneje v tridesetih letih in v naši NOB — poti k revoluciji, še nista pomenila spoja nacionalne in socialne revolucije v enoten proces. Razmere še niso dozorele za zamisel nacionalnih gibanj in revolucije pod vodstvom proletariata in sta odcepitev in državna samoosvojitev pomenili ustvarjanje meščanske narodne državnosti. Še celo v oktobrski revoluciji se geslo pravice narodov do samoodločbe in njegovo aktivno priznanje v politiki revolucionarne delavske partije postavlja le kot vprašanje boja za revolucionarno enotnost delavstva različnih narodov in hkrati kot vprašanje zaveznika revoluciji, ki se razvija v zatirajočem narodu. Boj za samoodločbo kot pot k revoluciji, to je spoznanje in dejanje šele poznejše dobe, ki ga ne moremo kar tako prenašati v čas pred prvo svetovno vojno ter ga tam uveljavljati kot merilo.⁴²

Kadar govorimo o nacionalni politiki slovenske delavske stranke v času do prve svetovne vojne, je poleg jasnosti o izhodiščnem kriteriju nujno uporabiti še dva metodološka vidika, ki sta sicer teoretično nesporna, ki pa ju v konkretnem zgodovinskem obravnavanju dostikrat pogrešamo. Prav takšno metodološko pravilo je priznana resnica, da je treba vse rav-

³⁸ S. Kesić, nav. delo, 280—300.

³⁹ Franc Rozman, Tri pisma o tivolski resoluciji 1909; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 13 (1973) 239—243.

⁴⁰ E. Redžić, delo nav. v op. 35, 214.

⁴¹ O pravici narodov do samoodločbe (1914).

nanje slovenske delavske stranke videti tudi v povezavi s celoto nacionalnega in državnega zgodovinskega dogajanja. Drugo takšno pravilo pa je, da je treba v vseh njenih stališčih in dejanjih iskati tudi element razvoja, najti v njih tisto, kar se nakazuje, a uveljavlja šele pozneje, hkrati pa tisto, kar prevladuje popreje, da bi se umaknilo novemu pozneje.

Glede prvega pravila lahko takoj rečemo, da je zelo očitno, da doseganje razpravljanje o tivolskem programu, še posebno tisto, ki ga najdemo pri omenjenih avtorjih, ne upošteva, ali pa premalo upošteva okoliščino, da je ta program reagiranje slovenske delavske stranke na nacionalno politične programe slovenskih meščanskih strank v času aneksijske krize, podobno kot je bil brnski program avstrijske socialne demokracije leta 1899 reagiranje na meščansko politiko v času t. im. Badenijeve krize.⁴³ Glede drugega pravila pa omenjamo, da je zlasti novejše razpravljanje potekalo pod vtisom, ki ga je ustvaril X. zbor JSDS ob koncu leta 1917, ko se je v iskanju opore za samostojno, razredno politiko ob konkurenčni akciji meščanstva z majniško deklaracijo tako močno skliceval na Tivolsko resolucijo.⁴⁴ Na ta način je zbor ustvarjal vtis o nacionalni politiki slovenske delavske stranke kot nekakšni nespremenljivi konstanti, čeprav že tedaj pozornemu opazovalcu ni moglo uiti, da je Tivolska resolucija v interpretaciji X. zbora nekaj drugega kot pa Tivolska resolucija iz leta 1909. Treba je zaznati in spoznati razvojni proces po Tivolski konferenci tja do svetovne vojne, in treba je ugotoviti, kakšno mesto zavzema Tivolska konferenca v razvojnem procesu do leta 1909.

V desetletju, ki je minilo od vseavstrijskega socialdemokratskega kongresa v Brnu leta 1899 in njegovega programa, pa do Tivolske konference, je potrebno natančneje preučiti razmerje socialdemokratov vseh narodov habsburške monarhije do t. im. avstrijskega državnega problema. V splošnem velja prepričanje, da je ena izmed bistvenih potez t. im. avstromarksizma — in to se je pokazalo tudi v razpravljanjih naših zgodovinarjev — opredelitev za velikodržavno ohranjevanje integralnosti tega državnega sklopa kot pogoja za uspešen razvoj socialističnih stremeljenj.⁴⁵ Znana knjiga nemškega zgodovinarja Hansa Mommsena o avstrijski socialni demokraciji in nacionalnem vprašanju prihaja do sklepov, ki takšnemu aksiomatičnemu gledanju nasprotujejo.⁴⁶ Mommsen pokaže, da tudi v vrhu avstrijsko-nemške socialne demokracije vladajo različni nazori o prihodnosti in zaželenosti tako države Habsburžanov v celoti kot tudi njene avstrijske državne polovice.

Samo Karl Renner, piše Mommsen, stoji ves čas na velikodržavnem, celoto monarhije obsegajočem stališču. Otto Bauer je l. 1912 to stališče opustil. V splošnem pa je v desetletju po Brnu nemško-avstrijska socialdemokratska stranka stala — tu in tam omahujoč — z Viktorjem Adlerjem vred na stališču male Avstrije, to pomeni, računala je na likvidacijo dualizma, ne z obnovo celotnosti monarhije, marveč z odcepitvijo Ogrske. Mommsen se zlasti sklicuje na IX. celokupni zbor avstrijske socialne demokracije leta 1903 in na njegov soglasno sprejeti sklep, »da socialna demokracija Avstrije ... naravnost, popolnoma in vselej odklanja državnopravno skup-

⁴³ F. Zwitter, Nacionalni problemi ..., 187. — Prim. Janko Pleterški, Die Badenkrise und die Slowenen; v: Die Donaumonarchie und die südslavische Frage von 1848 bis 1918 (Wien 1978) 73.

⁴⁴ Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 (Ljubljana 1968).

⁴⁵ Prim. Fran Zwitter, Zlom avstromarksizma pri Slovencih; ZC 26 (1972) 103—138. — Dušan Kermavner, Boj v političnem zgodovinspisju brez konca in kraja? ZC 27 (1973) 107—126. — France Klopčič, Avstromarksizem, slovensko meščanstvo in drugo; ZC 28 (1974) 131—160. — Zanimive precizacije in poglobitve prinaša Walter Lukan v svoji žal nedokončani recenziji knjige Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« v: Österreichische Osthefte 15 in 16 (Wien 1973 in 1974) 397—420 in 34—52.

⁴⁶ Hans Mommsen, Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat, I (Wien 1963).

nost z Ogrsko...« Ta sklep je znan tudi v naši literaturi, saj je objavljen v Zgodovinskem arhivu KPJ. V opombah je še citirano, na zboru izrečeno opozorilo, da ločitev Ogrske od Avstrije ne bo izpolnila pričakovanj. Ne bo utrdila male Avstrije, marveč bo razveza dualizma pomenila korak bliže k razhodu Avstrije, kajti podobne težnje po ločitvi bodo postavili tudi Čehi, Italijani in Hrvatje (izvajanja nemškega avstrijskega socialdemokrata Winarskega). Pobudniki stališča o odcepitvi Ogrske, med njimi sta Viktor Adler in Austerlitz, pravi Mommsen, so si od tega koraka obetali hitrejšo demokratizacijo razvezane Avstrije, ker se bo le-ta morala sprijazniti s položajem male države in se otresti svojih imperialističnih ambicij. Ko pa zmaga socializem, bo mala Avstrija likvidirana v velikonemškem smislu. S tem se približujejo konceptu revolucionarne levice iz 1848. leta. — Sklep IX. celokupnega zbora leta 1903 o odcepitvi Ogrske vsekakor pomeni tudi zavrnitev načrtov o Veliki Avstriji, ki so jih tedaj razvijali nemško-avstrijski krščanski socialci, upajoč na prestolonaslednika.⁴⁷ Velika Avstrija kot enotna monarhija ni izključevala etnične federalizacije (načrt Popovicija 1904). Teh načrtov se je skušala oprijeti tudi slovenska klerikalna stranka, da bi našla oporo za pridruževanje Slovencev hrvatskemu državnemu pravu.

Sklep IX. zbora o odcepitvi Ogrske je kot politično sredstvo za boj proti klerikalizmu na Slovenskem moral ustrezati tudi Jugoslovanski socialno demokratični stranki. Toda, ali je bil združljiv z njeno splošno zamisljivo, reševati problem socializma v južnoslovanski povezavi s »skupnim bojem vseh jugoslovanskih siromakov«? Kajti odcepitev Ogrske od Avstrije je pomenila še hujše in globlje državnoopravno odtrganje Slovencev od drugih Jugoslovancev dvojne monarhije, kot pa je to pomenil dualizem.

Stvar je pojasnil Etbin Kristan v debati na zboru, preden je tudi on glasoval za odcepitev Ogrske. Opozoril je, da je to vprašanje za Jugoslovane posebno važno, da so Jugoslovani že danes preveč razdeljeni in da se mu s tega vidika ne zdi zaželeno, da bi se obstoječi odnos med Avstrijo in Ogrsko še bolj zrahljal. Vendar, a to je važno, rešitev je iskal v tem smislu, da bo šele razhod omogočil združitev tistega, kar spada skupaj: »Čeprav na prvi pogled ločitev ni videti zaželeno, z višjega vidika ne preostaja nič drugega, kakor razdeliti to slučajno zlepljeno telo v njegove naravne dele; šele tedaj se bodo deli, ki spadajo skupaj, spet svobodno združili... Moderna Avstrija — morebiti pa to sploh ne bo Avstrija — lahko nastane le, če se nemoderna fiktivna Avstrija razruši.«⁴⁸

Razrešitvi krize dualizma s preprostimi razcepom dvojne habsburške monarhije v dve popolnoma ločeni državi je Etbin Kristan torej postavil nasproti perspektivo svobodnega združenja narodov, pri čemer je prav posebej poudarjal naravno skupnost Jugoslovancev. Nedvomno gre za drugačen koncept, kot pa je bil koncept nemško-avstrijskih iniciatorjev sklepa kongresa, ki so tako v avstrijski državni polovici kot v Ogrski gledali dve integralni celoti, obstoječi vsaka po lastnem državnem razlogu. Etbin Kristan pa je ves problem postavil na temelje narodov in njihove svobodne odločitve in vse to povezal s perspektivo zedinjenja Jugoslovancev. Ni bil na kakem državo ohranjajočem stališču, ni bil za poglobljanje državnih meja, pač pa za njihovo premagovanje kot pogoj samoodločbi narodov.

Pomemben dogodek, ki je še enkrat praktično osvetlil stališča IX. zbora, se je nedolgo zatem dogodil prav na območju JSDS, v Trstu. To je bil

⁴⁷ Prim. dela M. Grossove, nav. v op. 20. — Sistematično v: Rudolf Wierer, Der Föderalismus im Donauraum (Graz—Köln 1960). — F. Zwitter, delo nav. v op. 14 (Nacionalni problemi...). — Načrte Franca Ferdinanda raziskuje Vladimir Dedijer, Sarajevo 1914 (Ljubljana 1966).

⁴⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 115.

sestaneke predstavnikov socialistične stranke Italije in pa socialdemokratskih strank celotne Avstroogrske 20. do 22. maja 1905.

Tržaški sestanek naj bi v protivojnem smislu določil skupno platformo socialistov iz Italije in Avstroogrske v razmerju do nacionalnega boja Italijanov v Avstriji, potrdil naj bi skupno zavračanje iredentizma. Konference se je udeležila tudi Jugoslovanska socialdemokratska stranka, Etbin Kristan pa je na njej nastopal ne le kot njen predstavnik, marveč tudi kot član vodstva celokupne avstrijske socialne demokracije. Nedvomno je bil nastop JSDS na konferenci v Trstu pomemben tudi za razvoj socializma v samem mestu, saj je potrdil navzočnost slovenske socialne demokracije in utrdil platformo italijansko slovenskega socialističnega sodelovanja na Primorskem, ki je zelo pomembno za vse nadaljnje dogajanje do leta 1918. Zato je treba pogledati, s kakšnimi poudarki pa tudi pridržki se je skupno protiiredentistično stališče tedaj izoblikovalo.⁴⁹

Italijanski socialisti, tako oni iz Italije kot tisti s Primorskega, so iredentizem odklonili in sicer kot vir vojne nevarnosti pa tudi kot orožje meščanstva, ki z njim hoče doseči razcep v internacionalno strnjениh vrstah proletariata. Niso pa zahtev iredentizma odklonili načelno, vsi so pustili možnost njihovega uresničevanja v prihodnosti. Celo Pittoni je zavrnil očitke iredentistov, da hočejo italijanski tržaški socialisti »zavezati bodočnost naroda«, to je, izključiti iredentistično rešitev, z besedami: »Ničesar nečemo zavezati na nobeno stvar, s svojim bojem hočemo samo zagotoviti miren in popolen razvoj narodnosti na poti njihove končne odreditve (rendenzione)« — »Politično živimo v Avstriji, na področju kulture in socialistične misli pa živimo ob boku naših tovarišev v Italiji... Celotno našo nacionalno taktiko zidamo na temelju našega brnskega programa, katerega pa ne smemo razumeti v smislu, kot da bi se z njim hotelo dokončno rešiti vprašanje različnih narodnosti v Avstriji; treba ga je razumeti kot minimalni program, ki ga stranka predlaga, da bi rešili pred propadom ne Avstrijo, temveč narode Avstrije.«

Tudi Viktor Adler, kot govornik avstrijske socialne demokracije, ni zanimal pravice Italijanov do odcepitve v oddaljeni prihodnosti, opozarjal pa je na nujnost aktualnega socialističnega boja v okviru Avstrije. Brez Avstrije bi namreč vsi narodi poginili. Priznal je potrebo da Trentin dobi avtonomijo, kar bi bil začetek izvedbe brnskega programa, odklonil pa je etnično delitev Primorske in obenem poudaril pravico Italijanov do univerze v Trstu. Zavrnil je stališče, da je potreben samo boj za razbitje avstrijskega sistema in poudaril, da mora biti to tudi boj za novo Avstrijo narodov, ki je v interesu njihovega gospodarskega in kulturnega razvoja. Tudi avstrijski Nemci bi namreč lahko, podobno kot Italijani, težili po pridružitvi nemški državi. Nova Avstrija bo nastala po odcepitvi Ogrske. Ta odcepitev je nujna tudi kot sredstvo boja proti avstroogrskemu militarističnemu ekspanzionizmu, saj bo z njo Avstrija izgubila lažni status velike države. Glede vojne je Adler izrazil prepričanje, da je ne bo, obenem pa je tudi opozoril, da ni mogoče računati na generalno stavko avstrijskega delavstva proti njej.

Glavni govornik socialistov iz Italije, Bissolati, je Adlerjevo izjavo o nemožnosti generalnega štrajka v Avstriji za preprečitev vojne sprejel. Zahteval pa je zato boj za zadovoljitev italijanskih nacionalnih interesov v Avstriji, da bi s tem bil odstranjen razlog možnega konflikta! V tem smi-

⁴⁹ Il Lavoratore, 18.—23. maj 1905; Arbeiter Zeitung, 19.—28. maj 1905; Rdeči prapor (kolikor je letnik v Ljubljani) 26. maj 1905. — Konferenco omenja Leo Valiani, La dissoluzione dell'Austria — Ungheria (Milano 1966) 71—72.

slu je zahteval prednostno obravnavanje italijanskih nacionalnih zahtev v Avstriji pred zahtevami vseh drugih narodov.

Kaj je to pomenilo za JSDS in kako je v tem položaju reagiral Kristan?

Slovenska delavska stranka se je na tem sestanku prvič znašla na meddržavnem področju. Solidarno je nastopila v smislu boja proti vojni. To ni bil problem. Toda na tržaški konferenci se je nazorno srečala s primerom, ko so delavske stranke obravnavale kot posebno pomembno vprašanje svoje politike nek nacionalni problem, priznavajoč dejansko, če ne teoretično, njegov direktni pomen tudi za socialiste in proletariat. Stališča socialistov iz Italije so favorizirala položaj Italijanov v Primorju. Ti socialisti so zahtevali danes njihovo prednostno obravnavanje tudi v razmerju s Slovenci, v prihodnosti pa računali na delitev Primorja in na priključitev Trsta in zahodne Istre Italiji. Proti temu je avstrijska socialna demokracija odpirala perspektivo boja za novo Avstrijo, ki pa bo »mala«, ločena od Ogrske in ki bi kot takšna izključevala Slovence od jugoslovanske združitve. In celo v tej mali Avstriji je avstrijska socialna demokracija pripravljena brnski program izvajati le v primeru Trentina.

V svojih nastopih je Etbin Kristan skušal previdno, poln kritičnosti do slovenske narodne politike, potrditi slovensko navzočnost v Trstu, poudarjajoč da so tudi Slovenci revolucionarne krvi. O iredentizmu ni spregovoril, priznal pa je Italijanom pravico do univerze v Trstu, obenem z zelo previdno izraženo mislijo o njeni morebitni dvojezičnosti. Zelo jasno se je izrekel proti etnični razmejitvi na Primorskem, konkretno tudi v Istri, in za avtonomijo na personalnem načelu. Ničesar ni dejal o Adlerjevi perspektivi boja za novo, a malo Avstrijo, ničesar o slovenskem ali jugoslovanskem vprašanju v celoti. Omejil se je na to, da je zelo močno poudaril nujnost razredne solidarnosti slovenskega proletariata z italijanskim.

Kristan je s tem zadostil neposredni zahtevi položaja, vsa vprašanja prihodnosti pa pustil odprta. Da je čez štiri leta na Tivolski konferenci ta stvar bila čisto drugačna, je nedvomno prva lastnost tega zborovanja, ki jo je treba ugotoviti. Ta razvoj gotovo ni bil pogojen le po spremembah v koncepciji nemško-avstrijskih socialdemokratov, do katerih je medtem deloma prihajalo. Mommsen piše, da je uspeh v boju za volilno reformo v Avstriji 1906—1907, doseženo v zvezi s krono, poživil v njihovih vrstah upanje na možnost demokratične reforme za celoto monarhije. Pripominja pa tudi, da to upanje ni bilo dolgega veka in tudi da v nobenem trenutku ni bilo dovolj močno, da bi stranka uradno priznala velikoavstrijske nazore Rennerja in Bauerja.

So znamenja samostojnega napredovanja slovenskih socialnih demokratov v preučevanju narodnega vprašanja v letih pred Tivolsko konferenco. Le omenjamo izid brošure »Narodno vprašanje in Slovenci« v letu 1908, v kateri je Etbin Kristan segel precej globlje od sodanega poskusa Otta Bauerja.⁵⁰ Bolj izčrpno je obravnaval pomen socialne in gospodarske

⁵⁰ E. K. [Etbin Kristan], Narodno vprašanje in Slovenci (Ljubljana 1908). — Otto Bauer, Die soziale Gliederung der österreichischen Nationen; v: Der Kampf I (Wien 1907) 30—38. Zanimivo je ugotoviti, da je Bauerjeva študija pisana z vidika položaja nemškega naroda v Avstriji in njegove moči v državi v primerjavi z drugimi narodi. Ugotavlja sicer vpliv tradicionalnega nasprotja med gospodujočimi in podložnimi narodi na socialno strukturo, a pri Nemcih je vendarle kapitalistična, industrijska razvitost tista, ki dosti bolj pogojuje njihov značaj starega gospodujočega naroda kot pa tradicija. Njegov poglavitni sklep je: »Pri nobenem drugem narodu ne pomenijo delavci tako velikega deleža v celotnem prebivalstvu in usoda nobenega drugega naroda ni tako tesno povezana z blagom in bolj delavskega razreda kot je to pri Nemcih. Stvar delavskega razreda je stvar nemškega naroda.« — Bauerjeva misel o potrebnosti socializma za vladajoči, najrazvitejši narod v Avstriji, je nekam disonantna vzporednica navidez podobni misli Etbina Kristana v omenjeni brošuri: »Z vsakega stališča je socializem odrešenik malih in proletaričnih narodov. Slovenci, ki so majhni in proletarični, si zavarujejo svoj obstanek in razvoj, če pomagajo do zmage socializma.« — Izraz »proletaričen« pomeni Kristanu sinonim za revnost in izkoriščenost, ne pa oznake za razvito socialno strukturo; Slovenci niso narod z visokim deležem delavstva, kar je tako važno Bauerju za opredelitev značaja in prihodnosti Nemcev v Avstriji.

strukture prebivalstva, položaj naroda, govoril o industriji in narodnosti, o narodni avtonomiji in še posebej o narodnosti in socializmu. Čeprav Kristan ne pride do sklepa o političnemu značaju narodnega vprašanja pa vendarle dejansko pokaže njegovo povezanost s celoto družbenega razvoja.

Že smo omenili, da je JSDS leta 1908 z dr. Henrikom Tumo sprejemala tudi njegovo zamisel reševanja slovenskega in jugoslovanskega vprašanja v realni povezanosti jugoslovanskih narodov v širši skupnosti enakopravnih narodov podonavsko-balkanskega prostora, ki bi bila sposobna upreti se nemškemu in italijanskemu prodiranju. Obrise te zamisli razpoznavamo v tivolskih razpravljanjih in resoluciji pa tudi v Tumovem nastopu na Balkanski socialistični konferenci v Beogradu. Ta zamisel ni identična s trializmom.

Če omenimo vsaj še prizadevanja Albina Prepeluha in kroga »Naših zapiskov« za znanstveno obdelavo slovenskega vprašanja in poti socializma na Slovenskem⁵¹ moramo reči, da si je JSDS do leta 1909 že pridobila razmeroma globok vpogled v nacionalno problematiko. Njena stališča izražena na Tivolski konferenci leta 1909 in konkretizirana na Balkanski socialistični konferenci v Beogradu v razmerju do zamisli balkanskih socialistov niso bila improvizacija pod vplivom trenutne taktike avstrijske socialne demokracije.

Glede same Tivolske konference in njene resolucije se omejujemo na tiste momente, ki so v razpravljanjih jugoslovanskih zgodovinarjev bili premalo upoštevani, prezrti ali napačno tolmačeni.

Objavljena korespondenca z Viktorjem Adlerjem dokazuje, da je Tivolska konferenca bila samostojna pobuda JSDS in hrvatskih socialdemokratov, ki je bila na Dunaju sprejeta z vidnimi pomisleki. In ker je tudi udeležba Slovencev na Balkanski socialistični konferenci v Beogradu samo nadaljevanje te pobude, to ni bila emanacija politike dunajskega vodstva in tudi ne posledica nekakšne otroške navezanosti na »Mutterpartei« slovenskih socialistov. Sploh je treba opaziti neko razliko v obnašanju dunajskega vodstva do socialdemokratskih strank posameznih sosednjih dežel. Medtem ko je bila pobuda za stike s socialisti v Italiji za koordiniranje politike v narodnostnem vprašanju na strani dunajskega vodstva (to smo videli pri tržaški konferenci leta 1905, podobno konferenco pa so nameravali prirediti tudi leta 1911) pa to vodstvo na kako podobno konferenco s Srbsko socialdemokratsko stranko in tudi drugimi socialdemokratskimi strankami balkanskih držav sploh ni mislilo. To kljub temu, da je bilo ravno jugoslovansko vprašanje v aneksijski krizi očiten vir vojne nevarnosti in da bi s protivojnega stališča nujno terjalo neposredno uskladitev politike prizadetih delavskih strank. Stiki JSDS s socialisti drugih jugoslovanskih narodov in še posebej s socialisti Srbije, to je bila njihova lastna pobuda, ki so jo na Dunaju sprejemali z dokajšnjimi pridržki. Gledati v teh akcijah JSDS le nekakšno podaljšano roko dunajskega vodstva, ni ustrezno.

Glede Tivolske konference je treba tudi ugotoviti še nekaj, kar je vidno v korespondenci z Viktorjem Adlerjem: JSDS je hotela državnopravnim trialističnim načrtom in akciji meščanskih strank postaviti nasproti načrt, ki ne bi bil državnopraven. To je vidno tudi v poteku same konference in v njeni resoluciji. Govoriti o Tivolski konferenci kot o dejanju za trializem, je tudi s tega vidika neustrezno.

⁵¹ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi. S študijo Dušana Kermaunerja (Ljubljana 1938).

⁵² Prim. Fran Zwitter, v: Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugrske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države (Zagreb 1969) 290.

Res je bila Tivolska resolucija spisana tako, da je navidez dopuščala različna tolmačenja svojega osrednjega programskega zahtevka. Že tedaj so nekateri v njej hoteli videti državnopravni program, celo program državnega zedinjenja vseh jugoslovanskih narodov. Podobna tolmačenja, vsekakor v želji povzdigniti pomen tivolske konference, so se pojavljala tudi še v našem socialističnem zgodovinopisju.⁵³ Leta 1972 je prof. Zwitter še enkrat povzel: »Najbolj nejasna in v navideznem nasprotju s tezo o enotnem gospodarskem prostoru Avstroogrške je pa točka, kjer resolucija govori o stremljenju, da bi enotni jugoslovanski narod brez ozira na vse umetne državnopravne in politične pregraje živel 'skupno nacionalno avtonomno kulturno življenje kot svobodna enota v popolnoma demokratični konfederaciji narodov'; tu gre,« pravi Zwitter, »v resnici za idejo E. Kristana, da bodo nekoč v daljnji bodočnosti, ko bodo odmrle sve države in z njimi tudi Avstroogrška, živeli narodi kot personalno pravne enote v taki konfederaciji narodov.«⁵⁴ Mislim, da je ta interpretacija točna, predvsem glede nazorov Etbina Kristana. Niso pa vsi avtorji resolucije glede držav bili enakih nazorov kot Kristan.

Popolnoma svobodno, demokratično konfederacijo narodov, o kateri govori Tivoska resolucija, je treba teritorialno vsekakor razumeti kot podonavsko-balkansko, v Tumovem obsegu. V tem najširšem obsegu bi seveda bilo rešeno tudi jugoslovansko vprašanje v svoji ozemeljski celoti. Prav zanesljivo pa to ni bil načrt zedinjenja Jugoslovancev pod habsburško krono! Obstaja doslej še neznano tolmačenje Tivoske resolucije enega njenih avtorjev Juraja Demetrovića iz tistega časa, objavljeno v češki socialistični reviji »Akademie«.⁵⁴ Po tem tolmačenju terja Tivolska resolucija najprej narodno avtonomijo na personalnem načelu za avstroogrške Jugoslovane, kar pa bo mogoče uresničiti šele potem, ko se cela avstroogrška država spremeni v demokratično federacijo enakopravnih in svobodnih narodov. Paralelno s to demokratizacijo se v skupnem boju na gospodarskem področju uveljavlja proletarski socializem, ki osvobodi ne le delavski razred, temveč tudi narode. Končni cilj pa je rešitev celotnega jugoslovanskega vprašanja in sicer v mednarodnem socializmu, kajti edino ta omogoči svobodo, samostojnost in zedinjenje vseh Jugoslovancev. Z drugimi besedami: bodoča vsesplošna, podonavsko-balkanska konfederacija svobodnih narodov bi temeljila na socializmu. Uresničenje tega končnega cilja si Demetrović zamišlja postopno: najprej demokratizacija in narodnostna federalizacija Avstroogrške, v drugi etapi pa zbiranje in konstituiranje vseh Jugoslovancev v en narod s tem, da se balkanski narodi pridružijo federaciji te nove Avstroogrške. Pogoj vsemu pa je socializem. Poudarek na svobodnosti in samostojnosti seveda pomeni tudi soglasje narodov, dejansko njihovo politično samoodločbo. To ni načrt širjenja Avstrije ali Avstroogrške kot države. Po drugi strani je treba upoštevati, da tedaj, ko naši socialisti govorijo o Avstriji ali Avstroogrski, oni ne izražajo privrženosti neki državni ideji, pač pa je zanje to, kot se je izrazil italijanski socialdemokrat Pittoni, le konvencionalno ime nekega ozemlja.⁵⁵

Seveda je imel ta načrt svoje bistvene slabosti. Ni upošteval nujnosti političnega boja za samoodločbo narodov neposredno, marveč je to samoodločbo pričakoval šele od zmage socializma. Danes vemo, da so se stvari postavljale v obratnem vrstnem redu in da se je končno oboje pri nas zdru-

⁵³ ZC (1972), 109.

⁵⁴ Juraj Demetrović, Problem Jihoslovanstva a socialni demokracije; v: Akademie 14 (Praž 1910) 145-149.

⁵⁵ Na mednarodni socialistični konferenci v Trstu 1905. Il Lavoratore, 23. maj 1905, št. 1011.

žilo v isti proces. Druga zgodovinska šibkost tega koncepta je bila podcenjevanje imperializma kot novega družbenopolitičnega faktorja v tem delu sveta, posebej nemškega in avstroogrškega. Poglavitno oporo so videli v moči srednjeevropskega socializma, v prvi vrsti socialdemokratske stranke Nemčije. Niso pa videli v protimperializmu tiste prve nujnosti in taktike, po kateri bi delavske stranke lahko zavzele vodilno mesto v svojih narodih in uresničile tudi socialistično revolucijo. V tako protimperialistično koncepcijo je na Balkanu sili socialdemokrate sam položaj malih, po imperializmu ogroženih držav. Tu je bil prvi vir njihovega razhajanja v nazorih s socialdemokrati južnih Slovanov v habsburški monarhiji. Skupno pa je bilo tem in onim to, da niso v jugoslovanskem vprašanju videli samostojnega vprašanja v tem smislu, da bi ga bilo treba najprej in posebej reševati, marveč so v njem videli, vsak po svoje, del širšega vprašanja, eni boja za demokratizacijo avstroogrškega državnega sklopa in nato za socialistično donavsko-balkansko federacijo kulturnoavtonomnih narodov, drugi pa kot dopolnitev boja za socialistično balkansko federacijo. Ideja podonavsko-balkanske federacije je imela privlačnost za slovensko revolucionarno levico tudi še po razpadu Avstroogrške. Treba se je samo spomniti zamisli o tkim. Sudobi, Sudetsko-donavsko-balkanski federaciji, ki jo je razvijal Dragotin Gustinčič v krogu Komunistične partije Jugoslavije tja do leta 1923.⁵⁶ Še vedno je tedaj živelo prepričanje, da revolucije v Jugoslaviji in sploh na Balkanu ni mogoče uresničiti brez revolucije v Srednji Evropi. Ni še bilo jasno, da je dejansko že takrat bila zmaga nemškega nacionalizma in imperializma nad srednjeevropskim delavskim gibanjem epohalna, da je opredelila zgodovinski razvoj socializma v Srednji in Jugovzhodni Evropi za dogledno prihodnost čisto drugače, kot pa so to pričakovali socialisti tam od leta 1848 naprej. Če se vrnemo v leto 1909, je treba še upoštevati, da je na nazore slovenskih socialdemokratov vplivalo tudi prepričanje o šibkosti socializma na Balkanu, izvirajoči iz nerazvitosti balkanskih družb in gospodarstva. Šele balkanska vojna je stvari začela spreminjati.

Nedvomno so širokopotezne koncepcije bodočega razvoja, ki bo potekal ob naslohitvi na srednjeevropski socializem, vlivale slovenskim socialdemokratom veliko samozavest, jim omogočale prepričanje, da njihovo gledanje na prihodnost daleč nadkriljuje vse sodobne koncepte meščanske politike, ki so v tej perspektivi bili videti kaj klavrní. Vendar pa je po drugi strani zgodovinsko dejstvo, da so nacionalna gibanja, in med njimi tudi slovensko, prej reagirala na velike spremembe, ki jih je imperializem prinašal v ta del sveta. To posebej velja za narodno revolucionarno mladino, ki je intuitivno spoznala, da se je treba od nemškega imperializma državno ločiti, če naj bo boj proti njemu uspešen.

Če se od daljnjih vrnemo h kratkoročnim, etapnim ciljem Tivolske resolucije, ponovimo: to ni bil državnopravni program za reševanje jugoslovanskega vprašanja v okviru Avstroogrške. Popolnoma jasno je to spoznal kranjski deželni predsednik Schwarz in v tem smislu poročal 3. decembra 1909 dunajski vladi. Res je Tivolska resolucija, tako je pisal, precej nejasno in megleno sestavljena, dopušča tolmačenje, da se tudi jugoslovanska socialna demokracija zavzema za ustanovitev nove državne tvorbe na jugu monarhije. Vendar, pravi Schwarz, če upoštevamo izjave Etbina

⁵⁶ Janko Pleterski, Nacionalno vprašanje v teoriji in politiki KPJ—KPS; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 7 (1967).

Kristana na konferenci, je jasno, da gre samo za program zedinjevanja Jugoslovanov na kulturnem področju.⁵⁷

Kaj je torej Tivolska resolucija predvidevala kot neposredno nalogo? Tudi to razloži omenjeni Demetrovičev članek. On opozarja, da brnski program velja le za avstrijsko državno polovico in da to ni narodni program jugoslovanskih socialdemokratov. Kot program jugoslovanskih socialdemokratov ne more obveljati zahteva po razrešitvi problema dualizma z odcepitvijo Ogrske kot so to predložili avstrijski socialdemokrati leta 1903. Pa tudi trialistična koncepcija ne rešuje jugoslovanskega vprašanja, saj bi trializem pripeljal le še do večje zmede in do večjega razcveta absolutistične birokracije kot sedanjí dualizem. V akuten stadij stopa nekaj drugega, namreč vprašanje enotnega socialdemokratskega nacionalnega programa za celo Avstroogrsko. Če avstroogrška socialna demokracija tega ne doseže, bo prenehala obstajati kot celota, razbila se bo na vrsto socialdemokratskih strank. Demetrovič trdno veruje, da se to ne bo zgodilo, da se bo sestel vsedržavni socialdemokratski kongres, ki bo izdelal enoten nacionalni program za cel avstroogrski državni sklop.⁵⁸

Demetrovičeva izvajanja kažejo, da omemba o nujnosti revizije brnskega programa v Tivolski resoluciji, ne pomeni zahteve po uveljavljanju personalnega načela avtonomiji proti teritorialnemu, brnskemu, marveč da pomeni novo stališče v vprašanju dualizma. Pomeni angažiranje za zahtevo po reševanju nacionalnega vprašanja v Avstroogrski kot celoti in ne še za reševanje jugoslovanskega vprašanja v celoti. Ta zahteva je pravilno razumljiva le v zvezi z dolgoročno perspektivo, ki smo jo že obravnavali.

Že na sami Tivolski konferenci je predstavnik Srbske socialdemokratske stranke Dimitrije Tucović dal jasno razumeti, da ta program ne ustreza njegovi stranki in socialdemokratom balkanskih držav. V misli o čim tesnejši povezavi južnoslovanskih socialdemokratov, izraženi z geslom o jugoslovanski kulturni skupnosti, pa je vendarle videl pomembno realno vrednoto tudi za Srbe iz kraljevine, kajti ta misel jih »popelje iz dosedanje osamljenosti in blokade!« In v imenu balkanskih socialdemokratov je tudi poudaril solidarnost z idejo o »spajanju narodno šibkih v močne skupine«, saj se take skupine lahko »upro evropskemu kapitalu.«⁵⁹

Takšna metodološka izhodišča in vsi omenjeni posamezni momenti omogočajo tudi boljši razbor razpravljanj na prvi Balkanski socialistični konferenci malo pozneje, v začetku leta 1910 v Beogradu. Posebej omogočajo stvarno oceno stališč slovenskega in hrvatskih predstavnikov, ko glede narodov Avstroogrške niso uveljavljali pravice do samoodločbe, pravice do nacionalnih držav. Ne da bi se mogli tukaj poglobiti še v problematiko beograjske konference, le omenjamo, da je čisto razumljivo, da se socialdemokrati Srbije in Bolgarije niso mogli ogreti za vizijo kakega federiranja z Avstroogrsko, saj so to konkretno državo z vso upravičenostjo ocenjevali kot nosilko imperializma, ki ogroža svobodo balkanskih narodov. Politika nemškoavstrijske (in ogrske) socialne demokracije pa ni bila takšna, da bi vlivala upanje, da bi utegnila postati v bližnji prihodnosti resen dejavnik proti temu imperializmu. V politiki Srbske socialnodemokratske stranke priznanje pravice narodov do samoodločbe ni bilo moment revolucionarne akcije, marveč predvsem izhodišče za pozitiven odnos do obstoječe nacio-

⁵⁷ Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Fond ministrstva za notranje zadeve MdJ, Pr. N. 13359/M. J.

⁵⁸ Dobro je znano, da avstrijska in ogrska socialna demokracija nikoli več ni bila ne zmožna ne voljna sklicanja takšnega kongresa in priprave takšnega programa.

⁵⁹ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 193.

nalne državnosti.⁶⁰ Tudi s takšno omejitvijo pa je izrecno priznanje te pravice narodov bilo važen pozitiven element idejnega formata Srbske socialno-demokratske stranke.

In čas med Tivolsko konferenco pa začetkom prve svetovne vojne? Ali se v pojmovanju narodnega in jugoslovanskega vprašanja pri slovenski socialni demokraciji kaj premakne? Vemo za Tumovo, Prepeluhovo, Lončarjevo, Dermotovo in še posebno za Cankarjevo kritiko etničnega unitarizma Tivolske resolucije, izražene v letu 1913.⁶¹ So pa še nekatera druga znamenja, ki kažejo, da je v vrstah slovenskih socialnih demokratov kmalu po l. 1909 nastajal občutek, da tivolski program ne rešuje perečih vprašanj nacionalne politike delavske stranke v zatiranem narodu.

Takšno znamenje je bil znani spor med slovenskimi socialisti ob vprašanju šolskih društev v Trstu l. 1911. Spor je nastajal, ker sprejeto stališče, formalno internacionalistično, o enaki škodljivosti tako italijanske kot slovenske šolske družbe (Lege nazionale in Ciril-Methodove družbe) ni zadovoljevalo.⁶² To stališče ni dovolj upoštevalo razlike v položaju zatirajočega in zatiranega naroda. Poleg tega je značilno, da je spor nastal ob glasovanju nekaterih italijanskih socialdemokratskih poslancev v tržaškem občinskem svetu šele v letu 1911, ne pa že tudi v letih 1909 in 1910, ko so le-ti že tudi glasovali za podporo italijanski šolski družbi.⁶³ Vsekakor znamenje nove aktualizacije narodnega vprašanja v politiki JSDS. — Razdvojenost med slovenskimi socialdemokrati ni bila presežena, pač pa prekrita, ko so naslednjič leta 1912, tudi italijanski socialdemokrati glasovali proti podpori italijanski šolski družbi in za municipalizacijo slovenskih privatnih šol v Trstu.⁶⁴

V istem, 1911. letu, so se duhovi vzburkali ob češkem sindikalnem separatizmu. Med slovenskimi socialdemokrati do kakega spora ni prišlo, JSDS se je postavila na stran centralizma.⁶⁵ Toda če ugotavlja D. Kermavner, da so ob tisti priložnosti češki socialdemokrati občutili nezadostnost in nepravilnost shematičnega stališča »nemškega« socializma v narodnem vprašanju,⁶⁶ bi si težko mislili, da takšnih občutkov, čeprav potlačenih, ni bilo tudi med slovenskimi socialdemokrati.⁶⁷

Ob balkanski vojni l. 1912—1913 pa je stvar postala resna. Socialdemokratske stranke, ki na narodna gibanja kot družbena niso računale, je prehitelo nacionalno meščanstvo. Ljudstvo, ki mu je bil bližji izgon Turkov kot perspektiva federacije po zmagi socializma, je nacionalnim meščanstvom sledilo. Socialistom je grozila osamitev.⁶⁸ V tem položaju pride do že omenjene odprte kritike Tivolske resolucije. Marsikaj že imamo napisanega o tej kritiki, posebno še o stališčih Ivana Cankarja.⁶⁹ Ni pa še dovolj raziskano, kakšen je bil učinek Cankarjeve kritike. In to ne le učinek kritike neoliberalizma. Enako važno, če ne važnejše, je pogledati, koliko se je po Cankar-

⁶⁰ Dušan Lukač, Srpski socialisti o nacionalnem pitanju naroda na Balkanu; v: *Balkanica* 3 (Beograd 1972) 403. »... politično jedinstvo i nezavisnost naroda koji i danas dobivaju svoj izraz u nacionalnoj državi nisu samo potreba domaćeg kapitalizma već su i jedna opšta kulturna potreba svih društvenih klasa.« Resolucija VII. kongresa SSSP, Beograd, 17. maj 1909 o kolonialni politiki in nacionalnem vprašanju. Istorijski Arhiv KPJ, 3 (Beograd 1950) 118.

⁶¹ Dušan Kermavner v delu nav. v op. 51, 357.

⁶² Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 216—230. — D. Kermavner, delo nav. v op. 23, 169—175.

⁶³ E. Maserati, delo nav. v op. 24, 250.

⁶⁴ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 252—253.

⁶⁵ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 216—230.

⁶⁶ Dušan Kermavner, v delu nav. v op. 51, 360—361.

⁶⁷ Prim. Jurij Perovšek, JSDS in vprašanje češkega separatizma (diplomsko delo, FF 1978).

⁶⁸ E. Redžić, delo nav. v op. 35, 351.

⁶⁹ Spcrans (Edvard Kardelj), Razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja (Ljubljana 1939) 198—199. — Fran Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih; v: *ZC* 1 (1947) 53. — L. Ude, delo nav. v op. 6, 69—70. — Boris Zihert, Ivan Cankar in slovenska družba; v: *Teorija in praksa* 5 (Ljubljana 1968), 1690—1700.

jevem nastopu uveljavilo pri slovenskih socialistih spoznanje, da je naravno vprašanje političnega značaja, stvar boja za samoodločbo.

Ivan Cankar v 1913. letu ni sledil zamislim o najširši podonavsko-balkanski skupnosti narodov. Po geslu »uzdaj se u se i u svoje kljuse« se je usmeril k jugoslovanski federaciji (vključno Bolgare). Gotovo mu Tuma tudi v tem letu ni bil pripravljen slediti, čeprav je ob balkanski krizi še sam razočaran nad sposobnostjo avstrijskih državnih vrhov (na katere je dotlej računal), da bi spoznali pravi interes in poslanstvo Avstrije. A v veri v to poslanstvo na Balkanu vztraja trdno tja notri v svetovno vojno.⁷⁰

So pa znamenja, da se med nekaterimi drugimi slovenskimi socialisti uveljavlja Cankarjeva misel o samoodločbi. Podobno kot Cankar razmišlja dr. Anton Dermota.⁷¹ Če bi to še mogli pripisati njegovemu masarykovskemu izvoru, tega ne moremo več pri Milanu Lemežu. Ta se je v kritiki brošure dr. Vladimírja Knafliča o jugoslovanskem vprašanju izrekel proti federalizaciji velike Avstrije in proti širšim, podonavsko-balkanskim zamislim. Kot socialist se je zavzel za specifično rešitev jugoslovanskega vprašanja. »Mi imamo skrbeti predvsem zase in oprijeti onega treznega egoizma, ki ga izvajajo Čehi že dolgo... Svojo prihodnost si hočemo zavestno ustvarjati sami, da ne bo več odvisna od naključij, kot je bila do danes. Dvomljiva je gospodarska potrebnost enotne in velike Avstrije za Jugoslovane. Dejstva govore prejasno: narodnostna, federalistična Avstrija bi bila protiavstrijska. Vsakdo, kdor politiko jemlje kot resno življenjsko zadevo, najbolj pa socialist, mora narodno in jugoslovansko vprašanje poglobljeno preučevati. Socialist ima pa med vsemi največji interes na temeljiti rešitvi narodnostnega in specialno jugoslovanskega vprašanja.« (Podčrtal M. Lemež).⁷²

Očitno je točna trditev Ivana Cankarja v predavanju »Očiščenje in pomlajenje« aprila 1918 v Trstu, namreč, da je zahteva, naj se slovenska delavska stranka postavi na stališče samoodločbe naroda že takoj, ne šele po revoluciji, »poganjala svoje kali že dolgo pred vojno«. Te kali bo treba še raziskati in jih primerno ovrednotiti, brez predsodkov.⁷³

Zusammenfassung

ZU EINIGEN FRAGEN DER SLOWENISCHEN POLITIK IM LETZTEN JAHRZEHNT VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG

Nach einer kurzen Übersicht zu den Fragen der politischen und gesellschaftlichen Situation und Entwicklung der Slowenen im Jahrzehnt von 1904 bis 1914 lässt sich der Verfasser auf einige Fragen der nationalen Politik der slowenischen Sozialdemokratie näher ein. Teilweise kritisch gegen einige in letzter Zeit aufgekommte Urteile eingestellt weist er darauf hin, dass eine sich verändernde und entwickelnde Politik, die Bestandteil eines entscheidenden historischen Prozesses im slowenischen Raum ist, nämlich, des Entstehungsprozesses des revolutionären Verhältnisses zwischen der slowenischen Arbeiterbewegung und der Nationalbewegung, nicht statisch beurteilt werden kann. Unter Heranziehung von teilweise neuen Materialien stellt er die Entwicklung der Standpunkte der slowenischen Sozialdemokratie zum Staatsproblem der dualistischen Habsburgermonarchie wie auch zu der jugoslawische Frage, und zwar in der Zeit vom IX. Gesamtkongress

⁷⁰ Henrik Tuma, Vojna; v: Naši zapiski 11 (Gorica 1914) 225–233. — Prim. razčlenitev F. Zwittera v delu nav. v op. 45, 110–111.

⁷¹ »Naš problem ni toliko problem književnih vprašanj ali jezikovnih, marveč v prvi vrsti političen, gospodarski in socialen.« — Anton Dermota v: Veda 3 (Gorica 1913) 377. — Dušan Biber, Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki 1912–1913; v: Istorija XX veka (Beograd 1959).

⁷² M. R. Lemež, v: Naši zapiski 20 (Gorica 1913) 116–120.

⁷³ Dušan Kermavner, O aretacijah med prvo svetovno vojno; v: ZC 27 (1973) 345.

der österreichischen sozialdemokratischen Parteien im Jahr 1903, von der internationalen Konferenz der Sozialisten Österreich-Ungarns und Italiens im Jahr 1905 in Triest, bis zur jugoslawischen sozialistischen (Tivoli-) Konferenz im Jahr 1909 in Ljubljana. Er weist auf den Charakter des Tivoli-Programms und die Evolution der Stellungnahmen in den folgenden Jahren bis zum Anfang des ersten Weltkrieges hin. In diesen Jahren macht sich schon die Forderung bemerkbar, die Slowenische Sozialdemokratische Partei solle sich die Auffassung vom Recht der Völker auf Selbstbestimmung und von der Eigenständigkeit der jugoslawischen Frage zu eigen machen. Eine Besonderheit der slowenischen (und teilweise auch der kroatischen) Sozialdemokratie besteht darin, dass schon seit 1908 in ihren Reihen die Idee von einer sozialistischen Föderation der Donau- und Balkanvölker lebendig ist; diese Idee ist weder mit der austro-marxistischen Anschauung des Habsburgischen Staatsgefüges und Problems identisch, noch mit der enger gefaßten Idee von Sozialisten der Balkanstaaten über eine nur balkanische Föderation. Die Pläne der slowenischen Sozialdemokraten stützen sich auf den Sozialismus als erste Vorbedingung und zugleich auf die Erwartung, daß der Sozialismus im balkanischen Donauland eine Emanation seines siegreichen Einzuges nach Mitteleuropa sein werde.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za Zgodovinsko društvo za Slovenijo in naročnino na »Zgodovinski časopis«? Storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

* * *

Ali ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Potem ko je spomladi 1977 izšel ponatis prvega zvezka revije z letnico 1947, je bil septembra 1978 ponatisnjen tudi 17. letnik »Zgodovinskega časopisa« za leto 1963, januarja 1980 pa še 18. letnik »ZC« za leto 1964. Vsi trije ponatise in večina ostalih letnikov revije so na voljo pri upravi revije, na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12. Podrobne informacije o zalogi in cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

* * *

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov revije.

Vasilij Melik

DEMOKRATIZACIJA VOLILNEGA SISTEMA (1907) IN NJENI UČINKI

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 27. 9.—1. 10. 1978

Za volitve v avstrijski parlament od leta 1873 naprej je bilo značilno dvoje: s cenzom omejena volilna pravica, ki je zajela v začetku najmanj 4 %, proti koncu stoletja pa največ 9 % prebivalstva — ter kurije, ki so dajale celotnemu sistemu zares anahronističen značaj. Koristile so liberalnim strankam, ki so imele močne pozicije v mestih in v veleposestvu. v narodnostnem pogledu pa narodom, ki so imeli razvitejšo višjo družbo, to se pravi Nemcem, Italijanom in Poljakom. Na ta način so nastajale umetne večine. Štajerski deželni zbor je imel vseskozi absolutno večino nemških svobodnjakov. Če ne bi bilo kurij, pa bi bile v njem približno enako močno zastopane tri grupacije: nemško-svobodnjaška, nemško-klerikalna in slovenska.

Delavske in demokratične stranke so se od vsega začetka bojevale za »splošno in enako« volilno pravico. Leta 1896 je bila kot dodatek k starim kurijam uvedena še splošna kurija s splošno (seveda samo moško) volilno pravico in slabo šestino (17 %) poslancev. To je bila samo prehodna novost. Boj se je nadaljeval in načelo splošne in enake volilne pravice je zmagalo leta 1905 zaradi socialdemokratskih množičnih akcij za volilno reformo, zaradi krize vladnega sistema na Ogrskem in zaradi revolucije v Rusiji. Ministrski predsednik Gautsch je 28. novembra 1905 v parlamentu obljubil njegovo uresničenje. Februarja 1906 je vlada predložila svoj načrt. 27. marca 1906 je poslanska zbornica izvolila 49-članski odbor za volilno reformo. Pol leta je bilo težišče vsega dela v tem odboru. Osnutek, ki je bil konec oktobra dokončan, je poslanska zbornica le neznatno spremenila in ga 1. decembra 1906 sprejela. 21. januarja 1907 je sledila še gosposka zbornica. 26. januarja 1907 je dobil zakon cesarjevo sankcijo in maja 1907 so bile že prve parlamentarne volitve po novem sistemu.¹

V odboru za volilno reformo so bili zastopani vsi narodi razen Srbov in vse kurije. Zastopani so bili tako pristaši kot nasprotniki reforme. Od Slovencev so bili v njem trije predstavniki. Prvi je bil štajerski poslanec dr. Miroslav Ploj, izvoljen še v starem slogaškem okviru, sicer pa po nazorih liberalec. Drugi je bil šef kranjske Slovenske ljudske stranke dr. Ivan Šušteršič. Tretji je bil zastopnik slovenskih liberalnih poslancev, ki pa ni bil ves čas isti. Nekaj časa je bil Oskar Gabršček, nekaj časa Ivan Plantan, nekaj časa tudi Ivan Tavčar. Ploj je bil najprej izvoljen za prvega podpredsednika odbora, ko pa je predsednik odbora postal minister, je bil v 10. seji 12. junija 1906 Ploj izvoljen za predsednika in je vodil nato odbor, ki je imel vsega skupaj 62 sej, vse do konca, torej veliko večino njegovega obstoja. Šušteršič se je v pogajanjih in posvetih, ki so trajali v odboru,

¹ O volilni reformi glej William Alexander Jenks: The Austrian Electoral Reform of 1907, New York 1950, 227 strani; Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965, 440 strani. Celoten potek diskusije v odboru za volilno reformo dajejo Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses XVII. Session, Beilage 2727: Verhandlungen des Wahlreformausschusses.

v klubih, med klubi in z vlado, močno angažiral. »Sijajno se je izkazala šušteršičeva lokavost, gibčnost in taktična nadarjenost. Sedaj je zanj bil prišel ugodni trenutek, sedaj je prišel do velikega ugleda v parlamentu,« piše o njem Šuklje v svojih spominih.²

V zadnjem kurialnem parlamentu, izvoljenem v začetku leta 1901, je bilo 425 poslancev, med njimi 205 (48 %) Nemcev, 196 (46 %) Slovanov in 24 (6 %) Romanov (19 Italijanov in 5 Romunov). Po statistiki občevalnega jezika pa je bilo med prebivalstvom leta 1900 36 % Nemcev, 60 % Slovanov in 4 % Romanov. Vzrok za neenakopravno zastopstvo narodov ni bil samo v kurijah, ampak tudi v nepravilni porazdelitvi števila poslancev po deželah. Najslabše zastopstvo so imele dežele izven nekdanjega rimsko-nemškega cesarstva oziroma nemške zveze (Galicija, Bukovina, Dalmacija, Istra), ugodnejše češke dežele (Češka, Moravska, Šlezija), najugodnejše nemško-slovenske dežele razen Spodnje Avstrije, ki je imela tudi premajhno število poslancev. Tako stanje je ustvarila Schmerlingova ustavna ureditev leta 1861 in se je ohranjala ob vseh naslednjih reformah. Žrtev obobjega, kurialne in deželne neenakosti, so bili Ukrajinci, ki so imeli skoraj trikrat več prebivalcev kot Slovenci (Ukrajincev je bilo 13,2 % prebivalcev avstrijske polovice, Slovencev 4,7 %), pa manj poslancev (Ukrajinci 10 — 2,4 % vseh poslancev, Slovenci 15 — 3,5 %). Slovenci so bili samo žrtev kurialnega sistema: njihove dežele so bile po skupnem številu poslancev v parlamentu dobro zastopane. V tako imenovani Notranji Avstriji (Štajerska, Koroška, Kranjska, Primorska) so šteli Slovenci 41 % prebivalcev, toda zaradi kurialnega sistema samo 15 ali 24 % poslancev.

Dosledno izvedena splošna in enaka volilna pravica bi morala popraviti obe krivici: odpraviti bi morala kurije in neenakopravno zastopstvo posameznih dežel. To bi bila seveda prava revolucija. Tako globoke spremembe vlada ni nameravala izvesti in bi je nikdar ne dopustile stranke v parlamentu, ki so imele korist od starega razmerja sil. Soglasje teh strank pa je bilo nujno zaradi dvotretjinske večine, ki je bila potrebna za spremembo volilnega sistema.

Gautschev predlog reforme je povečal število poslancev za 30, od 425 na 455. Nemcem je puščal dotedanjih 205 mandatov (drugače razporejenih po deželah), Romanom je vzel 4 (vse Italijanom), tako da jih je ostalo 20; tako pridobljene mandate in ves povišek je dal Slovanom, ki bi jih bilo v parlamentu 230 ali 50,55 %. Nemški delež bi se zmanjšal od 48 % na 45 %, za pravično rešitev torej še vedno premalo. Zdaj se je začel ogorčen boj za razmerje med mandati posameznih narodov v odboru za volilno reformo, v javnih in tajnih pogajanjih med strankami in vladnimi zastopniki. Beati possidentes prejšnjega stanja so hoteli obdržati vsaj del pridobljene posesti in nerevolucionarni borci za splošno in enako volilno pravico so, če so hoteli, da reforma uspe, morali popuščati. Nova Hohenohejeva vlada je 25. maja, še preden se je začela v ustavnem odboru debata o posameznih členih Gautschevega predloga, predlagala zvišanje števila poslancev še za 40, na 495. Potem so nastajali še novi kompromisi, ki so končno zvišali število poslancev še za 21, na 516. Delež nemških poslancev se je s tem od Gautschevega predloga malenkostno dvignil, od 45,055 % na 45,155 % (od 205 na 233 poslancev), delež slovanskih poslancev malenkostno znižal, od 50,549 % na 50,194 %. Namesto 230 od 455 poslancev so jih dobili 259 od 516, torej ravno še enega nad polovico. Romani so dobili nazaj tiste 4 poslance, ki jim jih je bil Gautsch hotel vzeti. Ohranili so številčno stanje izpred

² Franjo Šuklje: Iz mojih spominov III. del. Ljubljana 1929, str. 74.

reformo (24 mest), to pa je pomenilo 5 % poslanskih mest (pred reformo 6 %, po Gautschevem predlogu 4 %).

Naj pogajanja za mandate pokažemo ob slovenskem primeru. Gautschev predlog je dal notranjeavstrijskim deželam samo en mandat več, je pa teh 64 mandatov precej drugače porazdelil. Slovensko zastopstvo je dvignil od 15 na 23, nemško znižal od 35 na 31, italijansko od 12 na 8, hrvatsko dvignil od 1 na 2. Delež slovenskega zastopstva v notranjeavstrijskih deželah bi se tako dvignil s 24 % na 36 %, kar sicer še ne bi pomenilo enakopravnosti (41 %), a bi se ji le precej približalo. Po Gautschu bi bilo vseh 11 kranjskih mandatov slovenskih, na Goriškem bi imeli Slovenci 3 mandate, Italijani 2, v Istri Hrvati in Slovenci 3 (Hrvati 2, Slovenci 1), Italijani 2. V Trstu je bil ustvarjen iz okolice in dela predmestij poseben slovenski volilni okraj, kar je bila popolna novost, 4 mandati pa so bili namenjeni Italijanom. Na Koroškem so dodelili Slovincem eno poslansko mesto, Nemcem 9, na štajerskem Slovincem 6, Nemcem 21. Slovenski mandati so v obeh deželah zaostajali za deležem slovenskega prebivalstva (1900 25 % na Koroškem, 31 % na štajerskem). Slovenci so v teku razpravljanj postavili zahtevo po še drugem mandatu na Koroškem ter po sedmem mandatu na štajerskem. Oba predloga sta bila v odboru za volilno reformo odklonjena.

Nemški nacionalisti, ki so označevali volilno reformo kot »slavizacijo Avstrije«,³ so se z vso silo vrgli v boj za poseben nemški mandat na Kranjskem. Zahtevali so ga, češ da so imeli vse dotlej na Kranjskem dva veleposestniška mandata, češ da jim pripada zaradi gospodarske moči v deželi in zaradi mostu do Jadrana. Slovanska zveza, poslanski klub, v katerem je bila večina slovenskih in hrvaških poslancev in še nekaj drugih, je bila pripravljena na kompromis: pristala bi na nemški kočevski mandat proti ustrezni kompenzaciji, to je, proti že zahtevanemu, a ne doseženemu slovenskemu mandatu na Koroškem ali na štajerskem.⁴ Ministrski predsednik Beck in zastopnik nemških krščanskih socialcev sta podprla ta kompromis.⁵ Zanj je bil tudi zastopnik socialne demokracije v odboru za volilno reformo dr. Adler, ki je bil proti vsem povečevanjem števila mandatov in je bil zato prej že glasoval proti dvigu slovenskih poslanskih mest na Koroškem in štajerskem, sprejemal pa je sporazumne kompromisne rešitve.⁶ Tako je prišlo do »reasumiranja«, to je, do ponovnega glasovanja o že sprejetih sklepih, kar je zahtevalo posebno proceduro. Ponovno so glasovali o Koroški in štajerski. Glasovanje se je končalo za slovensko kompenzacijo (drugi mandat) na Koroškem negativno. Zanj so glasovali Slovani in socialni demokrat Adler, proti pa vse nemške stranke in Italijani. Kakor je rekel poznejši ministrski predsednik Stürgkh, ki je bil tudi član odbora za volilno reformo, so si bili Nemci edini v tem, da je treba odvrniti »to nevihto« od Koroške.⁷ Na štajerskem je ponovno glasovanje za sedmi slovenski mandat uspelo: to pot so za Slovence glasovali tudi nemški konservativci in krščanski socialci ter Italijani.⁸ Zaradi teh glasovanj in pogajanj o kompenzaciji za Slovence je prišlo do spora med koroškim slovenskim vodstvom in slovenskimi poslanci. Koroški Slovenci so slovenskim poslanecem, posebej pa dr. Šušteršiču, očitali, da so izdali slovenske interese na Koroškem in prodali drugi slovenski koroški mandat.

³ V op. 1 citirane Verhandlungen str. 333.

⁴ prav tam str. 332, 343.

⁵ prav tam str. 333, 337.

⁶ prav tam str. 273.

⁷ prav tam str. 345.

⁸ prav tam str. 343.

Glede Primorske je bil sklenjen sporazum med Slovansko zvezo in italijanskimi poslanci, ki pa je bil bolj daljnosežen, saj je urejal tudi italijansko zastopstvo na Tirolskem. Po tem sporazumu so dobili Italijani po eno novo poslansko mesto na Goriškem in v Istri, tako da je v obeh deželah nastalo razmerje 3 : 3, zato pa so se odpovedali dodatnemu tržaškemu mandatu, ki jim ga je bil obljubil Hohenlohe.⁹

Končni rezultat je bil za Slovence nekoliko slabši od Gautschevega prvega načrta. S 24 poslanci so imeli sicer delež (4,6 %), ki je skoraj točno ustrezal odstotku slovenskega prebivalstva v avstrijski polovici monarhije (4,7 %), a je bil nižji od Gautschevega (5,05 %). Podobno se je nekoliko poslabšal delež slovenskih poslancev od vseh poslanskih mest notranjeavstrijskih dežel (od 36 % na 34 %). Teh je bilo zdaj vseh skupaj 69 (5 več kot po Gautschevem predlogu): 33 Nemcev (48 % — 2 poslancev več kot po Gautschu), 24 Slovencev (34 % — 1 poslanec več kot po Gautschu), 10 Italijanov (14 % — 2 poslancev več kot po Gautschu), 2 Hrvata (3 %).

Rezultat vseh pogajanj in kompromisov od Gautschevega predloga do končne volilne reforme je pomenil za Slovence, kakor smo rekli, rahlo poslabšanje okrepljenega položaja v parlamentu. Morebiti drugače ni bilo mogoče; vendar pa se vprašujemo, v čem je bila toliko hvaljena mojstrovina šušteršičeve diplomacije. Slovenskega položaja mu ni uspelo okrepiti, pač pa mu je nedvomno uspelo nekaj drugega: skoraj do kraja uničiti slovenskim liberalcem možnost kaj več kot minimalnega zastopstva v parlamentu.

Avstrijski sistem ni dodeljeval mandatov po proporciju, ampak po absolutni večini v posameznih volilnih okrajih. To je bilo usodno za manjše stranke. Pred letom 1907 so bile posledice načela absolutne večine deloma omiljene z obstojem posebne mestne in kmečke kurije. Tako so imeli klerikalci na Kranjskem v rokah 6 kmečkih, liberalci 3 mestne mandate. Ob volilni reformi so v nekaterih deželah v okviru splošne in enake volilne pravice ohranili posebne mestne volilne okraje. S tem so bili zaščiteni interesi svobodomiselnih meščanskih strank, v nekaterih industrijsko razvitih središčih pa je moglo biti to v korist tudi socialnim demokratom. Mestni volilni okraji so ostali na primer na slovenskem štajerskem, vendar so bili zasnovani le kot postojanka nemškega nacionalizma. Vanje so prišli samo kraji, ki so imeli po občevalnem jeziku in po volitvah nemško večino. Slovenski liberalci so bili v parlamentu in v odboru za volilno reformo povsem nepomembni in so povsem brezupno poskušali doseči formiranje mestnih volilnih okrajev tudi na Kranjskem. Ker se jim to ni posrečilo, jim je ostal od prejšnjih 3 mestnih mandatov en sam (ljubljski). Ljubljana je namreč še naprej volila zase, ostala liberalna mesta in trgi pa so se utopili v klerikalni večini novih volilnih okrajev. Razmerje med klerikalnimi in liberalnimi mandati se je samo zaradi volilne reforme spremenilo na Kranjskem od 6 : 3 na 10 : 1. Po proporcionalnem sistemu bi liberalci leta 1911 mogli imeti 2—3 poslance, pa tudi socialni demokrati bi imeli enega.

Boj za razmejitev volilnih okrajev, za ohranitev ali odpravo mestnih volilnih okrajev, za dodeljevanje posameznih predelov temu ali onemu volilnemu okraju je polnil delo odbora za volilno reformo in bil razrešen s kompromisi med vodilnimi klubi. Skupni interesi meščanskih strank različnih narodnosti so v veliki meri oblikovali volilne okraje v škodo socialne demokracije. Iz teh razlogov je mesto Maribor v svojih takratnih ozkih občinskih mejah volilo samo zase, da bi se mu ohranil »čisti meščanski in

⁹ O obljubi prav tam str. 227, o sporazumu str. 360—365.

nemški značaj«, kakor je dejal nemški nacionalec Wastian,¹⁰ Studenci so bili v drugem, Pobrežje in Razvanje pa v tretjem volilnem okraju. Trbovlje pa niso volile v mestnih volilnih okrajih, ampak s kmečkim podeželjem. Nobeno načelo v volilni reformi ni bilo dosledno izvedeno, izjeme in nedoslednosti so bile značilne zanjo.

Nova volilna pravica je bila res splošna (seveda samo za moške), enaka pa samo načelno. Ostalo je preveliko zastopstvo Nemcev in Italijanov, pre nizko zastopstvo Ukrajincev in Čehov, ostala je zapostavljenost Galicije v primerjavi s Češko (Galicija je imela 106 poslancev, Češka pa 130 kljub temu, da je imela milijon prebivalcev manj), zapostavljenost Češke v primerjavi z nemško-slovenskimi deželami. Ne glede na to je seveda pomenila volilna reforma leta 1907 bistven korak naprej in je prinesla tudi Slovincem ogromne koristi. Dvignila jim je število poslancev s 15 na 24, s 3,5 % na 4,6 %, okrepila je slovensko zastopstvo na Kranjskem, Goriškem in Štajerskem, zagotovila slovenski mandat na Koroškem in v Trstu, ki je bil do tlej dosegljiv le v izjemnih priložnostih, in s tem potrdila slovensko naravnost v teh deželah, ustvarila je tudi poseben slovenski mandat v Istri.

Če govorimo o »slovenskih mandatih«, »slovenskih volilnih okrajih« (ali o nemških, italijanskih itd.), moramo te izraze seveda prav razumeti. Izrazi so se uveljavili v debatah v odboru za volilno reformo in pozneje v poročilih o volitvah, ni jih pa poznala zakonodaja (razen za volitve na Moravskem). Navadno (in tako je bilo v vseh naših deželah) so imeli volilno pravico vsi polnoletni moški prebivalci volilnega okraja ne glede na narodnost. Za mandat so se lahko potegovali kandidati katerekoli stranke in narodnosti, tako da teoretično noben mandat ni bil zagotovljen nobenemu narodu. Slovenski (ali nemški, italijanski in tako dalje) se je imenoval volilni okraj le zato, ker je imelo slovensko (nemško, italijansko) prebivalstvo (po občevalnem jeziku) v njem večino in ker sta se vlada in odbor za volilno reformo večinoma res trudila, da bi bili volilni okraji narodnostno čim bolj čisti, čim manj mešani. V nekaterih volilnih okrajih se je zgodilo, da pri volitvah ni zmagal kandidat večinske narodnosti; ti primeri so bili zelo redki. Na Slovenskem ni bilo nobenega, čeprav so se slovenski kandidati marsikje v slovenskih volilnih okrajih ostro spopadali s kandidati drugih narodov in so se seveda tudi sami borili v nekaterih italijanskih in nemških volilnih okrajih (zlasti v Trstu in na Koroškem).

Splošna in enaka volilna pravica je izredno povečala moč socialne demokracije. Pred letom 1907 je imela v parlamentu najprej 15 (1897), nato 10 (1901) poslancev, zdaj (1907) jih je bilo izvoljenih 87 ali ena šestina (16 %) vseh poslancev: 50 Nemcev, 24 Čehov, 6 Poljakov, 5 Italijanov in 2 Ukrajince. Slovence oziroma člana Jugoslovanske socialno demokratske stranke sicer ni bilo nobenega, pač pa je bilo izvoljenih sedem italijanskih in nemških socialnih demokratov v volilnih okrajih na slovenskem in mešanem narodnostnem ozemlju (4 v Trstu, 2 na Koroškem, 1 na Štajerskem, v Mariboru). Socialna demokracija je bila pri nas najmočnejša v Trstu in na Koroškem (21—24 % volilnih upravičencev), drugod pa je zajela 5—9 %.

Za splošno volilno pravico so se potegovali in so imeli od nje na Slovenskem tudi največ koristi novi, nič več konservativno usmerjeni slovenski klerikalci, ki so v teh letih širili svojo dejavnost iz Kranjske tudi v sosednje dežele. V njihovo korist so izgubljali svoje glasove liberalci. Ta proces se je ustavil na Kranjskem po letu 1910, v drugih deželah pa je trajal do prve svetovne vojne. Triumf klerikalizma kot posledica splošne volilne

¹⁰ prav tam str. 255.

pravice je bil značilen za področja s premalo razvito industrijo in tako tudi za slovensko ozemlje.

V predelih nacionalnih bojev na slovenski severni meji so imeli korist od splošne volilne pravice tudi nemški nacionalisti, ki so znali zelo zgodaj z demagoškimi frazami pokazati interes za malega človeka, uporabljali pa so tudi metode pritiska, ki nas v mnogočem spominjajo na poznejši nacizem. Delež glasov za slovenske meščanske stranke se v krajih, kjer je gospodovala nemška buržoazija, ni povečal. Novi volilci (čeprav slovenskega rodu) so večinoma glasovali za nemške nacionaliste, kolikor se niso, zlasti v večjih središčih, pridružili delavskemu gibanju in glasovali za socialno demokracijo. Na zahodni meji je bilo precej drugače. To se je pokazalo zlasti v Trstu, kjer sta se ravno s splošno volilno pravico uveljavile socialna demokracija in slovenska meščanska stranka kot kar enakovreden nasprotnik italijanske liberalno nacionalne stranke. Poleg tega se je v delavskem gibanju tu enakopravno krepiła tudi slovenska narodna zavest, česar na severni meji ni bilo.

Volitve leta 1907 so pomenile zmagoslavje delavskega gibanja, dotlej premalo zastopanih narodov, poraz nemškega in italijanskega nacionalizma, pa tudi uspeh krščanskih socialcev. »Vse je le rdeče in črno,« je obupano pisal Marburger Zeitung.¹¹ Naslednje volitve leta 1911, zadnje parlamentarne volitve v stari Avstriji, so bile reakcija na volitve leta 1907. Pomenile so v marsičem uspešno protiofenzivo nemškega in italijanskega nacionalizma.

Volilna reforma leta 1907 je bila samo korak na poti, ki se je začela leta 1896. Pospešila je reforme v deželnih zborih, za katere pa je avstrijska vlada še naprej vztrajala na načelu, naj se uvede splošna kurija, nikakor pa ne splošna in enaka volilna pravica.

Kdor je mislil, da bo uvedba splošne in enake volilne pravice kakor s čarobno palico rešila vse avstrijske probleme, se je močno zmotil. Problemi so ostali isti, rešljivi pa niso bili nič bolj. Delazmožnost parlamenta se ni bistveno spremenila. Strankarska in nacionalna nasprotja so ostala. Spremenile so se metode in intenzivnost politične agitacije in političnih bojev. Stranke so povsem in dokončno prevladale nad posamezniki.

Zusammenfassung

DIE DEMOKRATISIERUNG DES WAHLSYSTEMS (1907) UND IHRE AUSWIRKUNGEN

Der Grundsatz des allgemeinen und gleichen Wahlrechts für die Wahlen in den österreichischen Reichsrat konnte sicher im Jahr 1905 durchsetzen, was sich auf sozialdemokratische Massenaktionen, die Krise des Regierungssystems in Ungarn und die Revolution in Rußland zurückführen läßt. Im Februar 1906 unterbreitete die Regierung Gautsch eine Regierungsvorlage, im März wurde vom Abgeordnetenhaus ein aus 49 Mitgliedern bestehender Wahlreformausschuß gewählt, in dem die Slowenen nur mit drei Mitgliedern vertreten waren: dem steierischen Abgeordneten Dr. Miroslav Ploj, der zunächst zum ersten Obmannstellvertreter, im Juni aber zum Obmann gewählt wurde, dem Vorsitzenden der slowenischen Volkspartei in Krain Dr. Ivan Šušteršič, der in Verhandlungen und Rücksprachen im Ausschuß, zwischen den Klubs und mit der Regierung eine große Aktivität entwickelte, und dem Vertreter der slowenischen Liberalen, die jedoch im Parlament keinen Einfluß ausüben konnten. In der Gautscheschen Vorlage war die bis damals zu zahlreiche Vertretung der Deutschen und Italiener vermindert und die Vertretung der slawischen Völker, obwohl noch immer nicht genügend, vergrößert.

¹¹ Marburger Zeitung 16. maja 1907.

Während der Verhandlungen im Wahlreformausschuß wurde dieses Verhältnis durch verschiedene Kompromisse zugunsten der Deutschen und Italiener etwas verbessert. Am 1. Dezemer 1906 wurde der Gesetzestext im Abgeordnetenhaus, am 21. Januar 1907 im Herrenhaus verabschiedet und am 26. Januar 1907 hat er die kaiserliche Sanktion erhalten. Die Slowenen hatten vor der Wahlreform 15 Abgeordnete (3,5 %) im Abgeordnetenhaus, nach der Gautscheschen Regierungsvorlage 23 (5 %) (11 in Krain, 6 in der Steiermark, 5 im Küstenland, 1 in Kärnten), nach der endgültigen Wahlreform aber 24 (4,6 %), während der Anteil der slowenischen Bevölkerung nach der Umgangssprache im Jahr 1909 4,7 % betrug. Im Laufe der Verhandlungen im Wahlreformausschuß wurde den Deutschen ein Mandat in Krain gegeben (Kočevje — Gottschee), das von der Regierung nicht vorgesehen worden war, als Kompensation dafür aber haben die Slowenen das siebte Mandat in der Steiermark erhalten, während eine solche Kompensation durch ein zweites slowenisches Mandat in Kärnten von allen deutschen bürgerlichen Parteien zurückgewiesen wurde. Durch ein Abkommen zwischen italienischen Abgeordneten und den Abgeordneten des slowenischen, von Sušteršič geleiteten Verbandes wurde die Vertretung der italienischen Bevölkerung in Tirol und im Küstenland geregelt. Die Slowenen haben aus der Wahlreform viele vorteile gezogen. Obwohl sie im Rahmen der innerösterreichischen Länder noch immer nicht entsprechend vertreten waren, da von 69 Abgeordneten aus diesen Ländern (Steiermark, Kärnten, Krain, Küstenland) nur 34 % auf sie entfielen, während sie von der Bevölkerung nach der Umgangssprache 41 % einnahmen, wurde die slowenische Vertretung in Krain, im Land Görz-Gradisca und in der Steiermark verstärkt, da ein bis damals nur in Ausnahmefällen erreichbares slowenisches Mandat in Kärnten und Triest gesichert wurde und damit auch die slowenische Anwesenheit in diesen Ländern bestätigt wurde; es wurde auch ein besonderes slowenisches Mandat in Istrien errichtet. Den meisten Nutzen von der Wahlreform haben in Slowenien die neuen, nicht mehr konservativ ausgerichteten slowenischen Klerikalen gezogen, besonders trifft das für industriell unterentwickelte Gebiete zu. Die slowenischen Liberalen büßten in Krain durch die Wahlreform 2 Abgeordnete von insgesamt 3 Abgeordneten ein, weil es im Lande keine städtischen Wahlbezirke mehr gab. Die Sozialdemokratie nahm an Stärke zu, doch konnte in den slowenischen Wahlbezirken kein Kandidat der jugoslawischen Sozialdemokratischen Partei gewählt werden, im slowenischen und im national gemischten Gebiet in Triest, Kärnten, der Steiermark sind dagegen im Jahr 1907 7 italienische und deutsche Sozialdemokraten gewählt worden. An der nördlichen slowenischen Nationalgrenze ist der Anteil der Stimmen für die slowenischen bürgerlichen Parteien in der Orten, wo die deutsche Bourgeoisie herrschte, nicht gewachsen. Die neuen Wähler, obwohl gebürtige Slowenen, wählten hauptsächlich für deutsch-nationale Kandidaten, inwiefern sie sich nicht, vor allem größeren Zentren, für die Sozialdemokratie entschlossen. An der westlichen Nationalgrenze sah die Lage anders aus. In Triest haben sich gerade durch das allgemeine Wahlrecht die Sozialdemokratische Partei und die slowenische bürgerliche Partei als gleichwertige Gegner für die italienische liberal-nationale Partei geltend gemacht. Außerdem hat sich hier auch das slowenische nationale Bewußtsein gestärkt, was für die Nordgrenze nicht behauptet werden konnte.

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

vas vabi, da vstopite v društvo kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje društveno glasilo »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz društvene zaloge, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društva (zborovanja, predavanja, strokovne ekurzije in podobno) ter brezplačno prejmejo društveno značko in izkaznico.

Za leto 1979 znaša društvena članarina 50 dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 220 dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 110 dinarjev. Letos imajo poleg študentov prvič popust tudi upokojniki, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 165 dinarjev. Člani pokrajinskih zgodovinskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 170 dinarjev, medtem ko članarino vplačajo pri matičnem društvu. Letos bo naša revija prvič izšla predvidoma kar v štirih zvezkih.

Prijavnico za vpis v društvo lahko zahtevate na društvenem naslovu, članarino in naročnino pa vplačate osebno ali na društveni žiro račun številka 50101-678-49040.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite večino letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajset letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, še zlasti pa večino letnikov društvenega glasila — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis) — 100 din	ZČ 24/1970, št. 3-4 — 80 din
ZČ 2-3/1948-49 — 100 din	(kmalu razprodan)
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 5/1951 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — 100 din
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	(kmalu razprodan)
ZČ 8/1954 — 40 din	ZČ 26/1972, št. 1-2 — razprodan
ZČ 9/1955 — 100 din	ZČ 26/1972, št. 3-4 — razprodan
ZČ 10-11/1956-57 — 100 din	ZČ 27/1973, št. 1-2 — 60 din
ZČ 12-13/1958-59 — 150 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — 100 din
(kmalu razprodan)	(kmalu razprodan)
ZČ 14/1960 — 40 din	ZČ 28/1974, št. 1-2 — 80 din
ZČ 15/1961 — 100 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 50 din
ZČ 16/1962 — 50 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 60 din
ZČ 17/1963 (ponatis) — 150 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 60 din
ZČ 18/1964 (ponatis) — 200 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 120 din
ZČ 19-20/1965-66 — 50 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ 21/1967 — 40 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 140 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — 30 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 4 — 100 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — 60 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 150 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — 80 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
(kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 20-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Avguštin Malle

IZ POLITIČNE ZGODOVINE KOROŠKIH SLOVENCEV 1905—1914

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor 27. 9.—1. 10. 1978

Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem se je zavedalo pomena naraščajočega delavskega gibanja. Vendar je vse premalo upoštevalo socialne interese delavstva, da bi postalo privlačno za večje število delavcev. Omeniti pa moramo uvodoma seveda tudi to, da odnos slovenske slogaško-klerikalne stranke na Koroškem do delavskega gibanja ni bil izoblikovan. Razlikoval se je po posameznih okrajih in tudi ni bil usklajen med političnim vrhom in zaupniki stranke. Zadnja ugotovitev velja v posebni meri za odnos do socialdemokratskega gibanja na Koroškem; tretja sila, ki je skušala poleg že itak formiranega nemško-nacionalnega tabora poseči v slovenski del dežele, je bila nemška krščansko socialna stranka.

Po obnovi oziroma reorganizaciji slovenskega političnega življenja na Koroškem, ki ga datiramo z letom 1903, prihodom dr. Brejca v Celovec, izgubi krščansko socialna stranka zaradi zavzemanja nemško nacionalnih pozicij v narodnem vprašanju na vplivu pri vodilnem kadru slovenske stranke. Poleg tega glasujejo krščanski socialci v deželnem zboru proti zahtevi po enakopravnosti koroških Slovencev oziroma slovensčine pred uradom in pred sodišči, dva vodilna funkcionarja stranke nasprotujeta leta 1905 slovenski stranki v vprašanju slovenskega vpisa v celovške matrice. Ko strankino glasilo »Kärntner Zeitung« piše o Koroški kot o »nemški planinski deželi«, ga zavrača »Mir«: »To je torej ono, kar je odpihnilo 'pravičnost' iz nemško krščansko-socialnih vrst — šovinistični nestrpni nemški nacionalizem najhujše vrste, ki je zbesnel tako daleč, da naravnost zanika obstoj tisoč koroškim Slovencem, hoteč da je Koroška nemška!«¹

Krščansko-socialna stranka je 1904 zastavila vse svoje moči, da bi se onemogočila ustanovitev »Slovenskega krščansko-socialnega delavskega društva za Celovec in okolico« in je obmolknila šele, »ko je najavtoritativnejša stran izrekla svoje zadvoljstvo na ustanovitvi tega društva.«² Še bolj je slovenska stran zamerila krščansko-socialni stranki, da je zahrbtno razširila svoje politične mreže »po našem in samo našem ozemlju.«³ Tako tudi ne preseneča, da »Mir« imenuje voditelje stranke »črno zakrinkane nemške nacionalce«,⁴ ki pogosto finančno izžemajo svoje pristaše.

Vsa ta verbalna radikalnost slovenskega časopisa nasproti nemškemu krščansko-socialnemu taboru seveda ne more ovreči dejstva, da so slovenski in nemški konservativci še naprej sklepali volilne dogovore in šele pri ožjih volitvah za državni zbor 20. junija 1911 za vodstvo slovenske klerikalne stranke izpadejo krščanski socialci kot možna alternativa. Na to

¹ Mir, št. 3, 19. 1. 1905, str. 15.² Mir, št. 12, 23. 3. 1905, str. 68—69.³ Mir, n. o. m.⁴ Mir, št. 21, 25. 5. 1905, str. 124.

odločitev je brez dvoma vplival polom, ki ga je doživela nemška katoliška stran s Centralno blagajno koroških zadrug v Celovcu. »Mir« je tedaj v skrbi za slovenske hranilnice naglo zatrjeval, da Slovence polom med nemškimi krščanskimi socialci »prav nič ne briga« in pisal: »Kar so skuhali nemški krščanski socialci, naj sami pojedjo...«⁵

Na shodu zaupnikov 14. junija 1911 je stavilo vodstvo slovenske stranke navzočim vprašanje, ali se naj Slovenci ožjih volitev udeležujejo ali ne in komu naj zaupajo svoje glasove, ali nemškemu nacionalcu ali socialnemu demokratu. Že vprašanje samo dosti zgovorno kaže na razmerje politične moči v slovenskem delu dežele, kjer nemški krščanski socialci niso predstavljali nobenega političnega faktorja. Odgovor zaupnikov na stavljeno vprašanje je bil jase: »...takoj (so) soglasno in vsi obenem, kakor bi strela udarila, zavpili: Vsi k volitvi, vsi proti nemškim nacionalcem!« »Mir« je to odločitev relativiral, ko je pisal, da so koroški Slovenci »prisiljeni izbirati med slabim in slabšimi«. Pisal je, da so socialni demokratje na verskem področju enaki nasprotniki kot nemški nacionalci, vendar jim je priznaval v narodnem oziru več pravičnosti. Naglašal je, da se slovenskim kmetom ne bo godilo nič slabše, če pride v parlament nekaj socialnih demokratov namesto nemških nacionalcev, ki jih je obdolžil kupovanja glasov in podpore »Herrenbaurov«, velikih kmetov in zaključil: »Zato razumen slovenski kmet, če je prisiljen izbrati v sedanjem položaju med nemškim nacionalcem in socialnim demokratom, nikdar ne more in ne sme oddati svojega glasu nemškemu nacionalcu, ampak se mora poslužiti socialnih demokratov kot meča, kot voz, s katerim spravi iz svojih prostorov smrdeč gnoj!«⁶

Brez dvoma je na razmerje med socialno demokracijo in koroškimi Slovenci močno vplival kader slovenske slogaško-klerikalne stranke, ki je pripadal v znatni meri duhovniškemu poklicu. Te kadre program socialne demokracije ni navduševal. Posebno se je glasilo slovenske stranke zaganjalo proti osvoboditvi šole izpod verskega vpliva ter proti brezrazredni družbi. Prednjačenje ideoloških razlogov pri odklanjanju programa socialne demokracije je značilno. Čeprav »Mir« piše o potrebi večjega obdavanja višjih slojev in je v tem svojem početju po potrebi tudi demagoški,⁹ mu ostaja osebna last nedotakljiva.

Duhovniki igrajo pri ustanavljanju slovenskih krščansko-socialnih delavskih društev pomembno vlogo in so navadno njihovi svetovalci. Tako za konzulenta podljubeljskega slovenskega delavskega društva Arnuša ne obstaja internacionalizem v tem, »da bi demokratje svoj materni jezik zatajevali in tujcu izdajali, ampak le v tem, da se demokratje bojujejo brez razlike narodnosti združeno proti tistim, ki jih odirajo in izkoriščajo.«¹⁰

Med bistvene naloge slovenskih delavskih društev šteje »Mir« nalogo, »rešiti delavca duševnega propada«. To hoče doseči potem knjižnic, petja, gledaliških predstav, narodnega dela ter verske vzgoje. In prav o tej vrsti prosvetne dejavnosti največ beremo glede podljubeljskega slovenskega delavskega društva, čeprav je društvo podpiralo tudi obolele člane in jih podpiralo v boju proti krivicam s strani delodajalcev. Vendar poročila o socialni dejavnosti le poredko zaldejo v »Mir«, ki seveda ni bil zagovornik

⁵ Mir, št. 36, 3. 9. 1910, str. 213.

⁶ Mir, št. 31, 17. 6. 1911, str. 203/204.

⁷ n. o. m.

⁸ n. o. m.

⁹ n. o. m.

¹⁰ Mir, št. 21, 25. 5. 1905, str. 125.

¹¹ Mir, št. 24, 15. 6. 1905, str. 144.

razrednega boja delavcev: »Treba jih je probuditi, zanesti med delavske vrste pravi 'stanovski ponos', ne sovraštva do višjih stanov, temveč plamenito stanovsko zavest. Vzajemni duh mora postati krepek in silen. Tlesno delo nikakor ni kaj sramotnega, ni nič poniževalnega. Ono je v človeški družbi ravno tako potrebno, kakor duševno delo. Žuljeva roka je častna in vsega spoštovanja vredna. Ta zavest mora prepojiti naše delavstvo.«¹² Pisal je tudi o dobrih straneh socializma, a je takoj pristavil, da »vse kar ima socializem dobrega in pametnega v svojem sestavu, vse to ima tudi krščanska demokracija.«¹³ »Mir« je iskal skupne poteze med izobraževalnimi in delavskimi društvi ter menil: »A nekaj imajo naša delavska društva z izobraževalnimi skupnega, in to je narodno delo. Delavski stan stvarja s kmetiskim stanom skupaj jedro našega naroda, in zato je veliko odvisno od tega, da se delavski sloji ohranijo narodu!«¹⁴

Kakšne konsekvence je Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem izvajalo iz ugotovitve, da je »veliko odvisno od tega, da se delavski sloji ohranijo narodu«?

Delavstvo je bilo v slovenskem delu dežele koncentrirano predvsem v Borovljah, Bistrici v Rožu, v Rablju, v neposredni okolici Beljaka, v Mežiški dolini in seveda v Celovcu. V Črni na Koroškem je bilo leta 1896 ustanovljeno »Slovensko katoliško delavsko društvo«, 1904 so Slovenci kljub nasprotovanju krščansko-socialne stranke ustanovili »Slovensko krščansko-socialno delavsko društvo za Celovec in okolico« z namenom, da zajame slovenske delavce v Celovcu in v predmestjih. Število teh delavcev je hitro naraščalo. Društvena dejavnost je obsegala v prvi vrsti kulturno-prosvetno dejavnost, na razpolago so bili primerni prostori v hotelu Trabesinger na Velikovski cesti. Podljubeljsko slovensko delavsko društvo je bilo ustanovljeno 12. marca 1905.¹⁵ Bilo je namenjeno širši okolici in je razvilo v naslednjih letih bogato dejavnost. V Borovljah in okolici je bilo zaposlenih okoli 2000 delavcev, ki so večinoma bili organizirani socialni demokratje. Slovensko delavsko društvo je postavilo v Podljubelju svoj delavski dom, socialni demokratje so društvu deloma nasprotovali, deloma pa z njim sodelovali. V Podljubelju so bili aktivni predvsem kovinarji, ki so imeli tam podružnico krščansko-socialnega društva kovinarjev. Podružnica je bila razdeljena v moški in ženski odsek.¹⁶ Ob času ustanovitve društva pa se je že pričelo s premeščanjem podjetij iz Podljubelja v Borovlje, prav tako iz Bajtiš v Borovlje. Leto za tem (18. marca) se je ustanovilo v Podsini vasi »Krščansko-socialno pevsko in delavsko društvo«, ki mu je takoj pristopilo »68 trdnih, krepkih, slovenskih Rožanov«.¹⁷ V ozadju sta bila provizor Janko Arnuš in dr. Lambert Ehrlich. Na ustanovnem občnem zboru je prvi govoril proti socialnim demokratom oz. razvezi zakona, drugi pa o volilni reformi.

O potrebi samostojne slovenske krščanske delavske organizacije v št. Janžu v Rožu naj bi razpravljajal shod, ki je bil sklican za 30. junij 1907.¹⁸ Vendar je prišlo do ustanovitve »Slovenskega delavskega in izobraževalnega društva za št. Janž v Rožu in okolico« šele deset mesecev pozneje, 15. marca 1908; isti dan pa se je združilo »Slovensko krščansko-socialno pevsko in delavsko društvo za Podsino vas in okolico.«¹⁹

¹² Mir, št. 25, 22. 6. 1905, str. 150.

¹³ n. o. m.

¹⁴ n. o. m.

¹⁵ Mir, št. 11, 16. 3. 1905, str. 63.

¹⁶ Mir, št. 23, 6. 6. 1908, str. 143.

¹⁷ Mir, št. 12, 22. 3. 1906, str. 66.

¹⁸ Mir, št. 28, 29. 6. 1907, str. 199.

¹⁹ Mir, št. 15, 11. 4. 1908, str. 93/94.

V začetku leta 1908 (5. 1.) je prišlo do ustanovitve strokovnega delavskega društva tudi na Bistrici v Rožu.²⁰ Ko je prišlo na Bistrici zaradi odpusta 3 delavcev in zaradi plač do štrajka,²¹ je posredoval državni poslanec Grafenauer pri tovarnarju Faustu in dosegel poravnavo, ki pa jo je tovarnar takoj zavrgel, čim so prišli delavci spet na delo.²² Bistriška strokovna organizacija je bila v najtesnejši povezavi z jeseniškim delavstvom,²³ štela je precej članov in pridno delovala.

V okolici Beljaka koroški Slovenci niso skušali ustanovljati svojih delavskih strokovnih organizacij. V beljaškem volilnem okraju Slovenci pri volitvah izdatno podpro socialne demokrate. Pač pa na potrebo po ustanovitvi posebne slovenske krščansko-socialne strokovne organizacije v Rablju in v Beli peči opozarja dopisnik v »Miru« z dne 18. 1. 1908. Dopisnik toži, da je na Koroškem še veliko krajev, kjer je delavstvo popolnoma prepuščeno samemu sebi ali pa socialdemokratom, ki jim očita izkoriščanje delavstva in hujskanje proti kmetom.

Cdnosi med socialnimi demokrati in slovenskimi delavskimi organizacijami oz. slovensko stranko na Koroškem se dajo najbolj opazovati na primeru Podljudelja. Nasprotovanja se omejujejo na ideološke razlike, pri stvarnih zadevah pa moremo govoriti o previdnem otipavanju in občasnem sodelovanju.

V letu državnozbornskih volitev 1907 piše »Mir« o ciljih in izvoru socialne demokracije.²⁴ Cilje stranke označi za utopične, predvsem pa svari pred gibanjem kmeta, torej tisti sloj, ki je v prvi vrsti volil na Koroškem slovensko stranko. Pravi, da je bila liberalna gospoda tista, ki je v teku petdesetih let vzgojila po svojih brezverskih časnikih, po slabih šolah in zlasti po slabem gospodarstvu v državi novo revolucionarno stranko: stranko brezverskega, brezobzirnega in deloma naravnost revolucionarnega delavstva. Stranka da seje nezadovoljnost med delavstvom, v parlament hoče vnesti razredni boj, hoče, da pridejo produkcijska sredstva v skupno last, dalekosežne so njene predstave na prosvetnem področju in na področju zdravstvene oskrbe. Stranki očita, da zastopa povsod interese velike industrije in da je proti obrtništvu, kmetom da hoče vzeti zemljo, govori o nasilni agitaciji stranke pri pridobivanju novih članov ter zabeleži za Koroško 43 strokovnih društev »rdečkarjev«. Posebno se »Mir« zgraža nad moralo socialnih demokratov ter v sklepu pravi, da ima svoje brezverstvo, svojo nenravnost socialna demokracija od liberalcev. Proti prodiranju socialdemokratskega gibanja propagira člankar ustanovitev katoliške univerze, ustanavljanje krščansko-socialnih društev ter priznava, da ima socialna demokracija tudi opravičene terjatve, ki jih je pa pobrala iz krščansko-socialnega programa. V zvezi s šolo pa sprašuje, »ali se more mladina izročevati v vzgojo in pouk učiteljem — rdečkarjem«.

Na ustanovni občni zbor podljudeljskega slovenskega delavskega društva so prišli tudi socialni demokratje iz Borovelj in pritrjevali dr. Lambertu Ehrlichu, ki je govoril o delavskem zavarovanju. »Mir« je priznal na zborovanju navzočim socialnim demokratom, »da so se ponašali popolnoma dostojno in da ni prav nič kalilo zborovanja.«²⁵ »Mir« se je ponovno obregnil ob voditelja boroveljskih socialnih demokratov Neutzlerja (Vajclar —

²⁰ Mir, št. 3, 18. 1. 1908, str. 19.

²¹ Mir, št. 23, 6. 6. 1908, str. 144.

²² Mir, št. 25, 20. 6. 1908, str. 156.

²³ Mir, št. 23, 6. 6. 1908, str. 144.

²⁴ Mir, št. 1, 5. 1. 1907, str. 1; Mir, št. 2, 12. 1. 1907, str. 7/8; Mir, št. 3, 19. 1. 1907, str. 14; Mir, št. 4, 26. 1. 1907, str. 20.

²⁵ Mir, št. 11, 16. 3. 1905, str. 63.

namig v »Miru«, da Neutzler prihaja iz čeških dežel), ki ni znal slovensko. Zavračal je pisanje »Arbeiterwille«, ki je poročal o zborovanju v Glinjah, kjer sta nastopala Grafenauer in Brejc in govorila proti volilni reformi, ki je koroškimi Slovincem prinesla le en siguren mandat.²⁶ Dopisnik v »Miru« kritizira voditelja socialnih demokratov v Borovljah zaradi abstinence občinskih volitev in pravi: »Vsak, kdor naše razmere pozna, ve, da bi kandidatje socialnih demokratov smeli upati v zmago v tretjem razredu, posebno, ker bi tudi bili dobili glasove narodnih Slovencev.«^{27a} Pri občinskih volitvah v Podljubelju so Slovenci »podlegli proti združenim rdečkarjem, nemškutarjem in Nemcem...^{27b} Proti podružnici kovinarjev pa so v Borovljah reaktivirali leta 1898 ustanovljeni »Verband der Eisen- und Metallarbeiter Österreichs«²⁸ in začeli z zidanjem svojega »Arbeiterheima« v Borovljah. »Mir« poroča tudi o šikanah proti neorganiziranim delavcem s strani socialnih demokratov.²⁹

Velika pridobitev za delavstvo v Podljubelju je bil Delavski dom. V vabilu na otvoritev doma je »Mir« zapisal: »Dva sloja imamo, ki po svoji številnosti pravzaprav tvorita slovenski narod na Koroškem, kmečki in delavski stan, dva stanova, sorodna si po žuljevih rokah. Do najnovejšega časa so bili na Koroškem slovenski delavci še popolnoma neorganizirani; kar jih je bilo organiziranih, so stali v vrstah kmetu in delavcu škodljive socialne demokracije, ki med delavci neti le nezadovoljnost in jih oskubi še za zadnje prislužene vinarje, jim jemlje vero v boga, in seje v srce sovražstvo do cerkve, da jih vzdrži nezadovoljne.«³⁰ Očital je »bogati« socialdemokratski stranki, da ne skrbi za delavce, »ampak masti le svoje, po večini judovske voditelje.«³¹ Poroča, da so si dom, ki ga je v prvem letu svojega obstoja postavila Slovenska krščansko-socialna zveza, ogledovali tudi »rdečkarji«.³²

Slovesno otvoritev delavskega doma pa so preprečili Nemci-nacionalci, ki so za isti dan sklicali v Podljubelju pet shodov.³⁴ Sklicatelji teh shodov so bili Dobernig, Metnitz, Lemisch, Kirschner in Angerer, ki je svoje pristaše opozarjal, da se pride v Podljubelj s turističnimi palicami.

Konec leta 1908 je voditelj boroveljskih socialnih demokratov Neutzler iskal kontakt s podljubeljskim slovenskim društvom.³³ Njegovemu pisemu vabilu na shod se Slovenci niso odzvali, sicer pa tudi niso imeli možnosti vpliva na program shoda. Neutzlerja je kmalu zatem zamenjal domačin Sorgo. Nejasno je, ali je z njegovo pomočjo prišel boroveljski konzum leta 1910 pod vpliv Slovencev.³⁵ Promet konzuma se je močno dvignil. Odslej so v Borovljah govorili o »črnoordečem konzumu«, ki je leta 1913 štel 839 članov.³⁶ Spomniti je treba še na pomoč boroveljske slovenske posojilnice konzumu v času med obema vojnama ter na podporo, ki jo je dajal konzum v obliki hrane za časa druge svetovne vojne partizanskim borcem na Koroškem.

Pri svoji volilni agitaciji so segli socialni demokrati tudi po agitatorjih, ki so bili zmožni slovenščine in po slovenskih socialistih. Da bi vzgojili svoj

²⁶ Mir, št. 15, 12. 4. 1906, str. 80.

^{27a} Mir, št. 18, 4. 5. 1907, str. 130.

^{27b} Mir, št. 45, 7. 11. 1908, str. 276/277.

²⁸ Mir, št. 25, 8. 6. 1907, str. 176.

²⁹ Mir, št. 24, 13. 6. 1908, str. 150.

³⁰ Mir, št. 39, 26. 9. 1908, str. 237.

³¹ n. o. m.

³² Mir, št. 41, 10. 10. 1908, str. 250.

³³ Mir, št. 49, 5. 12. 1908, str. 302/303.

³⁴ Mir, št. 42, 17. 10. 1908, str. 255.

³⁵ Mir, št. 50, 14. 12. 1912, str. 346.

³⁶ Mir, št. 14, 5. 5. 1913, str. 97.

kader za slovenski del dežele, na to deželno vodstvo ni mislilo. Slovenska stranka in njeno glasilo »Mir« sta pri nastopanju socialne demokracije posebej pazila na narodni aspekt. Že pred volitvami v državni zbor leta 1907 se je pojavil na shodu v Svečah Etbin Kristan, ki je potem tudi kandidiral v slovenskem volilnem okraju. Shod so sklicali socialni demokrati, »dvorana je bila napolnjena s slovenskim delavstvom in slovenskimi kmeti«. Kristan je govoril o potrebi volilne reforme na podlagi splošne in enake volilne pravice. »Mir«³⁷ poroča, da je Kristan govoril zelo »previdno« in da se z nobeno besedico »ni upal razžaliti slovenskega prebivalstva. Govoril je popolnoma stvarno, da smo mu večkrat odkritosrčno pritrjevali.«

Kristanu je odgovarjal urednik »Mira« Ekar, ki je naglasil, da »sliši prvikrat na Koroškem socialnega demokrata govoriti slovensko«, kritiziral je, da na Koroškem socialni demokrati stalno glasujejo pri volitvah z nemškimi nacionalci proti Slovincem in rekel, da se strinja s Kristanom glede splošnega pomena volilne reforme. Vendar so Slovenci na Koroškem proti reformi, ki jim ni prinesla ničesar. Glede slovenskega volilnega okraja pa je menil, da bo tudi tu pomagala socialdemokratska stranka nemškimi nacionalcem do zmage. Ekar je skušal od Kristana dobiti izjavo, »ali bo tudi v prihodnje socialdemokratska stranka podpirala nemške nacionalce, ali morda Slovence, katerim bi morala pomagati, ako se hoče držati svojega programa«. Kristan za tako izjavo ni imel pooblastila, povedal je, da bodo socialni demokrati postavili slovenskega kandidata in da naj za tega glasujejo Slovenci.

Shod je potekal zelo stvarno. »Mir« pristavlja: »Za bistriško nemškutarijo je bil ta shod prave vice, kajti oba govornika sta brez usmiljenja razkrivala krivice, ki se gode našemu slovenskemu delavstvu v našem kraju ravno po onih ljudeh, ki bi morali Boga hvaliti, da smejo v miru pojesti svoj ljubi kruhek«. Potem zopet govori o možnosti, da bi se bil Kristan lahko dotaknil »našega narodnega in verskega čuta«, nakar bi mu bila trda predla.

Drug je odnos »Mira« do Etbina Kristana po državnozborskih volitvah 1907, ko je v slovenskem volilnem okraju dobil 1436 glasov. »Mir« zaničljivo govori o Antikristanu, ki »v Ljubljani prav pridno pisari slovensko, če pa pride na Koroško, pa je na mestu laj tajč«.³⁸ Etbin Kristan je zastopal jugoslovansko socialno demokracijo tudi na pogrebu državnega poslanca Arnolda Rieseja, kjer je spregovoril v nemščini, kar »Mir« takoj zabeleži in doda: »Govoril je samo nemško, kljub temu, da je bila navzoča velika množica slovenskih socialnih demokratov!«³⁹

Socialni demokrati so se pojavljali na shodih Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem in agitirali na svojih shodih v slovenskem jeziku. Na volilnem shodu v Grabštanju je Riese leta 1907 poudarjal patriotičnost socialnih demokratov, pač pa ne v tisti obliki, ki jo je stranka kazala pet let kasneje pri nadomestnih državnozborskih volitvah v beljaškem okraju. Riese je menil, da »Slovenec naj ostane vedno Slovenec...«,⁴⁰ po volitvah pa je na strankinem shodu na Brnci nastopil proti zahtevi po enotnem državnem jeziku.⁴¹ Ob njegovi smrti je »Mir« priznal, da je Riese vodil stranko »zelo spretno« in da je bil odkrit a pošten nasprotnik. Poročal je še, da »se je (Riese) večkrat pritoževal nad suro-

³⁷ Mir, št. 47, 24. 11. 1906, str. 276.

³⁸ Mir, št. 29, 18. 7. 1908, str. 180.

³⁹ Mir, št. 4, 24. 1. 1912, str. 23.

⁴⁰ Mir, št. 21, 15. 5. 1907, str. 152.

⁴¹ Mir, št. 36, 24. 8. 1907, str. 243.

vostjo slovenskih socialnih demokratov v Spodnjem Koroškem, ki se tudi niso vedno pokorili njegovim poveljem...⁴²

Boj med strankami se je ob državnozborskih volitvah leta 1911 še zaostрил. V slovenskem volilnem okraju je zopet kandidiral Grafenauer, nemški nacionalci so postavili Schumyja, socialnodemokratska stranka pa je kandidirala iz Trbovelj pregnanega socialdemokrata Sitterja. Na volilnem shodu socialnih demokratov v Prevaljah je Sitterju ugovarjal dr. Rožič, ki je označil socialnodemokratsko stranko kot stranko razdiranja.⁴³ Tudi Grafenauer je na volilnem shodu na Lešah (navzočih je bilo po poročilu »Mira« okoli 300 socialdemokratov) govoril o socialdemokratski stranki in pozival svoje volilce, »naj se ne boje rdečih nasprotnikov, ker ti niso stranka reda, ampak stranka razdiranja in velike nezadovoljnosti!«⁴⁴

Na volilnem shodu socialdemokratske stranke v Dobrli vasi leta 1911 je nastopil dr. Lambert Ehrlich, ki je posebno naglašal, da se vse stranke v slovenskem volilnem okraju pri svoji agitaciji poslužujejo slovenščine, socialnim demokratom pa je očital, da kandidirajo le zaradi tega, da bi v slučaju ožjih volitev lahko podprli nemškonacionalnega kandidata in tako vrgli Grafenauerja.⁴⁵

Slovenska stranka na Koroškem ni našla tiste osnove, ki bi omogočala učinkovito nastopanje skupno s socialdemokratskim gibanjem v deželi. S pretiranim poudarjanjem svojih katoliških načel in pozicij takega zavezništva ni mogla najti. Delno sodelovanje pri volitvah za državni in deželni zbor in na ravni občin se ni izgrajevalo in je stalno nihanje in omahovanje v tem vprašanju značilna poteza v politiki slovenske stranke, ki je sicer vestno zabeležila vsako pozitivno izjavo socialdemokratske stranke glede narodnostnega vprašanja. Slovensko vodstvo je omejevalo delovanje svojih delavskih društev vse preveč na prosvetno-kulturno dejavnost in pri tem zanemarjalo osnovna vprašanja delavstva na Koroškem, ki je bilo po njenih lastnih izjavah eden izmed stanov, ki so ga koroški Slovenci imeli. Medtem ko je kmetom slovenska stranka organizirala samopomoč v obliki hranilnic in posojilnic in nazadnje še zadrug, se je za materialno stanje delavstva vse premalo pobrigala. Nemška krščansko-socialna stranka pa v slovenskem delu dežele sploh ni predstavljala nobenega resnega političnega faktorja.

Sodelovanje med slovensko stranko in socialdemokratsko stranko pa je ovirala tudi taktika poslednje. Socialdemokratska stranka se sicer ni branila slovenskih glasov, prehajanje glasov pri ožjih volitvah od slovensko-konservativne strani k socialdemokratom je za Koroško značilno, sama pa je vselej podprla nemškonacionalne kandidate, v enem slučaju tudi proti volilnemu dogovoru med obema strankama (leta 1907 pri ožjih volitvah v državni zbor — Nagele, Ellersdorfer, Eich). Socialdemokratska stranka je prevzela v nasprotju s svojimi programi v narodnostnem vprašanju na Koroškem pozicije nemških nacionalcev, za organizatorje, ki bi obvladali slovenščino, ni poskrbela, v klerikalcih je videla sovražnika delavskih zahtev. Koroško delavstvo je skušala izolirati od nacionalnega vprašanja. Pri nadomestnih volitvah za državni zbor leta 1912 pa je licitirala z nemškimi nacionalci, kdo je bolj nemški. Prisvojila je frazeologijo in terminologijo nemških nacionalcev, kadar je govorila o Slovencih na Koroškem.⁴⁶

⁴² Mir, št. 4, 24. 1. 1912, str. 23.

⁴³ Mir, št. 22, 17. 5. 1911, str. 150/151.

⁴⁴ Mir, št. 19, 5. 5. 1911, str. 130/131.

⁴⁵ Mir, št. 28, 31. 5. 1911, str. 150/151.

⁴⁶ Janko Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848—1914. Razprave in eseji 7, Slov. matica, Ljubljana 1965, str. 427.

Nenazadnje je prevzela še zahtevo po nemščini kot državnem jeziku ter podpirala ohranitev starega stanja.

Prve volitve, ki so potekale po reorganizaciji Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem, so bile nadomestne volitve za državni zbor 10. 10. 1905 v okrajih Celovec, Velikovec, Dobrla vas, Pliberk in Železna Kapla. Nemški nacionalci so imenovali za kandidata Friedricha Seifritza, veleposestnika, pivovarnarja in poštarja⁴⁷ iz Miklavčevega. »Mir« je označil Seifritza za vladnega kandidata, posebno podčrtal njegov socialni položaj in povedal, da kandidat »še na Avstrijskem rojen ni, temveč je doma iz blaženega rajha...«⁴⁸ Katoliško politično in gospodarsko društvo je takoj po smrti poslanca Tscharreja, ki je do tedaj zastopal volilni okraj v državnem zboru, sklicalo 9. julija 1905 v Dobrla vas shod zaupnikov, ki je sklepal o kandidatu. Soglasno je bil izvoljen za kandidata poslanec Franc Grafenauer.⁴⁹

Slovenska stran se je pri volilni agitaciji zlasti potegovala za kmeta, predstavljala Grafenauerja kot posestnika,⁵⁰ ki razume tudi skrbi delavstva, in opisovala delovanje kandidata v koroškem deželnem zboru.⁵¹ V volilnem proglašu je poudarila na prvem mestu katoliško usmerjenost slovenskih volilcev in kandidata, na drugem mestu je govorila o gospodarstvu, ki ga minira nemškonacionalna večina v deželi, in se pritoževala zlasti nad usodo večjih kmetov. Šele na tretjem mestu je bilo govora o narodni enakopravnosti Slovencev na Koroškem, nazadnje pa o staroslavni Avstriji.⁵² Slovenska klerikalna stranka je vodila izredno aktiven boj, ki je bil po poročilu »Mira« — strahovit.⁵³ Grafenauer je dobil 2169 glasov, njegov nasprotnik pa za 84 več. Glasilo koroških Slovencev je bodrilo slovenske volilce ter zapisalo, »da je bil Seifritz izvoljen prvokrat, pa tudi zadnjokrat.«⁵⁴

Pod popolnoma drugimi okoliščinami so potekale volitve za državni zbor leta 1907. Predvsem je treba navesti seveda novo razdelitev volilnih okrajev, ki je koroške Slovence močno prizadejala ter povzročila spor med Celovcem in Ljubljano. Leta 1905 je dr. Brejc na političnem shodu povedal, kaj koroški Slovenci pričakujejo od splošne in enake volilne pravice. Navedel je, da pričakujejo strmoglavljenje vladajočih nemških strank, preosnovno Avstrije iz birokratične nemške države v demokratično slovansko državo, propad liberalizma in nenazadnje »okrepljenje katoliškega elementa v javnem življenju, četudi šele po hudem boju s socialno demokracijo.«⁵⁵ Kot pogoj za sprejem volilne reforme pa je predsednik Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem navedel »pravično in pametno razdelitev volilnih okrajev po narodnostih.«⁵⁶ Zahteval je še volilno obveznost ter poseben zakon, ki bi vladnim organom prepovedal vmešavanje v potek volitev. Zadnji dve zahtevi sta seveda prilagojeni koroškim razmeram. Znano je, da so na Koroškem slovenski volilci zelo zanemarjali svoje dolžnosti, na drugi strani pa so se v volilno agitacijo in v potek volitev vedno spet vmešavali uradniki in tako pripomogli k navedenemu zadržanju slovenskih volilcev. Proti Brejčevim zahtevam je takoj nastopil nemško-nacionalni poslanec Dobernig, ki je na-

⁴⁷ Mir, št. 40, 5. 10. 1905.

⁴⁸ n. o. m.

⁴⁹ Mir, št. 36, 7. 9. 1905, str. 214.

⁵⁰ Mir, št. 38, 21. 9. 1905, str. 225.

⁵¹ Mir, št. 39, 28. 9. 1905, str. 233/234.

⁵² Mir, št. 37, 14. 9. 1905, str. 219.

⁵³ Mir, št. 41, 12. 10. 1905, str. 345.

⁵⁴ n. o. m.

⁵⁵ Mir, št. 47, 23. 11. 1905, str. 281/282.

⁵⁶ n. o. m.

stopil proti enaki volilni pravici' in proti slovenskim volilnim okrajem na Koroškem.⁵⁷

Brejc je na šmihelskem shodu govoril tudi o potrebi združitve Slovencev in Hrvatov in žel pri tem splošno odobravanje. »Slovani vkup, to mora biti naše geslo, državnopravno združenje Slovencev in Hrvatov pod žezlom staroslavne habsburške dinastije mora biti naš daljnji politični cilj, to stremljenje mora postati točka našega političnega programa.«⁵⁸

Kandidate za državnozbornske volitve leta 1907 so koroški Slovenci postavili na XVII. letnem občnem zboru Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. V slovenskem volilnem okraju (Pliberk, železna Kapla, Dobrla vas in Borovlje) je kandidiral France Grafenauer, v velikovškem grebinjski župan Florijan Ellersdorfer, v celovski okolici Valentin Podgorc, v Celovcu so postavili Slovenci delavca in kiparja Teodorja Osana kot števne kandidata, v drugih okrajih so se izrekli za kandidate krščansko-socialne stranke, čeprav so potem pri volitvah v beljaškem okraju podprli socialnega demokrata Rieseja proti vsenemcu dr. Angererju. Riese je dobil v tem okraju okoli 800 slovenskih glasov in bil tudi izvoljen v državni zbor.⁵⁹

Volilni proglas leta 1907 se v bistvu ne razlikuje od onega za nadomestne volitve leta 1905: »Troje je zlasti, za kar bijemo neizprosni boj: da zavarujemo in ohranimo veri naših očetov ono mesto v javnosti in srcih našega naroda, katero je zavzemala dosedaj; da priborimo našemu narodu in jeziku one pravice, katere jima zagotavljajo državne osnovne postave; da zagotovimo našemu ljudstvu gospodarski napredek!«⁶⁰

Volilna agitacija je potekala v znamenju skrajnega navora slovenske stranke, ki je v slovenskem volilnem okraju tudi prodrla. Grafenauer je bil izvoljen s 4622 glasov, nemško-nacionalni kandidat Seifritz je dobil 2077, medtem ko je Etbin Kristan združil nase 1436 glasov, kar izpričuje naraščajočo moč socialno demokratskega gibanja na Koroškem. V velikovškem okraju je prišel slovenski kandidat Ellersdorfer v ožjo volitev proti nemškemu nacionalcu pivovarnarju Nageleju iz Velikoveca. Socialni demokrat Eich je dobil 1509 glasov in s tem 38 manj kot Ellersdorfer in izpadel. Slovenski kandidat se je po prvotnih volitvah posebej obrnil na delavstvo, da bi volilo njega,⁶¹ vendar je socialdemokratska stranka izdala navodilo, da naj njeni pristaši volijo Nageleja, ki je bil izvoljen z 2791 glasovi, dočim je za Ellersdorferja glasovalo 1897 volilcev. Iz tega lahko sklepamo, da je del socialdemokratskih volilcev oddal svoj glas iz narodnostnih razlogov Ellersdorferju, drugi del pa je volitve abstiniral.

V volilnem okraju Celovec okolica je Valentin Podgorc dobil 1297 glasov. V ožjo volitev sta prišla nemški nacionalci Kirschner in socialni demokrat Lukas. V tem volilnem okraju sodelovanje med slovensko konservativno stranko in socialnimi demokrati ni funkcioniralo. Nemški nacionalci so pod pretvezo, da njihov kandidat ne mara biti voljen s slovenskimi glasovi, abstinirali ožjo volitev in prepustili zmago socialnim demokratom. Nadaljnje zadržanje slovenske stranke pa je popolnoma protislovno. Šla je v boj za nemškega nacionalca Kirschnerja, ki je tako prišel do 1521 glasov, socialni demokrat Lukas je dobil le 715 glasov več in bil s tem seveda izvoljen.

⁵⁷ Mir, št. 51, 21. 12. 1905, str. 306.

⁵⁸ Mir, št. 47, 23. 11. 1905, str. 281/282.

⁵⁹ Mir, št. 24, 1. 6. 1907, str. 167/168.

⁶⁰ Mir, št. 18, 4. 5. 1907, str. 125/126.

⁶¹ Mir, št. 22, 18. 5. 1907, str. 156.

To odločitev slovenske stranke lahko tolmačimo le z njeno ozko idejno omejenostjo ali pa ji moramo pripisovati veliko naivnost, če je mislila, da bo njena podpora pripeljala Kirschnerja na slovenske oziroma krščansko socialne pozicije. Slovenska stranka je nekvalificirano napadala v tej zvezi kandidata socialne demokracije in stranko samo: »Nemški nacionalci so naravnost prodali kmeta Kirschnerja socialnodemokratskemu, za poslanstvo popolnoma nezmožnemu 'šlosarskemu kselu', sedaj — 'šribarju', tisti stranki, ki po svojih lastnih besedah hoče pogin kmeta! Svojim lastnim pristašem je nemško-nacionalno vodstvo zapovedalo, da naj se ne udeležuje volitev, samo da bi bil izvoljen socialni demokrat.«⁶² »Mir« piše, »da je po sramotnem mešetarjenju celovških nemško-nacionalnih magnatov izdano in prodano kmetško prebivalstvo celega volilnega okraja svojemu najzagriženejšemu sovražniku — socialnemu demokratu!«⁶³ Pri tem moramo upoštevati tudi odločitev socialdemokratskega strankinega vodstva, ki je izdalo navodilo, da se pri ožjih volitvah podpre povsod nemški liberalec in nobena klerikalna stranka. Slovenci so pa upali na pomoč socialnih demokratov za Ellersdorferja.

Glede volitev 1907 poudarja Pleterski⁶³, da so vse stranke morale v volilni agitaciji in taktiki priznavati slovenski značaj volilcev po vsem slovenskem etničnem ozemlju Koroške. Samostojni nastop je bil možen le v slovenskem volilnem okraju, povsod drugod je morala slovenska stranka sklepati volilne dogovore, kar je šlo tako daleč, da so leta 1907 Slovenci zavestno volili vse štiri stranke. »Takšno absurdno taktiziranje, načelno in ideološko popolnoma protislovno usmerjanje slovenskih volilcev na različnih sektorjih razkosanega slovenskega ozemlja je moralo pogubno vplivati na slovensko politično zavest volilcev⁶⁴, poudarja Pleterski.

Volitve so nadalje izkazale močan vpliv slovenske politične organizacije po vsem slovenskem področju. Socialna demokracija je imela na slovenskem etničnem ozemlju močan vpliv. Ob primernem upoštevanju nacionalnega momenta bi že pri državnozborskih volitvah 1907 mogla prodrati brez večjih težav v treh volilnih okrajih; v slovenskem volilnem okraju je s postavitvijo slovenskega kandidata upoštevala kompromis, ki je bil dosežen pri volilni reformi. Nemški nacionalci so veljavnost nacionalnega kompromisa osporavali s postavitvijo svojega kandidata v slovenskem volilnem okraju in skušali doseči nemški politični značaj cele dežele. Politične uspehe je nemškonacionalna stranka na podeželju dosegla med premožnejšimi kmeti, gostilničarji in trgovci. Za krepitev svojih pozicij je izrabljala tudi sredstva, ki jih je dežela ali država namenjala vsem prebivalcem, a so jih nemški nacionalci dodeljevali le svojim pristašem in somišljenikom. Nenazadnje pa je izid volitev dokumentiral velik diskriminacijski učinek volilne reforme. Za en mandat je bilo povprečno potrebnih 3142 glasov. Po navodilih slovenske stranke je bilo oddanih 9441 glasov, vendar so Slovenci s temi glasovi dosegli en sam državnozborski mandat.

Pri deželnozborskih volitvah 1909 je šla slovenska stranka v volilni boj s »samozavestjo in navdušenjem« in upala, da njeno delo »ne ostane brez sadov«. ⁶⁵ Slovenski kandidati so bili postavljeni v kmečki kuriji in v splošni kuriji. Krščansko socialna stranka je v tem času že popolnoma prešla na nemško nacionalne pozicije, socialni demokratje so navzven govorili o internacionalnem karakterju svoje stranke, pri volitvah pa so podpirali nemške nacionalce.

⁶² Mir, št. 23, 24. 5. 1907, str. 161/162.

⁶³ Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 372/373.

⁶⁴ n. o. m.

⁶⁵ Mir, št. 7, 13. 12. 1909, str. 36.

V splošni kuriji sta si stala nasproti v volilnem okraju mesto Celovec in sodni okraji Celovec, Velikovec, Dobrla vas, Pliberk in železna Kapla Franc Grafenauer in Gustav Metnitz. Slovenska stranka je zahtevala med drugim »splošno in enako volilno pravico tudi za deželni zbor«⁶⁶ ter razdelitev volilnih okrajev po narodnosti. Pri prvotnih volitvah je dobil Grafenauer v tej splošni skupini 5099 glasov, Metnitz 4919 glasov in Lukas 2576 glasov. Izid pri ožjih volitvah je bil jasen, ker so socialni demokrati podpirali nemške nacionalce. Kljub temu je naraslo število Grafenauerjevih glasov na 6042, Metnitz pa je dobil 7732. »Mir« je takoj pokazal na zavezanost nemških nacionalcev in socialnih demokratov: »... porazila nas pa ni nemškonacionalna stranka, ampak le združena moč nemških nacionalcev in socialnih demokratov. Gnili, ošabni nacionalizem je moral stopiti doli s hvalisanega prestola in beračiti pri socialnih demokratih za glasove proti kapitalistu. Socialni demokratje so na povlje na celi črti volili kapitalista, advokata, plemenitaša, nasprotnika delavstva. Iz tega spoznamo, da je vse, kar govorijo socialni demokrati proti kapitalistom, tovarnarjem in plemenitašom itd., samo sleparstvo. Tako je izvoljen namestnik koroškega deželnega glavarja, vitez pl. Metnitz, le s pomočjo socialno demokratskih glasov.«⁶⁷

V kmečki kuriji sta prodrli v volilnih okrajih Velikovec — Dobrla vas in Pliberk — železna Kapla kandidata slovenske stranke Ellersdorfer in Grafenauer.

»Mir« je ocenil tudi uspehe oziroma neuspehe socialdemokratske in krščanskosocialne stranke pri deželnozbornih volitvah: »Socialni demokrati z uspehi ne morejo biti zadovoljni. Sicer so dobili enega poslanca, pa le po zaslugi nemških nacionalcev, ki so jim iz hvaležnosti za pomoč milostno prepustili v splošni skupini **Beljak-Rožek Eicha**, čeravno je dobil nemški nacionalcec pri glavni volitvi več glasov. Splošno smo opazovali, da rdečkarjem, tem delavskim in narodnim izdajalcem, na Koroškem ne gre žito v klasje, ker so po zadnjih državnozbornih volitvah celo nazadovali. Tudi nemški krščanski socialci niso dosegli pričakovanih uspehov. Celozadovoljali so, ker so izgubili poslanca Weissa in ohranili le mandata v Labudski dolini. Mi se temu ne čudimo. Stranka, ki sloni bolj na taktiki, nego na načelih, ne more prodirati. Krščanski socialci se ne upajo na dan s krščanskim načelom, v narodnem vprašanju bi radi sedeli na dveh stoli, a zidajo s tem le most, po katerem njihovi lastni pristaši stopajo v nasprotni tabor.«⁶⁸

Tudi pri teh volitvah se je uveljavila volilna geometrija. Slovenska stranka je dobila v kmečki skupini v petih volilnih okrajih 3737 glasov in dva mandata, nemški nacionalci pa so dobili na vsem Koroškem 6790 glasov in 11 mandatov. Povprečno so potrebovali za en mandat 616 glasov, slovenska stranka pa za en mandat 1668 glasov. Nemško organizirana socialna demokracija v boju slovenske stranke ni videla aspekta boja Slovencev za enakopravnost Slovencev v deželi na političnem področju.

Državnozbornske volitve 1911 označuje velika napadalnost nemških nacionalcev, ki je usmerjena proti slovenski in socialdemokratski stranki. Primerno protislovensko vzdušje za volitve ustvarijo: silen pritisk na slovensko prebivalstvo ob priložnosti ljudskega štetja konec leta 1910, prepoved Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koro-

⁶⁶ Mir, št. 10, 6. 3. 1909, str. 57.

⁶⁷ Mir, št. 16, 31. 3. 1909, str. 85.

⁶⁸ n. o. m.

škem 9. 1. 1911 in posredno tudi polom Centralne blagajne koroških zadrug v Celovcu.

V slovenskem volilnem okraju kandidira zopet Grafenauer, nemški nacionalci postavijo Vinzenza Schumy-ja, socialni demokrati pa Ignaca Sitterja. V volilnem okraju Celovec okolica kandidira slovenska stranka Valentina Podgorca, v beljaškem Matijo Vospernika, v velikovškem Jurija Rutarja, v Celovcu pa Alojzija Terčka.

Značilnost teh volitev je še v tem, da se nemška krščansko-socialna stranka popolnoma loči od slovenske stranke, ki v tem volilnem okraju (Rožek-Trg-Millstatt) že od vsega začetka podpre socialdemokratskega kandidata. Celotno volilno kampanjo vodi osrednji volilni odbor za Koroško, ker se Katoliško politično in gospodarsko društvo obnovi šele septembra 1911. V volilnem pozivu se tokrat slovenska stranka obrača tudi na slovenske delavce in na slovenske liberalce, ki sklenejo podpreti Grafenauer-ja. Nemško-nacionalno stranko imenuje slovenska stranka smrtnega verskega, narodnega in gospodarskega sovražnika koroških Slovencev, ki ga je treba premagati.

Nemškonacionalni kandidat v slovenskem volilnem okraju je agitiral v slovenskem jeziku in menil, da je slovenski stranki le za jezikovno in šolsko hujskanje, ne zavzema pa se za gospodarsko blaginjo ljudstva. V volilnem okraju Celovec okolica ga v tem posnema žihpoljski župan Lutschounig, zastopnik »Nemcem prijaznih Slovencev« in kandidat iste stranke.

V slovenskem volilnem okraju ponovno prodre Grafenauer s 4117 glasovi, Schumy dobi 2430, socialni demokrat Sitter pa 1546 glasov. »Mir« se loti načina volilne agitacije nemškonacionalne stranke: »Schumy torej s pomočjo revolverjev, nožev in s krvoprelitjem ni dobil več kakor 353 glasov več nego Seifritz leta 1907. Nacionalci so spravili na volišča zadnjega moža.«⁶⁹ Obenem posvari list slovenske volivce: »Pač pa je ostala doma cela slovenska rezerva! Slovenski zaupniki so se torej igrali z ognjem!«⁶⁹

Pri ožjih volitvah so slovenski volilci povsod podprli socialdemokratske kandidate po soglasnem sklepu shoda zaupnikov v Celovcu 20. junija 1911. Vendar so imeli odločilen vpliv slovenski glasovi samo v beljaškem okraju, kjer je prodril socialdemokratski kandidat. Padanje števila volivcev slovenske stranke je povzročala predvsem deagrarizacija, s to pa je bilo povezano odseljevanje kmečkega prebivalstva. Na drugi strani je volilni sistem drobnil slovensko politično akcijo in iz »ene manjšine v deželi ustvarjal vrsto manjšin v volilnih enotah.«⁷⁰

Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem je pričakovalo ob priložnosti ljudskega štetja 1910, da bo prišlo s strani vladnih števnihih komisarjev do potvorbe štetja. Zato je sklenilo na društveni seji 19. oktobra 1910, »da da izpeljati zasebno ljudsko štetje glede občevalnega jezika in narodnosti...«⁷¹

Proglas »Mira«⁷² za ljudsko štetje 1910 je pravo nasprotje tega, kar se o ljudskem štetju, tu mislim v prvi vrsti na definicijo »občevalnega jezika«, menile koroške oblasti in z njimi povezan nemškonacionalni Volksrat. »Mir« razume pod »občevalnim jezikom« materin jezik in meni, da je dolžnost vsakega Slovenca, »da prizna slovenščino kot svoj občevalni jezik, naj prebiva doma ali med tujci; svojega materinega jezika se ne sme nikdo

⁶⁹ Mir, št. 30, 14. 5. 1911, str. 197.

⁷⁰ Janko Pleterški: Narodna in politična zavest, str. 389.

⁷¹ Mir, št. 46, 16. 9. 1911, str. 285.

⁷² Mir, št. 53, 31. 12. 1910, str. 327.

sramovati«. Nikdo naj ne napiše poleg slovenščine še drug jezik, tudi če ga obvlada. »Občevalni jezik ostane za vsakega, četudi drug jezik razume, le oni, v katerem od nekdanj najlaže in najrajši govori, v katerem se sporazume s svojimi sorodniki in rojaki.« Časopis opozarja odvisne sloje, da noben delodajalec nima pravice vpisati v vprašalne pole drugega občevalnega jezika kot navedenega. Poziva, naj se nekorektnosti takoj javijo Katoliškemu političnemu in gospodarskemu društvu.

Dejansko je na Koroškem izvedel ljudsko štetje nemški »Volksrat«, ki si je nadejal vladni plašč. Katoliško politično in gospodarsko društvo je istočasno organiziralo svoje privatno štetje, kar je bilo »Volksratu« silno nerodno. Dosegel je prepoved slovenske organizacije zaradi prekoračenja delokroga. Prepoved je izrekel deželni predsednik baron Hein. Oblast je hotela zaseči tudi arhiv društva, vendar so bili Slovenci pripravljeni tudi na to potezo koroških oblasti. Knjige in zapiske društva je pravočasno odnesel podpredsednik društva, državni in deželni poslanec Grafenauer, pri katerem so naredili hišno preiskavo. Poslanec pa je izjavil, »da bo že povedal, kje da ima knjige političnega društva — državnemu zboru«. ⁷³

Medtem so v vodstvo koroških Slovencev dohajala »strašna poročila«⁷⁴ o postopanju številnih komisarjev, ki niso povpraševali po občevalnem jeziku, ampak so, če je kdo znal le nekaj besed nemški, takega takoj vpisali za Nemca. Deloma pa sploh niso spraševali po občevalnem jeziku in prebivalstvo enostavno prištevali med Nemce. V mestih so vlogo števnih komisarjev prevzeli delodajalci oziroma hišni posestniki, ki so delavce oz. stanovalce zapisovali za Nemce. Posebno temeljito so to delo opravili v Celovcu, kjer so osebe, ki so navedle slovenščino kot občevalni jezik, klicali na magistrat. Tam so »popravljali« prvotne podatke. Prav pri ljudskem štetju se je najbolj izkazala izredna moč in veljava nemškega življa, ki je branil svoje pozicije s pomočjo vlade. Odločilnega pomena je bila gospodarska odvisnost ogromnega dela slovenskega prebivalstva po mestih in trgih.

Tako je prišlo pri ljudskem štetju 1910 do velikega padca števila ljudi s slovenskim občevalnim jezikom. Padec je seveda obstajal le na papirju; cilj avstrijskih štetij je bil, povečati število nemškokogorečnega prebivalstva v državi in tako večati nemško veljavo. Primerno sredstvo za to je bil občevalni jezik, za katerega je veljal jezik, v katerem je posameznik večji del občeval v javnosti, razlaga, ki je podpirala predvsem nemški element v državi. Posebno prizadeti so bili pri tej razlagi občevalnega jezika v našem primeru slovenski priseljenci v koroških mestih. Kjer se posamezniki niso uklonili, so se Nemci posluževali socialnega pritiska. Število Nemcev je sorazmerno hitro naraščalo, medtem ko je število Slovencev, kljub deloma večji nataliteti v slovenskem delu dežele, padalo in to v takih skokih, da podatki sami dokazujejo neverodostojnost štetja.

Številke centralnega statističnega urada glede ljudskega štetja na Koroškem so velika laž!«, meni »Mir« za ljudsko štetje 1910, ko so uradno našteali le še 82.212 Slovencev (21,2 % koroškega prebivalstva). Pri privatnem štetju pa so Slovenci našteali 135.415 oseb s slovenskim (materinim) jezikom.

Nezanesljivost uradnih podatkov se vidi tudi v nihanju jezikovne pripadnosti v eni in isti občini tekom več ljudskih štetij. Največ je bilo na podeželju odvisno od števnih komisarjev. Pri štetju 1910 so v občinah, ki so

⁷³ Mir, št. 3, 21. 1. 1911, str. 13/14.

⁷⁴ n. o. m.

⁷⁵ Mir, št. 31, 3. 8. 1912, str. 207/208.

bile v slovenskih rokah in ki so postavile šteвне komisarje, postavili ob stran neke vrste nemškonacionalne kontrolorje.

Število Slovencev je v primerjavi z letom 1900 padlo za 9,1 %. Nemci so na papirju že odrezali ob črti Beljak—Podklošter—Trbiž Ziljo od ostalega slovenskega ozemlja na Koroškem. Močan je bil pritisk tudi na črti Beljak—Celovec in od tu proti Ljubelju. Prav tako je bil močan pritisk na Slovence na relaciji Celovec—Velikovec—Dobrla vas—železna Kapla. Posledica tega pritiska je bila, da je število Slovencev padlo v posameznih občinah med 30 in 50 odstotkov. Na papirju so Nemci močno oslabili zvezo med zahodno in vzhodno slovensko Koroško, njen zahodni del pa so še posebej razbili v tri samostojna jedra. Po drugih podatkih (slovenski narodni kataster in jezikovna označba župnij) je bilo slovensko ozemlje na Koroškem v tem času še vedno popolnoma sklenjen blok. Vendar leta 1910 razlikujemo že dve narodni meji: mejo ozemlja, ki je bilo še trdno v slovenskih rokah, in severnejšo mejo mešanega ozemlja, ki je bilo od 1846 dalje vsaj deloma ponemčeno.⁷⁶

Po reorganizaciji in preusmeritvi političnega delovanja pride na Koroškem tudi do pozitivne slovenskega prosvetnega dela. Na Koroškem so igrale v prosvetnem življenju pomembno vlogo podružnice »Ciril Metodove družbe«. Aktivnost teh podružnic narodno-obrambne organizacije je v začetku 20. stoletja močno nazadovala, deloma celo popolnoma zamrla.⁷⁷ Iz podružnic »Ciril-Methodove družbe« so se polagoma izoblikovala izobraževalna društva.

Dne 3. julija 1907 je celovski stolni kaplan dr. Lambert Ehrlich, ki ga poznamo kot govornika pri shodih krščansko-socialnih delavskih društev, naznanil c. k. deželni vladi, da namerava ustanoviti društvo z imenom »Slovenska krščansko-socialna zveza za Koroško« s sedežem v Celovcu. Zveza, ki se je pojmovala kot zveza koroških slovenskih nepolitičnih društev, se je ustanovila dne 20. oktobra 1907.⁷⁸ Zvezi je takoj pristopilo 12 izobraževalnih društev. Za predsednika je bil izvoljen Matej Ražun, dr. Lambert Ehrlich je postal podpredsednik, Valentin Jug tajnik, P. Vunček blagajnik, odborniki pa so postali Janko Arnuš, Anton Gril in Leopold Abraham. Zveza je nameravala še isto leto organizirati skupen javen shod spodnjekoroških društev, podoben onemu na Velikem Strmcu, ki je pomenil nov začetek dela Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Začetek januarja 1908 je imela Zveza svoj prvi občni zbor, na katerem je bil potrjen stari odbor. Zbora se je udeležil zastopnik osrednje ljubljanske zveze Terseglav. Zveza je hotela včlanjenim društvom posredovati govornike, pripraviti z ljubljansko centralo načrt za predavanja ter urediti osrednjo knjižnico. Sklenila je izvedbo socialnih kursov v Celovcu in Velikovcu. Te socialne kurse je organizacija prirejala v naslednjih letih na vsem slovenskem delu dežele. Ljubljanski zastopnik je poudarjal važnost tedenskih sestankov. Do širše diskusije je prišlo pri vprašanih: ali naj zveza ustanavlja neodvisna kmečka društva in ali naj bodo le-ta politična oziroma nepolitična. Končno je občni zbor sklenil: »Organizacije kmečkih društev, dasi bi ne bile zadruge, ampak večinoma le izobraževalnega značaja, se izločijo iz delokroga zveze ter se prepuste političnemu društvu.«⁷⁹

⁷⁶ Bogo Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Lj. 1946, str. 195.

⁷⁷ Andrej Vovko: Podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Koroškem 1885—1918, Koroški koledar 1978, Celovec, str. 151—161.

⁷⁸ Mir, št. 47, 9. 11. 1907, str. 309.

⁷⁹ Mir, št. 4, 25. 1. 1908, str. 22.

Druga pomembnejša organizacija, ki se ustanovi v tem času na Koroškem, je »Slovensko šolsko društvo v Celovcu«. »Mir« toži, da koroški Slovenci nimajo organa, ki bi se izključno bavil z vprašanjem koroškega šolstva in koordiniral vse napore posameznih narodnjakov na tem področju. Narahlo je kritiziral Ciril-Metodovo družbo in pristavil, da »šolsko vprašanje pri nas ne obstoji samo v oskrbi šentrupertske in šentjakobske šole«. ⁸⁰ Obenem pa je »Mir« zabeležil, »da naše šolsko društvo ne bo v kakem naporju s Ciril-Metodovo družbo, temveč bo izpolnjevalo tisto vrzel, katere Ciril in Metodova družba že po bistvu svojega sestava in vsled nepoznanja krajevnih razmer nikoli ne bi mogla docela izpolniti«. ⁸¹

Na ustanovnem zboru »Slovenskega šolskega društva« je sklicatelj shoda, dr. Brejc, govoril o bojih za šole v šentjakobu, Globasnici, Strojni, št. Danijelu ter ponovil »Mirovo« pisanje, da novo društvo nima načena konkurirati z družbo Sv. Cirila in Metoda, ampak se bo v svojem delovanju na družbo naslanjalo, in če bo dobra volja na obeh straneh, bo moglo eno društvo poleg drugega dobro uspevati. ⁸² Vse to govorjenje seveda ni moglo prikriti dejstva, da je prišlo z družbo do nesoglasij, ki so se kmalu navrh le še poglobila. ⁸³

Prvi predsednik Slovenskega šolskega društva je postal Matej Ražun, odborniki so bili prof. Apih, vladni svetni Scheinigg, dr. Brejc, dr. Arnejc, Treiber, Franc Grafenauer, Andrej Wieser, Vekoslav Legat, Vospernik, Gregor Einspieler, dr. Sket in Fr. Maier. ⁸⁴ Društvo je v naslednjih letih vodilo celotno šolsko borbo koroških Slovencev, v ospredju delovanja pa je stal nedvomno dr. Brejc kot pravni zastopnik društva. Skoraj iste osebe, ki so bile aktivne za Slovensko šolsko društvo, so delovale tudi za društvo »Učiteljski dom« in društvo »Dijaški dom«.

Na Koroškem pa se je pojavila še tretja slovenska narodno obrambna organizacija »Slovenska straža«, ki je sklicala svoj prvi občni zbor 1. oktobra 1911 v Celovec, kar je bilo na zboru primerno podčrtano. ⁸⁵

Na občnem zboru Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem leta 1905 je društveni tajnik Dobrovč poročal o aktivnosti društva. Navedel je štiri zborovanja društva samega. Izmed 18 podružnic družbe Sv. Cirila in Metoda jih je priredilo 11 zborovanja, dve sta se zopet poživili. Slovensko delavsko društvo za Celovec in okolico, ki je štelo okrog 100 članov, je imelo 8 zborovanj, prevaljsko 12, podljubeljsko pa se je ustanovilo. Izobraževalnih društev je bilo v tem letu 6 po številu, tamburaških in pevskih 5, dvojne društev se je snovalo. V Celovcu in Glinjah je delovala čitalnica. Dobrovč je omenil še mladeniški shod na Velikem Strmcu, ustanovitev dijaškega društva »Gorotan« ter plodonosno delovanje »Ziljske podružnice slovenskega planinskega društva«. ⁸⁶

Organizirano društveno življenje se je v obravnavanem obdobju, torej od leta 1905 naprej, silno razvilo. Konec leta 1914 zabeležimo v slovenskem delu dežele nič manj kot 238 kulturno-prosvetnih društev (prosvetno-izobraževalna društva, čitalnice, telovadna društva — Orle in Sokole, abstinentna društva, društva Jugoslovanske strokovne zveze, knjižnice). Poleg teh kulturno-prosvetnih društev obstoja in deluje mreža gospodarskih društev (kreditne zadruge — hranilnice in posojilnice, gospodarske in kon-

⁸⁰ Mir, št. 46, 14. 11. 1908, str. 282.

⁸¹ n. o. m.

⁸² Mir, št. 48, 28. 11. 1908, str. 293.

⁸³ Tone Zorn: Iz delovanja Družbe sv. Cirila in Metoda na Koroškem pred prvo svetovno vojno, ZC 31/1977, št. 3, str. 361—374.

⁸⁴ Mir, št. 48, 28. 11. 1908, str. 293.

⁸⁵ Mir, št. 49, 7. 10. 1911, str. 302.

⁸⁶ Mir, št. 13, 30. 3. 1905, str. 76.

zumne zadruge, živinorejske zadruge in mlekarske zadruge). Njihovo skupno število znaša 61.⁸⁷

Ob sklepanju za volilno reformo se je zaostrilo razmerje med vodstvom koroških Slovencev in Slovensko ljudsko stranko z dr. Šušteršičem na čelu. Na Koroškem stojijo v ospredju dr. Brejc, deželni poslanec Franc Grafenauer in Valentin Podgorc. Poravnava, ki pa ni bila iskrena in kot taka le navidezna, po vsej verjetnosti privede do poskusa formiranja samostojnega slovenskega liberalnega tabora na Koroškem.

Koroški nemški nacionalci niso bili nikoli pripravljeni prepustiti Slovencev dveh državnozbornih mandatov. Zavzemali so pri vprašanju enake volilne pravice skrajno reakcionarne pozicije, obenem pa so skušali zadržati nemštvo na Kranjskem, Primorskem in v Trstu ugodnejša izhodišča.⁸⁸ Koroški Slovenci so na osnovi svojega števila zahtevali vsaj dva mandata. »Mir«⁸⁹ je pisal, da obmejni Slovenci, to so Slovenci na Koroškem, Štajerskem, Primorskem, ne smejo odnehati od splošne enake volilne pravice in da ne smejo pripustiti, da se združijo v volilne okraje mestá s kmet-skimi občinami. Vladni predlog volilne reforme je »Mir« označil kot »aten-tat na naš narodni obstoj«.⁹⁰ Slovincem je preostal en sam volilni okraj: kot vladni cilj je »Mir« navedel politično dezorganizacijo Slovencev, »da nam vzame možnost napredovanja, možnost uspehov, možnost življenja in vsled tega smoter in veselje do narodnega in političnega delovanja«.⁹¹ Svaril je Slovence na Kranjskem pred razkosanjem slovenskega ozemlja na Koroškem. »Da verjemite, prav od tega, če se nas koroške Slovence razbije in razkosa, je odvisna tudi usoda Gorenjske in z Gorenjsko pač tudi usoda slovenstva sploh. Preko Roža, Jesenic in Bohinja se zida nemški most do Adrije, ko si nemštvo zasigura pozicije tostran Karavank, navalilo se bo z vso silo in uspehom na Gorenjsko.«⁹² V sodelovanju s štajerskimi Slovenci so pritiskali koroški Slovenci tudi na »Slovansko zvezo«.⁹³

Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem je pred sklepanjem o volilni reformi sklenilo posebno izjavo: »Koroški Slovenci prej kakor slej z neupogljivo odločnostjo zahtevamo, da nam volilna reforma zagotovi vsaj dva sigurna mandata: vse slovenske državnozbornske poslance, zlasti pa 'Slovansko zvezo', pozivljamo, da odkrito in jasno nastopijo za to našo zahtevo in brezobzirno branijo pravice in obstanek obmejnih Slovencev, in da glasujejo proti volilni reformi, ako se naši docela pravični in skromni zahtevi ne ugoti. Referentu za Koroško, gosp. dv. sv. dr. Ploju, se izreka za njegov možat nastop o priliki njegovega razgovora z novim ministrskim predsednikom princem Hohenlohe odkrita zahvala in se ga nujno in iskreno prosi, da hodi po tej poti neustrašeno naprej, in da za nobeno ceno ne odneha od zahteve vsaj dveh mandatov za koroške Slovence.«⁹⁴

Katoliško politično in gospodarsko društvo je izdelalo točen protipredlog k uradni volilni reformi.⁹⁵ Ko je bil vladni predlog v parlamentnem odseku sprejet, je »Mir« zabeležil, da so bili grobokopi koroških Slovencev »zastopniki takomenovanih« krščanskih strank, nemški krščan-

⁸⁷ Moravski Slovenski Korotan, Celovec 1919, str. 34/35.

⁸⁸ Mir, št. 4, 25. 1. 1906, str. 21/22.

⁸⁹ n. o. m.

⁹⁰ Mir, št. 9, 1. 3. 1906, str. 47.

⁹¹ n. o. m.

⁹² n. o. m.

⁹³ Mir, št. 20, 17. 6. 1906, str. 109.

⁹⁴ Mir, št. 19, 30. 5. 1906, str. 101.

⁹⁵ Janko Pleterški: Slovenska Koroška pred prvo svetovno vojno, Koroški plebiscit, Lj.: 1970, str. 59—61.

ski socialci in nemški klerikalci!⁹⁶ Po odločitvi je društvo sklicalo v Celovec shod zaupnikov, ker odbor sam v tako važni zadevi ni maral prevzeti odgovornosti za nadaljnje postopanje. Shod naj bi sklepal o »daljnem postopanju v zadevi volilne reforme in zaradi udeležitve na tretjem slovenskem katoliškem shodu v Ljubljani«.⁹⁷ Na shod je došlo 120 zaupnikov, med katerimi je bilo 27 duhovnikov. Soglasno se je izrekla nezaupnica slovenski državnozbornski delegaciji ter sprejel sklep, »da koroškim Slovincem v sedanjih razmerah ne kaže udeležiti se III. slovenskega katoliškega shoda v Ljubljani...«⁹⁸ »Mir« je posebej podčrtal, da so sklepi »obvezni za vse koroško slovenstvo brez izjeme«.⁹⁹ Nezaupnica in odpoved udeležbe na katoliškem shodu sta najbolj prizadela dr. Šušteršiča oziroma »Slovenca«, ki sta očitala vodstvu koroških Slovencev sodelovanje z ljubljanskimi liberalci.

Konec leta 1907 je poseben konzorcij začel izdajati »Korošca«, ki so ga tiskali v Kranju. Krog, ki se je zbiral okoli njega in poskušal ustanoviti liberalno strujo med Slovenci na Koroškem, lahko omejimo na del slovenskega razumnštva na Koroškem, ki so se mu pridružili tudi nekateri kmečki veljaki kot npr. Posekar iz Kotmare vasi in Kobentar, župan v Šentjakobu v Rožu. Pri volitvah liberalni tabor ni nastopal samostojno, temveč podpiral kandidata slovenske klerikalne stranke.

Zusammenfassung

AUS DER POLITISCHEN GESCHICHTE DER KÄRNTNER SLOWENEN 1905—1914

Im letzten Jahrzehnt vor dem 1. Weltkrieg trat im südlichen Kärnten die sozialdemokratische Bewegung verstärkt als dritte politische Kraft in Erscheinung. Sie sprach im gewissen Maße dieselben Bevölkerungsschichten an, die die slowenische Partei für sich beanspruchte. Letztere unterstützte bei Wahlentscheidungen zum Teil Kandidaten der sozialdemokratischen Partei, die andererseits niemals eine Wahlempfehlung für Kandidaten der slowenischen Partei abgab, obwohl ihre Sympathiesanten bzw. ein Teil ihrer Wählerschicht bei Zweitwahlen auch die slowenische Partei wählte. Die Christlichsozialen konnten im südlichen Kärnten nicht Fuß fassen. Unter den Slowenen bildete sich eine kleine liberale Gruppierung heraus, deren Organ der »Korošec« war. Sie stellte bei Wahlen nicht eigene Kandidaten auf, sondern unterstützte die Kandidaten der slowenischen klerikalen Partei. Ihre Anhänger fand die Gruppierung unter der zahlenmäßig sehr kleinen slowenischen weltlichen Intelligenzschicht, aber auch einige Aktivisten der slowenischen klerikalen Partei stießen zu ihr.

Durch die Gründung von christlichsozialen Arbeitervereinen versuchte die slowenische Partei verstärkt auch die Arbeiterschaft anzusprechen. Ein »Slowenischer christlichsozialer Arbeiterverein für Klagenfurt und Umgebung« wurde 1904 ins Leben gerufen. In den Industrieorten im südlichen Landesteil kam es in den darauffolgenden Jahren zu gleichartigen Gründungen, wobei insbesondere der slowenische Arbeiterverein in Ferlach mit einem eigenen Arbeiterheim in Unterloibl eine rege Tätigkeit entfaltete.

Durch die neue Wahlkreiseinteilung kam es zu starken Spannungen zwischen der slowenischen Partei in Kärnten und der slowenischen klerikalen Partei in Ljubljana. Die slowenische Partei hatte in Kärnten nach der neuen Wahlkreiseinteilung für die Reichstagswahlen nur in einem einzigen (Ferlach, Eisenkappel, Bleiburg) Aussichten auf Erfolg. Während die Sozialdemokraten den slowenischen Charakter dieses Wahlkreises mit der Aufstellung slowenischer Kandidaten anerkannten, versuchten die Deutschnationalen auch dieses Mandat an sich zu reißen. Für die Folgezeit erwartete die slowenische Partei ein Zusammengehen der So-

⁹⁶ Mir, št. 27, 7. 7. 1906, str. 151.

⁹⁷ Mir, št. 29, 21. 7. 1906, str. 163.

⁹⁸ Mir, št. 30, 28. 7. 1906, str. 169.

⁹⁹ n. o. m.

zialdemokraten mit den Deutschnationalen und damit den Verlust des einzigen möglichen slowenischen Reichsratsmandats in Kärnten.

Für die kulturellen Belange der Kärntner Slowenen sollte der 1908 gegründete »Slowenische christlichsoziale Verband« sorgen, dem auch die Koordinierung der Tätigkeit der einzelnen slowenischen örtlichen Kulturvereine obliegen sollte. Im selben Jahr wurde auch der »Slowenische Schulverein« ins Leben gerufen und es wurden Schritte in die Wege geleitet, die Situation der Kärntner Slowenen im Bereich der höheren Bildung zu verbessern.

Bei der Volkszählung 1910 wurden offiziell 82.212 Slowenen (21,2 % der Bevölkerung) gezählt, eine private Volkszählung, die der »Katholische politische und wirtschaftliche Verein für die Slowenen in Kärnten« durchführte und der deshalb wegen Überschreitung seiner satzungsgemäßen Befugnisse aufgelöst wurde, erbrachte 135.415 Kärntner Slowenen.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo (PZE za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, tel.: 22 121 int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omisslijo komplet dostopnih števil »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 5 din	GMDS 17/1936 — 10 din
GMDS 2-3/1921-22 — 20 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — 10 din
GMDS 4-6/1923-25 — 2 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — 10 din
GMDS 7-8/1926-27 — 5 din	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 10 din
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 10 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 20/1939 — 20 din
GMDS 11/1930 — 50 din	GMDS 21/1940 — 10 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 10 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 5 din
GMDS 14/1933 — 30 din	GMDS 23/1942 — 20 din
GMDS 15/1934 — 30 din	GMDS 24/1943 — 8 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — 30 din	GMDS 25-26/1944-45 — 6 din
GMDS 16/1935, št. 3-4 — 20 din	

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani Zgodovinskega društva za Slovenijo in pokrajinskih zgodovinskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Boris Gombač

SLOVENSKA POLITIKA V TRSTU V DESETLETJU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor 27. 9.—1. 10. 1978.

Prva leta tega stoletja pomenijo v strategiji in taktiki Političnega društva Edinost pravo prelomnico. Dogodki, ki si sledijo od začetka stoletja do leta 1905, so tako značilni za ves kasnejši razvoj slovenske politike v Trstu, da jih moramo prikazati, sicer le v sintetični obliki, za boljše in bolj poglobljeno poznanje kasnejših izbir in splošne politične orientacije tržaških Slovencev vse do predvečera prve svetovne vojne.* Prav v začetku tega časovnega izseka so bile v Trstu dvojne volitve, ki jih karakterizira volilni neuspeh Političnega društva Edinost v deželnozborskih volitvah leta 1900, ko je izgubila enega deželnozborskega poslanca v slovenskem okraju Ške-denj in nato velika in prepričljiva uveljavitev te slovenske politične grupacije v državnozborskih volitvah leta 1901. Takrat je v splošni kuriji uradni kandidat Edinosti dr. Rybař prišel v ožje volitve in potem izgubil za borih 2000 glasov proti kandidatu združenih italijanskih strank Hortisu.

Ta veliki volilni, predvsem pa moralni uspeh Edinosti je slovenskim narodnjakom narekoval, da so proglasili parolo »Trst ni le italijansko mesto«. Uveljavitev slovenskega kandidata je bila posledica mogočne volilne agitacije, ki jo je slovenska stranka v Trstu izvedla tik pred volitvami. Tendencia Edinosti, da se s poglobljeno agitacijo pojavlja v bazi le pred volitvami, nedvomno kaže na znake volilnega oportunizma, vendar v tem Političnem društvu Edinost ni bilo izjema, saj so se tako ponašale vse meščanske stranke in večkrat celo socialdemokrati. Vendar se Edinost kot eminentno nacionalna stranka, ki ji od tega obdobja dalje stojita na čelu dr. Rybař in dr. Gregorin, mora od časa do časa ukvarjati tudi z nacionalno problematiko, le da prepušča mobilizacijo in delo za prebujanje narodne zavesti med slovenskimi ljudmi v mestu in na periferiji raznoraznim kulturnim, gospodarskim, prosvetnim in drugim društvom, ki se razvijajo vsepovsod na valu močnega narodnobuditeljskega gibanja in okrepljene narodne zavesti. To je akcija samoiniciativnih odborov, ki opravljajo to nadvse pomembno ljudsko-prosvetno delo v imenu nacionalne afirmacije in ne za račun Političnega društva Edinost, ki se pa vklaplja v celotno akcijo, poznano pod imenom narodnjaška politika.

Prav v obdobje prvega desetletja tega stoletja lahko postavimo resnično množično prebujenje nacionalnega zavedanja širših mas slovenskega

Glavna uporabljena literatura: D. Kermauner: Slovenska publicistika in prva ruska revolucija, Ljubljana 1960; I. Regent: Poglavlja iz boja za socializem I, Ljubljana 1958; D. Pahor: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja, zbornik Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana 1970; R. Golouh: Pol stoletja spominov, Ljubljana 1966; V. Melik: Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965; Novak-Zwitter: Oko Trsta, Beograd 1945; A. Agnelli: *Questione nazionale e socialismo*, Bologna 1969; G. Piemontese: *Il movimento operaio a Trieste*, Roma 1974; E. Maserati: *Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale*, Varese 1973.

prebivalstva v Trstu in okolici. Asimilacija, ki je neusmiljeno kosila v narodnih vrstah v teku prejšnjih obdobij, se je, kot izhaja iz vseh razpoložljivih podatkov, skoraj dokončno ustavila. Prav takrat so v drugi polovici prejšnjega stoletja šele dodobra osveščeni tržaški Slovenci polno zaživeli lastno narodno življenje v tistem neustavljivem zagonu mladih gibanj, ki se iz zatiranega in brezpravnega stanja usmerjajo v življenja polno novo stvarnost. To gibanje, ki je bilo v svojem najbolj pristnem bistvu globoko demokratično in pravično, obogateno z bogato ljudsko kulturno dediščino in s perspektivo dokončne uveljavitve nad temo majhnega in brezpravnega nezgodovinskega naroda, je pomenilo velik korak naprej pri omejevanju asimilacije in nasilnega potujčevanja. Pri vsem tem je vodstvo slovenskih narodnjakov igralo tudi pomembno vlogo. Politične odločitve so se ponajvečkrat reševale v vrhovih, brez kakega širšega konsenza tržaških slovenskih množic in so torej te odločitve delovale kot transmisija od zgoraj navzdol in ne obratno. Pomemben člen je bil pri vsem naštetem časopis Edinost, ki je v tem času izhajal kot dnevnik in se je prodajal v 600 izvodih dnevno.

Ugotavljanje številčne prisotnosti tržaških Slovencev je bilo vedno problematično. Ugotavljati so jo hoteli po malem vsi in to od italijanskih nacionalističnih sil v Trstu pa tja do Političnega društva Edinost, saj je bilo to bistveno vprašanje vsakodnevne politične konfrontacije.

Edino relativno objektivnost, predvsem pa uradno zajamčenost, dajejo ljudska štetja, ki pa so bila pri ugotavljanju nacionalne pripadnosti avstrijskih državljanov pogojena v negativnem smislu od več faktorjev, v glavnem pa od uporabe kriterija pogovornega jezika pri anketiranih in od izbire izvajalca ljudskih štetij. Kot znano je prav princip pogovornega jezika dopuščal najrazličnejše pritiske in makroskopske manipulacije s strani predpostavljene oblasti, ki so ljudska štetja materialno izvrševale (v Trstu je bil to mestni magistrat, trdnjava reakcije in italijanskega nacionalizma), kot s strani tistih, ki so formularje dejansko izpolnjevali (delodajalci in hišni gospodarji). V vseh ljudskih štetjih do leta 1900 so ti merodajni faktorji umetno zniževali s poneverbami in prisilo število slovenskega prebivalstva v Primorju.

Leta 1900 je Trst štel 178.599 prebivalcev. Od teh je bilo 25.130 Slovanov, 116.825 Italijanov ter 9055 drugih. Odstotek Slovanov je bil 16,64 %, kar je predstavljalo po besedah dr. Rybača veliko nevarnost za tržaške Slovence v luči novih jezikovnih zakonov, ki so se tedaj snovali v glavah dunajske birokracije, in ki so predvidevali minimum 20 % manjšinskega naroda, da se manjšina zakonsko sploh upošteva.¹

V Trstu in okolici bi tak zakon pomenil za Slovence politično in narodno katastrofo. Zato so že leta 1900 slovenski narodnjaki zahtevali naj se operat ljudskega štetja odvzame tržaškemu magistratu in dodeli c. kr. namestništvu. Ta upravičena zahteva je v dani politični situaciji, ko je avstrijska vlada v vsem podpirala italijanski nacionalni hegemonizem, padla seveda v vodo. Ob konfrontaciji volilnih rezultatov leta 1901 pa bi upravičeno lahko ocenili, da je bilo Slovencev v Trstu približno 50.000 do 75.000. V tem smislu so tržaški Slovenci vložili priziv na pristojno ministrstvo in na namestništvo, da se uvede preiskava o falzifikacijah tržaškega magistrata pri izvedbi ljudskega štetja. Vendar v tem smislu niso nič ukrenili.

¹ Edinost št. 16, 19. 1. 1901.

Ob tem političnem delu, ki ni bilo ravno neznamo, so se pri Edinosti ukvarjali tudi z *gospodarskimi vprašanji*. Pod strokovnim vodstvom dr. Gregorina, ki je bil pravi factotum za tovrstno udejstvovanje, so se v mestu in okolici razbohotila najrazličnejša gospodarska, konzumna, obrtniška, posojilniška in podporna združna društva, ki so ob že dalj časa obstoječih Tržaški posojilnici in hranilnici, Kmetijski družbi in Zavarovalnici za živino, pomenila gospodarsko in ekonomsko moč slovenskega prebivalstva v Trstu. Vseh društev gospodarskega značaja je bilo leta 1905 v Trstu nad 60 in vsa so živahno in uspešno delovala in tako prispevala k gospodarski emancipaciji tržaških Slovencev.² V to vrsto naporov spada tudi nakup zemljišča in investicija vseh družb za zgraditev narodnega doma, kar bi bilo brez te ekonomske osnove nemogoče, saj je samo odkup zemljišča znesel 320.000 kron.

V prvem desetletju tega stoletja se politično društvo Edinost ni odreklo svojemu tradicionalnemu slogaštvu, saj je v polemiki s Slovincem in Slovanskim narodom poudarjala, da »smo mi eno in drugo, klerikalci in liberalci in ponosni smo na to!«³ Obenem pa moramo opozoriti, da je bilo to slogaštvo le navidezno in da so se trenja med obema svetovnonazorskima konceptoma redno konfrontirala tako na občnih zborih Edinosti kot tudi na straneh tržaškega slovenskega dnevnika. Tudi žrtve so, kot se za politični boj spodobi, redno padale in tako je tudi Makso Cotič, dolgoletni odgovorni urednik Edinosti, ki so mu očitali, da preveč polemizira z Ljubljano, beri z liberalci, šel v pokoj. Politično vodstvo je ostajalo trdno v rokah slovenskih advokatov, ki so v stranki vedrili in oblačili.

Poleg slogaštva pa so pri Edinosti gojili tudi svoj globoki antisocializem. Po bežnem koketiranju s slovenskimi socialisti ob ožjih volitvah 1901 so se slovenski narodnjaki odločno zagnali proti vsemu, kar je bilo socialističnega. Prav v usodnem letu 1902 nastopa Edinost vehementno zoper socialdemokrate ter jim posveti kar 5 ostrih uvodnikov, kjer jim očita vse od anacionalnosti do ideološke revščine in nekorektnosti. Predvsem pa moti slovenske narodnjake to, da sodelujejo slovenski socialisti z italijanskimi na razredni osnovi. Zato se Edinost distancira, v razliko od vseh ostalih tržaških strank ob žalovanju celega Trsta, ob smrti zgodovinskega vodje tržaških socialistov Karla Ucekarja in vidi v njem le italijanskega irendentista, čeprav je bil Ucekar v zrelih letih dosleden internacionalist.⁴ S svojim odklonilnim stališčem je politično društvo Edinost še enkrat dokazalo vse svoje nerazumevanje za razredna vprašanja in to na predvečer velikih revolucionarnih dni, ki so pretresli Trst v prvih mesecih leta 1902.

Stavkovna gibanja leta 1897 so tržaški socialdemokraciji določila vodilno mesto pri vseh razrednih in mezdnih bojih tržaškega proletariata. Prav ta proletariati se je v tistih stvkih tudi politično formiral in je zato skušal ob doseženi enotnosti izločiti iz svoje politične akcije avtonomistične težnje visoko kvalificiranega delavstva. Tržaški delavski razred je kompaktno dokazal svojo voljo do razrednega boja, torej za čim večjo in širšo socializacijo razrednih vprašanj. Pod tem geslom, ki je postalo tudi politična praksa socialistov, so se združili tako kvalificirani delavci, zaposleni v tehnološko visoko razvitih obratih, z veliko pogodbeno močjo, kot nekvalificirani težaki in dninarji, ki so bili sindikalno vzeto brez vsake moči. Tudi narodnostno ločnico lahko v grobem potegnemo na že nakazano razliko. Ob vsem tem pa je veliki nemški kapital, ki je množično dotekal v velike

² Edinost št. 34, 11. 2. 1901.

³ Edinost št. 177, 4. 8. 1900.

⁴ Rdeči Prapor št. 20, 16. 5. 1902.

projekte gradnje infrastruktur in novih industrijskih obratov, pogojeval tudi vse večje in hujše izkoriščevanje delovne sile. Pogoji eksploatacije delovne sile so postajali vse hujši in hujši. S tem so pa izginjale razlike med kvalificiranim in nekvalificiranim delavcem, prav tako pa med slovenskim in italijanskim delavcem — znašla sta se ramo ob rami ob naravni in pravični borbi za boljši kos kruha ter skupno podirala vse namišljene zidove umetnega ločevanja delavskega razreda.

Vsa ta nesoglasja so izbruhnila na dan v velikih stavkovnih gibanjih leta 1902, ki so odjeknila po vsej Avstroogrski. Splošno stavko so oklicale socialdemokratske organizacije v Trstu v znak solidarnosti s stavkajočimi kurjači tržaškega Lloyda. Avstrijska vlada je dovolila tržaškemu namestniku Goessu, da je mobiliziral vojsko, in se s tem aktom postavila jasno na stran velekapitala. Delavski razred je na to provokacijo odgovoril z mogočno manifestacijo solidarnosti, le da so dogodki ušli socialistom iz rok in to, ko so bile zahteve kurjačev v bistvu že sprejete. Mase nezadovoljnih in obubožanih ter v temo in bedo potisnjenih delavcev so mimo svojih delavskih voditeljev v velikem navalu nezadovoljstva spontano demonstrirale dalje in se spoprijele z vojsko, ki je z orožjem v rokah branila kapital in njegove interese. V nekajdnevni poulični spopadih je padlo 14 tržaških delavcev, materialna škoda je bila ogromna. Vlada je oklicala obsedno stanje in naglo sodbo, rabelj je s pomočniki tudi prišel z Dunaja. Ker dnevno časopisje ni izhajalo, je bila prekinjena vsaka politična debata.

Ocene teh dogodkov, ki jih je dala literatura, soglašajo v ugotavljanju važnosti te stavke, ki pomeni velik uspeh in dokaz solidarnosti vsega delavskega razreda, kar nedvomno drži. Vsa literatura pa še posebej poudarja važnost teh dogodkov za kasnejši razvoj socialdemokracije v Primorju. Tej splošnoveljavni ugotovitvi, v kateri se srečujejo italijanski in jugoslovanski zgodovinarji različnih svetovnonazorskih konceptov, je treba postaviti določene meje. Res je, da je splošna stavka leta 1902 dokazala, da pomeni le boj vsega proletariata, združenega na platformi potreb in zahtev nekvalificiranega delavca, korak naprej pri večji razredni zavesti proletariata. Res je, da je tržaški delavec ubral pot vse večje socializacije razrednega boja in da se je ta boj prenesel iz fabrike in pristanišče, v terciarne dejavnosti, med dninarje, težake, zaposlene žene, torej med široke mase etnično nedvomno slovenskega proletariata, ki se z mezdinimi in razrednimi oblikami boja ni še seznanil.

Z enim zamahom je delavski razred od leta 1897 do 1902 (v tem boju je bil slovenski delavec prvi protagonist) opravil z anahronističnimi oblikami eksploatacije, ki so bile sad drugega časa. Množičnost gibanja proletariata in masovna enotnost sta bili resnično doseženi. Vendar je trditev, da je socialna demokracija po stavkah nezadržno rasla, samo po eni strani resnična, saj so naraščale kulturne, zadržne in sindikalne oblike boja, upadala pa je, in to zelo strmo, politično revolucionarna akcija in volja, to masovno gibanje speljati naprej. Prav tega niso razumeli, ali bolje, hoteli tržaški socialdemokratski voditelji, predvsem pa Pittoni, ki je s svojo politiko postopnih akcij dobesedno zaustavil in ponižal revolucionarni potencial, ki so ga delavske množice dokazale. Socialna demokracija ni znala ali bolje ni hotela jahati na valu dosežene enotnosti in je gibanje raje razparcelirala na strokovne zveze vseh vrst in poklicev in s tem spet privilegirala avtonomne in sredobežne težnje visokokvalificiranih delavcev ter prepustila enotno mobilizacijo vseh proletarskih sil svoji usodi.

Z ustanovitvijo primorske meddeželne sindikalne zveze (njen tajnik je postal Kopač), ki je združevala 18 lokalnih strokovnih organizacij s 7700

vpisanimi delavci, se je Pittoni res lahko postavljaj na devetem kongresu Avstrijske socialne demokracije, kljub temu, da se je gibanje v optiki revolucionarnih načel socialistične stranke spreverglo v sindikalizem. S tem v zvezi se je tudi težišče boja med proletariatom, delovno silo in kapitalom v letih 1903—1914 preneslo na področje boja za kontrolo nad zaposlovanjem nove delovne sile v tržaških obratih in s tem v ohranitev privilegijev visokokvalificiranih delavcev. Prav boj za omejitev tržišča delovne sile in odrivanje najbolj pavperiziranega dela tržaškega proletariata na rob političnega dogajanja, pomeni padec v kvaliteti tržaškega razrednega gibanja. Tako težko ustvarjena solidarnost vseh komponent tržaškega delavskega razreda je ob takih stališčih šla rakovo pot in konec koncev so bile tudi vse žrtve iz leta 1902, ki so bile med drugim po večini slovenske narodnosti, zastonj.

Seveda so se meščanski krogi obeh narodnosti skušali distancirati od teh dogodkov in so si podtikali, da so bili demonstranti ali »iredentariji« ali pa »barbarski Slovani«. Kljub tem sterilnim polemikam, ki jih tudi Edinost vodi še dolgo po letu 1902, pa lahko zatrdimo, da je v teh slavnih dneh tržaških dogodkov eksplodiral bes najbolj brezpravnih in izkoriščanih mas tržaškega delavstva.

Spori, ki smo jih že omenili in ki so bili karakteristični tudi za politično društvo Edinost, so izbruhnili na dan ob priliki deželnozborskih volitev leta 1903. Rybař je tik pred volitvami obračunal z močno skupino cikorjaških politikov v svojih vrstah, deželnimi poslanci Dollenzem, Vatovcem in Jakičem ter jih zamenjal z zvestejšimi Sancinom, Gerdolom in dr. Slavikom.⁵ Volilni uspeh narodnjakov je bil popoln, saj so spet zasedli vsa okolici pripisana mesta.⁶ Tako okrepljeni so se slovenski politiki v Trstu pripravljali na občni zbor, ki je bil vsakoletna politična preizkušnja narodnjakov. Tam so pa naleteli na nepričakovane težave v izvajanjih hrvaških gostov Bogdanovića in Tresić-Pavičića, ki sta v smislu političnega zblizanja Hrvatov in Srbov (Novega kurza) vprašala občni zbor, kakšno je njegovo stališče do hrvaško-srbskega in do italijansko-slovenskega zblizanja.⁷ Šlo je v bistvu za močan in svež prodor ideje jugoslovanstva v vseslovenski prostor, še posebno pa v Trst, ki je »narodni pokret« Hrvatov podpiral s shodi in manifestacijami. To solidarnostno gibanje s Hrvati je v Trstu, kjer je bila jugoslovanska ideja močno zasidrana, doseglo tako stopnjo, da je ministrski predsednik Koerber odpovedal že najavljeni obisk deputacije dalmatinskih, istrskih in tržaških odposlancev pri cesarju.⁸

Predsednik Edinosti Matko Mandić je na postavljena vprašanja sicer odgovoril v duhu vzajemnosti in sodelovanja z vsemi Slovani, distanciral pa se je od sodelovanja z Italijani. Še jasnejši je bil v svojem posegu dr. Prettner, ki je odločno nasprotoval vsakemu dogovarjanju z italijansko stranjo, dokler bodo Italijani tako tlačili Slovence.⁹ To politično stališče je kasneje, to je leta 1905 in 1907, torej ob Zadarski in Reški resoluciji, politično društvo Edinost še zaostriilo, ko je javno nasprotovalo kakršnikoli teritorialni kompenzaciji, pa naj se hrvaško vprašanje reši ali ne, kajti »mi nočemo biti kompenzacijski objekt za načrte drugih, ker dobro poznamo ravnanje italijanske države z beneškimi Slovenci.«¹⁰ Posebno ostro

⁵ Edinost št. 89, 21. 4. 1903.

⁶ Edinost št. 90, 22. 4. 1903.

⁷ Edinost št. 94, 27. 4. 1903.

⁸ Edinost št. 283, 9. 12. 1903.

⁹ Edinost št. 286, 12. 12. 1903.

¹⁰ Edinost št. 287, 13. 12. 1903.

¹¹ Edinost št. 289, 15. 12. 1903.

je v to polemiko vstopil Rdeči prapor, ki je Novemu kurzu očital, da je pozabil na jugoslovansko idejo.¹¹ Tudi dr. H. Tuma, ki je prav leta 1907 izdal brošuro s pomenljivim naslovom »Jugoslovanska ideja in Slovenci«, je bil do zblizanja z Italijani zelo skeptičen, saj je dejal, da »nam Avstrija že pripravlja narodno smrt, Italija jo bode sigurnejše in skorejše«. Ugotavljamo lahko, da so se vse slovenske politične komponente na Primorskem zavedale nevarnosti, ki jim je pretila s strani Italije, še posebno pa po izjavi labinskega socialista Lazzarinija, ki je svetoval salomonsko rešitev na tem ozemlju, češ da »je edina rešitev za področja, kjer žive Italijani in Slovani mešano, da se Slovani poitalijančijo.« Publika je na omenjenem občnem zboru Edinosti sicer bolj vneto ploskala Tresić-Pavičiću kot Prettnerju, kar pa lahko razložimo kot veliko vseslovansko navdušenje tržaških Slovencev in torej pristanek ideji jugoslovanstva.

Mimo avditorija in slovenske narodne politike v Trstu ni mogla brez sledu vsa kampanja o »ideji sprave«, ki se je takrat propagirala v avstrijski polovici. Za to spravo so se ogrevali zlasti češki poslanci, to pa iz praktičnih razlogov, ker so mladočehi takrat nasprotovali Nemcem in ministrskemu predsedniku Koerberju. V svoji obstrukciji so pa bili osamljeni in je zato umevno, da so simpatizirali z idejo združitve vseh nememških strank. Italijani so tudi propagirali idejo sprave, kar ni bilo tuje tudi obema ljubljanskima političnima strankama, predvsem pa ne njunim državnim poslancem. Vse te spravne poskuse je dr. Rybař v imenu Primorskih Slovencev in Hrvatov pozdravljajal s simpatijo, dejal je pa tudi »da je predpogoj vsaki spravi popolna narodna enakopravnost«.

Glede šolstva so voditelji političnega društva Edinost mislili, da »se ustanovi utrakvistična univerza v Trstu, v prvi vrsti pa naj se ustanove ljudske in strokovne šole. Slovenski poslanci naj privole v univerzo v Trstu le pod temi pogoji«. Na tem shodu je socialist Kopač predlagal, naj se predela Rybařeva resolucija v smislu, »da smo za italijansko vseučilišče, ako se nam zasigura slovenske ljudske in strokovne šole«.¹² Rybař je tokrat celo dejal, da »bi bilo jako lepo ako bi se sklenili kompromisi med narodnjaki in socialisti, ker se tudi nemška socialna demokracija približava meščanstvu«. Za odgovor je poskrbel intransigentni Karel Linhart, češ da »tako daleč še nismo! spremeniti bi morali ves naš program, ako bi hoteli z vami korakati, kajti... Bernstein je v političnem oziru čisto navaden socialni demokrat, ki stoji na stališču strankarskega programa, kakor Kautsky ali Bebel«. Linhart, ki je prav takrat bival in se udeleževal v Trstu, je glede ustanovitve italijanske univerze dejal, da »smatramo nepravilnim ako se brani Italijanom lastno univerzo v Trstu, ki je edino primerno mesto. Utrakvistične univerze so v splošnem polovične in slabe, zato jih ne smemo zahtevati.«¹³

Prosvetno-kulturna akcija, ki jo je Edinost najavila na svojem občnem zboru, je zaživela ob ustanovitvi Dramatičnega društva. To je bil zametek tržaškega slovenskega gledališča, ki je zaživelo po otvoritvi Narodnega doma leta 1904. Vzporedno se je še naprej krepilo slovensko gospodarstvo, saj so leta 1905 v Trstu ustanovili Jadransko banko, kjer je sodeloval poleg hrvatskega tudi slovenski kapital. Zanimivo je, da je hrvatsko-slovenski bančni kapital v Trstu dosegel skoraj polovično višino kapitala italijanskih tržaških bank. Ti denarni in bančni zavodi so začeli vlagati svoje kapitale

¹¹ Rdeči Prapor št. 42, 20. 10. 1905.

¹² Rdeči Prapor št. 14, 1. 4. 1904.

¹³ Rdeči Prapor št. 9, 26. 2. 1904.

Rdeči Prapor št. 15, 8. 4. 1904.

v razna podjetja ali pa so celo sami ustanavljali in sodelovali pri ustanavljanju novih industrijskih in drugih podjetij, kar je vse vplivalo na konsolidacijo in politično uveljavitev slovenskega elementa v Trstu.

Vsa ta dejavnost, ki seveda ni šla mimo političnega društva Edinost in njenih voditeljev, saj so vsi narodnjaški doktorji aktivno sodelovali pri ustanavljanju in vodenju omenjenih družb, je tudi razredno pogojevala politične izbire vrhov tržaških narodnjakov. Njihova stališča so bila včasih *izredno toga*, kar se je še posebno izrazilo ob vesteh o ruski revoluciji leta 1905. Edinost je tudi tokrat poudarjala svoje slovanstvo s tem, da je carjevo politiko branila na vsej fronti. Na žalost je Edinost črpala svoje informacije iz najbolj reakcionarnih ruskih časopisov.¹⁴ Tako je nanese, da so se narodnjaki distancirali od vseh tržaških strank in popolnoma solidarizirali s carjem. V svoji zagnanosti je Edinost odbijala ne le levičarje in socialiste, ampak je šla korak nazaj tudi iz liberalnega evropskega konteksta. Vse drugače so na vesti iz Rusije reagirali tržaški socialisti, saj so s proticarsko demonstracijo pred ruskim konzulatom v Trstu in s klici »živela proletarska revolucija, živel socializem« izpričali svojo privrženost idejam socialistične revolucije.¹⁵ Slovenski socialisti v Trstu so Edinost ostro napadli in ji odrekli vsako moralno predstavnost tržaških Slovencev.

Trst je s svojim naglim gospodarskim in demografskim razvojem postajal tudi v zavesti širših slovenskih gibanj izredno zanimiv. Vse bolj pogosto srečujemo teze in izjave, ki Trst postavljajo na dominantno mesto v slovenskem prostoru. Sicer je vse še perspektiva in govori so navadno v futuru. Ko so se septembra leta 1905 zbrali v mestu ob Adriji na svojem prvem shodu slovenski narodnoradikalni študentje, so glede Trsta ugotavljali, da »je težko, da bi bil Trst samo naš, da pa moramo vendar doseči, da bomo poleg tujega imeli tudi svoj Trst, in da se v tem mestu postavi Slovincem mogočna perspektiva Jugoslovanstva«. Demokratične misli, ki so se rojevale na tem shodu, so dokazale, da postaja nazadnjaška politika narodnjakov v Trstu že pravi nesmisel. H. Tuma, ki se je v tem času jel ukvarjati tudi s tržaškimi vprašanji, je bil za večjo odprtost in demokratičnost slovenskih političnih institucij na Primorskem. »Če se pa te napredne politike,« poudarja dr. Tuma, »tržaški narodnjaki nočejo oprijeti, naj se ustanovi nova slovenska demokratična stranka, ki bo najprej tržaške nato pa postopoma vse Slovence popeljala na bolj napredna pota.«

Te njegove zamisli se je kasneje, ko je Tuma že spoznal, da taka stranka na Slovenskem že obstaja (namreč JSDS), to je leta 1907, oprijel mladi dr. Josip Mandić, koncipient v Trstu, ki je z agitacijo po zgledu čeških narodnih socialistov hotel ustanoviti Narodno socialno stranko na Slovenskem s središčem v Trstu. Mandić je razumel potrebo po novi demokratični stranki, saj je s svojimi naprednimi nazori neprestano butal v narodnjaške bariere. Okoli njega se je začelo zbirati osveščeno delavstvo, ki je pa bilo po svojem položaju na socialni lestvici že dvignjeno od pavperiziranega slovenskega proletariata. Zato pomeni ustanovitev Narodne delavske organizacije, kljub ne prav laskavim ocenam dosedanjega zgodovinopisja, neko demokratično težnjo naprednejših narodnjakov, ki so skušali premakniti politično os Edinosti bolj v levo. Do tega premika v Trstu ni prišlo. Čeprav je Mandić imel kot mlad intelektualec vse možnosti, da bi v tem načrtu demokratizacije političnega društva tudi uspel, ni bil temu eksistenčno kos. Kajti v teh zadevah so se voditelji slovenskih narodnjakov v Trstu obna-

¹⁴ Edinost št. 28, 28. 1. 1905.

¹⁵ Rdeči Prapor št. 4, 27. 1. 1905.

šali kot nosilci oblasti in so o mladih perspektivnih kadrih odločali nedemokratsko. Nad tistim, ki se jim ni pokoril, je bil izrečen bojkot, proti kateremu ni bilo možnosti pritožbe. Krog Rybača, Gregorina, Slavika in Prettnerja je ves ta interesantni poskus speljal v svoje vode, postopno postavil Mandiča ob rob ter Narodni delavski organizaciji dal tisto podobo, ki jo poznamo iz konca prvega desetletja tega stoletja in ki je bila politično povsem negativna zaradi svojega stavkokaštva in nerazrednih stališč.

Slej ko prej bi se morali tudi vprašati, zakaj so se slovenski narodnjaki tako togo držali reakcionarnega plota in zakaj se niso hoteli vključiti v najprednejše politične tokove, ki so v mestu, kot je bil Trst, imeli dejansko domovinsko pravico že takrat, ko jih v ostali Avstriji ni bilo. Nedvomno lahko pripišemo to endemično nazadnjaštvo voditeljev Edinosti njihovi razredni pripadnosti in monopolnemu položaju, ki so ga zasedali med tržaškimi Slovenci. Bili so pripadniki srednjega meščanskega razreda, upravljali so s kapitali, ki so se v Trst stekali iz širšega slovenskega prostora in se torej v njihovih stališčih kaže jasna pripadnost interesom tistega dela slovenskega meščanstva, ki je pogojevala njihove politične izbire. Z druge strani pa ne smemo pozabiti njihovega deklariranega programa, da skušajo dokazati, da Trst ni le italijansko mesto. Zato so vseskozi sprejemali kot pozitivno dejstvo stalno doseljevanje nove in nove slovenske delovne sile, ki jim je prijala bolj kot narodnjakom kakor pa kot podjetnikom. To se da dokazati tudi za tako razvpito stavko težakov leta 1907, ko je začela Narodna delavska organizacija s stavkokaško akcijo. Kajti cilji te stavke so bili cehovski, saj so težaki zahtevali, naj se prepove dotok nove delovne sile, da bi ohranili lastno mezdno osnovo, ki je bila po podatkih, ki jih je takrat analiziral Frühbauer, nad povprečjem drugih strok. Tem sredobežnim in avtonomističnim težnjam, ki spominjajo na Gompersov čisti sindikalizem in na zaščitno zakonodajo proti novim doseljencem, ki jo je prav v tem času v Ameriki zahtevala American Federation of Labour, se torej tržaški socialisti niso znali postaviti po robu. Prevladala je težnja višjih in bolje plačanih delavskih kategorij, da se usmeri razredni boj le v čisti sindikalizem, osredotočenje borbe na interesih vsega proletariata, kar prinaša le revolucionarna politična borba, je ostala le na papirju deklarirana parola.

Akcija Narodne delavske organizacije, ki je hotela združiti slovenske delavce v lastni »narodni« sindikalni organizaciji, ni uspela. V različičevalni praksi vsakodnevnega izkoriščanja ter ob večji propagandni in organizacijski akciji razrednih sindikatov je slovenski proletariat razumel, da jih le razredna enotnost na internacionalistični podlagi lahko poveže v močnega antagonistu kapitalu. S tem so slovenski delavci tudi odvrgli obremenilne obtožbe stavkokaštva, ki si ga niso nikdar zaslužili, in odločno vstopili v delavske vrste, kjer so se v prav takrat porajajočem se Ljudskem odru srečali z avtohtonimi voditelji tržaške slovenske socialistične stranke, z ljudmi, ki so bili kot oni sami delavci, z Regentom, Jernejčičem, Milostjo, Vrabcem in drugimi. V tistem času so se namreč izselili iz Trsta tako Rdeči Prapor kot Izvrševalni odbor Jugoslovanske socialdemokratske stranke z vsem aparatom. Od stare garde tržaških socialistov je ostal le še Kopač, kateremu so se pridružili mladi in za delavsko stvar navdušeni zgoraj omenjeni socialisti.

Leta 1905 so v Trstu ustanovili »Delavsko prosvetno društvo Ljudski oder« in tako dosegli cilj, ki so si ga že vrsto let postavljali kot neobhoden moment pri pridobivanju delavcev za socialistično stranko. Rezultat vsega tega prosvetno-izobraževalnega in razrednega delovanja, ki ni bilo taktič-

nega značaja, ampak je resnično težilo k izobraževanju in pridobivanju tako razredne kot nacionalne zavesti, je bil vsekakor vzpodbuden, saj so se delavci začeli bolj kot kdaj prej vključevati v socialistične vrste. Delovanje Ljudskega odra je zajemalo izredno široko ljudsko prosvetno udejstvovanje. Tako so v okviru serije predavanj govorili tržaškemu proletariatu od Cankarja do Tume, pa še Dermota, Prijatelj, Zofka Kveder, Lončar, Prepeluh, Kristan, Čermelj in drugi. Heta 1908 so začeli tržaški slovenski socialisti izdajati tednik »Delavski list«, izhajala pa so tudi strokovna glasila kot International, ki je bil dvojezičen, Železničar in list kamnoseške organizacije. Poleg tega je bilo v Trstu še vedno relativno visoko število naročenih na Rdeči prapor. Še najbolj ponosni so bili tržaški slovenski socialisti na svojo bogato knjižnico, ki je po izvodih in obisku prekašala leta 1907 ustanovljeno narodnjaško biblioteko v okviru akademskega društva Balkan. Duša in prava gonilna sila tega izredno pomembnega dela je bil tržaški delavec Ivan Regent, ki je pravilno razumel potrebe najbolj revnega dela slovenskega proletariata v Trstu, saj je sam izhajal iz njega. Danes lahko ugotovimo, da je Ljudski oder igral pomembno vlogo pri kulturnem in političnem ter nacionalnem osveščanju tistega dela tržaškega slovenskega proletariata, ki je stal na dnu družbene lestvice in kjer sta raznarodovanje in razredna alienacija, ki ponajvečkrat tečeta paralelno, najbolj kosila. Z Ljudskim odrom je bil položen kamen prosvetnega in političnega dela med slovenskimi delavci tudi za kasnejša obdobja, ko se je Slovincem v Trstu pisala najbolj temna stran njihove zgodovine.

Na valu ruske revolucije 1905 in že dolgo let prej postavljene zahteve po splošni in enaki volilni pravici, ki so jo najbolj jasno in dosledno postavljali prav socialisti, je prišlo do uvedbe splošne in enake volilne pravice za volitve v državni zbor in do manj temeljitih, a vendarle važnih reform deželnozborskih volilnih zakonov. Znano je, da je 26. 1. 1907 izšel zakon, s katerim so bili odpravljeni volilni razredi in je bila uvedena v Avstriji splošna in enaka volilna pravica. Le to je imel vsak moški avstrijski državljan, ki je dopolnil 24. leto ter je na dan razpisa volitev bival že vsaj leto dni v dotični občini. S to zadnjo zahtevo je bil v vsej Avstriji, še posebno pa v Trstu, najbolj prizadet slovenski element, ki je bil najbolj podvržen horizontalni migraciji. Prav delavskemu slovenskemu elementu je tržaški magistrat delal največje preglavice pri dodeljevanju domovinske pravice ali pertinenčnosti. Za Trst je bilo po novem volilnem zakonu določenih 5 poslanskih mest v dunajskem parlamentu, torej en poslanec na skoraj 40.000 prebivalcev. Leta 1907, ko so bile prve reformirane volitve, sta bila v Trstu izvoljena pri prvem glasovanju en socialističen in en slovenski narodnjaški poslanec. V ostalih okrajih so bile potrebne ožje volitve. Ker so narodnjaki razglasili, da bodo v ožjih volitvah glasovali za socialistične poslance, je bilo takoj vsakomur jasno, italijanskim nacionalnim liberalcem pa še posebej, da nimajo nikakršnega izgleda na uspeh. Zato so proglasili abstinenco, da bi se vsaj formalno izognili tako pekočemu porazu.

Socialisti so poslali v dunajski parlament tudi s slovenskimi glasovi 4 poslance. Dr. Otokar Rybař je spet zasedel poslanski stol, ki ga je leta 1897 izpraznil Ivan Nabergoj. Volilni izid je pokazal, na kako majavih in lažnih pozicijah je stala italijanska nacionalistična stranka, ki je svojo nacionalno diktaturo gradila le na krivični in antidemokratski nadvladi manjšine nad večino, ki jo je dovoljeval krivični volilni zakon. Tako je bila vsaj v parlamentu izničena krivica, ki so jo ljudske množice, tako v Trstu, kot drugje v Avstroogrski, občutile dolgo vrsto let. Tudi nekateri italijanski

zgodovinarji sodobnejših konceptov precej neobjektivno pišejo o volilni reformi, češ, da jo je avstrijska vlada uvedla po sklenitvi nenapisanega družbenega pakta s socialno demokracijo, ki da je sprejela pravila igre parlamentarizma in opustila revolucionarne težnje. S tem novim konceptom naj bi prišel v Trst tudi novi namestnik Hohenlohe, »rdeči princ«, ki naj bi s pomočjo socialistov in Slovencev, kot že v Bukovini, spremenil nezogibni tok zgodovine in postavil italijanske nacionaliste na slepi tir. V tem smislu gre oponirati takemu pisanju, ker je potrebno naglasiti, da se je dolgo let, izredno pomembnih let, vršilo široko poitalijančevanje z bistveno pomočjo avstrijskega upravnega aparata. Da bi Hohenlohe prišel urejati enakopravnost obeh narodov v Trstu, v virih ni najmanjšega sledu, saj so bili Slovenci prav do razsula Avstroogrske prav tako brezpravni kot do tedaj. Prihod novega tržaškega namestnika je pomenil le rahel nov odtenek v odnosu do italijanskih hegemonov v Trstu in to v okviru širših političnih premikov, ki so se dogajali na predvečer leta 1914. Tistih nekaj delokrogov, ki jih je Hohenlohe odvezel tržaškemu magistratu, so bili preventiva za državno finančno ministrstvo in nikakor ne omejevanje nacionalne diktature italijanskih mogotcev, ki so sedeli v palači na Piazza Grande. Težko je dokazljivo, da sta Hohenlohe in Pittoni tesno sodelovala, kot je to pisal iredentistični tisk v Savojski hiši, še teže bi pa verjeli trditvi, da je Pittoni osebno sprožil deželnozborske volilne spremembe leta 1908. Ni dvomiti o tem, da se je Pittoni strinjal z demokratizacijo deželnozborskega volilnega zakona, saj so bili avstrijski socialdemokrati povsod za take reforme. Volilni zakon se v Trstu ni spremenil od leta 1850 in je bil podvržen ostrim kritikam vseh brezpravnih. Brezobzirno je štutil interese majhne skupine italijanskih oblastnikov, ki so tak volilni red tudi branili in ga leta 1908 tako vztrajno branili, da so avstrijsko vlado prisilili na kompromisno rešitev, ki je nacionalistični hegemonistični politiki še kako ustrezal, saj so njihovi interesi v Trstu ostali nedotaknjeni. Število voljenih občinskih svetovalcev se je sicer dvignilo na 80, ohranili so se pa volilni razredi; dodan je bil splošni 4. volilni razred. Tako je bil občinski svet, ki je izšel iz reformnih deželnozborskih volitev leta 1909, sestavljen iz 57 italijanskih nacional-liberalcev, iz 12 slovenskih narodnjakov, 10 socialistov in enega italijanskega konzervativca. Italijanski hegemonistični blok je obdržal kljub reformi, Hohenloheju in Pittoniju, absolutno večino in s tem vso oblast v Trstu kot državi neposredno podrejenem mestu. Za enega izvoljenega občinskega svetnika je bilo potrebno italijanskim nacionalistom 213 glasovalcev, socialistom 714, slovenskim narodnjakom pa celo 752. Prav zato o kakšni posebni demokratičnosti deželnozborske reforme ne moremo govoriti.

Ob vsem tem je treba zabeležiti, da so od leta 1897, torej od uvedbe splošne kurije naprej, tržaški socialisti redno kandidirali v mestu italijanske kandidate, v okolici pa slovenske. Nedvomno je tem izbiram botrovala velika osebnost tržaškega revolucionarja Ucekarja, ki ga je stranka kot karizmatičnega voditelja kandidirala tržaškim delavcem. Ščasoma pa so se, še posebno po Ucekarjevi smrti leta 1902, začele stvari spreminjati v bolj demokratičnem in internacionalističnem duhu, ko je dal Regent pobudo, da bi obe socialistični stranki v Trstu, tako slovenska kot italijanska, postavili skupne kandidate v mestu in okolici. V ta namen naj bi se formiral en sam volilen odbor, ki naj bi vodil volilni boj, kandidati pa naj bi bili najsposobnejši in najzvestejši socialisti, ne glede na to, kateri narodnosti pripadajo. Ta predlog je v celoti podprl strankin tajnik Pittoni, tudi njegovi najožji sodelavci, vzbudil je pa tudi dosti negotovanja in nesporazumov. Pittoni je tako na deželnozborskih volitvah leta 1909 kandidiral v oko-

lici, Novak in Kermolj pa v mestu na skupni listi socialdemokratov. Kljub temu, da se je ta volilni poskus končal negativno, je pomenil veliko moralno uveljavitev tržaških socialistov, saj so dokazali, da je njihov internacionalizem realnost in trdna postavka v njihovem programu.

Zaradi mešanih kandidatur je iz stranke in iz državnega zbora izstopil poslanec Pagnini s skupino somišljenikov, vendar se tudi taki, ki so v stranki ostali, s tako prakso niso strinjali. Le-ti niso ničesar doprinesli k težko skovanemu enotnemu nastopu in so še enkrat dokazali, da je bil njihov pristop k socialistični stranki neutemeljen, da je bila njihova poglobitev v marksizem le površinska in da niso razumeli nacionalne problematike prizadetih nacionalnosti ob Jadranu.

V državnozborskih volitvah leta 1911 se je tržaška nacionalna buržuazija spet okreplila. Italijanski liberalci so se, izučeni od prejšnjih volitev, spet zatekli k starim metodam podkupovanja, prisiljevanja in falzifikacije. Pri ocenjevanju volilnih rezultatov v Trstu namreč nikoli ne gre pozabiti na dejstvo, da je bila italijanska nacionalistična stranka v Trstu gospodujoča stranka do konca avstro-ogrske monarhije in da je bil v njenih rokah ves gospodarski in upravni aparat, ves glavni tisk in predvsem magistrat, ki je vodil volilni upravni aparat. Magistrat je izdajal potrdila o potrebnem triletnem oz. enoletnem bivanju v Trstu, magistrat je pripravljaval volilne imenike, izstavljal volilne legitimacije itd. Tam so sedeli vrsto let in tudi pod Hohenlohejem ljudje, ki so svojo moč in svoje privilegije črpali prav iz krivično danega zakona, na katerem so gradili svojo nacionalno diktaturo, ki so jo seveda hoteli tudi ohraniti pred vsako demokratičnostjo, ki bi izpodkopala njihov dominantni položaj. Na volitvah v državni zbor leta 1911 so italijanski nacionalisti spet pridobili dva poslance in to na račun socialistov, ki so v državni zbor tokrat poslali le Pittonija in Olivo. Slovenski narodnjaki so ob izvoljenem Rybařu šli na ožje volitve še za enega predstavnika v državnem zboru in to v mestnem okraju, kar je bil zanje izreden uspeh. Socialisti se niso držali recipročnosti, ki je narodnjaki niso niti želeli, in je tako slovenski kandidat v mestu propadel. Volilni izidi leta 1911 nam dokazujejo, da italijanska liberalno nacionalna stranka ni predstavljala večine tržaškega prebivalstva in da je redno podlegla glasovom združenih nasprotnikov.

Obe volilni reformi sta pomenili velik korak naprej, tako pri demokratizaciji političnega življenja sploh kot pri uveljavljanju zatiranih narodov. Vse to pa še zdaleč ni pomenilo ne popolne demokratizacije ne enakopravnosti, kar velja še posebno za deželni zbor, za tržaški občinski svet, saj je redno padal na vsakem izpitu demokracije in enakopravnosti.

Še posebno občuten je bil v Trstu problem slovenskih šol, ker ni bilo nobene državne ali javno-pravne šole v slovenskem jeziku. Italijanski politični in nacionalni hegemonizem je preprečeval (in to na vseh nivojih) kulturno formiranje Slovencev v lastnih šolah in je širil v svojih italijanskih ali utrakvističnih šolah s pomočjo državnih financ italijanski jezik in italijansko kulturo na najbolj brutalen kolonialističen način. Slovenci so morali vzdrževati z lastnimi sredstvi privatne šole, ki so bile vključene v družbo sv. Cirila in Metoda. Ob prvih sramežljivih poskusih države, da bi prevzela plačevanje desetih učiteljev (od skupnega števila 35), ki so že dolgo let službovali v nemogočih pogojih pri cirilmetodovi družbi, so italijanski liberalci zagnali vik in krik, češ da je to Hohenlohejevo maslo in so ga zatožili na Dunaju, da ruši nacionalna ravnovesja. Grozili so celo z odcepitvijo od avstrijske države, kar je bila tudi konstanta njihovih dunajskih potovanj.

Prav ob tem akutnem vprašanju slovenskega šolstva, katerega pomen so dobro razumeli tako raznarodovalci kot borci za narodno enakopravnost, so se razčiščevala stališča med italijanskimi in slovenskimi socialisti, med narodnjaki in nacional-liberalci in med slovenskimi socialisti samimi. Že fronta nastopajočih sil, kjer je vsak imel svojo zdiferencirano stališče, in kjer so tudi vse ideologije odpovedovale, nam nakazuje pomembnost načetega šolskega vprašanja v Trstu. Kot zgodovinarje nas zanima, kako sta obe delavski stranki reagirali na postavljeno šolsko vprašanje in to ne le v deklaracijah ampak v vsakodnevni politični praksi.

Ob vprašanju finansiranja privatnih šolskih družb v Trstu je tržaški magistrat, kot že večkrat dotedaj, tudi jeseni 1911 dodelil finančno podporo Italijanski raznarodovalni šolski družbi Lega nazionale, v istem glasovanju pa odrekel finančno podporo slovenski šolski družbi sv. Cirila in Metoda. To bi bilo v tem prikazu povsem odveč, ali pa bi lahko to glasovanje le šteli v vrsto diskriminacijskih posegov tržaške občine na račun Slovencev v Trstu, če ne bi tega glasovanja podprli z izjavami in s svojimi glasovi tudi trije italijanski socialistični poslanci s Puecherjem na čelu. Ob dejstvu, da je bila Lega raznarodovalna, Cirilmetodova šola pa narodno obrambna in edina slovenska šola v Trstu, so slovenski socialisti v Trstu to glasovanje ostro obsodili, obenem pa se je med njimi samimi razvila dokaj ostra debata o tem, ali sme internacionalistična delavska stranka podpirati privatne slovenske šolske institucije, ki so pod vodstvom in upravo meščanskih strank.

Na deželni konferenci JSDS za Primorsko leta 1911 sta se ob tem vprašanju formirali dve skupini. Na čelu prve, ki je trdila, da je »Cirilmetodova šola, kljub svoji klerikalnosti in nazadnjaštvu, vseeno edini nadomestek javnih šol in torej edina obramba pred asimilacijo«, je stal dr. Ferfolja, junak mnogih kasnejših polemik. Na čelu drugih, ki so izhajali iz stališča, ki ga je že neka let prej izrazil Etbin Kristan, da »ima raje tujo ampak napredno šolo, kot pa reakcionarno slovensko«, so stali Tuma, Milost in delno tudi Regent. Oni so bili načelno in praktično proti vsakemu subvencioniranju privatnih šol in za ukinitvev šole sv. Cirila in Metoda v Trstu, ker se tam dijaki ne formirajo socialistično. Predvsem Tuma je vseskozi enačil družbo sv. Cirila in Metoda z italijansko Lego nazionale in ni videl v svojem oženju nauka socializma, h kateremu je pristopil le tri leta prej, ne narodno-obrambne vloge slovenskega privatnega šolstva v nacionalno ogroženih krajih, ne možnosti ustvaritve širše fronte, z naprednimi zahtevami nacionalno brezpravnih slovenskih prebivalcev Trsta. S tem, da se je ta goriški politični delavec v dani in popolnoma realni — za Slovence v Trstu nič kaj rožnati situaciji — zavzemal za načelno obsodbo in ukinitvev slovenske šolske družbe, je ta skupina slovenskih socialistov sicer bila res internacionalistična, pustila pa bi na stežaj odprta vrata raznarodovanju in tako podpirala neposredno asimilacijsko politiko večinskega naroda.

Analogije s polpreteklo dobo naše tržaške zgodovine ni potrebno poudarjati, ugotovimo pa lahko, da je bilo nacionalno vprašanje s svojimi problemi vedno ena izmed šibkih točk teoretičnega razpravljanja delavskih strank v krajih z mešanim prebivalstvom, predvsem s stališč večinskega naroda. Kajti slovenski živelj v Trstu ima in mora imeti pravice do svojega naravnega kulturnega razvoja v lastnem materinem jeziku. Ne gre sicer dvomiti, da je bila šola sv. Cirila in Metoda mogoče res nazadnjaška, vendar nič več in nič manj kot italijanska. Zato bi morali socialisti obeh narodnosti stremeti za čim širšo demokratizacijo šolstva na sploh, za odstra-

nitev vseh anahronizmov, obenem pa vztrajati na potenciranju tistega šolstva, ki je bilo najbolj neenakopravno in zatirano. Le na podlagi skupnih zahtev celotnega proletariata po dejanski enakopravnosti slovenskega šolstva bi se dosegla prva stopnja enotnosti delavskega razreda tudi v nacionalnem vprašanju.

Na koncu moramo še omeniti moralni uspeh Slovencev v Primorju ob veliki nacionalni uveljavitvi na ljudskem štetju leta 1910. Gre v bistvu za revalorizacijo nekaterih postavk tega štetja, kajti še dandanes se določena smer preživelih tendenc v italijanskem zgodovinoписju oglašča z dvomi o pravilnosti revidiranega štetja leta 1910. Kot znano, so se vsa ljudska štetja do tega leta vršila z izdatnimi falzifikacijami, ki so slovenski del prebivalstva skrčevale na najnižji minimum. Le zadnje ljudsko štetje v Avstro-Ogrski je bilo podvrženo reviziji državnih centralnih organov, ki je podala objektivnejšo sliko o številu Slovencev v Trstu, saj je ugotovila, da je bilo v Trstu leta 1910 približno 60.000 ljudi s slovenskim ali slovanskim pogovornim jezikom in 140.000 Italijanov. Trst je torej postajal dejansko dvojezično mesto, kjer sta se obe narodnosti srečevali in živeli ena z drugo. In prav proučevanja tega sožitja se mora lotiti sodobno zgodovinoписje, rešeno vseh sterilnih debat nacionalističnega pisanja zgodovine.

Gre za to, da se odrečemo takemu načinu podajanja in pisanja zgodovine, ki hoče strpati raznolikost realnosti v ozke in zadušljive sheme nacionalnega vprašanja. Zgodovinoписje mora iti po poti razglabljanja in odkrivanja odnosov med etničnimi skupinami ali med socialno stratifikacijo teh skupin in podajati široke in poglobljene historične rekonstrukcije, rešene apriorističnih tendenc.

Riassunto

LA POLITICA SLOVENA A TRIESTE NEL DECENIO ANTECEDENTE ALLA PRIMA GUERRA MONDIALE

Sono proprio gli anni a cavallo del 1900 che determinano una strategia e una tattica nuova della Società politica Edinost, che si pone da questo tempo in poi alla testa di tutto il movimento nazionale sloveno nel Litorale. L'orientamento sia politico che nazionale dell'Edinost propende alla lotta politica nelle istituzioni locali con una massiccia presenza così alle elezioni comunali che a quelle parlamentari. Alle elezioni per la Dieta di Vienna del 1901 si registra un grande successo del candidato ufficiale dell'Edinost dr. Rybař, dovuto in parte ad una massiccia campagna elettorale degli Sloveni ed in parte alla rottura del blocco nazionale italiano che si presentò alle elezioni con due candidati opposti: Dompieri e Hortis. Si giunge così al ballottaggio tra Hortis e Rybař ed è il primo a spuntarla e ad essere eletto nel parlamento austriaco con 2000 voti in più. Il successo dell'Edinost è soltanto morale, ma i numeri parlano chiaro ed i Sloveni proclamano che Trieste «non è più soltanto una città italiana»! L'azione politica e nazionale dell'Edinost, alla cui guida stanno da ora in poi il già menzionato dr. Rybař e il dr. Gregorin, si concentra sull'azione tendente a organizzare società culturali, economiche e cooperativistiche tra gli Sloveni del Litorale. Sono proprio questi i presupposti di tutta una fioritura di società che si stanno formando sia in città che in periferia e nel circondario e che sono l'espressione di una risvegliata coscienza nazionale delle masse di popolazione slovena che non si organizza soltanto e per conto della Società politica Edinost, ma in quanto ha e sente il bisogno di uscire da secoli di oscurità e che ha i presupposti per cancellare l'etichetta di popolo senza storia. È proprio questa attività che investe larghe fasce di popolazione slovena, a essere un movimento di massa profondamente democratico e che consente alla nazionalità slovena del Litorale di fermare in gran parte l'assimilazione che correva velocissima fino alla metà del secolo scorso. La leadership dell'Edinost formata oramai da avvocati e non più da artigiani più o meno colti, seguiva tutta questa attività con interesse di partito. Le decisioni politiche venivano prese nell'ambito del direttivo del partito Edinost e non si può parlare di qualsiasi colle-

gamento tra la base e la direzione dell'Edinost. Il giornale Edinost, che usciva come quotidiano nel periodo preso in esame si vendeva in 600 coppie quotidianamente.

I censimenti sono accanto alle elezioni un importante punto d'incontro tra i dirigenti dell'Edinost e il proprio substrato elettorale. È noto che i censimenti ufficiali venivano effettuati a Trieste dal Magistrato triestino (Comune di Trieste), che interpretava alla parola il principio della Umgangssprache. Questa pratica portava spesso a vistose deformazioni e malversamenti soprattutto quando si contavano gli abitanti con lingua d'uso slovena. I dati del censimento del 1900 davano i seguenti risultati:

abitanti — 178.599 dei quali

Italiani	116.825
Slavi	25.130
altri	9.055

La percentualità degli Slavi è del 16,64 % il che rappresenta secondo il dr. Rybař un grande pericolo per la nazionalità slovena del Litorale in prospettiva alla nuova legge sulle minoranze nazionali che si stava formando a Vienna e che prevedeva il minimo del 20 % di minoranza nazionale, acciocchè questa minoranza dovesse prendersi in considerazione e fissare legalmente. Questo progetto di legge fu poi abbandonato, ma l'Edinost inoltrò ugualmente un ricorso alla Luogotenenza al ministro degli interni, perchè l'operato del censimento venisse tolto alla direzione del comune e affidato alla Luogotenenza. Questo ricorso non ebbe nessuna conseguenza pratica.

Una delle attività più positive della Società politica Edinost fu senz'altro l'attività cooperativistica e assicuratrice sia delle categorie artigiane che di quelle contadine slovene. La Tržaška posojilnica in hranilnica (Cassa di risparmio) accumularono un capitale finanziario relativamente consistente il che diede alla Società politica Edinost la possibilità di formare la Cooperativa Narodni dom che acquistò poi un immobile dove costruire il Narodni dom per 230.000 Korone.

La linea politica e ideologica dell'Edinost anche agli inizi di questo secolo non si differenzia dai periodi precedenti. L'unità assurta a dottrina politica non permette la differenziazione in clericali e liberali, cresce però una sempre più aspra polemica contro i socialisti sloveni e italiani. L'Edinost è poi anche l'unica forza politica triestina che non prende parte al lutto cittadino per la morte di Carlo Ucekar. I socialisti sloveni vengono taciati di antinazionalismo, soltanto perchè avevano seguito il feretro del primo grande figlio socialista triestino. Il movimento operaio del Litorale aveva dato prova di grande sensibilità per i problemi di classe insoliti, specialmente nelle grandi battaglie sfociate poi negli scioperi del 1897 e del 1902. La solidarietà di classe dimostrata dalle categorie più emancipate della classe operaia triestina verso i propri compagni non qualificati raggiunge il suo apice nei moti popolari del 1902. Dopodichè si può osservare tutta una attività socialista, che si ispira più a fini sindacali, che a fini politici. La fioritura di 18 organizzazioni sindacali e di categoria con 7700 iscritti permettono al Pittoni e al Kopač di fare una gran bella figura al 9. Congresso della socialdemocrazia austriaca, ma è però l'azione politica che subisce una flessione molto acuta nell'ottica di una azione rivoluzionaria del proletariato. La solidarietà operaia che si costruisce con tanta fatica e in tanti anni, lascia così il posto a tendenze autonomistiche della forza lavoro qualificata, che incomincia sempre più a esprimere pareri discordanti con le masse più pauperizzate del proletariato triestino. Una situazione analoga si può osservare anche nello sciopero dei fachini del 1907 e la conseguente azione delle NDO (Narodne delavske organizacije), che non è altro che il ripetersi di una situazione generale che si esprime nelle forze sindacali triestine. Queste spinte autonomistiche di fasce del proletariato triestino ricordano per metodi e fini l'organizzazione sindacale americana creata da Gompers e cioè l'azione della American federation of labour, che si adoperò con successo contro l'immigrazione di nuova forza lavoro sul mercato americano. Ma l'azione delle NDO è soltanto una parentesi nell'intricato e non facile mondo del movimento operaio triestino. Gli operai sloveni sfruttati alla pari dei loro compagni italiani seguono la propria via nel proprio partito di classe, dove stanno già emergendo i dirigenti autoctoni del movimento operaio sloveno e cioè i Regent, i Jernejčič, i Milost, i Vrabec ed altri ancora, che dal 1905, dalla costituzione cioè dello Ljudski Oder, continuano senza sosta la loro opera di sensibilizzazione e di organizzazione delle masse operaie Slovene a Trieste. L'opera che il Ljudski Oder profuse fino al 1918 fu inestimabile soprattutto per il grande valore culturale e di classe che profuse e divulgò tra il proletariato sloveno di Trieste. Furono tenute conferenze e manifestazioni poli-

tiche dove parlarono Cankar, Tuma, Dermota, Prijatelj, Zofka Kveder, Lončar, Prepeluh, Kristan ed altri, e furono manifestazioni che non ebbero un riscontro soltanto locale, ma furono importantissime per tutto il popolo sloveno.

La Società politica Edinost ebbe un grande successo alle elezioni comunali del 1903 riuscendo nuovamente ad eleggere tutti e 6 i candidati che appartenevano al circondario. All'assemblea annuale del 1903 i soci e i simpatizzanti dell'Edinost applaudirono alla pacificazione politica avvenuta tra Serbi e Croati, più conosciuta come politica del Nuovo corso (Novi kurz). Dopo anni di aspre polemiche tra questi due popoli balcanici si fa sempre più viva la certezza che il nemico da battere non stia a Budapest o a Roma, ma a Vienna o ancora più a nord e cioè l'imperialismo tedesco. Si deve quindi controbattere quel Drang nach Süden che sarebbe fatale a tutti i popoli a sud della barriera nazionale tedesca, ed è per questo che ci si deve opporre tutti accomunati, a questo pericolo: Italiani, Ungheresi, Croati, Serbi, Sloveni ecc. ecc. all'egemonia tedesca. È questo in sintesi il contenuto della mozione che il noto amante della letteratura e della politica italiana il signor Ante Tresić-Pavičić, presenta all'assemblea annuale dell'Edinost del 1903. La risposta dell'Edinost è chiara »siamo sì per una azione congiunta di tutti i popoli slavi del sud, escludiamo però la collaborazione con gli Italiani, finchè la loro opressione nazionale non avrà fine«. Questo punto di vista viene ancor più radicalizzato sia nel 1905, che nel 1907 al tempo cioè di due risoluzioni (Zadarska in Reška resolucija), che implicavano un accordo tra Croati e Italiani e che in un futuro darebbero all'Italia sia l'Istria che Trieste che il Goriziano. L'Edinost risponde con sdegno: »Nessuno deve risolvere i propri problemi nazionali facendo la pelle agli Sloveni! Anche l'organo socialista sloveno il Rdeči Prapor fa presente ai Croati di aver dimenticato l'idea Jugoslava, che era alla base di tutti gli accordi tra Serbi e Croati.

In questo periodo di tempo si acutizza anche la questione dell'università italiana a Trieste. In una assemblea comune tra l'Edinost e i socialisti sloveni, quest'ultimi sono favorevoli ad una istituzione universitaria italiana a Trieste, ma vogliono pure delle scuole slovene non reazionarie. I rappresentanti dell'Edinost oppongono all'università italiana una università utraquista, con un chiaro richiamo per scuole elementari e medie slovene, che dovrebbero venir organizzate a Trieste. Le elezioni del 1905, del 1907 e del 1911 sono i punti più importanti di una descrizione storiografica alquanto breve. Il censimento del 1910 dà alla nazionalità slovena di Trieste un peso obiettivo, che non dà però sul piano della legislazione risultati molto importanti. L'egemonia politica del Comune triestino rimane intatta fino alla prima guerra mondiale e la scuola slovena in città rimane ancora sempre un'utopia, la discriminazione nazionale però una amara realtà.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo že sedemindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« je moč naročiti na sedežu njenega uredništva in uprave v Ljubljani, Mestni trg 27/III. Letna naročnina za tri številke znaša 160 dinarjev, posamezna številka velja 60 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 6/1958 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valencič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN STIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1979 izide že njen 50. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

RAZPRAVA O VPRAŠANJIH SLOVENSKE ZGODOVINE 1904—1914

Luka Sienčnik: ZASTOPANOST KOROŠKIH SLOVENCEV V DUNAJSKEM PARLAMENTU

Iz zadnjih dveh referatov smo razvideli, da je imela Koroška v dunajskem parlamentu deset poslancev. Vsled krivične razdelitve volilnih okrajev so koroški Slovenci od teh desetih poslancev lahko upali le na enega in to kljub temu, da je v tisti dobi še $\frac{1}{3}$ koroškega prebivalstva govorila slovensko.

Ko so v dunajskem parlamentu spoznali, da je slovenski narod v svoji celoti v njih zbornici le preslabo zastopan, so mu na škodo nemških poslancev iz takozvanih »notranjih dežel« dodelili še nekaj poslaniških mest. Tako so koroški Slovenci upravičeno upali, da se bodo v bodoče koroški volilni okraji tako razdelili, da bodo tudi oni pridobili vsaj še enega poslanca. Do tega pa ni prišlo. Koroškim Slovencem so ponovno pripoznali le en mandat, ki pa je, po trditvi nemških koroških političnih krogov, Slovencem bil »siguren«. Za drugi slovenski mandat, katerega so se koroški Slovenci nadejali, so se potegovali tudi štajerski Slovenci. V parlamentu je prišlo do glasovanja, pri katerem so tako socialisti kakor tudi krščanski socialci glasovali proti temu, da bi sporni mandat dobili koroški Slovenci. Ti so bili nad takim zadržanjem krščanskih socialcev zelo nejevoljni in — kar bomo takoj videli — ne brez vzroka.

Po tedanji razdelitvi koroških volilnih okrajev sta Zila in Kanalska dolina pripadali h gornje koroškemu volilnemu okolišu. Ker Slovenci tam nikakor niso imeli možnosti dobiti svojega lastnega slovenskega poslanca, so se odločili, da svoje glasove dajo kandidatu nemške Krščansko socialne stranke. Z njo so tudi drugače že večkrat sodelovali, saj so kot člani »Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem« v krščanskih socialcih videli le svoje nemško govoreče katoliške sobrate. Ti so jim obljubili, da bodo ob drugih prilikah podprli slovenske težnje. Sedaj bi bila taka prilika, a krščanski socialci so, tudi kljub izrecni tozadevni obljubi, glasovali proti interesom koroških Slovencev, češ, saj imate itak vaš sigurni mandat.

Da so tudi to bile le prazne besede in da so v resnici vsi delali za to, da bi Slovencem osporavali tudi ta edini možni mandat, je povedal dr. Artur Lemisch za časa volilnega boja v letih 1907 in 1911. Na svojih zborovanjih je pogosto govoril o »Kampfmandat-u« in to ne neupravičeno, saj so k izrazito kmečkim slovenskim sodnim okrajem, kot so to bili okraji: Pliberk, Dobrla vas in Železna Kapla, priključili industrijski okraj Borovlje v upanju, da bo tamošnje slovensko prebivalstvo v mnogih primerih glasovalo za socialiste in s tem slabilo slovenskega kandidata.

Če bi deželne oblasti koroškim Slovencem zares hotele zagotoviti vsaj enega slovenskega poslanca, bi morale k trem zgoraj imenovanim kmečkim sodnim okrajem, ki vsi leže v političnem okraju Velikovec, dodati še ostali del tega političnega okraja, ki leži severno od Drave in je tudi kmečki, ne pa industrijske Borovlje, ki leže v političnem okraju Celovec.

Janko Pleterski: KOROŠKA SOCIALNA DEMOKRACIJA IN VOLITVE

Oglašam se k svoji stari, koroški temi. Problem drugega slovenskega mandata na Koroškem so tedaj obravnavali nekoliko drugače v krogu socialdemokratskega vodstva na Dunaju in njegovega predstavnštva v parlamentarnem odboru, drugače pa socialna demokracija na Koroškem. Koroški socialdemokrati so tedaj izrekli svoje soglasje s tem, da bi Slovenci morali dobiti drugi mandat. Pozneje pa so seveda vzeli na znanje sprejeto volilno reformo in se strogo držali tam sprejete delitve okrajev, vključno tudi priznanje nacionalnega značaja posameznih volilnih okrajev. Toliko glede socialne demokracije.

V dopolnilo k sicer izčrpnemu referatu kolege Malleja bi bilo dobro omeniti še dva problema, ki nastajata v zvezi s taktiko socialne demokracije takrat, kadar gre v ožjih volitvah za podporo nemškonacionalnemu kot liberalnemu kandidatu

oziroma za nasprotovanje krščanskosocialnemu oziroma slovenskemu kandidatu kot klerikalnemu. To je bila dejansko boleča zadeva. Gre namreč za vprašanje narodne zavesti slovenskih delavcev, ki je ne moremo zanikati. Kako so se obnašali v teh kleščah? Tudi sam sem analiziral deželnozborske volitve leta 1909, ki jih omenja dr. Malle. Omenil je, kako je prišlo do tega, da je bil izvoljen nemško-nacionalni kandidat proti slovenskemu s podporo socialdemokratskih glasov. Detajlna analiza po občinah, ki je možna samo po časopisnih objavah, kaže, da je velik del slovenskih socialdemokratov takrat kljub navodilom svoje stranke vendarle podprl slovenskega kandidata. Problem je gotovo vredno še malo poglobiti.

Druga stvar je vprašanje, kako se bodo obnašali slovenski volilci (ki se zaradi svoje narodne zavesti ne morejo opredeljevati za nemškega nacionalca) tam, kjer zaradi razdelitve volilnih okrajev nimajo nobene možnosti, da bi sami prodrli z lastnim kandidatom. Tam se odločajo za podporo socialdemokratom iz nacionalnih razlogov. Najbolj tipičen primer je sodni okraj Rožek, ki je takorekoč popolnoma slovenski, za katerega vemo, da je tudi pri plebiscitu dal veliko večino za Jugoslavijo, pa leta 1911 v celoti glasuje za socialdemokrata. Lahko bi rekli, s fajmštriji vred. To je primer, ki kaže, kako bi nacionalni moment mogel dati, če bi taktika socialdemokratske stranke tedaj to upoštevala, rezultate tudi za socialistično gibanje in ne samo za Slovence na Koroškem.

Janez Stergar: O NARODNO-RADIKALNI STRUJI IN O DRUŠTVENI DEJAVNOSTI PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

1. Ne da bi želel današnjo razpravo odvracati od drugih tém politične in kulturne zgodovine obdobja, ki ga tokrat obravnavamo, naj spregovorim nekaj besed o narodno-radikalnem mladinskem gibanju. Že na kranjskogorskem zborovanju je prof. Pleterski v svojem pregledu povzel osnovne podatke o idejnih in organizacijskih začetkih tega kulturnega gibanja med slovenskimi študenti ob prelomu stoletja. Sumarne ocene in orisi gibanja so bili že dosedaj vključeni v pregledne slovenske zgodovine, v zadnjih nekaj letih pa je bila objavljena ali pripravljena v zgodovinskem seminarju Filozofske fakultete še vrsta razprav, ki osvetljujejo posamezne aspekte iz razvoja narodno-radikalne struje. Tudi danes je dr. Malle omenil celovško študentsko društvo Korotan, mag. Gombač pa shod narodno-radikalnega dijaštva v Trstu.

Da delovanje narodno-radikalne struje zasluži monografsko obdelavo, so me prepričali podatki o organiziranem počitniškem delovanju narodnih radikalov prav v desetletju, o katerem danes razpravljamo. Ob obstoju in dokaj trdni vsidranosti treh slovenskih političnih strank v tedanjem javnem življenju je najbolj zgovoren podatek o tem, kako se je narodno-radikalno gibanje razmahnilo v študentskih društvih na Dunaju, v Gradcu in v Pragi ta, da je bila okoli leta 1908 vključena v narodno-radikalna (nestransarska) študentska društva kar več kot polovica vseh organiziranih slovenskih študentov; sami radikali so omenjali celo dve tretjini. Le ob tako široki zaslombi med študenti lahko razumemo, kako so lahko narodno-radikalna počitniška društva v prav vseh slovenskih deželah in tudi v Istri na kulturno-prosvetnem področju opravila veliko delo ob abstinenci oziroma celo ob nasprotovanju tedanjih slovenskih političnih struktur.

Da Cankarjevo mnenje, po katerem je narodni radikalizem vzbudil veliko upanj, za seboj pa ni pustil ničesar trajnega, ni povsem točno, dokazujejo že naslednja dejstva: tu je organizacija več kot stotih ljudskih knjižnic po vseh slovenskih deželah (še posebej na obrobni predelih, dve večji knjižnici pa tudi v Ljubljani in Gorici); dalje stotine izpričanih predavanj, shodov in prosvetnih tečajev; dejstvo, da sta narodno-radikalna počitniška Adrija v Gorici in Balkan v Trstu z leti bistveno prerasla študentske okvire in postala pravi narodno-obrambni in prosvetni središči. Tu je še vpeljava narodnih kolekov, ki jih je s Češkega prenesla Adrija, delo v Ciril-Methodovi družbi po letu 1907, obrambne ankete in razstave s pripravami na narodno-obrambni muzej, na socialnem področju pa goriška dijaška kuhinja in še danes obstoječa tržaška Dijaška matica, da ne naštevamo dalje.

Ob vseh možnih očitkih o idejni nejasnosti in pragmatizmu struje in kljub poznejšemu vstopu dela starešin v liberalno stranko je — brez želje po kakšni apologiji struje — treba tudi na idejnem področju ugotoviti, da narodnih radikalov ni moč enostavno odpraviti kot »mladine« v narodno-napredni stranki. Narodno-radikalna struja je razmeroma zgodaj prevzela jugoslovansko misel. Čeprav so

preporodovci v narodnem radikalizmu videli svoje dialektično nasprotje, je res, da preporodovstva brez narodnega radikalizma ne bi bilo, vsaj v taki obliki in taki širini ne. Primer za podkrepitev te trditve je narodno-radikalna Dijaška počitniška zveza, ki so jo preporodovci preprosto prevzeli in v sodelovanju s sorodnimi narodno-revolucionarnimi združenji na Hrvaškem, v Dalmaciji in v Bosni spremenili v Jugoslovansko dijaško počitniško zvezo — organizacijo torej, ki so jo po sarajevskem atentatu na veleizdajniških procesih označili za slabo prekrito sredstvo jugoslovanske, prosrbske in protiavrstijske propagande. V slovenskih deželah so preporodovce dejansko lovili kar po seznamu počitniške zveze.

Potreba po upoštevanju pomena narodno-radikalne struje v zgodovini tega časa in potreba po njeni monografski predstavitvi — morda v sintetičnem delu o študentskem in mladinskem gibanju kot ga je za čas med obema vojnama pripravil prof. Kremenšek — naj bo s tem dovolj utemeljena. Na splošno menim, da kljub vsemu objavljenemu v zadnjem času¹ še vedno podcenjujemo raziskovanje razvoja mladinskih organizacij in dejavnosti. Študentska društva so med njimi še toliko pomembnejša, saj so združevala inteligenco, ki je že v nekaj letih bistveno posegla v družbena dogajanja. Poznavanje študentskega okolja — tu npr. narodno-radikalnega — v mladih letih Gregorja Žerjava, Alberta Kramarja, Mihajla Rostoharja, pa tudi Lava Čermelja, Janka Mačkovška, Antona Melika in vrste drugih, je prav gotovo neobhodno za celovitejše poznavanje njihove poznejše življenjske poti.

2. Že včeraj smo ob primeru Zgodovinskega društva v Mariboru nazorno videli, kakšen pomen so pred prvo svetovno vojno imela narodna društva. To je bil čas, ko še nismo imeli ustanov, ki bi poklicno skrbele za razvoj posameznih področij slovenske kulture in znanosti pa tudi socialnih in gospodarskih zadev. Zato je škoda, da danes nismo slišali vseh pokrajinskih referentov, ki jih je pripravljali odbor pred zborovanjem zaprosil, da v svoja poročila vsaj na kratko vključijo tudi pregled obstoječih slovenskih društev v času, ki ga obravnavamo. Poskus, ki ga je z registrom društev za Primorsko že pred leti opravila Kolaričeva v tržaškem Prosvetnem zborniku, tako ostaja omejen na eno našo pokrajino.

Dr. Malle je danes navedel vsaj sumarne številke glede slovenskih društev na Koroškem pred prvo svetovno vojno. Po že opravljenem delu mu prav gotovo ne bo težko izdelati podrobnejše statistike. Kot zanimivost naj k njegovim podatkom dodam, da smo na Koroškem tedaj imeli že tudi slovensko zgodovinsko društvo, ki je — vsaj kolikor je meni znano — s publicistiko poseglo tudi v boj za severno mejo po prvi svetovni vojni.

Fran Zwitter: DVE VPRAŠANJI SLOVENSKE ZGODOVINE 1904—1914

Dr. Pleterski je začel govoriti o zelo kompliciranem problemu odnosa socialne demokracije do nacionalnega in državnega vprašanja v Avstro-Ogrski. Jaz bi se z njim zelo strinjal v tem, da mi takoimenovani avstromarksizem, pod čemer razumem težnjo obdržati državni okvir habsburške monarhije kot politične in gospodarske enote, eventualno pa celo težnjo razširiti ta okvir, narode pa v okviru tega zadovoljiti na drug način, moramo označiti sicer kot zelo živo doktrino v socialni demokraciji, nikdar pa to ni bila doktrina vse socialne demokracije. To se vidi na diskusiji ob brnskem programu samem in v mnogih drugih diskusijah in tendencah, ki jih je omenjal Pleterski. Te tendence dokazujejo, da so obstajali tudi drugi koncepti kakor so obstajali prej in kakor so obstajali kasneje. Strinjam se zelo z mnenjem, da je treba tako pri slovenskih socialdemokratih kakor pri socialnih demokratih drugih jugoslovanskih narodov pa tudi pri avstrijski socialni demokraciji te probleme še temeljito analizirati. V zadnjem času sta izšli tudi v Jugoslaviji dve študiji Ratkovića in Radžića, dve obsežni knjigi o avstromarksizmu, ki pa obe vendar ne dasta še pravega, zadovoljivega odgovora. Mislim, da nas čakajo tu še zelo težke naloge, ki bodo pa dokazale, da dejansko mi mnogih problemov ne moremo pravilno rešiti tudi v slovenskem okviru, če jih ne povežemo s širšimi problemi.

Drugo vprašanje, ki je nanj opozoril tovariš Stergar, je narodno radikalna struja, dotaknil se je pa tudi preporodovcev. Jaz se ne bi nadalje spuščal v to debato, je pa pomanjkljivost naših referentov, da v glavnem niso govorili bolj izčrпно

¹ Nekaj del je navedenih v opombah k publikaciji: Janez Stergar, Oris zgodovine Počitniške zveze Slovenije, Ljubljana 1978, posebej še pri poglavju, ki obravnava narodno-radikalna počitniška društva.

o tem problemu. Mislim, da se da to rešiti na ta način, da se pri prihodnjem zborovanju, ko se bo govorilo o dobi prve svetovne vojne, témo zajame bolj na široko in pri tem pritegne tudi take struje kakor so narodni radikali in preporodovci, kot nekakšen uvod in s tem to vrzel izpolni.

Zgodovinski časopis 33, 1979, številka 3 med drugim objavlja:

Sergej Vrišer: Ob 75-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru

Bogo Grafenauer: Narodnostno stanje in slovensko-nemška etnična meja na Štajerskem kot dejavnik osvoboditve severovzhodne Slovenije 1918/1919

Franc Rozman: Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne

Lojze Ude: Jeseniški trikot

Miroslav Pahor: Maribor — mesto pomorščakov

Iskra Vasiljevna Čurkina: Osnovne etape v razvoju rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja

Elio Apih: Vprašanje avstrijsko-jugoslovanske meje v luči nekaterih stališč tržaškega časopisja (1919)

Miloš Rybář: Zgodovinske publikacije v letu 1978

Številka 4 Zgodovinskega časopisa za leto 1979 bo objavila predvsem gradivo o štiridesetletnici izida Speransove knjige o slovenskem narodnem vprašanju.

Karel Šiškovič

BENEŠKA SLOVENIJA 1866—1918

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 27. 9.—1. 10. 1978

1

Referat je poskus sinteze znanih in objavljenih virov in literature.¹ Ob sedanjem stanju raziskav bi bilo težko sestaviti popolnejšo sliko zgodovine Beneške Slovenije in Rezije od njene priključitve h Kraljevini Italiji do konca prve svetovne vojne. Upoštevano obdobje je še vedno predmet politične obravnave, medtem ko so v zamudi strokovne in znanstvene raziskave. Arhivi in ostali viri čakajo ljudi, ki bi po njih posegli. Slovensko in tudi italijansko zgodovino bi moralo bolj organsko pristopiti k obravnavani temi, da bi se podrobneje osvetlilo obdobje, ki je podlaga za razumevanje poznejših dogodkov. Poročilo je zato zastavljeno problemsko, čeprav ni izključeno, da bi bilo težko skreniti iz že v glavnem znane vodilne niti slovensko beneške zgodovine, kar prihaja do izraza v glavni usmeritvi italijanske države, t. j. v naporih, da bi z zavestnimi ukrepi dosegla »nacionalno homogenost« na pripadajočem ozemlju.

Verjetnost, da bi se na podlagi novih odkritij v kakršnih koli virih sprevrgle dosedanje teze o slovensko beneški zgodovini, je dvomljiva. Silnica, ki se je po letu 1866 »vrnila« v to zgodovino z dunajskim mirom in s priključitvijo k Italiji, je dominantne vrednosti. Tej vrednosti so podvrženi ostali elementi, ki jo lahko omilijo, ne morejo pa je odpraviti. Obstaja pa tudi protisilnica, t. j. narodni moment, ki se je v svoji družbeni, gospodarski, kulturni, politični kompleksnosti in kompliciranosti uspešno ali neuspešno — gledanja so lahko različna — zoperstavljala konstanti ozemeljske pripadnosti — ne v smislu iredentizma, pač pa v smislu narodne identitete. Ne gre za apriorizem, temveč le za upoštevanje glavnih pogojev, v katerih se odvijajo nekateri dogodki kot sad najrazličnejših elementov subjektivnega in objektivnega značaja. Upoštevanje državne pripadnosti Beneške Slovenije je predpogoj za razumevanje njene zgodovine, ker se je v dotedanjo specifično zgodovinskega razvoja vključil dejavnik, ki je že zaradi svojega obstoja spravil v drugačen tir zgodovino tega dela tedaj nastajajočega slovenskega naroda in ga deformiral v najboljčutljivejši razvojni fazi zaradi subjektivne in ne le objektivne težnje v državo že organiziranega naroda, da allenira sebi v korist ozemlje, predvsem pa prebivalstvo. Prav zato bi bilo spoznavanje podrobnih posrednih in neposrednih načinov izvajanja nacionalne alienacije v Beneški Sloveniji in Reziji v veliko pomoč za odpravo že obstoječih poskusov takšnega značaja. V tem smislu bi bilo torej dobro, da se pospešeno nadaljujejo raziskave in da se po možnosti pripravi obsežnejše delo o zgodovini Beneške Slovenije in Rezije.

2

Italijanski znanstveni krogi so zelo skopi, ko obravnavajo vprašanje plebiscitov, s katerimi se je izoblikovala združena Italija. Veliko bolj glasne pa so politične verzije o plebiscitih, ki naj bi bili potrdili soglasno voljo

Italijanov po združevanju. Ni dvoma, da so bili »plebisciti« oblika, s katero so »ex post factum« potrjevali že izvršena dejstva, ki jih nihče ni mogel ovreči, ker so bili le formalno dejanje, ki je izražalo subjektivno danost v kompleksnih notranjih in mednarodnih objektivnih pogojih. Pri tem je večjo vlogo odigralo drugo francosko cesarstvo, ki je do neke mere, poleg liberalne Anglije, »nadzorovalo« zedinjenje Italije in je med svoje značilnosti prištevalo tudi nagnjenje k ljudskim glasovanjem, t. j. k plebiscitom. Zato ni čudno, da se je ta oblika potrditve že izvršenega dejstva odražala tudi v politiki zedinjevalnih naporov italijanskih vodilnih krogov, ki so prek plebiscitov legitimirali sebe in nastajajočo državo. Pri vseh drugih plebiscitih, ki so se v Italiji odvijali od 1860 do 1870, je šlo za »legitimacijo« znotraj nastajajoče države zbolj ali manj izrazitim italijanskim nacionalnim obeležjem. Plebiscit 21.—22. oktobra 1866 pa je imel dvojni značaj: na eni strani je potrdil nadaljevanje združevanja Italijanov k lastni državi, na drugi strani pa se je italijanska država polastila dela prebivalstva, ki ni bilo italijanske narodnosti, in se tako izneverila svojim lastnim nacionalnim »načelom«. S tem se je torej na ozemlju, na katerem niso prebivali Italijani, odpovedala načelu, ki je do tedaj združevalo italijansko nacijo in uporabila metode absolutističnih patrimonialnih držav o pripadnosti ozemlja, ki mu mora slediti tudi pripadnost prebivalstva ne glede na njegove morebitne želje ali značilnosti. Ob tem primeru se je torej pri novi italijanski državi pokazala ekspanzionistična črta, ki je privilegirala interese lastne narodnosti na škodo drugih.

Plebiscit 1866 je torej za Beneško Slovenijo in Rezijo pomenil resno oviro za kolikor mogoče nemoten nacionalni razvoj. Pomenil je še nekaj več: prišla sta v konflikt objektivnega in subjektivnega značaja dve narodnosti, od katerih je bila ena že v zrelih pogojih nastanka z lastno državnostjo, medtem ko je druga v skrajno težkih pogojih šele nastajala, ni imela lastne državnosti in je bila objekt prisile tako v delu, ki je pripadal Italiji, kot v delu, ki je živel v Avstroogrski.

Dunajska mirovna pogodba (3. oktobra 1866) je že rešila vprašanja ozemeljske pripadnosti ostanka Lombardsko beneške kraljevine. Na podlagi mirovne pogodbe je Kraljevina Italija dobila ozemlje, t. j. tudi Beneško Slovenijo in Rezijo, ne da bi bil potreben dodatni akt, čeprav je bil plebiscit predviden v določbah mirovne pogodbe. Ob tem nastane vprašanje, kaj bi se bilo zgodilo, če bi bila večina volivcev negativno odgovorila na vprašanje o ozemeljski pripadnosti, saj je bilo treba odgovoriti z »da« ali »ne«, vendar negativen glas ni pomenil, da bi se mogel volivec opredeliti za kakršno koli drugo državno pripadnost. Izbira je bila navidezna, ker ozemlje ni bilo več sporno in bi morebitni negativen odgovor ne sprožil drugega ali nasprotujočega mehanizma. »Plebiscit« je bil torej le notranji politični akt italijanske države brez možnosti izbire. Bil je le potrditev že obstoječega položaja. V bistvu je bil akt, ki je potrjeval uresničeno »nasilno dejanje«. Po plebiscitu in še danes določeni italijanski krogi poudarjajo, prikrivajoč izvršeno dejstvo, da se je prebivalstvo Beneške Slovenije in Rezije v celoti izreklo za Italijo in da so v teh krajih zabeležili en edini »ne«. S tem izidom naj bi se bila izpričala volja prebivalstva. Vendar moramo razumeti, četudi bi bilo moč zanemariti gornje ugotovitve, da je bilo glasovanje pogojeno predvsem od trenutnega položaja, ko je bilo vsakomur jasno, da bi morebitna opozicija po vsej verjetnosti povzročila nevšečne posledice: ozemlje je bilo zasedeno, vodilni krogi so ustvarjali ozračje navdušenja, prebivalstvo je bilo tudi pod psihološko prisilo. V bistvu je bilo glasovanje javno in brez

alternative. V takšnih pogojih bi bilo težko trditi, da so bili ustvarjeni pogoji svobodnega izražanja volje, da ne govorimo o kakršnem koli demokratičnem postopku, ki ni bilo pred 100 in več leti še niti na vidiku. Poleg vsega drugega se je po vsem Venetu glasovalo »per indiviso«, kar je onemogočalo delitev po manjših teritorialnih enotah in bi celo nasproten glas ne mogel priti do veljave, ker bi ga preplavili glasovi ostalih delov Veneta.

Italija, ki je z dunajsko mirovno pogodbo dobila tudi Beneško Slovenijo in Rezijsko, je izvedla svoj potrdilni »plebiscit« v okviru določene nacionalne in državne koncepcije. Osnovna koncepcija italijanskih vodilnih krogov je izhajala iz načela nacionalne enotnosti in združitve. V svojih naporih za združitev italijanskih dežel je uživala veliko simpatij, predvsem podporo Francije in Anglije. Vendar ni bilo jasno, do kam naj seže nova italijanska država. Dokler se je nova država ustvarjala na ozemlju, na katerem je nesporno živelo prebivalstvo italijanske narodnosti, ni bilo večjih vzrokov za konflikte z drugimi nacijami. Ko pa se je združena Italija približala mejam ozemlja, kjer je živelo izključno italijansko prebivalstvo, so nastajali problemi, ki so nakazovali možnosti konfliktov, zlasti v trenutku ko se je pojem nacionalnega prebivalstva pomešal s pojmom nacionalnega ozemlja. Konflikt je bil na dlani, ko se je Italija pomaknila proti Soči in Alpam, kjer so bila stičišča italijanskega z drugimi, neitalijanskimi prebivalstvi. Tako je napor za združevanje Italijanov v nacionalno državo začel prikrivati drugačne namene z najrazličnejšimi zahtevami: geografsko zaokroženostjo, vojaško varnostjo, gospodarskimi interesi, zgodovinskimi pretenzijami, civilizacijskim poslanstvom ipd. Začetna faza takšnih zahtev se je že pokazala v zahtevah Italije, ki se je 1866 pojavila v Beneški Sloveniji in Rezijski, kar je jasno povzročalo mentaliteto in prakso »homogeniziranja« vsega prebivalstva v mejah države. Krogi liberalne Italije niso mogli razumeti različnosti in so po svoji »nacionalni« logiki skušali odpraviti vsakršno morebitno različnost, zlasti še nacionalnega značaja. V tem kontekstu je tudi gledati na izide t. im. »plebiscita« v Beneški Sloveniji in Rezijski in na vse argumentacije za asimilacijo obstoječega slovenskega prebivalstva. »Plebiscit«, ob katerem so tudi beneški Slovenci in Rezijski glasovali »pozitivno«, naj bi bil po mnenju vodilnih krogov tudi spričevalo želje in volje Slovencev, da postanejo Italijani tudi po narodnosti in ne le po državni pripadnosti.

Prevladuje mnenje, da so bili beneški Slovenci in Rezijski zavestno za priključitev k Italiji. Dvomim, da je ta trditev pravilna. Gre za skupek elementov in motivacij, ki nam lahko razložijo dejansko stanje. Upoštevati moramo dejstvo, da je Beneška Slovenija z Rezijsko stoletja pripadala teritorialnim enotam furlanske in venetske ravnine in so jo v tem okviru potisnili na raven mejne predstraže ravnine. Po drugi strani so bile njene gospodarske povezave mnogo lažje s furlansko ravnino in je igrala posredovalno vlogo med furlansko-venetsko ravnino in slovenskim alpskim svetom. Stoletna družbeno gospodarska povezava je torej igrala vidno vlogo pri psihološki opredelitvi ali pri pomanjkanju odpora. Nacionalni moment ni igral nobene vloge, ker je bil šele v nastajanju in zaradi tega se nacionalna pripadnost ni zdela odločilna. Pripadnost avstrijskim dednim deželam ni bila privlačna, ker je bilo beneško prebivalstvo vajeno gledati nanje kot na sovražnika, ki je nešteto krat v stoletjih korakal po njegovih dolinah in proti kateremu se je moralo pogostoma braniti. Dvomim pa, da je igralo kakršno koli vlogo dejstvo, da je bila Italija liberalna, Avstrija pa absolutistična. Pri 90 % analfabetnem prebivalstvu ne more biti oblika vla-

davine odločujočega značaja. Če dodamo k temu še dejstvo, da je italijanska vojska bila na tamkajšnjem ozemlju še pred plebiscitom in da so bili ustvarjeni vsi pogoji za objektivno in subjektivno prisilo, si ne moremo zamisljati drugačnega izida, četudi bi bila alternativa mogoča. Pri dozdevni izbiri beneško slovenskega prebivalstva so torej zmagali podzavestni motivi, predvsem pa resignacija o neizbežnem, ki ga drugi vsiljujejo. In tako je tudi bilo, ker ni bilo pogojev za pravo svobodno in alternativno izbiro.

3

Beneška Slovenija in Režija je danes razdeljena na 17 občin, od katerih jih najrazličnejši avtorji imajo 10 (Dreka, Grmek, Bardo, Podbonesec, Režija, Sv. Lenart, Špeter, Sovodnje, Srednje, Tipana) za popolnoma slovenske in 7 (Ahten, Fojda, Gorjani, Neme, Praprotno, Čenta, Tavorjana) za narodno mešane. V času od 1866 do 1918, točneje do 1921, je k 10 sedanjim popolnoma slovenskim občinam spadala tudi občina Ahten, ki pa je danes narodno mešana s pretežno večino italijansko-furlanskega prebivalstva, medtem ko je bila še leta 1921 99,7 % slovenska. V obdobju med 1866 in 1918 je bila sedanja občina Podbonesec deljena na občini Ronac in Tarčet, občina Gorjani pa je bila nekaj časa pridružena občini Artin. Zaradi preglednosti se demografska slika nanaša na sedaj obstoječe občine. K 10 sedaj obstoječim slovenskim občinam je dodana še občina Ahten.

Razpolagamo s podatki uradnih popisov prebivalstva 1871, 1881, 1901, 1911 in 1921.

Na podlagi teh podatkov imamo v 11 samoslovenskih občinah naslednjo sliko:

Rezidenčno prebivalstvo:

1871	1881	1901	1911	1921
26.595	27.470	28.777	32.851	33.263

Prisotno prebivalstvo:

1871	1881	1901	1911	1921
24.277	24.635	27.009	27.197	29.196

Slika ostalih 6 občin z narodno mešanim prebivalstvom je naslednje:

Rezidenčno prebivalstvo:

1871	1881	1901	1911	1921
22.624	23.746	27.832	33.532	33.546

Prisotno prebivalstvo:

1871	1881	1901	1911	1921
22.123	22.969	27.416	27.343	30.712

Skupno prebivalstvo:

Rezidenčno prebivalstvo:

1871	1881	1901	1911	1921
49.219	51.216	57.609	66.383	66.809

Prisotno prebivalstvo:

1871	1881	1901	1911	1921
46.400	47.604	54.425	54.540	59.908

Že na prvi pogled je razvidna razlika med rezidenčnim in prisotnim prebivalstvom. Razlika prikazuje število odsotnih prebivalcev, v največji meri delovno silo, ki se je izseljevala in iskala zaposlitev izven občine. Pri tem je opazno, da je absolutno in relativno veliko manj prisotnega prebivalstva v 11 samoslovenskih občinah, kar pomeni, da je val izven občine zaposlene delovne sile zelo občuten v 11 slovenskih občinah, manj občuten pa v narodno mešanih, ki imajo svoja središča v ravnini. Prav tako je razvidno, da se je med popisom 1901 in popisom 1911 marsikaj zgodilo. Prisotno prebivalstvo se je zmanjšalo in je v absolutni številki enako prisotnemu prebivalstvu 1901, medtem ko se je rezidenčno prebivalstvo precej povečalo. Tudi v narodno mešanih občinah je razlika med 1901 in 1911 opazna, kar se da razlagati z močnim valom izseljevanja v tujino. Skupna številka v 17 občinah prav tako nakazuje val izselitev, ki dosega izredne razsežnosti.

Omembe vredno je tudi dejstvo, da se Beneška Slovenija z Rezijsko demografsko slabo razvija, kar dokazuje dvoje:

1. težak socioekonomski položaj, visoka umrljivost, čeprav je rodnost velika (niso redke družine s 15 otroki);
2. val izselitev je prikrita, ker rezidenčno prebivalstvo ne upošteva stalno izseljenih, iz matičnih knjig izbranih prebivalcev.

Popisi prebivalstva lahko povedo marsikaj, vendar za popolnejšo sliko bi bilo treba pregledati matične knjige, da se ustvari popolnejša slika izselitev, rodnosti, umrljivosti ipd.

Kako je demografska slika 11 slovenskih občin vsestransko negativna, naj kot primer navedem, da je bilo leta 1971, tj. pri zadnjem popisu prebivalstva 15.808 rezidenčnega in 14.682 prisotnega prebivalstva. Če primerjamo te številke s popisom izpred 100 let, pridemo do zaključka, da se je Beneška Slovenija z Rezijsko izpraznila in da je skoraj celotno aktivno prebivalstvo izven njenih občin.

Podatki o številu Slovencev v Beneški Sloveniji in Rezijski so različni. Iz uradnih statistik zvemo, da so po prvi svetovni vojni (leta 1921) našli v 17 občinah 33.932 prebivalcev slovenske narodnosti. Po podatkih iz leta 1911 je bilo 36.178 Slovencev. Leta 1901 pa so našli 5.776 slovenskih družin. Nekateri avtorji pa navajajo druge številke. Pri popisu 1881 naj bi bilo v 12 od 17 občin 27.684 Slovencev, katerim je treba prišteti še 9.000 v drugih obrobni občinah, torej prek 36.500 Slovencev. 1895 pa naj bi bilo 31.778 Slovencev v 12 občinah poleg drugih 9.000 v ravninskem delu. Zato ni čudno, da je I. Trinko računal, da je bilo leta 1899 približno 40.000 Slovencev. Kot kuriozitetu je vredno navesti tudi podatke nekega italijanskega šolskega funkcionarja, ki trdi, da je bilo 1883 63.646 Slovencev.

Na eni strani imamo torej uradne podatke, na drugi strani pa se najrazličnejši avtorji spuščajo v kalkulacije, ki jih je težko preveriti. Vendar bo držalo, da je ob koncu stoletja bilo približno 40.000 Slovencev. To število bi se bilo moralo povečati, če ne bi bilo pritiskov, slabega demografskega naraščanja in vala izselitev. Zato je težko verjeti, da so uradni podatki 1911 in 1921 verodostojni. Po »naravni« logiki bi bilo moralo biti leta 1921, ko so v 17 občinah našli 66.809 prebivalcev veliko več kot 33.932 Slovencev, saj so v teh občinah leta 1911 našli skoraj 70 % slovenskih prebivalcev, kar pomeni, da bi bilo moralo biti leta 1921 najmanj 45.000 Slovencev. V kateri popisni poli je ostalo približno 12.000 Slovencev?

Podane številke nas prepričujejo, da je demografski razvoj Beneške Slovenije in Rezijske nenaraven. Med 1871 in 1881 je število prebivalcev v slovenskih občinah naraslo za 3,8 %, med 1881 in 1901 za 6,6 %, med 1901 in

1911 za 9,6 % ter med 1911 in 1921 za 1 %. V mešanih občinah pa je bil odstotek naraščanja v primerjavi s prejšnjim popisom naslednji: 1881 3,7 %, 1901 15,4 %, 1911 1,9 %, 1921 13,4 %. To pomeni, da je ravninski del imel ugodnejšo, torej bolj naravno demografsko rast, medtem ko je hriboviti, tj. slovenski del doživel demografsko stagnacijo.

Na podlagi zbranih podatkov izhaja, da se je med letom 1901 in 1911 pojavil množičen val izseljevanja, kar potrjuje razlika med rezidenčnim in prisotnim prebivalstvom. Vendar je bil ta val usmerjen v evropske države, kar je pomenilo, da ni šlo za stalen odliv. Če bi se uresničili drugačni pogoji, bi se ta val izseljencev vrnil. Do sedaj pa ni podatkov o stalnih izseljencih, ki jih popis o rezidenčnem prebivalstvu ne jemlje več v poštev. Nekateri tedanji avtorji govorijo o izselitvah v Ameriko. Drugi, zanesljiv pokazatelj pa je nenaravna demografska rast, ki nakazuje stalen populacijski deficit. Tega pa ne moremo razumeti le kot posledico visoke umrljivosti, marveč si ga lahko razlagamo kot posledico stalne izselitve.

4

Pred priključitvijo je bila Beneška Slovenija z Rezijo pokrita z gozdovi in pašniki. Kmetijstvo se je razprostiralo na 25 % ozemlja. Poljedelstvo je služilo prehrani obstoječega prebivalstva. V nekaterih občinah je bila razvita tudi sadjereja: jabolka, hruške, kostanji. Večjih posestev je bilo malo, prevladovala so mala in srednja posestva. Maloposestniška značilnost Beneške Slovenije in Rezije je bila posledica vloge, ki so jo v zgodovini odigrali Slovenci na tem ozemlju, ko so branili beneško republiko na njenih mejah. Zato jim je republika poleg upravne in sodne avtonomije zagotovila tudi lastnino nad zemljo, na kateri so pridelali, kar jim je bilo potrebno, da so vztrajali kot mejaši. V tem lastninskem režimu se je Beneška Slovenija z Rezijo razlikovala od ravninskega dela, kjer sta prevladovali splovinarstvo in koloniatstvo.

1. avgusta 1896 so v špetskem okraju (8 občin Nadiških dolin) ugotovili 161.555 ha obdelane površine z 71.281 parcelo, ki so plačevale 107.119 lir zemljiškega davka. Iz tega je razvidno, da je bila zemljiška posest do skrajnosti razparcelirana, da pa je za časa Italije plačevala velike davščine. Prevladoval je torej skrajno individualistični odnos do zemlje, medtem ko je bilo neznatno združniško gibanje, ki pa se je ravno tedaj začelo sunkovito razvijati v drugih delih Italije, predvsem pa v Karniji, tj. na sosednem ozemlju.

V letih 1906—1907 je bilo v istem okraju (špetskem) od 6.200 do 6.400 glav goveje živine, 724 ovac, 254 koz. Vendar leta 1750 je bilo samo v dveh župnijah istega okraja 4.025 glav goveje živine in 5.951 ovac in koz. Ta velika razlika v živinorejski dejavnosti nam dokazuje, da se je marsikaj spremenilo na slabše. Nekateri avtorji trdijo, da se je to zgodilo predvsem po letu 1851, ko so razdelili skupne srenjske površine, kar naj bi bilo povzročilo pomanjkanje pašnikov in povečanje gozdnih površin.

Poljedelstvo je bilo intenzivno. Naj omenimo, da so pridelali od 13 do 15 stotov pšenice na hektar (v ravninskem delu Furlanije 17 stotov) in od 20 do 30 stotov koruze (v furlanski ravnini 27 stotov). V špetskem okraju (Nadiške doline) so pridelovali prek 23.000 stotov krompirja in so »izvažali«
v ravnino približno 20.000 stotov jabolk in isto toliko kostanja.

Glede zahodne Benečije (Terska dolina) imamo podatek iz bardske občine. Leta 1881 je bilo v tej občini od 3.500 do 4.000 glav goveda, ovac in koz.

V XIX. stoletju je bilo v Beneški Sloveniji in Rezijski tudi nekaj industrije. Gre za kamnarsko industrijo, ker so izkoriščali t. i. »plasentinski« marmor. Vendar so po priključitvi k Italiji to dejavnost polagoma opuščali zaradi velike in odločilne konkurence ostalih italijanskih marmorjev. Do leta 1866 pa je beneška kamnarska industrija delala predvsem za avstrijske potrebe.

Obrtništvo je bilo vaškega značaja in vezano na potrebe poljedelstva in kmetovalcev: mizarstvo, čevljarstvo, kovaštvo ipd. Ni imelo širšega trga.

Na splošno pa je bilo gospodarstvo subsistenčnega značaja razen tržne vrednosti sadjereje in delno kamnarstva.

Iz tega izhaja tudi družbena struktura prebivalstva: velikansko večino so sestavljali mali in srednji kmetje, nekaj je bilo obrtnikov in zaposlenih v kamnarski industriji. Obrtnikov ni bilo veliko. Višek populacije pa je odhajal v ravnino, v tuje dežele, do začetka izseljevanja v Ameriko in v rudnike Nemčije, Francije in Belgije pa v avstroogrsko dežele, kjer so se po večini zaposlili kot zidarji.

Več desetletij po priključitvi k Italiji je gospodarska struktura ostala statična, tudi zato, ker je bila statična gospodarska struktura bližnje ravnine, kjer ni Italija prinesla novosti. Polagoma pa je prišlo, zlasti ob koncu stoletja, do nekaterih premikov zaradi prvih znakov gospodarskega razvoja v severni Italiji, ki so ga občutili tudi v Furlaniji. Zaradi tega se je marginalna vrednost kmetijske strukture v Beneški Sloveniji in Rezijski začela ožiti in se je postavljal problem gole eksistence razparceliranih kmetij. Tudi »izvoz« sadja v ravnino je padal in so se tako zmanjševali pičli dohodki beneških kmetov. V tem obdobju se torej začenja še bolj čutiti napačna tendenca po izseljevanju in po iskanju zaslužka v ravnini, ki pa ni zagotavljala zaposlitve. Zato se je izseljevanje preusmerilo v tujino: sezonsko še vedno v avstroogrsko dežele, bolj stalno pa v zahodno Evropo. Medtem ko se sestav družbene in gospodarske strukture slabša zaradi odpiranja tržišča v blagovnem prometu in za delovno silo, postaja demografska struktura »atipična« zaradi prevladovanja starejših in mlajših generacij.

Zanimivo je, da je beneška struktura intelektualno zelo šibka. Skoraj edini intelektualci so duhovniki, medtem ko se ponavlja pojav, da se »laični« intelektualci italijanizirajo, ker se selijo v ravnino.

5

Politična struktura prebivalstva Beneške Slovenije in Rezijske odraža relativno statičnost družbene in gospodarske strukture. Edini »politični« ljudje v širšem smislu so duhovniki in maloštevilni laični intelektualci. Prebivalstvo je predvsem pod vplivom cerkvene hierarhije in sledi napotilom svojih duhovnikov. Iz italijanskih virov zvemo, da je bilo to prebivalstvo »avstrijakantsko«, vendar v verskem smislu, ker je duhovščina s pomislekom gledala na »liberalno nacionalno« Italijo, ki je bila v sporu s cerkveno državo. Vendar pa po letu 1870, ko je bila odpravljena vatikanska država, ni čutiti, da bi se bil odnos prebivalstva do Italije kaj poslabšal. Vsekakor pa so italijanski vodilni krogi vsak pojav slovenstva karakterizirali kot »avstrijakantstvo« in šele pozneje kot »panslavizem«. V zvezi s politično strukturo med 1866 in 1918 bi bilo potrebno preučiti izide volitev, kar bi verjetno dalo pravo sliko stanja in razvojnih tendenc. Vendar je že sedaj jasno, da je Beneška Slovenija z Rezijsko ostala v svojem bistvu politično konservativna in da so s težavo prodirale naprednejše idejne struje.

šola v Beneški Sloveniji in Reziji je problem zase. Že za časa habsburškega lombardsko-venetskega kraljestva so začeli organizirati šolsko mrežo, ki pa je bila italijanska. Vendar so po vseh župnijah Beneške Slovenije in Rezije bili tečajji verouka v slovenščini. V svojem bistvu pa ni šlo za prave šole, ki niso imele namena alfabetizirati prebivalstvo, pač pa so razlagale krščanski nauk predvsem otrokom. Ob priključitvi k Italiji je bilo v Beneški Sloveniji in Reziji 90 % analfabetov, kar je prav gotovo predstavljalo dobrodošlo praznino, v katero se je vključila nova država.

Po vsej Italiji se je tedaj vodila bitka med cerkvijo in državo v zvezi s poukom po šolah in z vsebino šole. Liberalno nacionalna država se je trudila, da bi iztrgala iz rok duhovščine šolske otroke in jih vzgajala v duhu tedanjega liberalizma oz. laicizma. Ko se je italijanska država prikazala v Beneško Slovenijo in Rezijo, je hotela doseči isto, vendar se je ta njen namen zavestno sprevrgel v asimilacijski proces prek šole in učnega osebja. Nova oblast je začela organizirati široko mrežo italijanskih šol, da bi homogenizirala prebivalstvo in ker je pri tem trčila ob odpor duhovščine, ki je bila slovenska in je uporabljala slovenščino v cerkvi in cerkvenih opravilih, se je politično in narodno spoprijela z duhovščino. Že 1869 je vladni komisar v Čedadu odredil, da morajo biti šole italijanske in da morajo učne moči uporabljati samo italijanščino, čeprav je za druge italijanske dežele veljala norma, da je potrebno izhajati iz dialektalnih značilnosti. 1872 so v špetru, tj. v glavnem centru Beneške Slovenije, ustanovili triletno učiteljsko šolo, ki se je 1878 spremenila v pravo učiteljišče z namenom, da pripravi učne moči za zasedbo odprtih mest na ustanovljenih ali načrtovanih osnovnih šolah po Beneški Sloveniji in Reziji. Da bi privabili čimveč kandidatov so tudi ustanovili poseben zavod, ki je omogočal bivanje dijakov in dijakinj. Po drugi strani so z visokimi štipendijami omogočali odhod Benečanov v Čedad in Videm, pozneje pa v univerzitetna središča v Italijo. Iz vrst Slovencev so hoteli na ta način zgraditi široko mrežo italijanskih intelektualcev, ki naj bi pomagali pri asimilaciji »tujerodnega« prebivalstva. Da so bili nameni oblasti raznarodovalni, nam ne dokazujejo le govori raznih furlanskih poslancev, pisanje furlanskega tiska in okrožnice državnih birokratov, marveč tudi dejstvo, da je bilo leta 1898 samo v 8 občinah špetrskega okraja (Nadiške doline) 25 osnovnih šol, medtem ko so bile cele regije po južni Italiji brez šol. Alfabetizacija v Beneški Sloveniji in Reziji je bila torej istočasno tudi italijanizacija. O kakršnih koli šolah s slovenskim učnim jezikom pa ni bilo niti govora. Zaradi pritiska, ki ga je prebivalstvo občutilo, ni zaznati zahtev po ustanavljanju slovenskih šol. Nasprotno, celo verouk v slovenščini je postal sumljiv in so ga odpravljali z italijanizacijo župnij.

Prav zato se je tedaj ustanavljal določen krog slovenskih italijaniziranih intelektualcev (predvsem na ravni učiteljev in nižjesrednješolskih profesorjev), medtem ko so bili redki intelektualci, ki jih je imeti za Slovence in so delovali v ožjem in širšem krogu slovenske kulture. Med temi redkimi pa so nekateri (A. Podreka, P. Podreka, A. Klodič, I. Trinko) zelo znani in so vredni večjega poznavanja in pozornosti.

Beneška Slovenija in Rezija imata svoje mesto v slovenski besedi in jeziku. Morda je premalo znan čedajski rokopis z zapiski bratovščine Sv. Marije v Černjeji pri Nemah iz leta 1497. Nedavno pa so odkrili staro-

gorski rokopis iz leta 1492—1498, kar dokazuje prisotnost slovenske pisane besede v teh krajih. Leta 1743 je bil napisan prvi katekizem v beneško slovenskem narečju. Ostal je v rokopisu, čeprav so ga uporabljali. Tiskani katekizem je izšel leta 1851, ni pa dobil škofovskega imprimaturja. Od 1855 do 1928 je še izšlo pet katekizmov, od katerih dva v rezijansčini. Poleg tega pa so tiskali molitvenike in verske priročnike, zbirke ljudskih pesmi in druge knjižice za vsakdanjo, predvsem cerkveno rabo.

V trenutku, ko se je v osrednjih slovenskih deželah začela širša dejavnost slovenskega tiska, je tudi Beneška Slovenija z Rezijo začela dobivati slovensko tiskano besedo in s tem polagoma prihajala v stik z razvijajočim se slovenskim jezikom, čeprav so okoliščine oteževale branje in širjenje slovenske knjige. Zanimivo je, da so se kulturni stiki z osrednjimi slovenskimi deželami razširjali in se je ponovno vzpostavljala neposredna povezava z jezikom matičnega naroda kljub pomanjkanju šol.

Na drugi strani pa so politične in šolske oblasti italijanske države vneto vsiljevale italijansko tiskano besedo, razširjale številne italijanske liste, časopise, revije, verski tisk, knjige, da bi preprečile neposreden stik Slovencev s Slovenci. Vsekakor pa je zanimivo opozoriti na pojav, ki je v določenem trenutku povzročil zaskrbljenost pri italijanskih političnih in oblastvenih krogih: od leta 1871 do začetka vojne z Avstroogrsko se je po Beneški Slovečiji in Reziji razvila široka mreža članstva Mohorjeve družbe. Leta 1871 je bilo vsega skupaj 9 članov te družbe v Špetru, leta 1875 11 v Špetru in 2 v Viškorski. Že leta 1882 je bilo v Beneški Sloveniji 112 članov, 1891 139, 1893 168, 1894 181, 1895 198. Tedaj so se nekateri italijanski politični krogi začeli zavedati, da se 32 let po priključitvi ozemlja k Italiji dogaja nekaj »nezaslišanega«: ljudje čedalje bolj berejo slovensko tiskano besedo. O tem se je celo govorilo v italijanski poslanski zbornici, oblasti pa so ukrepale tudi po upravni poti, da bi preprečevale prihod slovenskega tiska in da bi »prepričale« ljudi, naj ne berejo slovenskih knjig. Zato se je do 1904 članstvo Mohorjeve družbe zmanjševalo (139 članov), vendar se je že 1905 to število bliskovito dvignilo na 202, 1909 na 219 in 1910 na 353. Tedaj so že spet stopili v veljavo doloženi represivni ukrepi administrativnega in političnega značaja, kar je povzročilo, da je bilo v začetku leta 1915, tj. tik pred začetkom vojnih operacij na mejni črti, le 129 članov Mohorjeve družbe. Od leta 1915 do 1918 pa so živeli Benečani in Rezijani na vojnem območju in je bilo vsako izpričevanje slovenstva nevarno, ker je italijansko poveljstvo povsod videlo same vohune.

Članstvo Mohorjeve družbe v Beneški Sloveniji in Reziji nam dokazuje, da ni mogla italijanska država preprečiti spontanе povezave z matičnim narodom, kar je v marsičem nevtraliziralo asimilacijsko delo italijanske vodilne strukture, ki je za raznarodovanje Slovencev osredotočalo veliko energij in denarnih sredstev.

Največja vrzel pa je bilo pomanjkanje drugega slovenskega tiska, predvsem pa krajevnega političnega tiska, ki bi tudi drugače osveščal prebivalstvo Beneške Slovenije in Rezije.

Kulturni delavci območja so svoje spise objavljali v tisku osrednjih slovenskih dežel.

Pred razpadom Beneške republike je Beneška Slovenija uživala svojevrstno upravno in sodno avtonomijo. Po krajšem Napoleonovem obdobju je Beneška Slovenija z Rezijo prišla v sestav Lombardsko venetske kraljevine v sklopu habsburške monarhije in je izgubila prejšnjo upravno in sodno

avtonomijo. Ni izključeno, da so si nekateri mislili, da bo Beneška Slovenija s priključitvijo k Italiji ponovno dobila svojo avtonomijo. V resnici je celo pod Avstrijo bilo nekaj središč Beneške Slovenije (npr. Špeter) z določnimi upravnimi in sodnimi funkcijami. Nova država pa je takoj razbila vsakršno iluzijo in je preselila upravne in sodne funkcije v ravnino, v Čedad, Čento, Humin in še dlje, v Videm.

Italijanska kraljevina je bila strogo centralizirana država, ki ni trpela posebnih upravnih ali sodnih avtonomij in je zato koncentrirala vso oblast, najprej v prvih letih v rokah vladnih komisarjev, nato pa v rokah prefektov in nekaj časa podprefektov. Župani pa so morali izvrševati ukaze centralnih oblasti. Koncentracija oblasti v ravnini je rodila daljnosežne posledice: v času še obstoječih upravnih in sodnih centrov v slovenskih krajih se je tako v upravnih kot v sodnih poslih uporabljal krajevni slovenski jezik, v ravnini pa je bilo takšno poslovanje nemogoče, ker je bilo strogo prepovedano poslovati v jeziku, ki ne bi bil italijanski in ker je bila večina uradnikov iz drugih italijanskih dežel. Na ta način je slovenščina bila izrinjena iz praktične vsakdanje uporabe v javnem poslovanju.

9

Cerkvena organizacija v Beneški Sloveniji in Reziji je bila zelo gosta. Poleg župnij je bilo tudi veliko kaplanij, ki so na ta način podrobneje kontrolirale vse ozemlje. V Nemah je bil celo slovenski vikariat. Župniki in kaplani so bili vsi ali skoraj vsi slovenske narodnosti in liturgija je bila slovenska. Duhovščina je torej poleg svojega verskega izvrševala tudi narodno poslanstvo, ker je ohranjala v zavesti in podzavesti ljudi slovensko besedo in slovensko čustvovanje, gojila slovenske tradicije in običaje, povezovala Slovence pod Matajurjem z ostalimi Slovenci in dejansko vcepljala čut pripadnosti širši nacionalni skupnosti.

Tega so se zavedali italijanski politični in upravni krogi, ki so hoteli z odstranitvijo slovenske duhovščine odpraviti tudi eno večjih ovir za asimilacijo slovenskega prebivalstva. V nekaj več kot tridesetih letih je italijanskim oblastem, ki se jim videmska cerkvena hierarhija ni zoperstavljal, če jim že ni priskočila na pomoč, uspelo popolnoma izriniti slovensko duhovščino v vikariatu v Nemah, v Reziji in v čedadskem mešanem okraju. Edinole v Nadiških dolinah so se poleg italijanskih ohranjali tudi slovenski duhovniki. Duhovniki, ki so nadomeščali svoje slovenske kolege, so prihajali iz furlanske nižine ali iz italijanskega dela Istre. Marsikdo je bil narodno prenapet in je brez kompromisov uvajal italijansko liturgijo in se ni oziral na slovenske vernike. Zato je ob koncu prejšnjega stoletja samo v nekaterih od 12 župnij, kolikor jih je bilo v Beneški Sloveniji brez Rezije, ostala v veljavi slovenska liturgija, kar je prav gotovo povzročilo težke nacionalne posledice.

Že takoj po priključitvi (1866) so ukinili slovensko liturgijo v cerkvah v Praprotnu, Romandolu, Černej, Teru, Podbrdu, Šteli in Flipanu, leta 1870 v dveh, 1880 v eni, 1885 v treh, 1890 v dveh, 1900 v petih, 1919 v treh cerkvah. V 30 cerkvah pa je bila v veljavi slovenska liturgija do 1933, ko so jo ukinili na pritisk videmskega prefekta.

Kljub tem ukrepom, ki se jim višja cerkvena hierarhija ni upirala, se je do neke mere raba slovenščine po cerkvah še vedno ohranjala, ker se neslovenski duhovniki niso mogli sporazumevati z lastnimi verniki in so se zato sami morali učiti slovenščine ali pa poklicati na pomoč slovenske kolege.

Raba slovenščine na upravnem, sodnem, splošno javnem področju je bila pod Beneško republiko vsepovsod razširjena. Čeprav je Lombardsko-venetska kraljevina imela italijanski značaj, ker se habsburška monarhija ni ozirala na stvarni sestav prebivalstva, se je raba slovenščine tudi v javnosti ohranila v ožjih mejah občinskih in medobčinskih organov Beneške Slovenije in Rezijske in proti temu dejstvu dejansko ni nihče nastopal razen nekaj prenapetežev iz ravnine. Takoj po priključitvi k Italiji pa je bila javna raba slovenščine odpravljena v upravi in sodstvu, čeprav so se morali v Čedadu, Čenti, Huminu in celo v Vidmu zatekati k prevajalcem, da bi urejali zadeve beneških ljudi. Vendar tendenca je bila, da se raba slovenščine čimprej in čim popolneje omeji. Po izločitvi slovenščine iz upravno politične prakse so začeli vodilni krogi izrinjati slovenščino iz cerkve, kar pa ni šlo vedno tako lahko, saj so se morali ozirati tudi na duhovščino, ki je še vedno predstavljala določeno silo, s katero je bilo treba vsestransko računati. Iz privatne rabe pa so skušali izriniti slovenščino z organizirano in razpredeno mrežo italijanskih šol. To pa je bilo težje, ker so osnovne šole imele samo tri razrede in so otroci bili v stiku s tujim učiteljem le del leta in še to z velikimi prazninami zaradi poljskih del. Do šestega leta starosti pa so bili otroci deležni družinske vzgoje, ki je bila jezikovno slovenska. Oblasti so torej storile vse kar je bilo v moči tedanje države, ki prav gotovo ni bila tako vseobsegajoča kot sodobna država, da bi slovenščino likvidirale. Zato se je slovenski jezik v svoji narečni obliki ohranil, kar pa je rodilo nekatere teorije, ki jih še danes vztrajno ponavljajo, češ da beneška in rezijanska narečja niso slovenska. Zato so skušali vcepiti v ljudeh neko zavest posebnosti, ki naj bi odklanjala povezavo s slovenskim narodom in naj bi dokazovala povezavo z italijanskim narodom: naj bi šlo za Italijane z drugim, neitalijanskim narečjem. Pri vcepljanju te čudne miselnosti so delno uspeli, saj so subjektivno odtujili tiste ljudi, ki so bili iz gospodarskih, družbenih in političnih razlogov odvisni od države in njenih ustanov.

Pri tem so torej zaustavili proces organske jezikovne spojitve Benečanov in Rezijanov z ostalimi Slovenci na Primorskem in v osrednjih slovenskih deželah, kar je povzročilo »zaostajanje« v razvoju beneških dialektov, istočasno pa ohranitev žlahtnih arhaizmov, ki jih je sedanji slovenski jezik že izgubil.

Pomanjkanje šol, direktne povezave s slovenskim narodom, splošne tiskane besede, vsakodnevnih stikov, ker je bila nova meja bolj toga od prejšnje, je povzročilo veliko škodo prebivalstvu Beneške Slovenije. Po drugi strani pa je pomanjkanje direktnih stičišč s slovenskim narodom dokazalo objektivno danost nacionalnosti v določenem zgodovinskem obdobju in v določenem spletu gospodarske in družbene strukture. Vsi asimilacijski in raznarodovalni naporji do leta 1918 niso dejansko prinesli vodilnim krogom italijanske države tistega uspeha, ki si ga je pričakovala: ostalo je še vedno dejstvo, da so ljudje govorili slovensko in da so bili objektivno različni od ostalih prebivalcev iz ravnine. To pomeni, da so še vedno delovali elementi, ki so v svoji sintezi porodili določeno nacijo, konkretno slovensko nacijo. Kljub temu da je Beneška Slovenija z Rezijsko pripadla Italiji v najbolj nesrečnem zgodovinskem trenutku, tj. v času, ko se je zavestno formirala slovenska nacija, so na obravnavanem območju še dalje delovale sile, ki so to zavest, čeprav v poveljih oz. v objektivni obliki, razvijale v višjo stopnjo.

V zaključku je moč trditi, da je težko, če ne nemogoče, edinole s subjektivnimi pritiski odpraviti določeno objektivno stanje, ki se giblje k novi obliki družbenosti. Tudi po tolikih letih je ta objektivna danost, ki se je kumulirala v stoletjih, še vedno živa stvarnost, ki ji manjka le sprostitvev subjektivnih pogojev zato, da se združi s širšo nacionalno skupnostjo, ki ji pripada.

Uporabljena literatura

- G. BANCHIG, Zgodovinsko-politični položaj Nadiških dolin, SLORI, Čedad 1978 (ciklostil)
- E. BIANCHINI, Slavia Friulena, 1901
- R. B., V zrcalu, Trinkov koledar za beneške Slovence 1958, Gorica
- E. CENCIG, Pravni aspekt slovenske manjšine v Italiji, SLORI, Čedad 1978 (ciklostil)
- F. CLAVORA, D. DEL MEDICO, L. FELETIG, Razmišljanja o socioekonomskih razmerah v Beneški Sloveniji s posebnim ozirom na proces izseljevanja, SLORI, Čedad 1978 (ciklostil)
- L. ČERMELJ, Beneška Slovenija, Passato e presente degli Sloveni in Italia, Trieste 1974
- V. ČERNO, Zgodovinsko-pravni vidiki Slovencev v Videmski pokrajini, SLORI, Čedad 1978 (ciklostil)
- ISTAT, Popolazione residente e presente dei comuni ai censimenti dal 1861 al 1961. — Circostrizioni territoriali al 15-ottobre 1961, Roma 1967
- O. MARINELLI, La Slavia italiana, SLORI, Ponatis, Bologna 1978
- B. MARUŠIČ, Prispevek k biografiji P. Podreke, Jadranski koledar 1970, Trst 1969
- V. MELIK, Gli Sloveni della Benecia 1797—1866, La storia della Slavia italiana, Quaderni Nediža 3, S. Pietro al Natisone — Trieste 1978, str. 103
- F. MUSONI, Sulle condizioni economiche, sociali e politiche degli Slavi in Italia, Roma 1895 (izvleček)
- R. OREL, »Zanimivosti iz plebiscita o pripadnosti Beneške Slovenije«, Jadranski koledar 1954, Trst 1953
- D. PAHOR, Gradivo k vprašanju šolstva v Beneški Sloveniji, Jadranski koledar 1966, Trst 1965
- L. PALETTI, Rezija, SLORI, Čedad 1978 (ciklostil)
- P. PETRICIG, Osnove in kulturni smotri slovenskega izobraževanja v Beneški Sloveniji, SLORI, Čedad 1978 (ciklostil)
- P. PETRICIG, Carlo Podrecca. Studio biografico, iz C. PODRECCA, La Slavia Italiana, Trieste 1977
- C. PODRECCA, Slavia Italiana, Cividale 1884
- I. PREDAN, Gospodarski položaj v Beneški Sloveniji, Jadranski koledar 1961, Trst 1960
- A. REJEC, Demografski premiki v širšem obmejnem pasu zahodnih Slovencev in deželi Furlaniji-Julijski krajini v polstoletju 1910—1961, Jadranski koledar 1972, Trst 1971
- A. REJEC, Nasledki emigracije v Beneški Sloveniji v 60 letih tega stoletja, Jadranski koledar 1968, Trst 1967
- A. REJEC, Rezija, Domače skrbi, Jadranski koledar 1965, Trst 1964
- A. REJEC, Sto let Beneške Slovenije v združenji Italiji, Jadranski koledar 1966, Trst 1965
- S. RUTAR, Beneška Slovenia. Prirodnoznanjski in zgodovinski spis, Ljubljana 1899
- SLORI, Demografsko gibanje v občinah Furlanije-Julijske krajine, kjer žive Slovenci, Trst 1976
- G. STUROLO, Slavi confinanti, Cividale 1886
- K. ŠIŠKOVIC, Okvirno gradivo o položaju Slovencev v videmski pokrajini, 1972 (rokopis)
- K. ŠIŠKOVIC, La Slavia dal 1866 al 1918, v La storia della Slavia italiana, Quaderni Nediža 3, S. Pietro al Natisone — Trieste 1978, str. 85
- K. ŠIŠKOVIC, Proposte di soluzione legislativa dei problemi degli Sloveni d'Italia, Trieste 1974
- H. ŠPEKONJA, Gozdarstvo v Beneški Sloveniji, Jadranski koledar 1957, Trst 1956

- V. TEDOLDI, *Gospodarska zgodovina Slovencev v Furlaniji, Jadranski koledar*, 1963, Trst 1962
- G. VALUSSI, *Gli Sloveni in Italia, Trieste* 1974
- S. VILHAR, *Nekaj misli o plebiscitu v Beneški Sloveniji pred 100 leti, Jadranski koledar*, Trst 1965
- N. ZUANELLA, *Informacija o jezikovnem položaju v Beneški Sloveniji*, SLORI, Cedad 1978 (ciklostil)
- Katekizmi Slovencev, *Trinkov koledar za beneške Slovence* 1966, Gorica
- Koliko nas je?, *Trinkov koledar za beneške Slovence* 1966, Gorica
- Krajevna imena in statistika Beneške Slovenije, *Trinkov koledar za beneške Slovence* 1958, Gorica
- La Scuola nella Benecia, *problemi e proposte*, SLORI, Trieste 1978
- Ozemlje Beneške Slovenije, *Trinkov koledar za beneške Slovence* 1959, Gorica
- Slovenski duhovniki med prvo svetovno vojno, *Trinkov koledar za beneške Slovence* 1967, Gorica
- 1966 — *Stoletnica plebiscita, Trinkov koledar za beneške Slovence* 1966, Gorica
- Trinkov koledar za beneške Slovence 1954, Gorica
- Žalostni dogodki med prvo svetovno vojno, *Trinkov koledar za beneške Slovence* 1965, Gorica

Riassunto

LA SLAVIA ITALIANA DAL 1866 AL 1918

Il relatore precisa innanzitutto che ha cercato di fare una sintesi del noto. Perciò invita gli studiosi del periodo a fare un lavoro più a fondo con una minuziosa ricerca archivistica. D'altro canto anche le ricerche d'archivio non potranno smentire il fatto che la Slavia italiana, ceduta all'Italia dopo la guerra austro-prussiana-italiana del 1866, sia divenuta l'oggetto di particolari cure da parte del Regno d'Italia per renderla «nazionalmente omogenea» al resto del territorio statale attraverso un'insistente politica di snazionalizzazione e di assimilazione.

Il relatore parte dalla caratteristica del cosiddetto plebiscito dell'ottobre 1866 in cui la totalità della popolazione slovena della Slavia italiana si sarebbe espressa per l'annessione al Regno. Esaminando il plebiscito, il relatore nega che esso avesse rilevanza giuridica, poiché fu, essendo avvenuto dopo il trattato di pace, una mera manifestazione politica ad annessione già avvenuta. Perciò non aveva alcun carattere giuridico e non poteva incidere sui destini del territorio su cui era avvenuto.

In effetti l'Italia risorgimentale nel 1866 si trovò a conglobare nel suo territorio una popolazione non italiana. Di conseguenza lo Stato italiano cercò di eliminare questa «incongruità» con metodi politici, amministrativi, scolastici, culturali ecc. Questo rientrava nella sua logica di stato «nazionale», ma nello stesso tempo anche in una logica che era ancora un resto della mentalità di uno stato patrimoniale. Queste due logiche s'incontrarono per eliminare gli Sloveni della Slavia, in quanto era «inconcipiabile» che gli Sloveni rimanessero tali se nello stesso tempo erano cittadini del Regno.

Nel corso della sua relazione l'autore fa un'analisi della situazione demografica della Slavia italiana che oggi è conglobata nel territorio di 10 comuni, considerati quasi esclusivamente sloveni, ed in 7 comuni con popolazione linguisticamente mista. Prendendo in considerazione i censimenti della popolazione del 1871, 1881, 1901, 1911 ed arrivando a quello del 1921, si giunge ad un quadro che testimonia dello stato di degrado economico e sociale del territorio, molto sintomatico specialmente per il periodo dal 1901 al 1911.

Il relatore analizzando questo quadro traccia alcune conclusioni che lo portano ad osservare una mortalità molto alta, con alta natalità un mancato sviluppo economico, l'inizio di una sempre più allarmante emigrazione stagionale, mentre è difficile individuare i termini numerici dell'emigrazione definitiva.

Nel contesto del dato demografico il relatore si sofferma anche sul fatto «linguistico», ovvero nazionale. Cita i dati dei censimenti ufficiali, delle stime semi-ufficiali, delle analisi private che tutte, tuttavia, danno una cifra di circa 40.000 Sloveni alla fine del XIX° secolo. Nel 1921 però il censimento ufficiale contava 33.932 sloveni, sommando anche quelli della Val Canale che nel frattempo erano stati annessi all'Italia. Anche con uno sviluppo demografico atipico il relatore si

chiede come sia stato possibile il fatto che in circa 20 anni il numero degli sloveni scendesse tanto.

Nel proseguo della sua relazione l'autore dedica una parte alle caratteristiche economiche in cui si nota un degrado continuo ed in cui dominava l'agricoltura di tipo familiare ed intensivo che, però ad un certo punto si è trovata emarginata, per cui ha causato l'emigrazione di forza lavoro e di conseguenza un ulteriore progressivo deperimento. La struttura sociale della popolazione rispecchiava questa situazione, per cui non era diversificata ed il ceto intellettuale era rappresentato quasi esclusivamente dai parroci e dai cappellani, mentre l'intellettualità laica, attratta dalla pianura e da una politica scolastica italianizzante, lasciava il territorio d'origine e si italianizzava oppure ritornava in loco con una missione »civilizzatrice«.

Fino alla venuta dell'Italia non c'erano nella Slavia Italiana vere e proprie scuole, anche se qualcosa si era mosso in questo senso ai margini del territorio considerato, però sempre nel senso di una organizzazione scolastica italiana. Presso le parrocchie e le cappellanie c'erano tuttavia scuole di dottrina cristiana esclusivamente in sloveno. Subito dopo l'annessione l'amministrazione italiana organizzò innumerevoli scuole elementari ed una scuola magistrale a S. Pietro degli Schiavoni, denominato già nel 1867 S. Pietro al Natisone. Si cercò nello stesso tempo di impedire del tutto le scuole di dottrina cristiana in sloveno.

Il clero era per lo più sloveno. Anche qui si cercò di fare pressioni per impedire lo svolgimento delle pratiche religiose in sloveno ed a poco a poco questo riuscì, sinché nel 1933 venne proibito del tutto l'uso dello sloveno in chiesa e nelle parrocchie.

A causa di ciò pochi furono gli intellettuali sloveni che poterono formarsi, tra questi dominò per quasi mezzo secolo la figura di msgr. Ivan Trinko. Non ci furono pubblicazioni autoctone slovene perché la situazione lo impediva. Uscirono tra varie traversie 5 catechismi in sloveno. Perciò le pubblicazioni provenivano da oltre frontiera, per cui le autorità amministrative e politiche cominciarono a preoccuparsi seriamente cercando di impedire l'alfabetizzazione della popolazione in sloveno attraverso proibizioni, pressioni di vario tipo e persino persecuzioni. Classico è l'esempio delle pubblicazioni di S. Ermacora che raccolsero in un certo periodo di tempo quasi 400 soci in tutta la Slavia, il che ebbe risonanza persino nel Parlamento italiano come esempio di »attentato allo Stato«.

Fino all'annessione al Regno d'Italia nelle amministrazioni comunali, seppure ciò non avveniva più nelle amministrazioni giudiziarie come sotto la Repubblica di Venezia, si usava come fatto del tutto naturale la lingua locale, cioè lo sloveno. Con l'annessione non solo vennero soppresse le ultime vestigia di autonomia amministrativa, ma si cercò in tutti i modi di impedire l'uso della lingua parlata dalle popolazioni locali, per cui a poco a poco la lingua slovena venne isolata nel seno della famiglia e dei contatti familiari e privati. Anche a ciò si cercò di frapporre ostacoli con pressioni di vario genere. Queste pressioni si renderanno più acute dopo la prima guerra mondiale e col fascismo.

La curiosità di tutto il processo di sviluppo della Slavia Italiana nel periodo considerato sta nel fatto che tutte queste pressioni non riuscirono a snaturare la caratteristica linguistica e nazionale delle popolazioni locali, per cui ci si chiede se il fatto nazionale oltre ad essere una scelta come sintesi di un certo sviluppo storico non abbia in se anche certi elementi di tipo oggettivo che se lasciati liberi immancabilmente portano o debbono portare ad una coscienza dell'lo nazionale. Preso in considerazione un periodo storico che abbraccia mezzo secolo si deve, almeno per quello stesso periodo, concludere che l'elemento nazionale porta in se elementi oggettivi e soggettivi e che nella Slavia veneta gli elementi soggettivi sono stati repressi, ma sono rimasti vivi quelli oggettivi.

RAZPRAVA O BENEŠKI SLOVENIJI V LETU 1866

Fran Zwitter: ZNAČAJ »PLEBISCITA« V BENEČIJI

Omejil bi se samo na to, kar je dr. Šišković povedal o takoimenovanem plebiscitu med beneškimi Slovenci leta 1866. O tem se je že enkrat, če se prav spominjam, razpravljalo na enem od zborovanj ali pa morda na kakšnem predavanju Zgodovinskega društva in sicer docent dr. Beran, ki je tukaj navzoč in bi bil bolj kompetenten kot pa jaz, da se oglasi k besedi. Jaz bi v bistvu samo nekoliko razširil to, kar je povedal dr. Šišković. V bistvu so plebisciti nek akt, ki naj odloča o pripadnosti določenega ozemlja eni ali drugi državi. Zaradi tega so plebisciti odrejeni navadno v mirovnih in drugih pogodbah. V tem primeru, kolikor se jaz spominjam, ni bilo nič določenega o kakem plebiscitu, ampak je bilo enostavno določeno, da Benečija pripada Italiji. Druga stvar je v tem, da se plebiscit izvaja na nek način pod mednarodno kontrolo. Tukaj ni bilo nobene mednarodne kontrole. To je enostavno bil interni akt italijanske vlade na ozemlju, kjer je že veljala njena oblast. Končno bi opozoril na to, da se pri nas dostikrat napačno razumeva, čeprav tega seveda nihče ni izrečno trdil, da naj bi šlo tu za specialen plebiscit za ozemlje beneških Slovencev. V resnici je bil to plebiscit o Benečiji, torej vsej Benečiji, kjer so beneški Slovenci predstavljali morda en odstotek vsega prebivalstva, 99 odstotkov je bilo pa Italijanov in Furlanov. Kakšen plebiscit je to, če je to enotno ozemlje, kjer se ni nič odločalo o tem, da se bodo rezultati plebiscita upoštevali morda po posameznih sektorjih, občinah itn. V bistvu gre tu, kakor je dr. Šišković to že nakazal, za prakso, ki izhaja pravzaprav od Napoleona I., čeprav je prve plebiscite uvedla že francoska revolucija v prvih letih svojega obstoja. Napoleon, ki je v bistvu uvedel vojno diktaturo, je to vojno diktaturo hotel opravičiti s tem, kar se danes imenuje referendum, se pravi z notranjepolitičnim glasovanjem vseh državljanov, ki imajo volilno pravico, o določenem vprašanju. Znani so Napoleonovi plebisciti, ki so zmeraj dajali veliko večino zanj, dokler je bil na oblasti. To je kopiral, kakor mnoge druge stvari, Napoleon III. To je prevzela piemontsko-italijanska država ob svojem formiranju. Tu imamo plebiscite v vseh pokrajinah, ki se priključijo. Toda teh plebiscitov ni določala nobena mednarodna pogodba, niso bili pod nobeno mednarodno kontrolo in so bili izvedeni enostavno po italijanskih oz. piemontskih oblasteh, ki so imele takrat že oblast nad temi ozemlji. Torej bi mogli mi govoriti v resnici res samo o kakih referendumih, če hočete, ampak ne o plebiscitih. Znana stvar je seveda, da so bile tukaj vsepovsod v Italiji ogromne večine za priključitev Italiji. Gotovo je, da je bila to napredna rešitev; ampak na drugi strani je pa realistično vzeto res, da so zlasti v Južni Italiji imeli Bourboni še zelo mnogo pristašev, kar pa rezultati teh plebiscitov ne dokazujejo. Strinjam se popolnoma z dr. Šiškovićem, ki je rekel, da tu ne smemo iskati preglobokih vzrokov v naprednosti ene in reakcionarnosti druge države. Če bi bil tak plebiscit na Goriškem, bi gotovo izpadel čisto drugače, seveda kot resnični plebiscit. To ne bi pomenilo, da so bili beneški Slovenci bolj napredni kot goriški itd.

Želel pa bi, da bi o plebiscitu v Beneški Sloveniji, o vprašanju, ki straši še danes po vseh mogočih knjigah in učbenikih, govorili še drugi.

Jaromir Beran: PLEBISCIT IN RAZMEJITEV V BENEČIJI (1866 IN 1867)

(Avtor je svoj diskusijski prispevek razširil in ga pod gornjim naslovom objavljamo v tej številki »Zgodovinskega časopisa«.)

Vasilij Melik: ŠE NEKAJ POJASNIL O BENEŠKEM PLEBISCITU

Ko že govorimo o beneškem plebiscitu, bi se oglasil k besedi še jaz, saj sem razpravljalo o njem v svojem predavanju v Beneški Sloveniji leta 1975.¹ Plebiscitov v zvezi z zedinjevanjem Italije je bilo v letih 1860—1870 šest; štirje v letu 1860, peti v Benečiji 1866, šesti v papeški državi 1870. Pet plebiscitov je govorilo o združitvi z Italijo kralja Viktorja Emanuela II., eden (aprila 1860) o združitvi Nice in Savoje s Francijo. Kakor beneški je tudi ta plebiscit sledil meddržavni pogodbi, ki je že

¹ Izšlo v slovenščini v zborniku Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1975, str. 472—478, v italijanščini pa v zbirki predavanj La storia della Slavia Italiana, San Pietro al Natisonc — Trieste 1978, str. 103—117.

odločila o usodi ozemlja, pogodbi v Torinu, ki je mesec dni prej prepustila Nico in Savojo Franciji. Če primerjamo rezultate vseh teh šestih plebiscitov med seboj, se nam pokaže, da je le prvi v Toscani dal večje število negativnih glasov (skoraj 15.000) in precej neveljavnih glasov (skoraj 5000). Vendar je bilo tudi tu za združenje z Italijo 95 % glasov. Vsi ostali plebisciti so imeli pozitivnih glasov od 98,9 % (Rim) do 99,99 % (Benečija). Abstinenca je bila različna — največja v Markah (36 %), najnižja v Savoiji (3 %). Na žalost pa ne vemo, kolikšna je bila v Benečiji. Po številu glasujočih v primerjavi s številom prebivalstva bi sodili, da ni mogla biti velika. Po svoje najbolj zanimiv in poučen za primerjavo je rezultat v Nici. V tej pokrajini, Garibaldijevi domovini, je gotovo bil določen odpor proti zedinjenju s Francijo. Kazal se je v mesecu pred plebiscitom tudi v nekaterih javnih manifestacijah. Gotovo je bilo nasprotnikov Francije več kot 160, kolikor jih je glasovalo proti združitvi. Abstinenca je znašala 15 %, kar pa je bilo manj kot povprečno v italijanskih plebiscitih.

Vse to nam kaže, da so bili vsi ti plebisciti manifestativni plebisciti, pri katerih so nasprotniki potihnil, velik del pa jih je glasoval (iz strahu, oportunitizma ali drugih vzrokov) proti svojemu prepričanju z »da«. Vse je bilo odločeno, v splošnem zmagoslavnem razpoloženju je bilo skoraj nemogoče plavati proti toku. Tudi način glasovanja nam to kaže. Propagande proti ni bilo in je ni moglo biti, glasovanje pa se je odvijalo kot slovesnost. Naj citiram nekaj tedanjih poročil: »Plebiscit je slovesno odprl škof, ki je s svojo duhovščino začel glasovati«, »Kraljevi komisar spremlja škofa k glasovanju in ta odda svojo glasovnico med velikanskim aplavzom prebivalstva«, »Župniki glasujejo na čelu kmetov«. Velika večina je glasovala javno, pred očmi vseh. V Furlaniji (z ozemljem beneških Slovencev) je bilo 144.988 glasov za zedinjenje, samo 36 ljudi je glasovalo z »ne« — od teh večina (25) v eni sami občini (Coseano). Za merjenje resničnega ljudskega razpoloženja, za presojanje, koliko ljudi je bilo za in koliko proti, so ti plebisciti popolnoma brez vrednosti. Imena plebiscit bi jim sicer zaradi tega ne spreminjal v referendum, ker je referendum tudi nekaj drugega.

Karel Šiškovič: »PLEBISCIT« IN BENEŠKI SLOVENC

Ne bi bilo slabo, da se pogovorimo o italijanskih plebiscitih, ker izgleda, da sem bil v referatu nejasen ali pa da odpiramo odprta vrata. Dejstvo je, da sem želel precizirati nejasnost, ki obstaja prav v zvezi s plebiscitom 21.—22. oktobra 1866 v zvezi z lombardsko-beneškim kraljestvom in ne pa glede Benečije. So nejasnosti okrog tega, ali je tedaj bila res možna opredelitev med Italijo in Avstrijo. V svojem referatu sem hotel spodbiti to tezo, ker menim, da še vedno delno obstaja v slovenskih krogih to tolmačenje, češ da je šlo za opredelitev, čeprav tega ni bilo. Menim, da sem to precej jasno povedal. V svojem referatu nisem nameraval podati zgodovine plebiscita. Zadovoljen sem, da sem danes slišal dr. Berana, ki sem ga poslušal leta 1968 tudi v Novi Gorici in sem pričakoval, da bo tedanje njegovo zelo dobro izvajanje o plebiscitu čim prej izšlo, ker bi služilo določenim študijam in našem delu. To njegovo predavanje je dobro, ker bi lahko služilo kot tema za disertacijo. Zato se zahvaljujem dr. Beranu, ker se je oglašil in je ponovil stališče, ki ga je zavzel 1968 v Novi Gorici. Hotel sem tudi poudariti, da sem sledil pozivu dr. Zwittra in sem v svojem referatu skušal podati širšo opredelitev in karakterizirati Italijo, ki se je predstavljala Benečanom 1866. leta, in plebiscite, ki so bili značilnost združitve Italije. Plebisciti so bili interni in ne mednarodno pravni akt. Interni akt je bil tudi plebiscit 1866. Nisem nameraval ponavljati, da je bila 3. oktobra podpisana dunajska mirovna pogodba med Italijo in Avstro-Ogrsko, da je 10. oktobra francoski veleposlanik v Benetkah izročil Lombardsko-beneško kraljestvo odposlancem italijanske vlade in da je bil plebiscit šele 21.—22. oktobra. Zato v tistem trenutku ni šlo za opredelitev mednarodnega značaja, šlo je zgolj za manifestativno opredelitev internega značaja. Iz tega je razvidno, da je 90-tim odstotkom tedanjih nepismenih družinskih poglavarjev slovenske Benečije bilo to politično jasno: zato so tudi glasovali z »da«, z enim samim »ne«, ki ga je italijanska policija tudi našla, ker je bil nek duhovnik. Drugih možnosti ni bilo, saj je bilo ozračje pač takšno. To sem hotel poudariti v referatu.

Pozivam pa vse, ki bi hoteli napisati zgodovino tega plebiscita, ki teži še danes zavest in vest določenih ljudi, naj to storijo čimprej. V svojem referatu sem na splošno poiskal pot opredelitve okvira od 1866 do 1918, da se vidi izhodišče in da se spozna, kako je »plebiscit« prekinil, se pravzaprav vrnil v določeno dinamiko nacionalnega značaja, ki je zaradi dominantnih posledic priključitve k italijanski državi bila pretrgana, preusmerjena v druge tokove, kar je obtežilo vso nadaljnje zetje in bitje v Beneški Sloveniji.

Jaromir Beran

PLEBISCIT IN RAZMEJITEV V BENEČIJI (1866 IN 1867)

Prvič sem obravnaval plebiscit v Benečiji (21. in 22. oktobra 1866) v javnem predavanju na ljubljanski Pravni fakulteti dne 27. novembra 1958 z naslovom »Usoda goriško-beneške meje v letu 1866«. Izvajanje je obsegalo 36 strani besedila in za 361 strani prilog in pripomb. Drugič sem govoril o plebiscitni problematiki na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev 9. septembra 1968 v Novi Gorici (poročilo v ZČ XXIII/1969, str. 159); tedanje predavanje je rodilo celo nekaj odzivov (Primorski dnevnik 27. 1. 1974, letnik XXX, št. 30/8729, str. 3).

Vodila me je misel, da se tudi naši pravni zgodovini nalaga opazovati vsakršne momente v zgodovinskem razvoju slovenskega ozemlja. Njena naloga bodi, s pravnega vidika premotriti izoblikovanje usodnih meja ločnic v tem ozemlju, ločnic držav, dežel in pravnih redov. Drugič se je nudila priložnost, da pripomorem razčistiti v dveh ozirih neprepričljive navedbe o tistem dogajanju v letih 1866 in 1867, ki je na zahodnem robu zarezalo v telo in ozemlje slovenskega naroda. Za ta del bralec naleti na nekatere netočne ali celo napačne trditve v starejših publikacijah, pa tudi v novejših spisih naših prizadevnih znanstvenih delavcev.¹

Prvi krog vprašanj je objel plebiscitarno potrditev pravno in dejansko ostvarjene vključitve Benečije v Italijo. Drugo v literaturi moteče vprašanje pa je tudi terjalo odgovora, namreč ali je bilo mogoče kakorkoli spremeniti z mirovno pogodbo med Avstrijo in Italijo z dne 3. (ratificirano z obeh strani 12.) oktobra 1866 v IV. členu označeno novo državno mejo — dotlejšnjo administrativno deželno mejo — tako, da bi bil ostal del beneških Slovencev (okraj Šempeter Slovenov) v Avstriji, oziroma ali je bilo to mogoče doseči že v času od (prvega) premirja dne 25. julija pa do 3. oktobra 1866. Dalje, ali se je odprla takšna možnost vsaj v dobi do zaključnega akta o dokončani razmejitvi, ki sta ga obe državi sklenili 22. decembra 1867 v Benetkah.

Samo po sebi se je vsiljevalo predhodno vprašanje, ali so se kdajkoli porajali kakršnikoli oziri na Slovence v Benečiji v kritičnem razdobju med leti od 1860 do 1866, ko je vprašanje Benečije postalo enako kakor vprašanje papeške države nadležen problem evropske politike. O zedinjevalnih in ekspanzijskih težnjah italijanske države in o doktrini, ki je bila podlaga za njeno zunanjo politiko, ni bilo kaj dvomiti.

Raziskovanja sem se lotil po malem že v letu 1953, v polnem zamahu pa na Dunaju v kratko omejenem času od 14. januarja do 10. februarja 1954. Prerešetati je veljalo skladovnice uradnih spisov k avstrijski zunanji politiki in spisov tistih organov vrhovne oblasti, ki so v teh vprašanjih imeli besedo.² Za spise v vojnem arhivu ni preostalo časa. Vse to je bilo potrebno pospremljati in dopolnjevati z že natisnjenimi viri, z uradnimi objavami, zakonodajnimi glasili, oficioznimi časniki in z raznovrstno zgodovinsko literaturo.

¹ L. Cermelj: Slovenci pod Italijom. Beograd, Inst. za medunar. pol. in privredu, 1953, 15. Trinkov koledar 1953, 54.

A. Budal v Jadranskem koledarju 1961, 6.

B. Marušič v Goriških srečanjih 1/4, 1966, 32, 34.

² Mnogokaj tega je sedaj objavljeno v delu: Il problema Veneto e l'Europa 1859—1866. Raccolta di documenti diplomatici. Venezia, Ist. Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1966.

Po tej poti so se razgrinjala izhodišča mnogolične evropske diplomatske dejavnosti, spopadi političnih načel, podedovanih iz dobe dunajskega kongresa 1815, z načeli, ki so bila gibalo vojn v letih 1848, 1859 in 1866. V kontekstu evropskega političnega razvoja je bila dominacija tujerodne Avstrije na Apeninskem polotoku, instituirana 1815, obsojena v propad. Izguba Benečije je le zapozneli akt tega razvoja, odcepitev beneške veje Slovencev od narodnega telesa pa spremljevalna, zgodovinsko pogojena okoliščina.

Gre za poslednjo fazo italijanskega državnega zedinjevanja. Ni je razumeti brez razčlenjevanja mednarodnih odnosov med velikimi dejavniki tedanje evropske situacije. Zborovalcem in bralcem ZČ so obrisi znani. V okvirih tokratne tematike ni mogoče podati izčrpnega pojasnila. Zadoščati morata na tem mestu dva nedokumentirana ekskurza, pač opravičljiva, dokler celota raziskave ne bo objavljena.³ Ni mogoče povedati kaj več kot samo pokazati na nekaj takšnih momentov, posnetih iz virov, ki se izmikajo pozornosti drugih razpravljalcev in piscev glede omenjenih dveh vprašanj.

Predhodno velja opozoriti na rabo naziva »Beneška Slovenija«. V novejšem času se je večkrat v slovenskem tisku pojavljalo za celoto ozemlja beneških Slovencev novo poimenovanje, na primer Furlanska Slovenija. V italijanskih spisih so bile že v preteklosti v rabi njihovim stališčem ustrezne označitve. Zato velja naglasiti, da je naziv Beneška Slovenija star in zasidran v dveh meddržavnih pogodbah: V konvenciji, ratificirani z obeh strani, sklenjeni v Krminu (Cormons) 23. oktobra 1751, zastran odseka beneško-avstrijske meje. V tekstu, ki je italijanski, beremo naziv »Sciavonia Veneta«. V drugi konvenciji, enako ratificirani, sklenjeni 8. novembra 1755 v Gorici, pa beremo dvakrat »Venezia Schiavonia« in »Veneta Schiavonia«.⁴ Naziv »Beneška Slovenija« je torej utemeljen ne le z rabo in zgodovinsko, marveč tudi pravno.

Da so tod naselja slovenska, je bilo povedano tudi nekajkrat v beneški zakonodaji.⁵ V sto letih od znamenite knjige C. Podrecca (1884) dalje se je nabralo zelo mnogo zgodovinskih pričevanj o beneških Slovencih.⁶ Preiskati velja še pričevanja iz državnih in pokrajinskih tiskanih in rokopisnih pravnih virov. Zanimanje piscev je veljalo zlasti državno priznavani samoupravni ureditvi in ljudskemu sodstvu osrednjega dela beneških Slovencev. Tukaj o vsem tem ne bo omembe. V naše razmotrivanje tudi ne sodi, kako in s katerega vidika se je beneških Slovencev lotila statistična služba kraljevine Italije.⁷ Med prvo svetovno vojno se je na italijanski strani o beneški veji slovenskega naroda pisalo celo s simpatijami,⁸ ki pa v dejanjih niso obrodile sadu.

³ Ne navaja se ob ugotovitvah tudi literatura. Opuščene so arhivske oznake aktov. V datumih so meseci zapisani s številko.

⁴ Naslova se glasita: ... Confine concernenti li Capitaniati di Canal, Tolmino e Plez comme pure quelli della Carintia, li qualli corrispondono alla Sciavonia Veneta, abbazia di Moggio ed alla Carnia ... — Convento circa territorium inter rivum Judri et vallem Utscha iacens. — Tudi besedilo druge konvencije je italijansko.

⁵ Leggi per la Patria e Contadinanza del Friuli. Udine, 1686, 8: »Nimes ... con altre sei ville, poste nei monti e habitate da Schiavi ...«

⁶ R. B. v Trinkovem koledarju 1958 meni, da je število spisov že preseglo tisoč. — Z. A. Bizjak: Beneško-slovenska in rezijanska bibliografija. (Osnutek.) Trinkov zbornik. Trst, 1946, 123—133.

⁷ L. Fracassetti: Degli Italiani parlanti abitualmente lo slavo ed il tedesco in provincia di Udine. (Accademia di Udine. Estratto degli Atti. Serie III Vol. IX Anno 1902. Comunicazione del socio ord. Avv. Prof. — —).

⁸ Arturo Caletti: Gli Slavi nostri. (Touring Club Italiano. Rivista mensile.) 1917, 35—41. Pisec istoveti poimenovanja la Schiavonia, Slavia alpestre, Friuli Orientale o Slavia italiana. O plebiscitu 1866 pravi napačno: »... indetto il plebiscito tra quei montanari, che erano liberi di optare per l'Austria o per l'Italia, ...«

A. O plebiscitu v Benečiji leta 1866

I. Ko je avstrijski cesar moral odstopiti Lombardijo francoskemu zmagovalcu, le-ta plebiscita ni zahteval. V vseh štirih pogodbah (premirje med Francijo in Avstrijo 11. 7. 1859, Villafranca; mirovna pogodba med njima 10. 11. 1859, Zürich; prav tam istega dne mirovna pogodba med Avstrijo na eni strani, Francijo in Sardinijo na drugi; pogodba med slednjima) ni bilo besede o privoljenju ljudstva Lombardije, da Francija to deželo odstopi kraljevini Sardiniji. Tudi nova državna oblast nikakršnega plebiscita ni predpisala.

Obeh cesarjev ni ovirala nobena notranja državna ureditev, avstrijskega ne, da neko svoje ozemlje odstopi drugi državi (cesija), francoskega pa ne — glede na ustavo z dne 16. 1. 1852 —, da cedirano tuje ozemlje sprejme in hkrati ali pozneje odstopi tretji državi (retrocesija).

Po konstrukciji francoskega cesarja v letu 1859 naj bi Benečija sicer ostala »v vsem pod krono avstrijskega cesarja«, toda obenem naj bi bila ena izmed držav članic italijanske konfederacije (t. 3 preliminarij za mirovno pogodbo z Avstrijo 11. 7. 1859, Villafranca, in čl. 18 mirovne pogodbe 10. 11. 1859, Zürich). To konstrukcijo je izničil proces italijanskega zedinjevanja, ki je obstal ob nepopustljivem zidu avstrijskega legitimizma. Toda presumpcija, da je Benečija že del še nedograjene Italije, je politično živela dalje, tudi v evropskem Zahodu, in segala je do naših meja. Že v vojnem letu 1859 so vse občine avstrijskega Videmskega okrožja, tedaj 179 po številu, z ilegalno akcijo zbrale izjave svoje privrženosti (schede di adesione), ki jih je dvojica odposlancev izročila osebno predsedniku sardinske vlade Camillu Cavouru, zedinitelju Italije.⁹

V pregledanih diplomatskih aktih, ki zadevajo prekarni položaj Benečije v razdobju od 1860 do 1866, ni opaziti, da bi avstrijska stran jemala v misel sicer znani obstoj slovenskega prebivalstva na vzhodnem koncu beneške dežele.¹⁰ V objavljenih tujih dokumentih pa ni sledov, ki bi to dejstvo upoštevali.

II. Dogajanje v letu 1866 je zgodovinska znanost z vsestransko analizo do kraja razsvetlila. Ko je cesarja Napoleona III. skrivoma udarilo porazno spoznanje, da francoska vojska ni v takšnem stanju, da bi lahko kje tvegala vojni spopad ali da bi vsaj z oboroženo intervencijo lahko varovala supremacijo Francije v grozečem vojnem spopadu obeh nemških držav, Prusije in Avstrije, se je trudil z vsemi sredstvi diplomacije reševati ugled Francije. V nemškem območju mu ni uspelo ohranjati Franciji koristno ravnotežje med obema rivaloma za hegemonijo, Avstrijo in Prusijo. Italija, ki jo je v njenih zedinjevalnih težnjah podpiral, pa se je opazno izmikala vplivu Francije. Posredništvo, ki si ga je spričo vojne nevarnosti naložil, je bilo oteženo tudi zaradi sovražnega stališča Avstrije do nove Italije. Ni je priznala in od njenega nastanka pa do konca vojne v letu 1866 z njo, razdiralko statusa iz leta 1859, ni imela diplomatskih stikov.

S svojo intenzivno mediacijo se je francoski cesar vrinil v obe mirovni pogodbi leta 1866, v avstrijsko-prusko in avstrijsko-italijansko, v obe različno. Ne pri prvi in ne pri drugi Francija sicer ni bila pogodbená stranka. Toda v drugi je francoski suveren naveden izrečno kot zaupniški prevzemnik dežele — Benečije —, ki naj se preko njega prepoda novemu oblast-

⁹ T. Tessitore: Friuli 1866. Uomini e problemi. Udine, 1966, 35.

¹⁰ Niti italijanska stran slovenskega življa ni mogla zatajevati. — Dizionario corografico-universale dell'Italia. Del Veneto. Milano, 1854, 699.

niku. S stališča sočasnega mednarodnega prava je bil zaradi tega zapleteni prenos vrhovnosti Avstrije na drugega nositelja — Italijo — primer brez precedensa. V obe mirovni pogodbi je bilo sprejeto okvirno določilo o plebiscitu, toda v bistvu različno.

III. Prusija si je naložila že s VI. členom Mikulovu z Avstrijo sklenjene preliminarne pogodbe z dne 26. 7. 1866, da bo izposlovala premirje na italijanskem bojišču, kakor hitro francoski cesar izjavi, da je »beneško kraljevstvo« kralju Italije na voljo (zur Disposition gestellt). To je francoski cesar storil takoj 27. 7. 1866. V mirovni pogodbi Prusije z Avstrijo z dne 23. (ratificirano z obeh strani 30.) 8. 1866 pa se določilo II. člena sklicuje na navedeni VI. člen preliminarij ter zatem nadaljuje, da je francoski cesar po svojem poslaniku pri pruskem kralju že izjavil v Mikulovu dne 29. 7. 1866: »kar zadeva vlado cesarja, je Benečija za Italijo pridobljena s tem, da ji bo prepodana, ko nastopi stanje miru.«¹¹ K tej izjavi pristopi avstrijski cesar tako, da se strinja z združitvijo »lombardijsko-beneškega kraljevstva« s kraljevino Italijo. Slednjo avstrijsko izjavo enako ponavlja III. člen italijansko-avstrijske mirovne pogodbe z dne 3. (ratificirane z obeh strani 12.) 10. 1866.

V preambuli te pogodbe se navajata kot dovršeni dejstvi, da je avstrijski cesar odstopil francoskemu »lombardijsko-beneško« kraljevstvo«; nadalje, da je francoski cesar že izjavil svojo pripravljenost priznati združitev »lombardijsko-beneškega kraljevstva« z deželami italijanskega kralja s pridržkom, da tudi prebivalstvo, ki ga velja povprašati na prikladen način, soglaša.¹² Ta formulacija je omiljeni rezultat napetih pogajanj ter naj bi ustregla prestižu vsakega izmed treh prizadetih suverenov in držav, Italije, Francije in Avstrije, in na videz vsaki državi varovala njeno divergentno stališče.

Predlog preambule, ki ga je Francija podala med premirjem (9. 8. 1866), se je glasil bistveno drugače: Francoski cesar s svoje strani je že izjavil, da ga je vodila težnja, dati ljudstvu Benečije, da samo lahko odloči o svoji usodi. Zato je pripravljen priznati združitev »lombardijsko-beneškega kraljevstva« s kraljevino Italijo z edinim pridržkom, da ljudstvo, ki ga velja povprašati na prikladen način, soglaša.¹³

Ko je avstrijski poslanik v Parizu knez Richard Metternich dne 12. 8. 1866 o tej formulaciji poročal v Dunaj, je sodil, da za Avstrijo ni sprejemljiva, ker da je v nasprotju z avstrijskimi načeli. Če pa bi Avstrija pristala na to, da se v besedilu mirovne pogodbe sploh omeni izražanje volje prebivalstva — temu pravi »cette comédie du suffrage universel« —, pa naj avstrijska stran v zameno zahteva v mirovni pogodbi spremembe dotlejšnje beneške deželne meje v svojo korist.

Formulacijo, ki vriva nov konstrukcijski element v problem cesije, namreč suverenost prebivalstva Benečije, je francoski cesar enako izrazil ob premirju v svojem pismu z dne 11. 8. 1866 italijanskemu kralju: »Vselej je bil moj namen tak, da Benečija postane samosvoja. Ko postane gospo-

¹¹ Iz Prusiji sporočenega besedila formule je pozneje izpadlo v toku redigiranja »désormais (est acquise . . .): »odslej pridobljena«. Formula se glasi: »qu' en ce qui concerne le Gouvernement de l'Empereur, la Vénétie est acquise à l'Italie pour lui être remise à la paix«. Francoska izjava je vrinjena v nemško besedilo pogodbe.

¹² Sa Majesté L'Empereur des Français des Son côté s'étant déclaré prêt à reconnaître la réunion dudit Royaume Lombardie-Vénétie aux Etats de Sa Majesté le Roi d'Italie, sous réserve du consentement des populations dûment consultées.

¹³ . . . s'étant déclaré que son intention était de rendre les populations vénitiennes maîtresses de disposer elles-mêmes de leur sort et qu'en conséquence Elle était prête à reconnaître la réunion du dit Royaume Lombardie-Vénétie au royaume d'Italie sous la seule réserve du consentement des populations dûment consultées.

darica lastne usode, ji bo omogočeno z obćim glasovanjem izraziti svojo voljo.«¹⁴

Ponovil jo je francoski vojni komisar v Benećiji (general Edmond Leboeuf) dne 19. 10. 1866, ko je — še pred plebiscitom — z zapisnikom (Procès-verbal) predal komisiji beneških funkcionarjev, ki se je konstituirala brez pooblastila italijanskega suverena, pristojnosti francoskega cesarja iz avstrijske cesije (les droits qui ont été cédés à Sa Majesté). Prebral je navedeno pismo svojega cesarja, naglasil, da Francija in Italija enako slonita na načelu suverenosti ljudstva (souveraineté populaire) in da obe spoštujeta državotvorno pravico naci (le droit des nationalités).

Vse te enunciacije s francoske strani naj bi ublažile za vojskujočo se Italijo žaljivo avstrijsko cesijo Benećije francoskemu suverenu, saj je hudo skalila odnose s Francijo. Stališće Italije je že pred vojno ostro začrtal predsednik vlade in minister zunanjih zadev general Alfonso Lamarmora v depeši z dne 14. 5. 1866 poslaniku v Parizu: Če se Italiji obeta pridobitev Benećije, se mora to zgoditi po poti obćega ljudskega glasovanja, nikakor posredno s cesijo, ki bi Italijo le ponižala; bolj bi se Franciji štel v čast, ko bi proti Avstriji uveljavila, da naj v Benećiji odloči splošna glasovalna pravica o tem, čigava bo dežela.

Toda za presojo, kdaj je Italija Benećijo pridobila, je podlaga mirovna pogodba med Avstrijo in Prusijo z dne 23. 8. 1866, ki pri njej Italija sicer ni bila pogodbená stranka. Ves predhodni preplet pravno relevantnega dogajanja je bil naravnán v to, da se Benećija kar najhitreje vključi v italijansko državo. Zato je določilo v tej mirovni pogodbi — pogodba v korist tretjega, pactum in favorem tertii — razumeti tako, da se je najpozneje z dnem ratifikacije (30. 8. 1866) razširila suverenost Italije kot koristnika iz te prusko-avstrijske pogodbe na pridobljeno novo deželo, Benećijo.

Razlaga Prusije je bila za Italijo še ugodnejša. Takoj dne 29. 7. 1866, ko je bilo določilo avstrijsko-pruskih preliminarij, zadevajoće Benećijo, s francosko izjavo popolnjeno, je vsa dežela prišla pod suverenost Italije, ne glede, da so tamkaj še potekale vojne operacije, da še ni bilo premirja, da Italija ozemlja še ni popolnoma zaposedla in da svojo državno oblast povsod še ni efektivno izvrševala. Takšno je bilo tudi stališće Italije. Za premirje je postavljala pogoj, da Avstrija načelno prizna, da je Benećija že združena z Italijo. Zares je italijansko stališće potrjeno s § 6 pogodbe o premirju in o demarkacijski črti med obema vojskama z dne 12. 8. 1866. Avstrijski vojski tostran črte skozi Benećijo se pripisuje status okupacijske vojaške sile v tujem državnem ozemlju.

Določila o plebiscitu torej ni razumeti kot zaviralni moment, tudi ne kot pogoj, da suverenost Italije nastane šele tedaj, ko se pogoj pozitivno izpolni, niti ne kot vnaprej nedoločljiv rok za izpolnitev določene obveznosti nove državne oblasti v Benećiji. Gre le za naročilo ali nalog (modus), ki naj bi ga Italija izvršila v razmerju do tretje države — Francije —, ki pri mirovni pogodbi sami niti ni bila stranka. Glede plebiscita je nastalo pravno razmerje samo med Italijo in Francijo, ki ji je pristojala zgolj pravica, da Italijo povpraša, ali in kako je tej svoji obveznosti zadostila. Avstrija se je v razmerju do Italije z mirovno pogodbo svoji deželi Benećiji nepogojno in neodložno odpovedala ter pristala na priključitev dežele Italiji, kar je pomenilo hkrati takojšnji prehod suverenosti na Italijo. S predvidenim poznejšim plebiscitom ni smela, pa tudi ni marala, imeti nikake zveze, ne v pravnem oziru ne politično.

¹⁴ Mon but a toujours été de la (Vénétie) rendre à elle-même... Maitresse de ses destinées, la Vénétie pourra bientôt par le suffrage universel exprimer sa volonté.

Prebivalci Benečije so postali z dnem 30. 8. 1866, če ne že mesec dni prej, italijanski državljani. Izjeme zastran tega pa so bile določene v avstrijsko-italijanski mirovni pogodbi. Tudi funkcije francoskega vojnega komisarja je bilo konec z 19. 10. 1866. Plebiscit 21. in 22. 10. 1866 je bil potemtakem tudi po časovnem sosledju pravno upoštevnih dejstev povsem notranja upravna zadeva kraljevine Italije v pravno nespornem njenem državnem ozemlju. Plebiscit tudi po nikakršnem meddržavnem pravnem določilu ni bil namenjen temu, da bi prebivalstvo Benečije samo šele s svojim glasovanjem odločilo, kateri izmed obeh sosednih držav želi njihova dežela pripasti, saj se Avstrija kot cedent za njo ni več mogla in po odreku v mirovni pogodbi ni več smela potegovati. Če bi bil izid plebiscita za Italijo neugoden, bi samo Francija bila poklicana, ali da poizve, kaj in kako namerava Italija dalje ukreniti v tej svoji notranji zadevi, ali pa da vnovič, podobno kakor že pred vojno 11. 5. 1866, da pobudo za konferenco evropskih velešil o »italijanskih diferencah«.

IV. Obljubo, da naj bi odločil plebiscit o pripadnosti ozemlja, je vsebovala prusko-avstrijska mirovna pogodba z dne 23. 8. 1866 v V. členu: Če prebivalstvo severnih okrajev v vojvodstvu Schleswig s svobodnim glasovanjem da izraza svoji želji, da se združi z Dansko, jih bo Prusija dolžna odstopiti Danskim.¹⁵ To ohlapno določilo je bilo prevzeto iz predloga z dne 14. 7. 1866, ki ga je podal francoski cesar kot posrednik, da obema, Avstriji in Prusiji, ponudi podlago za premirje in preliminarije. Plebiscita tam nikoli ni bilo. S sporazumom z dne 11. 10. 1878 sta obe pogodbeni stranki, tedaj že Avstro-Ogrska in Nemško cesarstvo, razveljavili navedeno določilo V. člena. Danski se iz tega določila ni rodila nikakršna pravica, da bi smela od Prusije zahtevati, kod, kako in kdaj naj se plebiscit opravi.

Primerjanje plebiscita v Benečiji 21. in 22. 10. 1866 z dotedanjsimi ne daje uporabnih dognanj. Glede Savoje in Nice sta oba suverena, francoski in sardinski, dne 24. 3. 1860 sklenila pogodbo, da prenos (réunion) od Sardinije na Francijo ne bo izpeljan proti volji prebivalstva. Oba se bosta sporazumela, kako najbolje ugotoviti voljo prebivalstva. Sardinski kralj je 1. 4. 1860 s proglašom zagotovil prebivalcem cediranega ozemlja, da bo sprememba rezultat njihovega svobodnega pristanka in sklepa parlamenta Sardinije. Plebisciti v toku zedinjevanja Italije pa imajo drugačno podobo. Le po pomenu jim je beneški soroden.

V. Ko je Avstrija iskala načina, da se izogne vojskovanju na dveh bojiščih, se je odločila 5. 5. 1866 Benečijo odstopiti Franciji, vendar sprva v zameno za italijansko nevtralnost med vojno s Prusijo, pa z različnimi modalitetami. Te predloge je Francija sporočala Italiji, ki jih je zavračala. Soglašala bi samo, če bi evropska konferenca Avstriji naložila, da mora odstopiti Benečijo Italiji neposredno. Avstrijski vladar je dne 11. 6. 1866 svojemu ministrskemu svetu v seji, kjer je predsedoval, sporočil besedilo tajne konvencije o cesiji Benečije Franciji, ki sta jo dan zatem oba suverena načelno sklenila. Istega dne je francoski cesar skupščino in svet seznanil s svojim dopisom zunanjemu ministru z dne 11. 6. 1866, ki razkriva zamisel cesije.

Po porazu Avstrije na severnem bojišču je njen vladar takoj 2. 7. 1866 sklenil Benečijo odstopiti brez dogovorjenih modalitet. Prav tako je sedaj francoski cesar zahteval brezpogojno cesijo in po avstrijskem pristanku jo je 5. 7. 1866 objavil svetu. Težkoče pa so prihajale z italijanske strani. Šele

¹⁵ »... dass die Bevölkerungen der nördlichen Distrikte von Schleswig, wenn sie durch freie Abstimmung den Wunsch zu erkennen geben, mit Dänemark vereinigt zu werden, an Dänemark abgetreten werden sollen.«

med premirjem z Italijo in po sklenitvi miru s Prusijo sta oba cesarja 24. 8. 1866 lahko sklenila dokončno konvencijo o odstopu Benečije Franciji. Tudi tu ni bilo določila o plebiscitu in v razmerju Francije do Avstrije to niti ni bilo potrebno.

VI. V zadnjih treh desetletjih se je opazno pomnožilo znanstveno spoznavanje Beneške Slovenije. Tudi o beneškem plebiscitu ne manjka novih ugotovitev. Prav je omenil Srečko Vilhar: »Posamezni elementi (plebiscita) naj bi bili predmet bodočega študija.«¹⁶ V našem ekskurzu tega ni mogoče storiti. Sledi lahko kvečjemu nekaj opozoril v tej smeri. Blizu resnici je imenovani zgodovinar, ko zaključuje: »Zdi se, da je zatem Italija izvedla plebiscit bolj iz nekih demonstrativnih vzrokov.«

Pohitela je s plebiscitom, da zabriše mučni vtis cesije, ki je bil za njo boleč že med vojno. Saj je vlada 7. 9. 1866 zato sklenila izvesti plebiscit že kar v času, ko je bila avstrijska vojska še navzoča v deželi. Vlada je 18. 7. 1866 izrečno zahtevala, da ne bo nikake retrocesije in 29. 7. 1866 je naznačila plebiscit kot edino pravilno sredstvo, da nadomesti retrocesijo. Že 16. 7. 1866 se je po cesarjevem naročilu princ Napoleon pogajal z italijansko vlado o tem, kako se izogniti formalnemu aktu retrocesije Benečije iz rok Francije italijanskemu suverenu. Res je izostala. Navedeni francoski zapisnik z dne 19. 10. 1866 ni ustrezno nadomestilo. V primeru Lombardije se je retrocesija izvršila »dans la forme consacré des transactions internationales« (čl. 17 mirovne pogodbe med Francijo in Avstrijo, sklenjen v Zürichu 10. 11. 1859 in odgovarjajoči čl. 2 pogodbe med Francijo in Sardinijo o Lombardiji, prav tam istega dne). V primeru Benečije leta 1866 se nanašajo plebiscitu takšna nadomestna funkcija.

Delovanje francoskih vojaških poverjenikov v Benečiji med premirjem in do konca evakuacije avstrijske vojske ter odvoza trdnjavske opreme ne pomenja udejstvovanja suverenitete Francije. Francoski vojni komisar ni bil vršilec dolžnosti suverena. Njegova pristojnost se je opirala na sporazume z vojaškim vodstvom obeh sovražnih držav. Njegov cesar, ki si je z vlogo cesionarja nakopal zamere v stikih z Italijo, ga je celo opomnil, da naj preneha s protesti pri italijanskih oblasteh; naposled ga je celo priganjal, da naj brž konča svoje poslanstvo v Benečiji. Tudi s pripravami in opravljanjem plebiscita Francija ni imela posla.

Italija je torej potrebovala svoj plebiscit v Benečiji iz razlogov zunanje in notranje politike. Predpisala ga je sama s kralj. dekretom z dne 7. 10. 1866, št. 3236 in z dodatnim kralj. dekretom z dne 13. 10. 1866, št. 3252. Predpis vsebuje le določila, ki so bila najbolj potrebna. Izmed njih tukaj omenjamo samo to, da se v besedilu členov 5 in 10 presumira, da so vsi glasovalni upravičenci »Italijani«, to je državljani kraljevine Italije. Predhodnih seznamov glasovalnih upravičencev ni bilo.

Obvezno besedilo izjave se določa v 1. členu tako, da kakršnakoli drugačna izjava ni veljavna. Vsebuje pa dva raznovrstna elementa: »Proglašamo svoje zedinjenje s kraljevino Italijo — pod monarhično ustavno vladavino kralja V. E. II. in njegovih naslednikov.«¹⁷ Glasuje se pritrilno oziroma odklonilno in kompleksno z listkom, kjer je obvezno besedilo natisnjeno. Lahko tudi z listkom, kjer je besedilo z roko zapisano. Bralce na Kranjskem je o organizaciji plebiscita zadosti točno obvestila Laibacher Zeitung z dne 23. in 25. 10. 1866, št. 243 in 245, str. 1606 in 1619.

¹⁶ Jadranski koledar 1966, 86.

¹⁷ Dichiaramo la nostra unione al Regno d'Italia sotto il Governo Monarchico costituzionale del Re Vittorio Emanuele II e dei suoi successori.

Manifestativni rezultat plebiscita je Italiji potrjeval njeno tezo, da je podlaga nove ozemeljske pridobitve volja tamkajšnjega prebivalstva. S kralj. dekretom z dne 4. 11. 1866, št. 3300, ki je po parlamentarni poti zadobil zakonsko veljavo šele z zakonom z dne 18. 7. 1867, št. 3841, se izreka, da so postale »provincie Benečije in provinca Mantova« integralni del kraljevine Italije. Kraljevski dekret je po vsem prednjem prav gotovo le deklaratornega značaja; enako zakon. Navedeni naziv dežele je italijanska zakonodaja takoj začela rabiti v predpisih namesto »lombardijsko-beneško kraljevstvo«.

VII. Po odhodu glavnine avstrijske vojske na severno bojišče, se je počenši s 7. 7. 1866 polaščala dežele italijanska vojska. V zavzetem ozemlju so vrhovne državne oblasti Italije takoj pričele preurejati organe oblasti ter jih spreminjati v svoje. Funkcije so opravljali v imenu kralja Italije. Obsežna zakonodaja za Benečijo se je pričela s kralj. dekretom z dne 18. 7. 1866, št. 3064 o kraljevskih komisarjih s posebnimi pooblastili (commissari Regii investiti di poteri speciali). Sledili so številni vnaprej pripravljene in datirani kraljevski dekreti.

Na primer kralj. dekret z dne 28. 7. 1866, št. 3088, ki uveljavi ustavo z dne 4. 3. 1848; kralj. dekret z dne 1. 8. 1866, št. 3128, ki uvaja predpise o nacionalni gardi s kazenskimi določili proti tistemu, ki se vpoklicu ne odzove. Nacionalna garda se je zares takoj še med vojno formirala. Na temelju čl. 18 ustave so bili s kralj. dekretom z dne 4. 8. 1866 uvedeni omejevalni italijanski cerkveno-politični predpisi. To pa ni odvrnilo duhovščine od plebiscita.

Ne more biti naš namen zasledovati uvajanje italijanskega pravnega reda v Benečiji. Poudariti pa je treba, da je pri tem italijanski zakonodajalec izhajal iz večkrat jasno izraženega stališča, da je Italija že med vojno upravičena in dokončna gospodarica Benečije, ki da je po naravnih pravnih načelih ena izmed njenih dežel. Svojo suvereno oblast v njej Italija ima originarno, ne derivativno. Za oblast Avstrije se ponavlja v medvojnih in povojnih italijanskih predpisih označba »occupazione austriaca« ali »dominazione straniera«. O nekakšni vmesni suverenosti Francije pa vobče nikjer ni omembe. V primeru Benečije je italijanski zakonodajalec zavestno preziral stališče mednarodnega prava, da je vendarle šlo za sukcesijo (nasledovanje) držav, ki je z vrsto določb natanko izpeljana v mirovni pogodbi.

VIII. Plebiscit v Benečiji leta 1866 je predmet italijanskega zgodovinskega pisja in državoznanstva. Naloga slovenske zgodovinske znanosti je potemtakem le dopolnjujoča. Dolžna je obrazložiti, da beneški Slovenci, vsi državljani Italije, v dobi plebiscita in spričo plebiscita niso premgli nikake samorastniške lastne politične ali programske ideje in zato tudi nikakega samosvojega stališča niso imeli, ki bi ga bili izrazili z abstinenco ali z negacijo. S pozitivnim, torej pritrjevalnim odzivom pri vseobčem plebiscitu se zato še niso odrekli svojemu jeziku in svojemu narodnemu poreklu. Na kaj takega kot eventualno pravno posledico še pomislili niso. Končno tega tudi besedilo plebiscitne izjave ni terjalo.¹⁸

Nikakor pa jim ni bila dana možnost, da bi bili s svojim glasovanjem odločili, kateri izmed obeh sosednih držav, Avstriji ali Italiji, naj pripadejo njihovi kraji in oni sami. Osvetliti to dejstvo z raznih strani so si namenile te vrstice.

¹⁸ Preudarno sodijo o plebiscitu s slovenskega vidika A. Rejec v *Jadranskem koledarju* 1966, 73–74; prav tam S. Vilhar, Tehtno B. Marušič, gl. op. 1. Preveč poenostavljeno A. Ivesa: *La Slovincie Vénitienne*; Sušak, *Inst. Adriatique*, 1945, 7. Najbolje V. Melik: »Beneški Slovenci 1797–1866« (v zborniku: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*; 1975, 476–477).

B. Ob razmejitvi v letih 1866 in 1867

I. Tudi za drugo postavljeno vprašanje je najti zadosten odgovor v gmoti spisov dunajskega cesarskega ministrstva za zunanje zadeve. Prav gotovo hranijo italijanski arhivi gradivo enake vrednosti.¹⁹

Naša zgodovinska znanost že šteje vrsto raziskav o zahodni slovenski meji. Sosedje jo s svojo za nacionalne koristi zavzeto znanstveno produkcijo večkrat silijo v konfrontacijo in ob preučevanju razmejitve ni brez nje. Ob našem vprašanju pa je odveč.

Zahodna meja v Posočju ima svojo pol tisočletja staro zgodovino, ki ni povsem in povsod lokalnega značaja. Marsikaj se pojasni lahko samo tako, da stvari postavimo — zlasti za 16. stoletje in začetek 19. stoletja — v širše evropske zveze. Tudi temu zahtevku tukaj ni mogoče ustreči. Omejiti se je treba le na kratek zgodovinski trenutek v burnem letu 1866, podoben potresnemu sunku. Zopet predpostavljamo, da so obrisi dogajanja znani.

II. Ko se je Italija spomladi 1866 odločila za zavezništvo s Prusijo, je določila svoja izhodišča za pogodbo. V navodilu z dne 9. 3. 1866 pogajalcu (general Giuseppe Govone) se glasi točka 2. tako, da Italija zahteva vsa italijanska ozemlja Avstrije, ne samo Benečijo.²⁰ To zahtevo je brez uspeha poskušala uveljaviti še v začetku julija po porazu Avstrije za severnem bojišču v obliki pogoja (5. in 7. 7. 1866) za premirje z Avstrijo. Vztrajno in do zadnjega se je v zapletih diplomacije bojevala za Trentino, tukaj za čisto jezikovno mejo (v noti 30. 7. francoski vladi: »exclusivement aux populations italiennes«). Vobče je često naglaševala, da ji gre za osvoboditev italijanskega ozemlja na podlagi nacionalitetnega načela.²¹

Tega načela se ni držala v diplomatskem boju za vzhodno mejo Benečije. V navodilu svojemu poslaniku v Parizu z dne 29. 7. 1866 se naglašja, da bo najbolj važen predmet bližnjih pogajanj meja v Trentinu in premik beneške meje na Sočo. Dne 14. 8. 1866, torej dva dni po premirju, mu minister zunanjih zadev nalaga, da bi bila najbolj zaželena in pomembna koncesija z avstrijske strani poprava meja (rectification des frontières); italijanska stran je pripravljena dati neka nadomestila (des satisfaisantes). Še dan pred podpisom mirovne pogodbe z Avstrijo (3. 10. 1866) se je pooblaščenec za pogajanja (general Luigi Federigo Menabrea) v poročilu temu ministru izražal za mejo po toku Soče ali vsaj za črto po vodnih tokovih Idriji (Judrio) — Teru (Torre) — Soči.

Tu ne moremo slediti napornemu prizadevanju italijanske strani v trojnih pogajanjih — s Prusijo, s Francijo in slednjič z Avstrijo. Naglasiti pa moramo, da v nobenem svojem diplomatskem tekstu ni jemala v poštev dejstva, da na zahodnem ozemlju avstrijskega Primorja kompaktno in z jasno jezikovno mejo v tisočletni kontinuiteti živi drug narod. Mejno črto tod je iskala po različno kombiniranih kriterijih.

Francoski cesar je že 14. 7. 1866 ponudil Prusiji in Avstriji svoj program, da bi na določni politični podlagi lahko sklenili premirje. V prvi točki priporoča ohranitev ozemeljske integritete Avstrije izvzemši Benečijo. Stališče Prusije pa se je med pogajanja v Mikulovu dne 26. 7. 1866 pojasnilo

¹⁹ Pregledno obravnava razmejitev iz let 1866—1867 G. Valussi: *Il confine nordorientale d'Italia*. Trst, 1972, 115—121.

V. Adami: *Storia documentata dei confini del Regno d'Italia*. Vol. IV. Confine italo-jugoslavo. Roma, Min. della guerra, Stato Maggiore, Ufficio Storico, 1931.

Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria. Documenti. (Za leta od 1797 do 1882). Torino—Milano—Roma, 1915.

²⁰ G. Govone: *Mémoires (1848—1870)*. Ed. française augmentée de documents inédits. Paris, 1905.

²¹ V isti noti: *La réunion du Trentin au Royaume est essentielle pour l'Italie*. — Poslanik je dne 5. 7. 1866 naznanil francoskemu ministru zunanjih zadev, da italijanska vlada v naziv »Benečija« všteva tudi Trentino.

v toliko, da ne bo podpirala Italije v ozemeljskih zahtevah, ki presegajo Benečijo. To je izrečno povedano v 1. členu preliminarij tega dne: »Ozemeljska celotnost avstrijske monarhije ostaja neokrnjena razen kraljevstva Lombardijsko-beneškega...« Prav tedaj se je glede Italije tudi stališče francoskega cesarja omejilo le na pripravljenost, da ponudi dobre usluge Francije obema državam, če bodo pogajanja o mejah zašla v težave.

Za premirje z Avstrijo (25. 7., 2. 8. in dokončno 12. 8. sklenjeno v Krmínu) je Italija zahtevala v svoj prid, da obe vojski obstaneta na črti po načelu uti possidetis, ker je pač njena vojska do premirja posedla pas tirolske in košček goriške dežele. Avstrija pa je smatrala to črto za prejudicialno za bodoča določila o meji v mirovni pogodbi. Medtem je (od 2. do 14. 8.) zopet povrnila svojo južno vojsko na beneško bojišče. Italija, ki je svojo vojsko že 10. 8. začela umikati, se je uklonila in je pristala na demarkacijsko črto, ki je potekala v vzhodnem obrobju Benečije tako, da je vse ozemlje beneških Slovencev ostalo v coni avstrijske vojske.

III. V negotovem stanju do premirja in še potem do konca mirovnih pogajanj so se v javnosti rojevale različne domneve, vesti in ugibanja. V razgibani politični areni Italije tudi pritiski na vlado.

Po uradni dolžnosti se je oglasil nekajkrat cesarski namestnik za Primorje v Trstu (Ernst Leopold Kellersperg), in to z namero, da varuje neokrnjenost goriške dežele in pomaga zavračati plaz italijanskih zahtev in želja v zadevi nove državne meje. Lego in nacionalni značaj slovenskega ozemlja na Goriškem je jemal v poštev kot eno izmed prvin nove avstrijske državne meje po izgubi Benečije.

Dopis z dne 14. 7. 1866, št. 1343/P naslavlja osebno na ministra zunanjih zadev. Iz vojaških obvestil je slišati o liniji ob Soči. Vojska se je takrat umikala iz Benečije in prestavljala na severno bojišče. Ministra prosi, da posreduje poveljnikom opozorilo, da Soča, ki od izvira do izliva v morje teče znotraj goriške dežele, ni meja med Benečijo in goriško-gradiščansko deželo avstrijskega Primorja, niti ni meja teritorija Nemške zveze. V nadaljnjem na kratko opiše, kje gredo meje. Naštevata tudi akte o preciziranju meja Nemške zveze v Primorju.²² Sviri, da bi v pojem »Benečija« ali »Beneško ozemlje« vtikali tiste dele Primorja, ki so nekoč pripadali Beneški republiki, pa ne pripadajo avstrijskemu Lombardijsko-beneškemu kraljevstvu, ustanovljenemu leta 1814. Opozarja, da narodnostna ali jezikovna meja ne sovпада z deželno mejo. Označi, kateri deli Goriškega so italijanski. »Toda vsi deli okrajev Gorica, Kanal in Tolmin na desnem bregu Soče so izključno slovenski (ausschliesslich slawisch) in slovensko jezikovno območje se razteza daleč v Benečijo v dveh tamkajšnjih okrajih tj. do Bele (Fella). Če bi sploh pomislili na mejo prav v tem oziru, bi se lahko zahtevalo, da se Primorsko upravno ozemlje še razširi, ne pa skrči.«²³

²² Navajamo jih zaradi razvidnosti: Poročilo ces. namestništva za Primorje z dne 31. 1. 1861 št. 169/P državnemu ministrstvu in na tej podlagi izdani odlok ministrstva z dne 16. 5. 1861, št. 2914/StM-II; dalje noti vojnega ministrstva z dne 23. 8. (prav: 4.) in 2. 9. 1861 ter na državno ministrstvo naslovljena akta z dne 28. 3. in 17. 9. 1861. — Dodajamo, da je avstrijski cesar pristopil v Nemško zvezo »za vsa ozemlja, ki so prej spadala v Nemško državo«. (Cl. I. ustanovnega akta z dne 8. 6. 1815.) — Porajali so se dvomi, katera ozemlja na jugu Avstrije naj se prištevajo Nemški zvezi. Stanje je hotela določiti izjava avstrijskega predstavnika v 15. seji Zveznega predstavništva (Bundestag) dne 6. 4. 1818, vsebovana v paragrafu 77 sklepov. Izjava navaja v točki 5 »avstrijsko Furlanijo ali Goriško okrožje (Gorica, Gradišče, Tolmin, Bovec, Oglej)« in v točki 6 »ozemlje mesta Trst«. Enačenje avstrijske Furlanije z Goriškim je zgodovinsko zgrešeno. — Nemška zveza je prenehala s sklepom okrnjenega Zveznega predstavništva v Augsburgu dne 24. 8. 1866, ker je bilo s čl. 4 prusko-avstrijske mirovne pogodbe z dne 23. 8. 1866 izrečeno, da avstrijski cesar prizna razid (Auflösung) Nemške zveze. S tem so njene meje izgubile pravni pomen.

²³ Dopis nima dohodnega zaznana (Praesentatum). Priložen je listič, datiran 4. 11. 1866, napisan s svinčnikom v pisavi novega ministra zunanjih zadev Friedr. Ferd. Beusta: »In den Papieren des Grafen Mensdorff gefunden.« General Alexander Mensdorff-Pouilly je bil do novembra 1866 minister zunanjih zadev. Preobložen s posli v času najgloblje državne krize se bržkone s to zadevo ni utegnil dalje ukvarjati. — Uradnim spisom v burnih mesecih leta 1866 je poznati, da so nastali v izrednih okoliščinah. Manjka jim pisarniške enakomernosti in sistemske izdelave.

Dogodki, ki so na diplomatskem in vojaškem poprišču sledili, so odvrnili neposredno nevarnost od Soče kot morebitne ločnice obeh nasprotnikov.

Končni rezultat o meji Benečije je podan v IV. členu mirovne pogodbe z dne 3. 10. 1866: »Meje odstopljenega ozemlja so določene s sedanjimi administrativnimi mejami Lombardijsko-beneškega kraljevstva. — Obe državi sopogodbenci postavita vojaško komisijo, ki se ji nalaga, da v najkrajšem možnem času na kraju samem opravi trasiranje.«

Določilo prvega odstavka je za avstrijsko stran postalo politični aksiom, ki je izključevala nadaljna ali poznejša pogajanja o pravnem značaju in legi meje. Za vsakršno spremembo, ki predružači eno ali drugo, bi bila torej potrebna nova meddržavna pogodba in temu se je Avstrija v tedanjem svojem položaju hotela ogniti. Italijanski pooblaščenec za pogajanja o mirovni pogodbi (general Luigi Federigo Menabrea) je še dan poprej v svojem poročilu o kritičnih mejnih vprašanjih ministru zunanjih zadev zaman priporočal, da naj se v besedilo doda: Obe državi sopogodbenci se obvezeta, da se bosta v poznejšem času lotili popraviljanja meje (procéder ultérieurement a une réctification des frontières).

V vmesni neizvestnosti se je zopet oglasil cesarski namestnik v Trstu ministru zunanjih zadev dne 13. 9. 1866, št. 1727/P. Sporoča, da se v Gorici razširjajo, in to ponovno celo v časopisju, vesti o odstopu okraja Cervignano, ki da naj služi kot kompenzacija za slovenske okraje (slawische Distrikte) Videmske province, če ostanejo Avstriji. Ta bogati in v komercialnem oziru važni okraj v predelu »avstrijske Furlanije« daleč presega tiste slovenske predele Videmske province, ki bi jih dežela morebiti pridobila. Okraj Cervignano s svojimi 22.000 prebivalci je vrt furlanske ravnice, enak najbogatejšim okrajem kraljevstva Lombardije-Benečije in zaradi dostopa z morja vse večjega pomena. Blagovni promet je živahen in ljudje so delavni. Čeprav so italijanske narodnosti, so privrženi Avstriji, dokazali so svoj avstrijski patriotizem in o pridruženju Italiji še slišati ne marajo. Razpoloženje med njimi je zvesto državi. Zaradi vsega tega velja dajati okraju Cervignano odločilno prednost pred onimi čisto hribovskimi predeli Videmske province, kjer se prebivalci pečajo največ le z živinorejo in planinskim kmetovanjem (Alpenwirtschaft). Kar pa mejo proti Italiji zadeva, avstrijskemu Primorju ni mogoče najti prirodne črte ločnice. Neznatni hudourniški rečici Idrija in Ter takšnemu zahtevku ne ustrezata, še manj Soča, ki ni ne deželna ne jezikovna meja, saj domuje na desnem bregu zelo številno slovensko prebivalstvo, ki sega tja do Bele (Fella).

Tedanje državno ministrstvo (Staatsministerium) se je 16. 9. 1866 (št. 5558/St. M.) pridružilo mnenju cesarskega namestnika za Primorje in opozorilo ministrstvo zunanjih zadev, da bo postaja Cervignano v načrtovani »cesarjeviča Rudolfa« železniški progi morda ključna in prometno važna točka.

Presoja je značilna za fiskalno in etatično miselnost vladajoče nemške birokracije. Odločilen pa poseg tržaškega cesarskega namestnika ni bil. Avstrijska stran se je v vsej dobi krize leta 1866 mehanično držala solucije, da neizbežna izguba naj pač obsega eno samo deželo, to je Benečijo v tistih deželnih mejah, ki jih ima po poslednjem pravnem stanju v okvirju avstrijskega cesarstva. Ob podpori Prusije je s tem stališčem zmagala.

Italijanska stran pa se je še v toku razmejitve oklepala hidrografske črte Idrija—Ter—Soča, ki jo je v seji komisije 29. 3. 1867 — brez možnosti za uspeh — zagovarjal vodja italijanske delegacije (general Carlo Felice

Robilant). Za prav to črto je bil na italijanski strani še pred sklepanjem mirovne pogodbe izdelan predlog, da v zameno odstopi Avstriji slovenske vasi v predelu Nadiže.²⁴ V delu razmejitvene komisije o tem predlogu ni sledu, ker ne bi bil več upoštevan glede na nedvoumno določbo IV. člana mirovne pogodbe in na restriktivna navodila avstrijskim članom komisije.

IV. Razmotrivanje o novi meji v avstrijskem časopisju, razni neuradni predlogi, pa zopet demantiranje poročil²⁵ je zapustilo sledove tudi v znanstvenih spisih. Sledeč Carlu Podrecci je ponovil Simon Rutar trditev, da je avgusta 1867 Avstrija ponudila Italiji, da ji odstopi tirolski okraj Primiero (približno 12.000 prebivalcev) če ji Italija vrne okraj Šempeter Slovenov.²⁶

V pregledanih avstrijskih spisih o delovanju komisije za razmejitvev o tem ni ničesar najti. Komisija se je morala natanko ravnati po večkratnih strogih navodilih vojnega ministrstva in ministrstva za zunanje zadeve. Takšnega predloga od njiju ni bilo. Slednje je skrbno bedelo nad tem, da se v vseh ozirih dosledno izvrši IV. člen mirovne pogodbe, in to brez komplikacij in zavlačevanja. Večkrat je izrazilo bojazen, da italijanska stran išče v zavlačevanju in odpiranju novih vprašanj sredstvo, da bi mejo vendarle zdaj tu zdaj tam popravila v svojo korist. Odločno je zahtevalo, da se avstrijski del komisije ne spušča v diskutiranje takšnih vprašanj in da jih sprejme samo ad referendum, to je kot morebitni predmet diplomatskih pogajanj ali razgovorov na medvladni ravni. Vrh tega je naročevalo pospešitev dela, ker so državni interesi narekovali dokončno ureditev odnosov z Italijo.

Še med delom razmejitvene komisije je bila v dneh 1. in 2. julija 1867 v italijanskem parlamentu debata o novi meji z Avstrijo, pa tudi tam ni bilo govora o morebitni zamenjavi teh dveh okrajev. Italijanski člani komisije med njenim delom načelno niso pristajali na spremembo državnega ozemlja. Voljni so bili pripuščati uravnavanje mejne črte po načelu recipročnih koristi in žrtev samo na nenaseljenem svetu in le v najmanjši meri. Sklicevali so se tudi na svojo politično odgovornost za rezultat dela, ki bo predložen kralju in parlamentu. Obojestranska trdna stališča so povzročila, da je mejna črta vkljub danim možnostim ostala takšna, kakršna je bila med deželama.

V spisih se okraj Primiero pojavlja večkrat že v času premirja. Z zaledjem tirolske dežele ga je vezala samo pot čez prelaz, visok 1956 metrov. Navezan je bil na preskrbovanje iz krajev v dolini Brente v Benečiji. Z italijanskimi oblastmi se je bilo treba dogovoriti tudi v upravnih zadevah (poštna zveza, prehajanje orožnikov, eskortiranje aretiranih oseb, transit za vojaške dopustnike itd.). Tirolsko cesarsko namestništvo je 6. 12. 1866 pokrenilo pri državnem ministrstvu potrebno ureditev, le-to je stvar odstopilo ministrstvu za zunanje zadeve in vojnemu ministrstvu, ki sta bili pristojni za razreševanje novih obmejnih težav. Vlogo za bolj ustrezno novo mejno črto je podalo tamkajšnje okrajno sodišče; po uradni poti preko dveh ministrstev jo je ministrstvo zunanjih zadev poslalo 2. 10. 1866 vojnemu ministrstvu s poukom, da diplomatska akcija v tej zadevi ne bi bila na mestu (untunlich). Morebiti se posreči, da bo razmejitvena komisija obravnavala potrebnosti obmejnih občin.

²⁴ Predlog je izdelal kralj. komisar v Vidmu Quintino Sella. G. Valussi v op. 19 cit. delo: 121 op. 4 sledeč P. Antoniniju: *Del Friuli*. Venezia, 1873, 487—498.

²⁵ *Novice* XXIV: 1866, št. 34 z dne 22. 8. 1866 na str. 270—272. Poluradni demantiji govoric o porabi meje v *Wiener Abendpost* 24. 9. in 26. 10. 1866, št. 219 in 245; *Laibacher Zeitung* 27. 10. 1866, št. 247, str. 1631.

²⁶ C. Podrecca: *Slavia Italiana. Polemica*. Cividale, 1885, 23 — S. Rutar: *Beneška Slovenija*. (Slov. zemlja, III/Lj., 1899, 171.

Potemtakem v zadevi tirolskega okraja Primiero nikakršnega avstrijskega predloga za odstop in zamenjavo ni bilo. Vest o takšnem poskusu torej sodi v svet domnev, ki jih je politična javnost tem lažje dodajala, čim manj je bilo uradnega obveščanja.

V. Odmerjeni okvir in prostor ne dopuščata zasledovati celoletnega dela razmejitvene komisije, ne prve pripravljalne ali študijske, ne glavne, ki je signirala 22. 12. 1867 v Benetkah »Zaključni akt o razmejitvi«. Zadošča naj na tem mestu bežen očrt.

Po določilu IV. člena mirovne pogodbe je razmejitvena komisija bila vojaška. Tirolska dežela se je zavzemala za to, da se avstrijskemu delu komisije dodelijo delegati deželnega zbora. Ministrstvo zunanjih zadev pa je to odklonilo. Vojaška razmejitvena komisija je pač smela, kadar je nanesla potreba, zaprositi, da pomaga določeno nalogo razrešiti ustrezen strokovni uradnik deželne uprave. O sodelovanju goriške dežele ali njenih veščakov v pregledanih spisih ni nobenega znamenja. Pač pa je ministrstvo zunanjih zadev v sporazumu z vojnim dodelilo avstrijskemu delu komisije dva politična svetovalca (politischer Beirat), višja upravna uradnika, ki pa nista imela statusa diplomatskih agentov. Ta dva naj bi pripravila v sodelovanju s krajevnimi upravnimi organi rešitev vprašanj upravne narave, kakršna se utegnejo pojaviti v posameznih mejnih sektorjih.

Stališča, ki naj jih branijo avstrijski člani komisije, je določevalo ministrstvo zunanjih zadev v sporazumu z vojnim, v nekaterih vprašanih tudi z drugimi, na primer z ministrstvom za finance ali za trgovino. V vseh dvomljivih primerih se je komisija obračala do njih in je prejela navodila ali rešitve. Nastajala so vprašanja pravne, gospodarske in tehnične narave. Na primer: Kako je treba razumeti pojem »administrativna meja«, kaj je šteti za rektifikacijo, arondacijo, kompenzacijo v odnosu do meje. Komisija se je morala seznanjati tudi s historično dokumentacijo. Ministrstvo zunanjih zadev je 29. 11. 1866 zaprosilo državni arhiv (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), da poišče, zbere in da v uporabo tisto gradivo, ki se nanaša na beneške meje v prejšnjih dobah. Ravnateljstvo je ustreglo že 9. 12. 1866 z razpoložljivimi dokumenti od najstarejšega z dne 17. 6. 1535 pa do zadnjega z dne 10. 11. 1859. Pojasnilo je, kje drugje se še nahaja ustrezno gradivo. Obljubilo je, da bo zložilo še 18 do 20 fasciklov.

Iz instrukcij, navodil in programov (30. 10. in 29. 12. 1866 ministrstva zunanjih zadev, 21. 1. 1867 ministrstva notranjih zadev in vojnega, 3. 4. 1867 zunanjih zadev), obvestil in poročil tukaj povzemamo samo splošno karakteristiko.

Do hujših nasprotij med obema državama, ki bi se morala reševati neposredno med vladama, ni prišlo. Poskuse avstrijskega dela komisije ali vojnega ministrstva, ponekod popraviti mejo na korist Avstrije, je ministrstvo zunanjih zadev ustavljalo s svarilom, da vsak avstrijski predlog, ki sega preko ugotavljanja »administrativne meje« Benečije vzbuja pri nasprotni strani nezmerne ali nesprejemljive zahteve.

Prva instrukcija vojnega ministrstva z dne 25. 10. 1866 ne izključuje poprave meje, koder je to v interesu obeh držav. Vendar dopušča le takšno, ki se ozira na vojaške prednosti. Nakazuje konkretne sektorje, kjer želi izboljšati avstrijsko mejo. Kot kompenzacijo Italiji dopušča, da se odstopijo nekateri kraji v smeri Palmanove. Goriška meja med Kaninom in Breginjskim Stolom pa naj se premakne tako, da Avstrija dobi povirje Učje in Belega potoka. Koroška meja iz zgornje doline Rabeljske Jezernice na sedlo V žlebeh (Nevea). Tudi vodja avstrijskega dela komisije je še 30. 3.

1867 predlagal za popravo šibke terenske točke, da izboljša avstrijske položaje — v Kanalski dolini na Koroškem premik meje z obronkov na greben na sektorju Za jezerom (Seisera). Vendar je ministrstvo zunanjih zadev izdalo 23. 3. 1867, št. Pr. 1109 odlok (Erlauss), da se je treba točno držati doslejšnje administrativne meje. Enakega naziranja je bilo zatem tudi vojno ministrstvo (26. 4. 1867). Niti v pogajanjih italijanskega predsednika vlade z avstrijskim poslanikom dne 9. 6. 1867, ko se je govorilo tudi o delu razmejitvene komisije, ni uspelo najti skupne podlage za drobne rektifikacije (quelques légères déviations a la ligne frontitière, — simple échange de petites parcelles de terrain qui se compenseraient), da bi se dosegla »une ligne frontitière plus pratique«, kar je predlagala italijanska stran. Avstrijsko stališče je ostalo do konca togo.

Na slovenskem ozemlju so na sektorju med Brežkim Jalovcem (1615 m) in Kolovratom preostali neurejeni spori. Zaman so bila prizadevanja razmejitvene komisije, doseči med občinami tostran in onstran meje poravnave. Mejna črta se je potegnila na podlagi posestnega stanja in začasno določenih meja med enim in drugim občinskim svetom. Občine na goriški strani so zatrjevale, da sega njihov občinski svet dlje ter pravdanja niso hotele opustiti. Komisija je končno presojo lastninskega spora med občinami s te in one strani meje prepustila v pristojnost sodišč oziroma organov, pristojnih po meddržavnih pogodbah. V končnem aktu o razmejitvi z dne 22. 12. 1867 je za takšne primere bil redigiran I. člen. Spori na tem občutljivem mejnem sektorju so se vrstili že od 16. stoletja dalje. Obema političnima svetovalcema avstrijskega dela komisije je bilo naloženo, da o teh sporih sestavita obrazloženo mnenje.

VI. Zaključni akt o razmejitvi (Atto finale di confinazione) je bil sklenjen 22. 12. 1867 v italijanskem jeziku, ker italijanski člani komisije niso znali zadosti francosko. V členu II. se določa, da služijo v dvomu kot podlaga za odločanje vse prejšnje vladne odredbe, zapisniki in sklepi o razmejitvah ter o obnavljanju meje, sestavljeni v različnih časih (nelle varie epoche compilati).

Italija je pripravila ratifikacijsko listino s kraljevim podpisom dne 12. 1. 1868, Avstrija pa samo listino z izjavo ministra zunanjih zadev, da je cesar odobril ta meddržavni sporazum dne 13. 1. 1868. Šele na prošnjo italijanske vlade je avstrijska stran sestavila ustrezno ratifikacijsko listino s cesarjevim podpisom z dne 6. 3. 1868. Italija pa se je brez ugovora spoprijaznila z zamudo Avstrije, ker je bil medtem rok petih tednov za izmenjavo listin o ratifikaciji že iztekel (28. 1. 1868). Italija je Zaključni akt objavila v Gazzetta Ufficiale dne 9. 7. 1868, št. 185. Avstrija pa ga ni uvrstila v svoj Državni Zakonik, temveč ga je sporočila le v obliki razpisa prizadetim oblastvom. Ministrstvo se je postavilo na stališče, da ne gre za mednarodno pogodbo (Staatsvertrag) v formalnem smislu in po avstrijski praksi. Sklicevalo se je na precedenčni primer s sporazumom o razmejitvi s Sardinijo z dne 16. 6. 1860 glede na stanje po vojni.

Zusammenfassung

VOLKSBEFRAGUNG IN VENETIEN DEN 21./22. OKTOBER 1866 UND FESTSETZUNG DER STAATSGRENZE IM JAHRE 1867

Ein beachtlicher Teil des verzweigten slowenischen Siedlungsgebietes wurde schon seit dem Niedergange der Landeshoheit des Patriarchen von Aquileia und mit dem Abgang der Görzer Grafen (1500) durch eine sich verdichtende Grenz-scheide in ein Eigenleben versetzt, das sich im Kerngebiet (Bezirk Sempeter Slo-

venov / San Pietro degli Slavi) zu einer Gebietskörperschaft mit Volksgerichtsbarkeit (Beneška Slovenija / »Veneta Schiavonia« / Venezianisches Slowenien) entfalten konnte. Der nachmalige Sachverhalt war den neuen österreichischen Verwaltungsbehörden wohlbekannt, wurde jedoch nicht in seiner vollen Bedeutung gewertet. Weder in den seit 1814 ins Werk gesetzten geringfügigen Regulierungen der Landesgrenzen zwischen dem Küstenlande und dem Gebiet des Lombardisch-Venedigischen Königreiches, noch weniger im Verlaufe der Abtretung des letzteren im Geschehen des Jahres 1866 und der nachfolgenden Abgrenzungsarbeiten wurde dieser Tatsache Rechnung getragen. Der unterschätzte slowenische Landesteil wurde so folgerichtig in Gemässheit der einschlägigen Abkommen und Vertragsbestimmungen mit zu Italien geschlagen.

Anfangs 1954 konnte der Gefertigte an Hand der Bestände des Wiener Hof- und Staatsarchives an zwei ungeklärte Fragepunkte herangehen und sie klarstellen. Mit zwei Vorträgen (1958, 1968) durfte er das Ergebnis einer sachkundigen Zuhörerschaft mitteilen.

Mehrmals wurde in wissenschaftlich gehaltenen Schriften voreilig die Sachlage der italienischen Volksbefragung vom 21./22. Oktober 1866 im neuerworbenen Venezianischen Gebiete so umgestülpt, als wäre es den slowenischen Landesinsassen möglich gewesen, sich für einen von den beider Nachbarstaaten auszusprechen. Es ist ein Leichtes diese beirrende Vermutung durch Einsichtnahme in die Bestimmungen der Präliminarien und der Friedensverträge des Jahres 1866 in jeder Hinsicht zu widerlegen. Vollends wird sie von der sprungartig in Venetien einsetzenden Gesetzgebung des italienischen Königreiches abgetan. Die Volksbefragung, schon vor dem Kriege von Italien angestrebt und als vollwertiger Rechtstitel des neuen Erwerbes gewollt, sollte die für Italien beleidigende Zession seitens Österreichs an den Kaiser der Franzosen tilgen und an Stelle der dann unterbliebenen Retrozession den Volkswillen stellen. Die Volksbefragung war keineswegs eine Bedingung für den schon rechtsgültig und unwiderruflich eingetretenen Gebietserwerb, sondern eine nur in den Beziehungen zu Frankreich einzuhaltende belastende innere Staatshandlung Italiens.

Eine eingehende Untersuchung des Werdeganges der einzigartigen Zession und der in beiden Friedensverträgen (Preussen — Österreich, Italien — Österreich) grundverschieden gestalteten Plebiszit-Bestimmung ergab sich zur Vorarbeit.

Die in einigen älteren Schriften ausgesprochene Behauptung, Österreich wäre im Sommer 1867 gewillt gewesen, im Zuge der Abgrenzungsarbeiten den unzugänglichen Tiroler Bezirk Primiero gegen den oben erwähnten slowenischen Bezirk der Provinz Udine einzutauschen, erwies sich nach Durchsicht der Akten als eine ganz unbegründete und den Grundsätzen des eingehaltenen Verfahrens widersprechende Falschmeldung. Vor einem allfälligen Erwerb jener slowenischen Gebiete gegen Abtretung des leistungsfähigen und ergiebigen Görzer Tieflandes um Cervignano, sehr begehrt von Seiten Italiens, erhob der küstenländische kaiserliche Statthalter noch vor Abschluss des Friedensvertrages Bedenken mit dem Hinweis auf die wirtschaftliche Bedeutungslosigkeit der slowenischen Gegenden der Provinz Udine (13. 9. 1866). Im Übrigen war er jedoch bemüsst, zur Wahrung österreichischer Belange das Vorhandensein der geschlossenen slowenischen Besiedlung westlich des Soča/Isonzo bis an die Fella ins Feld zu führen (14. 7. 1866).

Auch die Beleuchtung der sonstigen bezüglichlichen Grenzfragen erforderte weit ausgreifende zusätzliche Erhebungen im Wiener Staatsarchive. Für die dem Gefertigten dort gewährte bereitwillige Beihilfe erstattet er seinen verbindlichen Dank.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7

in Zgodovinsko društvo za Slovenijo sta sklenila dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani Zgodovinskega društva za Slovenijo ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)

Koroški plebiscit (zbornik)

Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (1914—1918)

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem

Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem

Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem

Janko Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike I.—III.

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Francé Koblar: Moj obračun

Veno Pilon: Na robu

V zbirki za leto 1979 je izšlo tudi že dolgo pričakovano delo: Franc

Petek — Janko Pleterski, Spomini koroškega politika.

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših slovenskih memoarnih del.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za Zgodovinsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
*   *
*

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 22 121 int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
*   *
*

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov revije. Do sedaj so izšli v ponatisu že trije letniki revije in sicer spomladi 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 17. letnik za leto 1963 ter januarja 1980 še 18. letnik »Zgodovinskega časopisa« za leto 1964.

Jože Maček

ZGODOVINSKI POGLED NA VARSTVO NARAVNEGA OKOLJA

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 27. 9.—1. 10. 1978

Biološka vrsta *Homo sapiens* se je do zgodnje kamene dobe razvijala v smislu Darwinovega pojma evolucije »Survival of the Fittest«. Od tedaj, t. j. približno v razdobju stotisoč let si je človek — najprej kot bolj posamično nastopajoča, redka vrsta — svet skoraj povsem podredil. Skoraj popolnoma se je izvil silam narave, ki so jim podvržena vsa druga živa bitja. To je bilo možno zaradi vrstno specifičnega razvoja človeških možganov, s silami človeškega duha, ki je postavil duhovno in kulturno sfero nad sfero narave. Telesno se je človek po tej ločitvi od narave le malo spremenil, izzval in doživel pa je tako duhovno evolucijo, ki je spremenila njega samega in obdajajočo naravo. Mi smo svoji lastni oblikovalci, ustvarjamo svojo lastno evolucijo. Vprašanje je le po kakšnih vrednostnih merilih in s kakšnimi cilji?¹

V teku svoje zgodovine je človek razvil ideje in napravil iznajdbe, ki so ga bolj in bolj reševale železne nujnosti naravnih procesov. S poljedelstvom in živinorejo je postal neodvisen od slučajne razpoložljivosti plodov za nabiralništvo in divjadi za lov. Pojem kulture izhaja iz besede colere, kar pomeni ukvarjati se s poljedelstvom oziroma kmetijstvom. Izvira torej od prve, naravo sistematično spreminjajoče biološke iznajdbe.²

Med biološkimi in kulturnimi oziroma civilizacijskimi procesi je temeljna razlika. Biološki metabolizem je ciklični, civilizacijski metabolizem pa linearen. Ogljikov dvokis kroži prek gorenja in sprejema prek rastlin v pravem ciklusu. Podobno tudi voda in druge snovi. Na kratko: snovi in energije v naravi krožijo, kajti narava takšna kot sedaj je, je rezultat v evoluciji doseženih optimizacijskih in ekonomizacijskih procesov. Analogni civilizacijski procesi pa potekajo nepovratno, ireverzibilno, linearno od surovine do smetišča. Sedanji plahi poskusi recikliranja odpadkov v globalnih merilih ne morejo pomeniti veliko.

Linearni porabniški značaj civilizacije je bil v svojem biološko snovnem delu tako dolgo zanemarljiv, dokler je šlo za relativno omejene spremembe na svetu oziroma v naravi. Zaradi uvedbe agrikulture so izumrle nekatere velike živali. Zaposedanje prerij v novem veku je pomenilo konec bizonov. Toda omenjene in sedaj izumirajoče vrste, npr. kiti in nekatere ptice, so malenkosti v primerjavi s spremljevalnimi pojavi pospešene gospodarske rasti, ki smo ji sedaj priča.

Do sedaj je človeštvu uspelo izogniti se plačilu cehe za blagodat civilizacije. Zdi pa se, da bo to v prihodnosti mogoče v čedalje manjšem obsegu. Tega so se v razvitih deželah zahodne Evrope in v Združenih državah Amerike zavedli kmalu po koncu druge svetovne vojne, zlasti pa v drugem desetletju po njej. Iz tega je nastalo po številnih deželah gibanje za var-

¹ Cramer, F.: Grenzen des Wachstums in der Wissenschaft? V Cramer, F. (Editor): Forscher zwischen

² Cramer, F.: Können wir die biotechnologische Zukunft bewältigen? Ibid., str. 21.
schen Wissen und Gewissen. Berlin—Heidelberg—New York, 1974, str. 7.

stvo okolja, ki je predvsem rezultat odpora mnogih ljudi proti vrtoglavi industrializaciji, nagli deagrarizaciji, združeni z modernimi delovnimi postopki, ki se po mnenju znatnega dela prebivalstva močno oddaljujejo od klasičnih, bolj naravnih. Seveda je pri tem udeležen tudi beg v mesta, brezdušna stanovanjska graditev in podobno.

Varstvo okolja je kompleksen pojem, ki zajema več različnih vidikov; mi se bomo omejili na aspekt varstva naravnega okolja, ker se nam zdi, da ima še največ predhodnih pojavov v preteklosti.

Osnovna težava oziroma hiba varstva naravnega okolja je v tem, da je po svojem izhodišču usmerjeno nazaj, v varovanje določenega tipa naravnega okolja. Gibanja s tako usmeritvijo pa navadno ne morejo biti posebno uspešna. V zadnjem času pa se varstvo okolja čedalje bolj izvija iz omenjenega koncepta in privzema sodobnejše in bolj realne poglede. O tem, kateri tip naravnega okolja bi bilo vredno varovati, se mnenja seveda razhajajo. Čeprav ni nikjer izrecno deklarirano pa se vendar zdi, da ima največ pristašev tip narave, kakršen se je izoblikoval kot rezultat zgodovinskih procesov nekako do prve četrtine ali kvečjemu polovice sedanjega stoletja. To bi pomenilo pokrajino z relativno skromno urbanizacijo, podeželje z malim številom kmetijskih strojev, skromnim prometom, oskrbo s klasično energijo in podobno.

Osnovno gibalno sedanjega varstva okolja je nezadovoljstvo z obstoječim stanjem v naravi in družbi, ki dobiva v zahodnih deželah že kar oblike političnega boja. V ZR Nemčiji so znane iniciative občanov (Bürgerinitiativen), ki so delale in še delajo sive lase oblastem, v preteklem letu pa je bila ustanovljena »zelena stranka«, kot konkurent dosedanjih na političnih in družbenih programih temelječih strank. Nova stranka ideološko ni opredeljena, osnovno težišče njenega boja naj bi bila skrb za ustrezno človekovo okolje.

Čeprav pri nas problemi varstva naravnega okolja na srečo niso tako zaostreni kot v starih močno industrializiranih kapitalističnih deželah zahoda, pa imamo vseeno precej živahno gibanje za varstvo okolja, ki se upravičeno bori za preprečevanje prehudih in včasih nepovratnih posegov v naravo. Temu ustrezen je tudi odmev naravovarstvenega gibanja v javnem mnenju. Domala ne mine dan, da ne bi v kakem sredstvu javnega obveščanja zasledili kake novice o varstvu okolja, neredko pa tudi kakšno bolj ali manj kvalificirano pisanje o tej tematiki.

Zdi se nam potrebno postaviti naravovarstveno gibanje oziroma njegova prizadevanja v ustrezen zgodovinski okvir zaradi njegove pomembnosti v sedanosti in zagotovo še večjega pomena v prihodnosti. Nekaj zgodovinskih podatkov, ki jih bomo nanizali, utegne pripomoči k bolj kritičnemu vrednotenju naravovarstvene dejavnosti, k bolj umirjenim pogledom na sedanje stanje in morebiti k njenemu večjemu uspehu.

Kot se pri vsakem novem pojavu skušajo poiskati njegove korenine v preteklosti, tako je tudi pri varstvu okolja. Kot bomo pozneje videli, imamo tudi pri tem pojavu razne ukrepe, ki bi jih mogli tolmačiti kot predhodnike sodobnega varstva okolja. Vendar moramo biti pri tem previdni. Pojem naravnega okolja, kot ga sedaj pojmuje, je relativno nov, nastal je šele po drugi svetovni vojni (v Nemčiji so ga definirali šele leta 1970) zaradi nevspešnih spremljevalnih pojavov združenih z doslej v zgodovini nikoli tako naglo gospodarsko rastjo. Naravno okolje je bilo šele tedaj spoznano kot povsem nova kvaliteta, ki naj bi omogočala ustrezno »kakovost življenja« (Lebensqualität, quality of life). Bistven se mi zdi

šele poskus celovitega pristopa k ohranjanju narave, ki smo mu priča v sedanjosti. Parcialne probleme v naravi, ki so nujno združeni s človekovo pridobitno dejavnostjo, je človeštvo moralo reševati, kot bomo pozneje videli, vsaj od ustanovitve držav dalje.

Omenili smo že težave varstva okolja zaradi njegove usmerjenosti v preteklost in iz tega izvirajočega obrambnega značaja, ki pogosto ne nudi nobenih alternativ, ki bi bile sprejemljive za sodobno družbeno in gospodarsko usmeritev. Varstvo okolja ima pogosto romantičen nadih. Večkrat mu manjkajo jasne, konkretne in koordinirane predstave o ciljih, ki bi jih veljajo doseči in o realnih možnostih za to. Vedeti je namreč treba, da bi radikalno uveljavljanje naravovarstvenih zahtev terjalo tako odrekanje, da ne rečemo askeze, ki bi je večina sodobnikov ne bila voljna sprejeti. Menimo, da primerov za to ni treba navajati. Varstvo okolja pogosto, čeprav neupravičeno označujejo z izrazom ekologija, kar je naziv za vedo o odnosih živih bitij (predvsem živali in rastlin) do obdajajočega jih okolja. Seveda pa je varstvo naravnega okolja neprimerno bolj kompleksno, ker mora upoštevati poleg rastlin in živali še človeka in ne nazadnje tudi ekonomske in družbene odnose. Pogosto pozabljajo, da imata ekologija in ekonomija isti koren, namreč oikos (hiša) kar si lahko raztolmačimo kot izhodišče za gospodarjenje in za človeka vredno življenje, kar je hiša v davni preteklosti nedvomno pomenila. Žal pa se pri varstvu naravnega okolja ekonomske nujnosti sedanje družbe premalo upoštevajo in odtod izvira obilo nesporazumov, ki bi se jih dalo odpraviti.

Težave nastajajo že zaradi pomanjkljivega diferenciranja pojmov okolja, narave in kulture oziroma civilizacije. V ekstremni obliki se ti trije pojmi enačijo, kar je seveda popolnoma nevzdržno. Močno zavaja tudi pogosto enačenje med naravo in kultivirano krajino. Naravna krajina je tista, ki je človek s svojim delovanjem sploh še ni preoblikoval, ali pa le v neznatnem obsegu. Pri nas bi v naravno krajino lahko šteli le planine nad drevesno mejo in ostanke pragozdov, za silo pa kvečjemu še mešane listnate gozdove. Vse druge kategorije kultur kot so travniki, pašniki, senožeti, da ne omenjam njiv in vrtov, pa tudi gozdne monokulture, predstavljajo kultivirano krajino.

Najbrž ne more biti sporno, da predstavlja začetek kulture oziroma civilizacije, agrikultura. Za agrikulturo pa je prav značilna stalna borba z naravo, ki jo človek skuša spreminjati in preusmerjati v skladu z njegovimi gospodarskimi potrebami in nameni.

Zmotna je predstava, da je človek s sodobno produkcijsko tehniko, ki temelji v velikem obsegu na strojih in kemičnih postopkih začel uničevati naravo. To se je zgodilo že ob prehodu iz nabiralništva in lova — kot pasivnih oblikah prilagoditve človeka na naravo, na aktivne oblike pridobivanja hrane in drugih surovin z domestikacijo živali in kultiviranjem rastlin. Razlike med tedanjim osvajanjem narave in njenim sedanjim izrabljanjem so zgolj v stopnji intenzivnosti teh procesov, pri čemer pa velja poudariti, da v preteklosti uničevanje narave, v nasprotju s sodobnim, romantičnimi pojmovanji ni bilo dosti manj intenzivno kot je v sedanjosti, kar izpričujejo puščave v Aziji, ki so bile nekdanj cvetoče pokrajine, nam najbližji primer pa je Kras. Naseljevanje belcev npr. v Severni Ameriki je bilo povezano z uničevanjem narave zaradi erozijskih procesov, ki so prizadeli prostrane pokrajine. Doslej je človek uničil 2 milijardi hektarov plodne zemlje, to je več kot znašajo sedanje orne površine (1,3 milijarde ha).

Opravičilo za tako ravnanje bi mogli najti le v pomanjkanju občutka za naravo kot vrednoto samo na sebi. Pogojeno pa je tedanje gledanje bilo seveda tudi z dozdevno nezčrpljivostjo narave in njenih virov, razumljivo ob tedanji skromni naseljenosti Zemlje. Takim pogledom na naravo, ki so jih imeli priseljenci in eksploatatorji se ne kaže čuditi, če pomislimo, da je še v klasični politični ekonomiji oziroma ekonomski teoriji preteklega in našega stoletja narava predstavljala le vir surovin in ukrepi za njeno ohranjanje niso bili predvideni. Če pa so kaki ukrepi že bili predpisani ali izvedeni, je šlo zgolj za reševanje parcialnih problemov, predvsem v smislu nadaljnje zagotovitve energije ali surovin.

Omenili smo že, da si je človek v velikem obsegu podredil naravo. Slej ko prej pa je kot snovno-duhovno bitje ostal neusmiljeno navezan na menjavo materije med seboj in naravo v obliki hrane, obleke, bivališča in energije. Človek brez narave ne more obstojati, narava pa prav lahko, kar kaže relativno pozen pojav človeka na Zemlji.

Pogosto se pri varstvu naravnega okolja govori o takoimenovanem naravnem ravnotežju, ki naj bi v naravi obstajalo in bi ga kazalo varovati. Tudi v tem primeru imamo opraviti s premalo diferenciranim pojmom. V naravi, ki jo je človek preoblikoval in jo gospodarsko izkorišča, ne more biti naravnega ravnotežja. Človek je vzpostavil umetne ekosisteme (njive, nasade drevja in pod.), ki so nestabilni in jih mora z obdelovanjem in na druge načine (npr. s sredstvi za varstvo rastlin) vedno znova stabilizirati. Ne glede na to, da so naravoslovni pojmi, ki se ne dajo kvantitativno izraziti ali vsaj opisati, problematični, pa za dejstvo, da gre pri pojavu naravnega ravnotežja za fikcijo, govori preprosta ugotovitev, ki jo lahko vsakdo sam preveri. V teku kolonizacije so s krčenjem gozdov ustvarili številne hribovske kmetije, ki so bile do nedavnega značilnost gorskega sveta. Z opuščanjem kmetij se prejšnja kmetijska zemljišča zaraščajo v gozd. Kmetijska zemljišča kot nestabilni ekosistemi brez neprestane stabilizacije niso obstojna in se spremene nazaj v tisto kar so nekaj bila — v gozd.

V naših klimatskih razmerah je vegetacijski klimaks gozd in vse druge sestavine krajine (travniki, pašniki, orni svet) predstavljajo za naravo nekaj umetnega, ki se jih skuša hitreje ali počasneje znebiti. Tipičen primer imamo na Kočevskem, kjer se je v obdobju manj kot štirideset let krajina domala povsem spremenila v smer stabilnega ekosistema — gozda. Zavedati se moramo, da je v naših razmerah odsev naravnih procesov le gozd, vse drugo kar predstavlja ideal krajine (razgibana menjava med travniki, pašniki, njivami, gozdovi) je rezultat človekovih kultivacijskih posegov, ne pa naravnih procesov. Nenaravni postopki pa ne morejo vzpostaviti naravnega stanja. Iz nakazanega utegne biti razvidno, da sedanja še zaželeno krajina dejansko ni več naravna, temveč predstavlja le določeno stopnjo preoblikovanosti. To, da je ravno ta tip ljudem posebno drag in so nanj navezani, na stvari ne spreminja ničesar. Plemičem je bil npr. zaradi lova predvsem všeč gozd.

Ena izmed slabih lastnosti varstva okolja je romantično idealiziranje preteklosti. V preteklosti naj bi bilo življenje lažje, hrana bolj zdrava, ljudje, rastline in živali naj bi bili bolj odporni proti boleznim in zajedavcem, divjadi in rib kot reprezentantov nepokvarjenega naravnega okolja naj bi bilo obilo in podobno. To je seveda daleč od realnosti kot bomo pokazali na nekaj primerih.

Omenili smo že, da gre pri varstvu naravnega okolja zaradi njegove celovitosti za dejansko povsem nov pojav, ki ga v preteklosti ni bilo. Kot

bomo navedli pa je bilo obilo parcialnih ukrepov, ki vsekakor imajo naravovarstveno obeležje.

Te parcialne ukrepe, zlasti iz področja varstva gozdov od 16. stoletja dalje, postavlja graški zgodovinar Gerhard Pferschy za začetek varstva naravnega okolja na štajerskem.³ Na Madžarskem štejejo varstvo naravnega okolja za tako staro kot državno gozdno upravo. Njihov prvi zakon o gozdovih iz leta 1879 pa štejejo hkrati kot prvi zakon o varstvu narave.⁴ Vendar je treba pripomniti, da gre pri madžarskem pojmovanju varstva narave v bistvu za skrb za naravne rezervate ali parke, kjer bi se naj ohranili značilni biotopi ter redke dragocene rastline in živali. Take poskuse smo imeli tudi pri nas. Fran Jesenko, profesor botanike na ljubljanski filozofski fakulteti je skušal že pred letom 1930 uresničiti idejo o triglavskem naravnem parku. V Nemčiji so nekatere predele Lüneburger Heide že zgodaj proglasili za naravne rezervate.

Po našem mnenju postavljanje takih parcialnih, čeprav seveda koristnih ukrepov kot začetek sodobnega varstva naravnega okolja ni dovolj utemeljeno, ker jim pač manjka celovitost pogledov na naravo, ki je pred več stoletji pač še ni bilo moč imeti, saj postavljajo A. Hallerjevo (1708 do 1777) pesnitev »Die Alpen« na začetek v razvoju modernega pojmovanja narave.⁵

Ne glede na to razliko v izhodiščih pa bomo v naslednjem omenili nekaj najstarejših ukrepov ki imajo parcialno naravovarstveno obeležje. Seveda pa se postavlja tehtno vprašanje o učinkovitosti v zgodovinskih virih omenjenih ukrepov. Iz znanih razlogov v zgodovinopisju zlasti starejših dob naravi ni bila posvečena pozornost, razen kadar je šlo za kake velike spremembe ali katastrofe. Zanimanje za posamezne kot bi danes rekli, naravovarstvene probleme lahko razberemo največ iz raznih pravnih predpisov. Pri tem se seveda odpira staro vprašanje, koliko so predpise izvajali. Obseg in zlasti učinkovitost predpisanih varstvenih ukrepov obstajata tako do najnovejše dobe pravzaprav neznana.

V azijskih despotskih monarhijah so morali vedno znova urejati vodotoke in kanale, kar je bilo v zvezi z namakanjem polj. V starem Rimu so imeli predpise o odpadnih vodah ter o hrupu. Kolarji in kovači ga niso smeli povzročati v času, ko so državljani počivali.⁶ Frankovski kralj Dagobert je izdal predpise o varstvu studentev.

Leta 1301 so v Londonu z zakonom omejili uporabo premoga za ogrevanje hiš, ker dimnih plinov ni bilo moč prenašati.⁷ V Dušanovem zakoniku (1349) so v 123. členu nekatera pravila iz naše tematike in sicer o varstvu gozdov, varstvu vasi, o prepovedi izlivanja odpadnih voda ter metanju smeti na ceste.⁸ S področja varstva gozdov imamo iz območja Slovenije razne uredbe od 15. stol. dalje, ki so seveda najbolj celovito zapopadene v raznih gozdnih in rudniških redih.⁹ Podrobnejši pregled pokaže, da pri prepovedih pustošenja gozdov ni šlo toliko za gozdove kot take, temveč za poskuse pravočasno preprečiti pomanjkanje lesa za fužinarstvo in s tem v bistvu za preprečevanje zmanjšanja deželno-knežjih dohodkov. Ne glede

³ Pferschy, G.: Über die Anfänge des Naturschutzes in Steiermark. Blätter für Heimatkunde 34, 3/4, 1960, 78—85.

⁴ Rakonczy, Z.: Die gegenwärtige Lage und die Zukunft des Naturschutzes. Ungarische Agrar-Rundschau XXII (XXVII) 1978, 1, 1.

⁵ Pferschy, G.: ibid.

⁶ Cigoj, S.: Pravica do prijaznega okolja. Center za samoupravno in normativno dejavnost, Ljubljana 1978, str. 7.

⁷ Brockhaus Enzyklopädie, 17. Auflage, Wiesbaden 1974, 19. Band, S. 227.

⁸ Cigoj, S.: ibid.

⁹ Golja, A.: Fevdalni gozdni redi na Slovenskem. Gozdarski vestnik 32, 5, 1973, 169—175 in Pferschy, G. o. c.

na to, da izvedba predpisov v življenje zaradi pomanjkanja nadzornega osebja ni bila zagotovljena in nam obseg dejansko izvedenih ukrepov sploh ni znan, vrednost teh gozdno varstvenih predpisov z vidika naše tematike ne kaže vrednotiti visoko.

V naših industrijskih krajih (Celju, Zasavju, Jesenicah, Mežici, Ravnah in drugod) pa tudi v mestih se pritožujemo nad slabim zrakom. S to težavo so se ubadali že pred več stoletji. Ker naravoslovne vede še niso bile razvite in v skladu s tedanjimi pojmovanji, so se pred to nevšečnostjo skušali braniti z molitvami.

Industrijska družba z njenimi posidicami je starejša kot smo doslej mislili. Bremenski profesor Karl-Heinz Ludwig in sodelavec Fritz Gruber sta pri preučevanju rudarjenja v Gasteinu in Raurisu v 16. stol. ugotovila modelni primer predindustrijskih gospodarskih in družbenih oblik z zelo razvito rudarsko tehniko.¹⁰ To pa je bilo združeno z nevšečnimi dimnimi plini, onesnaževanjem vode in pretirano uporabo lesa, skratka s pojavi, ki so še sedaj bolj ali manj pereči v vsakem starejšem industrijskem kraju. Ta »protoindustrijski razvoj« z viški v 16. in 18. stoletju je bil podlaga za industrijsko revolucijo, ki je v veliki meri temeljila na brezobzirnem izkoriščanju narave in jo je seveda spremljalo raznovrstno onesnaževanje okolja. Poskusov za reševanje posameznih problemov v naravi v zvezi z industrijo bi se dalo zlasti iz novejšega časa seveda omeniti še več, vendar naj naštetu zadošča.

Pač pa se velja ustaviti še ob vprašanju kako zdravo so naši predniki živeli oziroma ožje, kako hrano so uživali in kako so prebivali. Sedaj namreč neredko slišimo trditev, da je hrana nezdrava, zastrupljena ali vsaj onesnažena z ostanki raznih fitofarmaceutskih sredstev in drugih kemikalij npr. svinca od izpušnih plinov. Pustimo ob strani upravičeno vprašanje kako bi bilo mogoče z močno škodljivo hrano tako močno podaljšati življenjsko dobo in si raje oglejmo kako je bilo s hrano v preteklosti. Pri tem seveda naletimo na težave, ker o tej tematiki domala sploh ni virov in si moramo pomagati s posrednim sklepanjem in analogijami iz gospodarsko nerazvitih območij.

Na kratko bomo prikazali pet sklopov iz tematike kontaminacije hrane.

Uporaba žita, ki je vsebovalo strupene snovi zaradi primešanega plevela

Dandanes sploh nimamo predstave kakšne težave so povzročali pleveli skozi vso dobo tripoljnega gospodarstva. Zapovrstna setev ozim in jarin je povzročala posebno v humidnih krajih takšno zapleveljenost,¹¹ da je bila praha neobhoden ukrep predvsem za zatiranje plevelov in ne le za mirovanje zemlje in zbiranje novih hranilnih snovi, kot se navadno poudarja. Pri taki zapleveljenosti smemo upravičeno domnevati, da je žito vsebovalo mnogo plevelnih semen. Pri tem ne gre pozabiti a) da so žito in njegovi izdelki večji del skozi vso zgodovinsko dobo od uvedbe poljedelstva, in marsikje še sedaj, predstavljali glavni vir hrane in b) da so različni stroji za čiščenje in sortiranje žita (npr. vejalnik in trier) bili uvedeni šele pred dobrimi sto leti ali šele pozneje. Pri prejšnjem primitivnem čiščenju s premetavanjem iz kota v kot je dejansko pri zrnju žita ostal ves plevel, ki je imel približno enako težo kot zrnje npr. omotna ljuljka (*Lolium temulen-*

¹⁰ Gottas, H.: Industriegesellschaft ist älter als man denkt. Deutscher Forschungsdienst, Auslandsausgabe 9/77, 10—11.

¹¹ Krzimosky, R. (1961): Geschichte der deutschen Landwirtschaft unter besonderer Berücksichtigung der technischen Entwicklung der Landwirtschaft bis zum Ausbruch des 2. Weltkrieges. Berlin, str. 149—174.

tum), kokalj (*Agrostemma githago*) in podobni. Spomnimo naj, da je v obdobju tripoljnega gospodarstva, pri nas približno do pred 150 leti, bil izbor vrtnin in okopavin precej skromnejši, zlasti pa površine pod njimi mnogo manjše kot sedaj. Zato so mogle imeti žitu primešane strupene sestavine plevelov za človeško zdravje mnogo večji vpliv kot sedaj, ko delež žit v prehrani pojema. Od številnih strupenih plevelnih semen naj jih omenimo le nekaj.

Kokalj je bil pred uvedbo zgoraj omenjenega čiščerja zelo razširjen, tako kot še sedaj ponekod v hribovitih predelih. Po sedanjih normah je žito z več kot 1 % primesi kokaljevega semena zdravstveno že problematično. Glede na to, da je ta plevel v starejšem poljedelskem slovstvu omenjan kot najbolj razširjen, smemo upravičeno domnevati, da je gornja norma bila večkrat bistveno prekoračena in da je prišlo tudi do zastrupitev. Bartels in Cramer¹² poročata, da je nekaj kljub primitivnemu čiščenju ostalo v žitnem zrnju več kot 7 % kokalja in da so sedaj postale zastrupitve ljudi zaradi tega vira redke. V Turčiji pa je še leta 1943 prišlo do obolenj pri ljudeh zaradi kruha, ki je vseboval preveč kokalja (Lamprecht, cit. po Bartels in Cramer).¹³

V prejšnjih časih zelo razširjen plevel je bila omotna ljujka (*Lolium temulentum*), katere seme parazitira glivica *Endoconidium temulentum*. Tako zrnje vsebuje alkaloid temulin, ki je za človeka strupen. V preteklosti so bile zastrupitve, čeprav sorazmerno blage, skoraj splošen pojav, posebej poleti takoj po novi žetvi. Množične zastrupitve ljudi so se dogodile septembra 1933 na Sedmograškem.¹⁴ Piscu so osebno znani primeri zastrupitev pred drugo svetovno vojno iz okolice Laškega. Kot rezultat izpopolnitve poljedelstva in ta proces spremljajoče manjše zapleveljenosti njiv in sodobnejšega čiščenja žita so zastrupitve z omotno ljujko sedaj postale zelo redke.

Semena čičerke (*Lathyrus sativus*) povzročajo obolenje, ki se označuje kot latirizem. V primerih stisk, ko se moka te in drugih *Lathyrus* vrst uporablja tudi za človeško prehrano, prihaja tudi pri tem do primerov zastrupitev.¹⁵ V Španiji so se taki primeri pojavili leta 1943 v večjem obsegu,¹⁶ obolenje pa je razširjeno tudi v Franciji, Prednji Aziji in Indiji.¹⁷ Pri nas so čičerko pred več kot sto leti celo pridelovali in smemo upravičeno domnevati, da so bili tudi primeri zastrupljenja.

Uporaba žita napadenega od rastlinskih bolezni

Povzročitelji rastlinskih bolezni ne predstavljajo za človeka neposredno resne nevarnosti. Če pa so rastline od določenih bolezni tako močno napadene, da je npr. delež povzročiteljske glivice v končnem produktu znaten, pa lahko pride do zelo nevarnih posledic. Iz zgodovine je najbolj znan tak primer rženi rožiček (*Claviceps purpurea*).

V obdobju tripoljnega gospodarstva so pridelovali veliko rži. Ržen kruh je bil v širnih predelih in zlasti za nižje plasti prebivalstva najbolj

¹² Bartels, W. u. H. H. Cramer (1966): Über Nebenwirkungen von Pflanzenkrankheiten, Schädlingen und Unkräutern auf die Gesundheit von Mensch und Tier und auf die Qualität der Ernteprodukte. Pflanzenschutznachrichten Bayer 19, (3), 129—191.

¹³ Lamprecht, F. (1958): Verfärbung der Gepäckkrume durch Getreide-Unkrautsamen. Brot und Gepäck 12, 197—204, cit. po Bartels u. Cramer (1966), str. 155.

¹⁴ Bartels u. Cramer, o. c.

¹⁵ ibid.

¹⁶ Moeschlin, S. (1964): Klinik und Therapie der Vergiftungen. 4. Aufl., Stuttgart, cit. po Bartels in Cramer, o. c., str. 153.

¹⁷ Neugebauer, W. (1961): Lathyrismus. Archiv für Toxikologie 19, 215—223. Cit. po Bartels in Cramer, str. 153.

splošna hrana. V deževnih letih so se pojavile močne epifitocije rženega rožička, tako da je njihov delež v rži znašal 6—10 %. Iz srednjega veka, približno od 9. stol. dalje, je dosti poročil o ergotizmu ali ognju sv. Antona, izredno težki bolezni, ki se je v določenih predelih in deželah močno pojavljala. Leta 922 je umrlo zaradi nje v Španiji in Franciji 40.000 ljudi.¹⁸ L. 994 v območju Gascogne in Limousin v Franciji prav tako 40.000.¹⁹ Število zaradi ergotizma iznakaženih je bilo nekajkrat višje. O zastrupitvah večjega obsega so poročila za leto 1649 iz Vogtlanda, 1736 iz Hannovera, 1885—1886 iz več provinc Nemčije, v 80. letih iz Severne Hessenske, 1709—1716 iz Švice, 1700 iz Italije, 1717 iz Solange v Franciji, 1828—1829 iz Francije in Holandije, 1855—1856 iz več dežel.²⁰ Več kot 11.000 primerov zastrupitev je bilo v Sovjetski zvezi leta 1926—1927.²¹ V Franciji so še leta 1948 oboleli vsi prebivalci neke vasi na ergotizmu.²² Za naše kraje, kolikor mi je znano, niso bili doslej najdeni podatki o tem obolenju, kar pa še ne pomeni, da ga ni bilo. Iz znanih razlogov se kronisti niso posebej bavili z naravnimi dogodki. Najbolj znan jugoslovanski zgodovinar prehrane, zdravnik Rogić, omenja med tožbami o slabi kakovosti hrane tudi, da so iz majhne njive rži nabrali 10 kg rožičkov.²³

Tudi od sneti napadeno žito lahko povzroča zastrupitve. Pšenična gola snet (*Ustilago tritici*) je povzročala v preteklosti množične zastrupitve.²⁴ Tudi spore prosene sneti (*Sphacelotheca reiliana*) povzročajo pri otrocih zastrupitve.²⁵

Neposredna uporaba rastlin, ki vsebujejo strupene snovi

V preteklih stoletjih, ko še ni bilo tako bogatega izbora zelenjadnic kot ga imamo sedaj, so za juhe in druge jedi uporabljali razne vrste kislic (npr. *Rumex acetosa*). Zaradi obilne vsebnosti oksalne kisline in kalijevega oksalata lahko pride do zastrupitve ljudi, ki so se tudi dejansko dogajale.

Solanin, alkaloid v krompirju lahko pri ljudeh povzroča zastrupitve, čeprav so v sedanosti zelo redke. Pred dvesto in manj leti pa je to bil resen problem in ena izmed hudih ovir za hitrejšo širjenje pridelovanja krompirja. Kmetje niso hoteli verjeti, da ne bi bili krompirjevi gomolji strupeni, če pa so strupeni njegovi zeleni deli. Kot strupena rastlina znan črni zobnik (*Hyoscyamus niger*) povzroča pri ljudeh zastrupitve, če pride do zamenjave njegovega repastega gomolja s črnim korenem ali pastinakom. Njegovi alkaloidi so za ljudi skrajno strupeni. Smrtna doza znaša 1 mg/kg žive teže. V koreninah je vsebnost alkaloidov večja kot v zelenih delih. Ti alkaloidi so bolj strupeni kot katerikoli sodobni insekticid za uničevanje škodljivcev.

Seme njivske črne ogrščice (*Brassica nigra*), ki se uporablja za pripravo gorčice, vsebuje veliko alilnega gorčičnega olja, ki v odmerku 5 do 20 mg/kg žive teže testnega organizma učinkuje smrtno in je torej bistveno bolj strupeno kot večina modernih insekticidov. Zato je upravičena trditev,

¹⁸ Janežič, F. (1951): Varstvo kmetijskih rastlin, Ljubljana, str. 178.

¹⁹ Melchinger, H. (1962, 1963): Mikrokosmos 51, 353, 52, 35, cit. po Wiesner, E. (1970): Ernährungsschäden der landwirtschaftlichen Nutztiere. VEB Gustav Fischer, Jena, 766 str.

²⁰ Bartels u. Cramer, o. c., Wiesner, o. c.

²¹ Fühner, H. Wirth, W. u. Hecht, G. (1951): Medizinische Toxikologie. 3. Aufl. Stuttgart, cit. po Bartels u. Cramer; o. c., str. 130.

²² Gessner, O. (1953): Die Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa (Pharmakologie, Toxikologie, Therapie) 2. Aufl. Heidelberg, 804 str., cit. po Bartels u. Cramer, o. c., str. 130.

²³ Braun, H. u. Riehm, E. (1957): Krankheiten und Schädlinge der Kulturpflanzen und ihre Bekämpfung. 8. Aufl. Berlin u. Hamburg, 368 str., cit. po Bartels u. Cramer, o. c., str. 130.

²⁴ Rogić, G. (1939): Prilozi za istoriju i geografiju gladi na teritoriji Jugoslavije od XII. veka do danas. Zbornik znanstv. prouč. i ispitiv. sela i narodnog zdravlja. Beograd 38, VII.

²⁵ Wiesner, o. c.

²⁶ Bartels u. Cramer, o. c.

²⁷ Wiesner, o. c.

da s toliko gorčice kolikor je pojemo k eni klobasi, dobimo v sebe več strupenih snovi, kot bi jih normalno dnevno lahko sprejeli z ostanki sodobnih sredstev za varstvo rastlin v hrani iz rastlin, ki so bile škropljene.

Znano je, da se vsako leto dogodi znatno število zastrupitev zaradi uživanja strupenih gob. Prav tako vemo, da je od tega določen delež s smrtnim izidom. Gobe so v preteklosti veliko nabirali in jih presne in suhe uživali, več kot pred desetletji. Šele zadnjih deset, petnajst let je nabiranje gob postalo priljubljeno razvedrilo meščanov.

Uporaba živalskih pridelkov, ki vsebujejo strupene snovi

Rastline iz družine križnic (Cruciferae) npr. nek krmni ohrovt (Brassica oleracea var. medulosa) vsebujejo goitrin, antitireoidno ozirom strumigeno snov. Mleko krav, ki so jih krmili s tem ohrovtom, lahko povzroča množično golšavost in kretenizem. Na otoku Tasmaniji so s pregledom 300.000 prebivalcev ugotovili, da je golšavost zelo razširjena. Najbolj prizadeta je bila skupina deklet med 15 in 17 leti, ker je imela golšo skoro vsaka četrta. Raziskave so pokazale, da je bil vzrok za to množično obolenje zimsko krmljenje krav z omenjenim ohrovtom.

V Franciji je bilo pred letom 1960 750.000 duševno zaostalih otrok. Po Wiesnerju²⁷ naj bi pri velikem številu teh otrok bil vzrok kretenizma uživanje mleka od krav, ki so jih krmili z omenjeno krmo. Znan francoski strokovnjak Voisin imenuje tako mleko naravnost »mleko, ki dela idiote«.

Kjer pridelujejo tobak, lahko postane mleko sporadično strupeno za ljudi, če krave slučajno pojedjo kaj tobakovih listov.²⁸ Pri volčji češnji (Atropa belladonna) so vsi deli tako strupeni, da celo nektar, ki ga čebele nabirajo in iz tega nastali med, lahko pri ljudeh povzroči zastrupitve.

Higiensko problematično konzerviranje rastlinskih in živalskih pridelkov

Dandanes si pri številnih možnostih za konzerviranje živil, ki omogočajo, da smo od letnih časov skoroda neodvisni, težko predstavljamo, da je še pred manj kot enim stoletjem dim bil glavni konzervans. Gospodarska poslopja in naprave, npr. sušilnice, ki omogočajo sušenje z navadnim ali ogretim zrakom, so dejansko stare manj kot sto let. Konzerviranje z ledom je bilo možno le za kratek čas in le v izjemnih primerih. Meso in mesne izdelke so prekaževali v dimu nad ognjišči, le boljše kmetije so imele prekaževalnice (»selhkamre«). Sadje so sušili v dimu nad odprtimi lesami, kjer so spodaj kurili. Dim pa vsebuje benzpiren, znano rakotvorno (karcinogeno) snov, v sajah ga je npr. 0,03 %. Iz tega smemo upravičeno sklepati, da je bilo ogrožanje ljudskega zdravja od te rakotvorne snovi prek sprejema hrane mnogo večje, kot je to v sedanosti. Pozabiti tudi ne smemo, da so naši, ne prav daljni predniki, živeli še v prostorih z odprtim ognjiščem, v kuhinjah dimnicah in niso mogli vdihavati posebno čistega zraka.

Kmetije nekdanj niso imele ustreznih posebnih shramb za pridelke, izjema so seveda graščine, zato je bilo shranjevanje žita in drugih pridelkov zelo težavno. Z lahkoto so se prerez množili različni škodljivci, npr. črni žitni žužek (Calandra granaria). Ljudje tedaj tudi niso poznali najnavadnejših ukrepov za njihovo zatiranje. Žitni žužek in drugi škodljivci so gotovo uničili znaten del shranjenega žita, tako kot še sedaj v nerazvitih deželah (do 20 in več %). Zaradi bolj ali manj kroničnega pomanjkanja živeža napa-

²⁷ Wiesner, o. c.

²⁸ Wiesner, o. c.

denega žita niso mogli zavreči, temveč so ga dali skupaj s hroščki v meljavo. Omenjeni hrošček pa ima v telesu etil, metil in metoksikinone ter benzkinone, ki so vsi močno karcinogeni. Iz tega sledi, da je bila ljudska populacija zanesljivo izpostavljena nevarnosti raka iz omenjenega vira. Tudi različne vrste pršic, npr. moknata pršica (*Tyroglyphus farinae*) za človeka niso povsem nedolžne. Zmanjšanje kakovosti shranjenih pridelkov in onesnaženje z iztrebki različnih žuželk je prav tako vredno omembe.

V zadnjih letih so prehrambeni strokovnjaki postali izjemno pozorni na okužbo žit z različnimi plesnobačnimi glivami. Če upoštevamo slabe možnosti shranjevanja, lahko upravičeno mislimo, da je bilo v preteklosti žito še bolj plesnivo, kot je sedaj. Določene plesnobačne glive pa vsebujejo tako imenovane mikotoksine, ki so najbolj strupene snovi v naravi sploh. So pa tudi karcinogene. S plesnivim žitom pridejo v telo živali in ljudi mikotoksini, ki lahko povzročajo velike težave. Veliko primerov ciroz jeter in jetrnega raka pri ljudeh v nekaterih deželah Daljnega vzhoda in jugovzhodne Azije spravljajo v zvezo s tako imenovanim rumenim rižem, ki je napaden od dveh gliv *Penicillium islandicum* in *P. citrinum*.²⁹

Na koncu naj omenim še svež primer, kako ostaja varstvo okolja slejkoprej ob strani. Atomska bomba povzroča raznovrstne poškodbe na ljudeh, objektih in naravi. Eksplozija ene kilotone eksploziva uniči okoli 50 ha zaraslih površin. Najnovejša nevtronska bomba pa varuje objekte, prizadene pa predvsem ljudi in naravo. Strokovnjaki Mednarodnega inštituta za raziskavo miru v Stockholmu so primerjalno izračunali, da bi nevtronska bomba uničila 310 hektarov gozdov z iglavci ali 170 hektarov gozdov z listavci ali 170 hektarov pašnikov. Uporaba nevtronskih bomb bi torej v naravi povzročila velike goljave, na katerih bi se utegnili prvotno biološko stanje vzpostaviti šele po več stoletjih. Vidimo torej, da so tudi pri najnovejšem načinu vojskovanja mrtvi objekti vredni več pozornosti in varstva kot živa narava.³⁰

Zusammenfassung

NATURSCHUTZ IM GESCHICHTLICHEN BLICKWINKEL

Der Mensch befreite sich im Laufe seiner geschichtlichen Entwicklung mehr und mehr von den Zwängen der Natur, indem er ihre Gesetzmässigkeiten erkannte und sich nach ihnen richtete. Seine Eingriffe in den Naturhaushalt waren zunächst gering, weiteten sich aber im Laufe der Zeit, besonders im letzten naturwissenschaftlich-technischen Zeitabschnitt, stark aus. Unerwünschte Nebenwirkungen der technischen Errungenschaften nehmen aber besonders seit der Mitte des laufenden Jahrhunderts stark zu, so dass nach Meinung breiter Bevölkerungskreise besonders in entwickelteren Ländern schon die Existenz des Menschen gefährdet sei.

Aus dieser Beklemmung heraus entstand die jetzige Naturschutzbewegung. Sie sollte nach Meinung des Verfassers nicht mit früheren ähnlichen Bewegungen identifiziert werden, da diese andere Ziele (z. B. Erhaltung besonderer Biotope mit seltenen Pflanzen und Tieren u. ä.) verfolgten. Das Anliegen der jetzigen Naturschutzbewegung ist wesentlich umfassender, da sie sich um alle Aspekte der Natur und damit verbundener Anforderungen des Menschen, kurz um die Qualität des Lebens, kümmert. Es ist aber äusserst schwierig die wirtschaftlichen Bestrebungen der Gesellschaft und Naturschutzbestrebungen in Einklang zu bringen. Zwischen natürlichen und den Zivilisationsprozessen besteht grundlegender Unterschied. Die ersten sind zyklisch, die zweiten linear — vom Rohstoff bis zum Abfallhaufen.

Es wird hervorgehoben, dass »die« Natur wie sie uns im jetzigen Landschaftsbild entgegentritt, sich in keinem echten natürlichen Zustand befindet, sondern

²⁹ Bartels u. Cramer, o. c.

³⁰ Verheerender Kahlschlag. Spiegel 29/1978, str. 17.

das Resultat prägender Eingriffe des Menschen im Laufe der geschichtlichen Entwicklung darstellt. Weiter wird erwähnt, dass jetzt bestehende Ökosysteme, ausser den Almen über der Waldgrenze und teilweise der Mischwälder, nicht stabil sind und dass sie nur durch ständige Bearbeitung und anderweitige Behandlung im Nutzzustand erhalten werden können. Folglich ist die Forderung nach der Erhaltung des sogenannten »natürlichen« Gleichgewichtes nicht zu realisieren.

In Bezug auf den Ursprung der jetzigen Naturschutzbewegung meint der Verfasser, dass es sich hierbei um qualitativ neues Phänomen handelt und das partielle Bestrebungen und Massnahmen aus der Antike, dem Mittelalter und der Neuzeit, die wir heute dem Bereich Naturschutz zuordnen, nicht als Vorläufer betrachtet werden können. Es werden einige Vorschriften und Massnahmen aus dem Bereich des Gewerbes, der Land- und Forstwirtschaft, die einen Anstrich des Naturschutzes haben, in Wirklichkeit aber aus anderen Gründen erlassen und durchgeführt wurden, erwähnt. Die industrielle Revolution stellte einen starken Eingriff in die Natur dar.

Eingehend wird der Frage nachgegangen ob die Nahrung in früheren Zeiten besser war als jetzt, da sie mit modernen Methoden, auch mit chemischen Mitteln, erzeugt wird. In fünf Abschnitten 1) Anwendung des Getreides, welches giftige Stoffe wegen beigemischter Unkrautsamen enthielt, 2) Anwendung des durch Pflanzenkrankheiten befallenen Getreides, 3) Unmittelbarer Verbrauch von Pflanzen, die giftige Stoffe enthielten, 4) Verbrauch von tierischen Erzeugnissen, die giftige Stoffe enthielten, 5) Hygienisch problematische Konservierung von Pflanzen- und tierischer Erzeugnissen) wird versucht anzuzeigen, dass die Nahrung in der Vergangenheit keineswegs einwandfrei oder sogar besser war als in der Gegenwart.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane revijo

»PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA«,

ki je sicer glasilo inštituta, vendar v njej poleg inštitutskih sodelavcev objavlja precej širok krog drugih raziskovalcev. Revija prinaša razprave in historično dokumentacijo iz slovenske zgodovine delavskega gibanja v devetnajstem stoletju, za čas po prvi svetovni vojni pa je koncept širši in se razteza na vso slovensko zgodovino. Vse bolj lahko govorimo, da to niso več samo prispevki, ampak da je to časopis za sodobno slovensko zgodovino. Pred kratkim sta izšla dva zvezka revije, tako da jih je doslej izšlo že šestnajst, dvojni letnik 17/18 je pred izidom, pripravlja pa se jubilejna dvajseta številka.

Bralce »Zgodovinskega časopisa« bodo gotovo zanimali materiali srečanja »Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905–1918)«, ki je bilo maja 1977 v Trstu in na katerem so sodelovali vidni slovenski (Zwitter, Pleterski, Pirjevec) in italijanski zgodovinarji (Apih, Agnelli).

V dvojnem letniku 1978/79, ki je pred izidom, pa naj zlasti opozorimo na diskusijo, ki je bila decembra 1978 na Marksističnem centru v Ljubljani o Kermavnerjevi knjigi »Temeljni problemi primorske zgodovine«. Številka, ki je v pripravi, pa bo med drugim objavila zanimiv članek o pojmovanju Vlada Martelanca o nacionalnem vprašanju, razpravo ob tridesetletnici samoupravljanja in ne nazadnje naj opozorimo na bibliografijo revije, ki bo objavljena ob dvajsetem zvezku.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12, kjer dobite tudi vse doslej izišle letnike.

Štefan Trojar

NEKAJ DIDAKTIČNIH IZHODIŠČ PRI ZGODOVINSKI OBRAVNAVI GOSPODARSKO-SOCIALNIH VSEBIN

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 27. 9.—1. 10. 1978

Vzgojno-izobraževalni smotri šole in didaktična vloga gospodarske tematike

Vsak učenec, bodoči proizvajalec in upravljalca v socialistični družbi, bo soočen v delovni organizaciji s procesi ekonomičnega gospodarjenja kot tudi z makroekonomskimi gibanji. Današnja tesna povezanost in odvisnost med dinamičnimi gibanji v družbenem gospodarstvu, pogoji gospodarjenja in odgovornega samoupravljanja na nivoju delovne organizacije, terja od vsakogar poznavanje osnovnih zakonitosti kot tudi pojavnih oblik družbeno-ekonomskih pojavov. Spremljanje svetovnih gospodarskih gibanj, valutnih kriz, recesij in drugih pojavov preko informacijskih sredstev postaja danes vse bolj nujna potreba vsakogar. Vsak naš delovni človek je postavljen v delovni organizaciji dnevno pred dileme odgovornega odločanja o proizvodni usmeritvi, probleme razširjene reprodukcije, pred analitično obravnavo proizvodnih rezultatov itd.

Zato je razumljivo, da politični programi ZKJ kot tudi skupščinske resolucije posebej poudarjajo, da je potrebno mladino usposobiti za delo in jo seznaniti z bistvom družbeno-ekonomskih odnosov. Ni vseeno, za kakšni organizacijski obliki, s kakšnimi didaktičnimi izhodišči in po kakšnih metodičnih postopkih bo naša šola pomagala bodočemu upravljalcu pri vključevanju v gospodarsko življenje.

Gospodarska tematika je vključena v več predmetov osnovne šole, prisotna pa je tudi v več predmetih osnutka skupnih programskih osnov usmerjenega izobraževanja. Zato je nujno obravnavo gospodarske snovi pri zgodovinskem pouku povezati s sorodnimi predmeti.

Prva elementarna spoznanja ogospodarstvu dobijo učenci v 4. in 5. razredu osnovne šole pri predmetu spoznavanje družbe. Od 6. do 8. razreda osnovne šole so prisotne gospodarske vsebine pri zgodovini, zemljepis in deloma pri družbeno-moralni vzgoji. Pri regionalnih geografskih pregledih spozna učenec predvsem gospodarske značilnosti držav, regionalno razporeditev gospodarskih kapacitet, medtem ko je problematizacija teh vsebin le nakazana. V skupnih programskih osnovah usmerjenega izobraževanja so gospodarsko-socialne vsebine vključene v predmete: samoupravljanje s temelji marksizma, zgodovino in geografijo. Program samoupravljanja ima razmeroma malo gospodarskih vsebin (1/5), v okviru marksizma je več prostora za obravnavo gospodarsko-socialnih pojavov in kategorij v globani družbi (1/3). Razmeroma precej teh vsebin je v učnem načrtu geografije, kjer je družbena geografija prevladujoča (2/3).

Učenec v osemletki ne dobi pri nobenem predmetu osnovnih spoznanj o gospodarskem poslovanju v podjetju. Na srednji stopnji pa bi bilo potrebno bolj izčistiti odnos med predmeti družbeno-ekonomskega področja. Predmeti STM bi morali vsebovati več elementov mikroekonomike in gospodarskega poslovanja v praksi. Za zgodovino v usmerjenem izobraževanju

je izdelal osnovna izhodišča za dveletni učni načrt dr. Bogo Grafenauer. V njih je posebej poudaril, da je potrebno preiti na totalno zgodovino človeka in dati gospodarsko-družbeni problematiki več prostora in primerno pozornost pri problematizaciji in izboru snovi. V referatu nameravam na nekaj primerih iz fevdalne in kapitalistične dobe opozoriti na nekatere vidike, ki so bili pri pouku gospodarske zgodovine zanemarjeni.

Gospodarsko-socialne vsebine pri zgodovinskem pouku

Specifična vloga zgodovinskega pouka je v tem, da prikaže razvoj vseh oblik življenja človeške družbe v konkretno-ilustrativni obliki, ga osmisli preko genetično-strukturalne analize in prispeva k družbeni orientaciji, naprednem angažiranju ter socializaciji učencev.

Zgodovinski pouk je didaktično in metodično učinkovit in racionalen, ako so učne vsebine skrbno izbrane. Posebna pozornost velja prelomnim obdobjem in tistim družbenim procesom ter pojavom, ki so tipični in vzorčni modeli. Tako je mogoče učence v večji meri navajati in usmerjati v kritično analizo družbenih pojavov in mehanizmov. Zgodovinske informacije naj bi bile posredovane v tolikšni meri in v takšnem sistemu, da zbujejo zanimanje in vodijo k samostojnemu in aktivnemu odpiranju vprašanj. Pri tem pa je seveda pomembno zavzeto družbeno opredeljevanje v duhu marksizma.

Gospodarsko-socialne vsebine so izredno pomemben del družbenega življenja. Tako razvoj proizvodjalnih sil kot tudi proizvodni odnosi so tesno, dialektično povezani z drugimi sferami družbenega življenja. Gospodarsko-socialna tematika, ki zajema vso raznovrstnost neposrednega proizvodno-delovnega življenja množic, je bila že doslej močno poudarjena v učnih načrtih zgodovine. Toda pri pouku kot tudi pri zasnovi učil je mogoče ugotoviti vrsto pomanjkljivosti. Te vsebine imajo v poglavjih zgodovinskih učbenikov sorazmerno malo prostora (20—30 %), podane so največkrat v obliki splošnih statističnih informacij o globalnih razmerjih med gospodarskimi panogami, regionalnih prikazov o razmeščenosti proizvodnih podjetij itd.

Premalo so problematizirane specifične vloge tržišča, organizacija delniških podjetij, razlike v tehnični opremljenosti raznih proizvodnih panog itd. Prav ob teh vsebinah bi bilo potrebno gospodarske analize v večji meri podati v obliki konkretnih in ilustrativnih prikazov. Tudi vzročna odvisnost med gospodarsko in politično sfero družbenega življenja je premalo konkretno in prepričevalno izpeljana. Preveč časa nam vzamejo podrobni vojaško-politični razpleti, medtem ko se le redko lotevamo bolj globalnih analiz gospodarskih procesov in pojavov. Pri nekaterih pedagogih je prisoten občutek, da so gospodarske teme učencem nezanimive, težavne, abstraktne in da jih je težko metodično učinkovito posredovati. Zavedati se moramo, da je mogoče velik del te snovi posredovati konkretno in živo preko opisno-strukturne analize in ob uporabi raznih učil (statistike, grafikoni, tematske karte, sheme). Pri tem je zlasti pomembno, da pouk približamo življenjskemu izkustvu učencev, vnašamo elemente aktualizacije in gradimo predstave, pojme na nazornih, posamičnih primerih, posebno še, če so krajevno v bližini. Šele potem, ko je snov nazorno predstavljena, gospodarski organizmi konkretno obrazloženi v funkciji, je mogoče preiti na zahtevnejše primerjalno razmišljanje o širših družbeno-ekonomskih pojavih. Ta snov je dokaj hvaležna tudi za razne aktivne oblike pouka, saj omogoča postavljanje gospodarskih dilem, samostojno odpiranje vprašanj

itd. Ostala pa bo nezanimiva in neživljenjska, če bomo preveč delali po deduktivnem postopku in če smo premalo suvereni v teh vprašanjih in gospodarskih kategorijah.

Nekaj didaktičnih izhodišč pri obravnavi gospodarstva v fevdalni dobi

Fevdalno obdobje povzroča precej dilem in težav pri oblikovanju vzgojno-učnih smotrov kot tudi pri samem izboru snovi. Z didaktičnega vidika je potrebno postaviti vprašanje glede vzgojno-izobraževalne vloge vsebin o fevdalnih načinih proizvodnje in fevdalnih družbenih odnosov. Ali so te izobraževalne vsebine aktualne za učenca, ki bo živel in gospodarsko deloval v razmerah sodobne, visoko razvite produkcijske tehnike in socialističnih samoupravnih družbenih odnosov?

Fevdalni sistem naturalnega in samooskrbnega kmetijstva je v Evropi odmrli, premagani pa so bili tudi podložniški odnosi. Prav tako je znano, da ni neposredne geneze med sodobnimi načini proizvodnje, proizvodnimi odnosi, družbeno-gospodarskimi strukturami in fevdalnimi načini proizvodnje ter družbenimi odnosi. Hkrati pa je potrebno poudariti, da še danes živijo nekatere oblike samooskrbnega kmetijstva kot tudi elementi fevdalnih odnosov v Aziji, Latinski Ameriki, Afriki. Poznavanje fevdalnega sistema in pojavnih oblik fevdalne proizvodnje, podložniških odnosov itd. omogoča spremljanje, razumevanje in samostojno analiziranje sodobnih družbeno-ekonomskih pojavov, spopadov, razrednih bojev in teženj delovnih množic v gospodarsko nerazvitih področjih sveta. Boj za pravičnejši svet, za svet brez lakote pa bo terjal še dolgotrajni politični boj neuvrščenih. Ta pravičen boj naše države bo mlada generacija zavzeto podpirala le tedaj, če bo razumela njegovo potrebo in napredno vsebino.

Pri didaktičnem utemeljevanju vsebin fevdalne dobe pa ne smemo zaiti v drugo skrajnost in smatrati, da spada večina vprašanj o razvoju fevdalnih proizvodnih odnosov, regionalno specifičnih pojavnih oblikah, ki jih je proučila zgodovinska znanost hkrati že v učni načrt. Odbrati je potrebno tiste teme, ki imajo v sebi pomembno vzgojno komponento. Vsebine o primitivnem in samooskrbnem kmetijstvu, o oblikah podložništva kmetijskega proizvajalca odpirajo učencem vpogled v družbene razmere, ki jih niso poznali in o katerih niso imeli konkretnih predstav. Pravo vzgojno vlogo pa dobijo takrat, ko so podane v živi slikovno-konkretni obliki in kontrastno soočene z življenjskimi in delovnimi razmerami svobodnega kmetovalca v 19. in 20. stoletju. Učenec se ne more vživeti v družbeno klimo kmečkega življenja pred stoletji, ako ostane zgodovinski pouk le pri razumsko-analitičnem prikazu natriletnega kmetijstva, naštevanju poljedelskih kultur, podložniških dajatev, pravni analizi podložniških razmerij itd. Prav gotovo razvijajo analize fevdalnih proizvodnih odnosov pri učencih družbeni kriticizem, metode družbenega razmišljanja, vrednotenja, toda pristna razredna solidarnost in sočutje učencev se vzbudi šele pri opisnem prikazu samooskrbnega gospodarjenja kmečke družine, njenega elementarnega boja za obstoj, načinov fevdalnega izsiljevanja, življenjskih navad, stanovanjskih razmer, zdravstvenih razmer itd.

Kvalitativna primerjava med proizvodnimi razmerami v fevdalni dobi in sodobnostjo osvetljuje učencem hkrati prednosti industrijske proizvodnje, visoko proizvodnost dela in povsem drugačne potrošne možnosti. Do izraza pride tudi vloga proizvodnje v družbenem gospodarstvu, pogojenost sodobne alienacije, razlike med političnim in gospodarskim izsiljevanjem kmečkih množic in še vrsta drugih pojavov in problemov.

Gospodarska tematika fevdalne dobe nam omogoča preko vzorčnih modelov predstaviti o proizvodnih odnosih v nerazvitih družbah. Omogoča pa tudi učencem skozi daljša razdobja spoznati silnice razvoja v načinih gospodarjenja, velike spremembe v organizaciji proizvodnje in bistveno nove proizvodne odnose med ljudmi.

Netočnosti pri pojmovanju gospodarskega in družbenega razvoja v fevdalni dobi. Pri obravnavi fevdalizma prenašamo večkrat nehote v to dobo gospodarsko-socialne statike dinamična pojmovanja o družbenem razvoju, ki ustrezajo 19. in 20. stoletju. Fevdalno gospodarstvo je skozi stoletja tako počasi napredovalo, da je bil ta razvoj za večino ljudi neopazen. V naših zgodovinskih učbenikih ne pride do izraza kvaliteten razlika v pojmovanju časa takrat in danes. Tako ostaja vzgojno neizkoriščena razlika med statičnim in dinamičnim načinom gospodarjenja in bivanja.

Pri prikazovanju značilnosti fevdalnega gospodarstva je z metodičnega vidika bolj pomembno, da poudarimo bolj kvalitativne razlike kot pa podobnosti z gospodarskimi pojavi v sodobnem življenju.

Didaktično-metodični problemi pri industrijsko-tehnični revoluciji

Industrijsko-tehnična revolucija je danes povsod priznana kot družbeni proces svetovno zgodovinskega pomena. Odkar se je uveljavila strojna proizvodnja, so bile dokončno razbite lupine omejenih možnosti ročnega dela in nizke produktivnosti. Stroji so odprli vrsto proizvodnih in družbenih procesov in dinamična gibanja v celotnih družbah. Industrija je nastala kot sredstvo kapitalistične akumulacije, zato se tehnološke novosti, nove organizacijske oblike gospodarjenja itd. pojavljajo najprej v velikih podjetjih in v sferi širšega družbenega gospodarstva. Ta problematika je za šolsko zgodovino zelo dragocena in pomembna, vendar odpira vrsto didaktičnih in metodičnih vprašanj.

Mehanizem tržnega gospodarstva je mnogo bolj zapleten, dinamičen, gospodarski pojavi teh obdobj so bolj medsebojno odvisni in komplicirani. Vse to terja od pedagoga več znanja politične ekonomije. Ta snov pa je hkrati odmaknjena izkustvu učencev. Zato bi bilo potrebno v učnih načrtih podrobneje določiti obseg, globino kot tudi strukturno poenostavljanje te tematike iz didaktičnih razlogov. Izdelati pa bi bilo potrebno tudi več učil za nazorno predstavo teh pojavov. Ta snov je vključena tako v učne načrte za osnovno kot tudi za srednjo šolo, prisotna je v zgodovinskih učbenikih, toda te teme so formulirane preveč splošno. Ob bolj izčiščenih didaktičnih izhodiščih in problemskem pristopu bi prišle vzgojne potence te snovi mnogo bolj do izraza.

Tehnološka stran industrijsko-tehnične revolucije je podana največkrat pretežno v obliki informacij o nastanku in razvoju novih tehničnih sredstev, postopkov. Niso pa razgrnjena vprašanja, ki bi pojasnjevala učencem probleme in dileme sodobnega industrijskega razvoja pri nas in v svetu. V večji meri bi bilo potrebno obravnavati nezadržno nujnost industrijskega napredka, njegove etape, spreminjajoči se odnos med znanostjo in tehniko, odnos med delavcem in strojem itd. Ob teh vprašanjih bi mladina dobila osmislenje sodobnega nezadržnega tehničnega razvoja in spoznala njegovo zgodovinsko nujnost.

Družbeno-ekonomsko stran teh procesov je bolj prisotna v učnih načrtih, vendar je tematsko in predmetno razbita tako v osnovni šoli kot tudi v osnutku skupnih programskih osnov usmerjenega izobraževanja. Opaziti je dualizem med kategorialno zasnovano temeljnih pojmov iz politične eko-

nomije pri predmetu STM in konkretnim prikazom gospodarskih in družbenih procesov pri zgodovini. Potrebna bi bila boljša korelacija med predmeti družboslovnega področja. Najbolje bi bilo, če bi bile ekonomske kategorije ustrezno vključene v razne zgodovinsko analitične teme. K didaktični racionalizaciji v učnih načrtih pa bi prispeval bolj primerjalni pristop glede na obdobja kot tudi glede na pojavne oblike v družbenem gospodarstvu.

Uspešno korelacijo bi bilo mogoče doseči med zgodovino in geografijo v srednji šoli. Geografski učni načrt problematizira vrsto družbeno-ekonomskih procesov (deagrarizacija, mobilnost prebivalstva, proizvodnja hrane itd.), ki so značilni za industrijsko obdobje in jih zgodovina obravnava razvojno.

Proces industrijsko-tehnične revolucije je potrebno obravnavati tako, da spoznajo učenci njegovo kontinuiteto od 18. stoletja tja v bodočnost. Začutijo naj kvalitativne etape tega razvoja, stopnjevano naglacio industrijskega napredka, hkrati pa tudi vpliv industrializacije na družbene in politične odnose povsod in v vseh njenih obdobjih.

Do izraza mora priti marksistično pojmovana dialektika teh procesov, njihova protislovnost, ki se manifestira v raznih oblikah odtujevanja ljudi, novih oblikah kapitalističnega izkoriščanja in podrejanja itd. Glede na veliko didaktično pomembnost te tematike kot tudi glede na dokaj omejene okvire učnih načrtov bo potrebno še posebej podrobno in konkretno definirati smotre in izhodišča za to snov. Dogovoriti se bo treba, katere procese in pojave bomo podrobneje strukturno analizirali in v kolikšni meri bomo ekonomske procese prikazovali in tolmačili na domačih primerih. Uveljaviti bo potrebno v večji meri induktivno obravnavo te snovi. V svet širših družbenih gospodarskih gibanj naj bi učenci prodirali skozi analizo konkretnih pojavov v ožjem družbenem okolju. Za takšne metodične postopke pa še močno primanjkuje primernih učil in ponazoril, ki bi prispevala tudi k aktivnejšim metodam in oblikam pri obravnavi teh snovi. Bolj ko bomo uspeli v učnih načrtih in ob njihovi realizaciji povezati razvojne težnje družbenega gospodarstva s strukturnimi analizami družbeno-gospodarskih pojavov, bolj bodo prišle do izraza sodobne specifičnosti raznih gospodarskih gibanj in pojavov (pojavnne oblike denarja, vloga bank nekdanj in danes, spremembe v organizaciji podjetij, spremenjena vloga tržišča itd.). Bolj ko bomo v zgodovinskem pouku problemsko razčlenjevali gospodarske mehanizme in organizacijske oblike, večja bo motivacija in aktivizacija učencev. Pouk bo dobival višjo raven. Informacije o gospodarskem razvoju bodo vedno bolj celovito povezane z analizo in razumevanjem teh pojavov. Predmeti družboslovnega področja se bodo vedno bolj povezovali in zli-vali ter skupno prispevali k uvajanju mladega rodu v delovno in proizvodno življenje ter samoupravljanje. Zavedati pa se moramo, da imamo na razpolago razmeroma skromen fond učnih ur in da je prav zato še prav posebno potrebno paziti na skrben, prečiščen izbor učne snovi, jasno postavljene smotre, kot tudi na temeljito izvedeno korelacijo med predmeti družboslovnega področja. Aktivne metode pri pouku zgodovine bodo zaživele le tedaj, če bomo pri zasnovi učnega načrta in učnih pomagal prevladali enciklopedizem in zgoščenost učnih tem. Zato bo potrebno pri izdelavi, preverjanju in uvajanju novih učnih načrtov za zgodovino v srednji šoli še mnogo potrpežljivega, temeljitega dela in razčiščevanja. Šolska sekcija bo skupaj z Zavodom za šolstvo vzpodbujala stike s pedagogi praktiki pri uvajanju novega programa.

Zusammenfassung

EINIGE DIDAKTISCHE AUSGANGSPUNKTE BEI DER HISTORISCHEN
BEHANDLUNG VON WIRTSCHAFTLICH-SOZIALEN INHALTEN

Die heutige Entwicklung der Wirtschaft und des Selbstverwaltungssystems fordert auch von unserer Jugend eine bessere und vertiefte Kenntnis der wirtschaftlichen Problematik. Bis jetzt wurde dieser Stoff sowohl in Grund- als auch in Mittelschulen schwach vertreten und auch nicht genügend operativ konzipiert. Um den Geschichtsunterricht wirkungsvoller und rationärer zu gestalten, bedarf es einer sorgfältigeren Auswahl von Lehrinhalten und typischen Modellen des gesellschaftlich-historischen Prozesses. Nur so können die Schüler in höherem Maße zu einer aktiven kritischen Analyse gesellschaftlicher Erscheinungen und Prozesse angeregt werden. Beim Geschichtsunterricht wird zu wenig problematisiert, Prozesse werden zu wenig konkret und illustrativ dargestellt, was auch für Eigen Erfahrungen der Schüler gilt; auch fehlt hier die Aktualisierung.

Bei der Behandlung der Wirtschaft in der Feudalzeit müßten didaktische Ausgangspunkte geklärt werden. In größerem Maße hervorgehoben werden müßten Qualitätsunterschiede zwischen den Lebensbedingungen in der Selbstversorgungslandwirtschaft und den Merkmalen der modernen Warenwirtschaft. Die Wirtschaft der Feudalzeit soll auch malerischer und konkreter dargestellt werden. Mit ein Grund für die Entstehung von falschen Vorstellungen über die wirtschaftliche Entwicklung in der Feudalzeit bei Schülern ist die Verwendung von Kategorien der heutigen dynamischen Entwicklung für jene Zeit. Es müßte auch mehr quantifiziert werden.

Ein Thema beim Geschichtsunterricht, das von besonders hohem erzieherischen Wert ist, ist die technisch-industrielle Revolution. Für Geschichtslehrer ist dies ein sehr anspruchsvolles Thema, da es eine Reihe von neuen Erscheinungen, wirtschaftlich-technologischen Problemen eröffnet und eine gute Kenntnis politisch-ökonomischer Grundkategorien voraussetzt, doch wurde sein Bildungs- und Erziehungspotential bisher nicht genügend genutzt. Die technische Entwicklung wird zu faktographisch, die gesellschaftlich-ökonomische Seite aber zu wenig analytisch und problemorientiert, nicht als Ganzheit dargestellt; am befriedigendsten ist die Schilderung der gesellschaftlich-politischen Seite dieser Prozesse. Auch die einzelnen Etappen u. ä. der technischen Revolution sowie die Rolle der Wissenschaft werden zu wenig beachtet. Bei der Behandlung von wirtschaftlichen Zyklen sind mehr aktualisierende Vergleiche erforderlich. Bei der methodischen Behandlung der Wirtschaftsgeschichte wird der induktive Weg konsequenter durchgesetzt werden müssen.

TRIJE ZASLUŽNI ČLANI ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Na občnem zboru Zgodovinskega društva za Slovenijo v Mariboru 28. 9. 1978 je društveni predsednik prof. dr. Ignacij Voje ob koncu svojega poročila o delovanju v letih 1976—1978¹ predlagal udeležencem občnega zbora v potrditev sklep odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo o podelitvi naziva »zaslužni član« trem tovarišem: dr. Pavlu Blazniku, dr. Francetu Škerlu in prof. Bogu Teplyju.

Predsednik društvene kadrovske komisije prof. dr. Ferdo Gestrin je povedal, da je kadrovska komisija na svoji seji najprej sprejela kriterije za podelitev naziva zaslužnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo. Takšnega priznanja društvo ne uvaja in podeljuje za znanstvene dosežke, ampak ga daje tistim svojim članom, ki so v preteklosti mnogo svojega prostega časa in organizacijskih sposobnosti namenili delu in razvoju Zgodovinskega društva za Slovenijo. Komisija je po pregledu dejavnosti vseh društvenih članov sklenila predlagati odboru Zgodovinskega društva in nato v potrditev društvenemu občnemu zboru, da kot prvim podelimo naziv »zaslužni član«, diplomu o podelitvi in zlato značko Zgodovinskega društva za Slovenijo navedenim trem tovarišem.

Predlog so prisotni sprejeli s ploskanjem.

Predsednik kadrovske komisije je nato podal kratke utemeljitve predloga za vsakega od treh zaslužnih članov:

Dr. Pavle Blaznik ima nedvomno veliko zaslug za dejavnost Zgodovinskega društva za Slovenijo zlasti na področju lokalne zgodovine. Ta dejavnost je kot posebna sekcija v okviru društva dosegla velik razmah po obsegu in po kvaliteti. Za to gre velika zasluga tudi dr. Blazniku, ki je med slovenskimi zgodovinarji v največji meri ne samo prispeval k proučevanju lokalne zgodovine, temveč je dal s svojo knjigo »Škofja Loka in loško gospostvo« klasičen primer, kako naj se lokalna zgodovina povezuje na širšem teritoriju v širok kompleks zgodovinskega dogajanja na naših tleh. Dr. Pavle Blaznik je kar štiri desetletja vodil Muzejsko društvo v Skofji Loki; še danes je to naše najštevilčnejše in najbolj aktivno lokalno zgodovinsko društvo. Nadalje je delo dr. Blaznika tesno povezano z izdajateljskim delom zgodovinarjev. Na eni strani gre za njegovo dejavnost v okviru uredniškega odbora Loških razgledov, gre pa tudi prav tako za njegovo dolgoletno delo v uredništvu Kronike, kjer je bil vrsto let tudi glavni urednik. Tu je znal sijajno poskrbeti za naslednika in je še danes aktiven član v izdajateljskem svetu Kronike. Dr. Blaznik je bil desetletja član nadzornega odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo. Toda te funkcije ni jemal samo kot formalnost, ampak je pri tem zaporedoma, leta in leta dajal izredno tehtne nasvete in kritike poslovanja, na osnovi česar se je delo Zgodovinskega društva v naslednjih dobah vedno izboljševalo. To so na kratko samo osnovne točke iz utemeljitve, na osnovi katerih je kadrovski odbor predlagal dr. Blaznika za »zaslužnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo«.

Dr. France Škerl je s svojim delom veliko pripomogel k ugledu in dejavnosti našega društva. Po osvoboditvi, ko se je vrnil kot mlad partizan, je postal prvi povojni predsednik Muzejskega društva za Slovenijo, kakor se je tedaj imenovala naša strokovna organizacija, z jasnim konceptom, da je treba vsebinske in organizacijske oblike dela društva prilagoditi novim razmeram, kot so nastale po naši zmagoviti revoluciji. V kratkem času od decembra 1945, ko je postal predsednik Muzejskega društva, do maja 1946 je opravil vse tekoče organizacijske posle. Maja 1946 je bil ustanovni občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo. Dr. Škerl je postal tudi prvi predsednik tega društva, ki ga je vodil eno poslovno dobo. Nato je bil ves čas do svoje upokojitve, do izpolnitve želje, da preloži to breme na mlajše ljudi, član odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo in kar celih osemindvajset let njegov blagajnik. Tako je čestokrat v izredno težkih prilikah, ko je bil boj za finančna sredstva velikokrat težji kakor je danes, blagajniške posle izredno uspešno vodil. Ni bilo trenutka v vsej poslovni dobi, da bi bila blagajna prazna. V vsakem trenutku, ko je bila sila, ko je bilo videti, da je odbor v nepre-

¹ Poročilo bo objavljeno v »Jugoslovenskem istorijskem časopisu« v Beogradu.

mostljivih finančnih težavah, je Škerl potegnil malho, češ: saj se bo še kaj našlo; seveda ni samo to njegova zasluga v dejavnosti za društvo. Od prvega povojnega zborovanja v Ljubljani pa vse do nekaj zborovanj nazaj je bil vodilni, čestokrat skoraj edini organizator zborovanj slovenskih zgodovinarjev. Nedvomno dovolj odgovorno delo, ki je zahtevalo veliko truda in časa. Če je padla kdaj kaka pikra na njegov račun, verjetno ni bil ne tedaj jezen in še danes se tega samo z nasmehom spominja. Toda, ko govorim o utemeljitvi za to priznanje, se mi zdi, da je treba poudariti, da je Škerl s svojimi razpravami o NOB, s svojo bibliografijo, ki jo je vrsto let objavljval v Zgodovinskem časopisu, veliko prispeval tudi k vsebinski podobi Zgodovinskega časopisa in zato seveda kadrovskega odbora meni, da dr. France Škerl upravičeno prejema priznanje »zaslužnega člana«.²

Prof. dr. Bogo Teply: Kdo ga ne pozna? Že to je njegova velika zasluga, da je v bistvu bolj kot slavist v naši sredi ne postajal, ampak bival od vsega začetka kot zgodovinar. Toda ne samo to; ob pokojnem prof. Franju Bašu gre prav gotovo prof. Teplyju največ zaslug za živahno delo na področju zgodovinopisja v naši severni prestolnici, v Mariboru. Zlasti po osvoboditvi, ko je prof. Baš bil na drugih delovnih mestih, je z imenom tov. Teplyja povezano skozi dolga leta delo v Zgodovinskem društvu v Mariboru oziroma v podružnici Zgodovinskega društva za Slovenijo v Mariboru. Tudi kot muzejski delavec, kot ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru ima nedvomno veliko zaslug neposredno tudi za dejavnost Zgodovinskega društva za Slovenijo. Vzemimo samo njegovo dejavnost na zborovanjih, ki so bila blizu Maribora, kjer je vedno tudi organizacijsko sodeloval, predvsem pa vedno odpiral vrata v svoji ustanovi za obisk udeležencev naših zborovanj. V nekem pogledu je tov. Bogo Teply izvajal tudi naloge Zgodovinskega društva. Kamorkoli je šlo Zgodovinsko društvo z zborovanjem, je skušalo v tistem kraju povečati ali pa sploh ustanoviti oziroma dati pobudo za ustanovitev institucij našega področja. Tov. Teply ima nedvomno veliko zaslug, da je iz Pokrajinskega muzeja v Mariboru nastala samostojna zgodovinska institucija Pokrajinski arhiv v Mariboru. Tudi s svojim znanstvenim delom je ogromno pripomogel k dejavnosti Zgodovinskega društva. To, da je Zgodovinsko društvo ustanovilo posebno sekcijo za gospodarsko zgodovino, da si je zadalo za nalogo, da začena ponovno sistematično proučevati in deloma prevrednotiti gospodarsko zgodovino našega naroda, seveda poleg dejavnosti, ki jo sedaj že nekaj let izredno uspešno opravlja Zgodovinski inštitut na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v zvezi z objavljanim leksikonu gospodarske in socialne zgodovine, je v precejšnji meri zasluga prof. Teplyja. Kadrovska komisija meni, da je zavoljo tega upravičeno predlagala tov. Teplyja za »zaslužnega člana«.³

Po tej obrazložitvi je dr. Ignacij Voje vsem trem zaslužnim članom izročil listino o zaslužnem članstvu ter zlato značko Zgodovinskega društva za Slovenijo.

V imenu odlikovancev se je zahvalil prof. Bogo Teply.

² Podrobnejša biobibliografija dr. Škerla je ob njegovi sedemdesetletnici objavljena v tej številki »Zgodovinskega časopisa«.

³ Sredi letošnjega poletja nas je presenetila žalostna vest o smrti našega priljubljenega in zaslužnega društvenega člana prof. Teplyja. S posebnim zapisom se ga bomo spomnili še v tem letniku naše revije.

FRANCE ŠKERL — SEDEMDSESETLETNIK

Dne 14. marca 1979 je napolnil sedemdeset let svojega delovnega življenja znani slovenski zgodovinar, partizanski-aktivist in novinar dr. France Škerl-Bregar.

Rojen v delavski družini v ljubljanskem predmestju v Stožicah se je že v mladosti spoznal z delavskim vprašanjem in zorel v misli, da se bo potrebno zavzeti za njegovo rešitev. Precej teoretične razgledanosti po socialnih vprašanjih mu je dal študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je diplomiral leta 1934. Do tega časa se je v Škerlu izoblikoval trden značaj, bil je zvest svojim narodno zavednim in socialno pravičnim, naprednim pogledom, izredno delaven, poln energije, pa tudi vztrajen in pripravljen zagovarjati in braniti svojim osnovnim idealom zvesto stališče in ne odstopati pred nobeno silo. Takšen značaj je zmožel premočrtno hoditi po razgibani poti zgodovine, ostajajoč zvest samemu sebi, delovnemu človeku in slovenskemu narodu, pri tem pa ustvariti velik znanstven historiografski opus.

Zvest svojim družbeno naprednim pogledom je leta 1936 odstopil kot predsednik Zveze fantovskih odsekov za Ljubljano, ko je uvidel, da ne more preprečiti, da ne bi šla organizacija vse bolj v reakcionarne klerofašistične vode. Zbližal se je s krščanskimi socialisti in sodeloval s članki v Delavski pravici. Leta 1938 je obranil disertacijo o političnem razvoju Ljubljane v prvih desetih letih ustavne dobe v Avstriji. To leto je postal suplent na I. državni gimnaziji v Mariboru. Tik pred okupacijo je napravil profesorski državni izpit.

S spretnim begom se je rešil iz gestapovskega transporta v Mariboru in se umaknil v Ljubljano. Tu se je že junija 1941 kot krščanski socialist vključil v Osvobodilno fronto in bil do avgusta 1942 aktivist v mestu in okolici. Od sredine avgusta do decembra je bil aktivist na terenu v Polhograjskih dolomitih, nato pa je bil poslan na Primorsko, kjer je bil član Pokrajinskega odbora OF. Junija 1943 se je vrnil k Izvršnemu odboru OF na Dolenjsko, kjer je bil julija imenovan za urednika Slovenskega poročevalca, glasila OF. To dolžnost je opravljal v pomembnem času razmaha OF in NOB, v času Kočevskega zbora odposlancev in črnomeljskega zasedanja SNOS. Maja 1944 je prevzel vodstvo Tanjugove podružnice za Slovenijo.

Kljub velikim rezultatom in uspehom v novinarskem uredniškem delu ga je srce vleklo k zgodovinski znanosti, k znanstvenemu raziskovanju. Zato je bil na lastno željo novembra 1944 dodeljen Znanstvenemu inštitutu pri IO OF; ukvarjal se je z zgodovino slovenskega naroda in pripravljajl gradivo za slovenske narodne zahteve na bodoči mirovni konferenci.

Po vojni je delal v Znanstvenem inštitutu do njegove razpustitve 1948. leta, nato v enem njegovih naslednikov — Muzeju NOB — do 1951, odtod je odšel v Državni arhiv Slovenije, kjer je ostal do leta 1964. Na vseh teh delovnih mestih je pokazal veliko delovne volje in ustvarjalnosti. Velike zasluge ima, da so bili najdeni, shranjeni in urejeni dragoceni arhivski dokumenti naše NOB, ki so danes na razpolago v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. V tem času je bil med organizatorji Zgodovinskega društva za Slovenijo in je bil tudi njegov prvi predsednik, nato pa dobrega četrto stoletja njegov glavni tehnični organizator in blagajnik. Na tej dolžnosti je pokazal izredne organizacijske sposobnosti, znal je v tistih časih poiskati denar za mnoga zborovanja slovenskih zgodovinarjev, na katerih se je poglobljala slovenska zgodovinska znanost in so se njeni rezultati prenašali na širši krog zainteresiranih, zlasti na učitelje zgodovine. Škerl je bil tudi med ustanovitelji društvenega glasila Zgodovinski časopis in dvajset let njegov tehnični urednik. Velike so njegove zasluge, da mu je s skrbnim dolgoletnim zbiranjem potrebnih materialnih sredstev omogočil, da se je z razvojem slovenske historiografije razvil v pomembno strokovno revijo, ki uživa ugled v vsej Jugoslaviji.

Ves ta čas pa se je Škerl čutil v prvi vrsti raziskovalca. Z veliko delovno energijo je neumorno raziskoval različna vprašanja narodnoosvobodilnega boja, v katerem je našel svoje pravo znanstveno področje. Veliko stvari je sprti publiciral, druge so se kristalizirale v njem in zorele za poznejšo kompleksnejšo objavo. Iz tega časa je vrsta razprav in samostojnih knjig, s katerimi bo ostal

trajno zapisan v slovenskem zgodovinoписju. Omeniti velja posebej: Boj Primorcev za ljudsko oblast (že leta 1945); Koroška v borbi za svobodo (1946). Leta 1956 je objavil v Vojnohistorijskem inštitutu v Beogradu knjigo: Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji. Ta knjiga je podrobneje pokazala ostalim republikam posebnosti začetkov NOB v Sloveniji, zlasti fenomen Osvobodilne fronte.

Iz tega časa izvira tudi Škerlova knjiga Petnajst let bibliografije o narodno-osvobodilnem boju Slovencev 1945—1959, ki je postala zaradi svoje natančnosti in preglednosti nepogrešljiv priročnik za vsakega raziskovalca NOB in tudi za širši krog ljudi, ki se kakor koli zanimajo za obdobje NOB.

Ko se je leta 1964 zaposlil v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja kot višji znanstveni sodelavec in nato do upokojitve leta 1973 kot znanstveni svetnik, se je ves posvetil predvsem raziskovanju Osvobodilne fronte slovenskega naroda, njeni organiziranosti, njenemu političnemu programu, njenemu političnemu razvoju in različnim učinkom njenega delovanja. Že leta 1966 je napisal obsežno razpravo Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941—1943), ki je bila centralni referat na Znanstvenem posvetovanju ob 25-letnici OF.

Ta obsežen prikaz razvoja in pomena OF je do danes med najpopolnejšimi historiografskimi študijami o tem problemu in ima svoje pomembno mesto nekje ob originalnih Kidričevih in Kardeljevih ocenah (Kidrič: Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in trenutna politična situacija v Sloveniji, oktober—november 1944; E. Kardelj: Deset let ljudske revolucije, referat na tretjem kongresu Osvobodilne fronte 1951). Škerlu je bilo moč takšno prodorno študijo napisati zato, ker se je v problematiko Osvobodilne fronte znanstveno poglobljal že od svoje razprave Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja (ZČ 1951, str. 7—82).

V svoji obsežni razpravi o vlogi in pomenu Osvobodilne fronte slovenskega naroda v letih 1941—1943 je Škerl najprej osvetlil organiziranje protimperalističnih sil v Sloveniji od aprila do junija 1941, iz katerega se je razvila Osvobodilna fronta — ljudska organizacija borcev za svobodo, naslednja poglavja pa nosijo naslove: Partizanstvo — instrument osvobodilne politike, Struktura Osvobodilne fronte, Značaj skupin v Osvobodilni fronti, Obdobje Koalicije v Osvobodilni fronti, Utrditev programske enotnosti, Država v državi, Partizani in združena Slovenija, Vpliv slovenskega partizanstva na Avstrijo in Italijo, Vojvodstvo in trenja med skupinami, Utrditev enotnosti Osvobodilne fronte po italijanski ofenzivi, Utrditev medskupinskih odnosov z dolomitsko izjavo, Čas Osvobodilne fronte — zgodovinska prelomnica, Vloga in pomen metode v razvoju Osvobodilne fronte. V razpravi je prišel do zaključka, da v Osvobodilni fronti »ni bilo težav s političnim programom. Povezal je zgodovinske zahteve po zedinjeni Sloveniji z zahtevami modernega časa, ki so izhajale iz potreb delavskega razreda... Za veličino Osvobodilne fronte, za ves njen razvoj v času NOB in za končno zmago niso bile važne samo ideje njenih tvorcev in organizatorjev, temveč so prav toliko in morda še bolj bile važne tudi metode v vseh njenih praktičnih različicah, s katerimi so njene ideje prenašali v življenje in uresničevali. To, kar je iz Osvobodilne fronte napravilo tako dragoceno in realno specifičnost našega življenja v dobi domovinske vojne, so bile njene metode in odgovor na vprašanja kako kaj napraviti. Z njimi je dala Osvobodilna fronta slovenskemu narodu tudi vsebino, kakršna se v zgodovini naroda ne pojavlja pogostokrat, v splošnem le ob velikih razvojnih, to je zgodovinskih prelomnicah«.

Taj kompleksni razpravi so sledile še številne specialne razprave, v katerih je razkrival Škerl posamezne plati delovanja, programa in pomena Osvobodilne fronte. Tako je za jugoslovansko znanstveno posvetovanje ob tridesetletnici vstaje jugoslovanskih narodov prispeval referat Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda (1941—1943). V tej razpravi je podčrtal, da je bil program socialne preobrazbe Slovencev bistven del razgovorov na sestanku Protiimperalistične fronte, čeprav o njem niso potem veliko pisali: Ves razvoj OF kot organizacije in celoten narodnoosvobodilni boj je imel vedno pred očmi tudi ta cilj, ali kakor so ga včasih imenovali, drugo etapo boja. Škerl je v svoji razpravi postavil tezo, da do znamenite dolomitske izjave ni prišlo zaradi nekih programskih razlik ali večje neenotnosti med skupinami. Enotnost glede programa OF je obstajala že od vsega začetka, ravno tako je bila trdna tudi politična enotnost med skupinami, ki so priznavale avantgardno vlogo KPS. Do izjave je prišlo zato, da se zagotovi nemotno in učinkovito druga etapa, to je socialna preobrazba. To svoje stališče je Škerl branil tudi pozneje pred oponenti.

Leto dni za to razpravo je Škerl napisal referat za zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Škofji Loki: Revolucionarno bistvo v razvoju slovenskega narodno-

osvobodilnega boja. Leta 1973 je sledila obsežna razprava Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ-a. Z Osvobodilno fronto tesno zvezane problematike se dotika še razprava o Znanstvenem inštitutu pri IO OF, ki podaja do sedaj najpopolnejšo sliko dela in pomena te institucije. Že leta 1967 je Škerl v Zgodovinskem časopisu objavil obsežno in temeljito dokumentirano razpravo Prispevki k zgodovini nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. Razprava ostaja eden temeljev za sintezo o zgodovini kontrarevolucije na Slovenskem. Z vsemi naštetimi razpravami je postal Škerl najplodovitejši zgodovinar problematike Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je velika posebnost NOB na Slovenskem.

Poleg teh razprav, uglasenih na temo OF, je objavil še vrsto drugih: npr. Drugi tržaški proces (1971); O ustanovitvi Gregorčičeve brigade (1976), O podružnici Tanjuga za Slovenijo (1978), leta 1964 pa je izdal tudi knjigo Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945 s podnaslovom Prispevek k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije. Škerl se je kot bivši srednješolski profesor vedno zelo zanimal za pouk zgodovine v šolah. Iz te svoje tihe ljubezni se je lotil tudi pisanja učbenika zgodovine za 8. razred osnovne šole. Njegova knjiga, izšla sredi šestdesetih let, je potem služila slovenskim učencem nekaj manj kot celo desetletje. Zaradi njene obsežnosti in temeljitosti v razlagi nekaterih vprašanj iz novejše narodne zgodovine so po tem učbeniku radi segali tudi srednješolci.

V zadnjih letih, ki jih je prebil v inštitutu, se je Škerl pretežno posvečal raziskovanju in pisanju zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Primorskem do kapitulacije Italije. Dobro osebno poznavanje problematike in dolgoletno natančno minuciozno zbiranje in proučevanje gradiva sta Škerlu omogočila, da je to svoje dolgoletno delo končal z zelo obsežnim rokopisom. Ta svoj rokopis je vztrajno in temeljito dopolnjeval in popravljaj še leta potem, ko je (1973) zapustil aktivno službo v inštitutu. Ta njegov trud je danes kronan z okoli 2000 strani obsežnim rokopisom, pripravljenim za tisk.

Škerla je v vsem njegovem delu karakteriziralo prizadevanje za iskanje čim bolj objektivne zgodovinske resnice. To svoje osnovno izhodišče je lepo razložil v članku Edinstvenost znanstvene resnice (Borec 1974, št. 3), ko je med drugim zapisal: »Razume se, da vsak človeški proces kaže poleg sončnih tudi senčne strani v svojem poteku. Tega ni mogoče zanikati, čeprav je ljudem, ki so določen boj vodili ne samo z vso požrtvovalnostjo in vdanostjo ciljem določenega boja, temveč tudi z izrednim idealizmom, nerodno, da mora objektivni zgodovinar spregovoriti tudi o njihovih stranpoteh in celo zablodah. Zgodovinska znanost, ki bi tega ne storila, ne bi bila več znanost, čeprav se še kako zaveda, da ni mogoče vsega povedati ob vsakem času«.

Ob jubileju izražamo Francetu Škerlu zahvalo za njegovo veliko delo in mu želimo zdravja, ki ga bo gotovo izkoristil še za kakšno razpravo.*

Janko Prunk

* Ob življenjskem jubileju je predsednik republike odlikoval dr. Škerla z redom zaslug za narod z zlato zvezdo. Cestitamo!

BIBLIOGRAFIJA DR. FRANCETA ŠKERLA

Bibliografija skuša zajeti vse objave dr. Franceta Škerla s področja zgodovine in arhivistike. Naslovi so razdeljeni na posamezna leta, po letih pa na samostojne publikacije, razprave, članke in bibliografije, nato pa na knjižne ocene.

Bibliografija je sestavljena na podlagi že objavljenih starejših bibliografij dr. Škerla, na podlagi nekaterih splošnih bibliografskih pomagal, ob pregledu nekaterih revij in ob nekaterih dodatnih podatkih avtorja.

Starejše bibliografije dr. Franceta Škerla so bile objavljene v naslednjih publikacijah: Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959, Ljubljana 1962, str. 395—401; Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1959—1969, Ljubljana 1969; Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1969—1979, Ljubljana 1979.

- 1938:
Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860—1869. Ljubljana 1938, 159 str.
- 1945:
Boj Primorcev za ljudsko oblast. Kolar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1946. Trst 1945, str. 25—50.
Boj Primorcev za ljudsko oblast. Ljubljana 1945, 91 str.
La battaglia delle popolazioni del littorale per il potere popolare. Ljubljana 1945, 35 str.
Notranji razvoj belogardizma. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945, str. 336—339.
The Struggle of the Slovenes in the Littoral for the People's Authority. Ljubljana 1945, 34 str.
- 1946:
Koroška v borbi za svobodo. Koroški zbornik. Ljubljana 1946, str. 493—603.
- 1947:
Gestapovska grozodejstva v Dravogradu. Ljudska pravica 28. 1. 1947. (Podpis F. Br.)
Poročilo o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodnoosvobodilne borbe. Zgodovinski časopis I, 1947, str. 162—173.
Zgodovinarji v novi dobi. Zgodovinski časopis I, 1947, str. 151—154.
Ocena: Razpravi Dušana Kvedra o narodnoosvobodilni borbi. Zgodovinski časopis I, 1947, str. 201—202.
- 1949:
O perečih problemih naših arhivov. Zgodovinski časopis II—III, 1948—1949, str. 165—177.
- Ocena: »Slovenski zbornik 1945«. Zgodovinski časopis II—III, 1948—1949, str. 245—253.
- 1950:
Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1949. Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 264—268.
Ljubljana v borbi. Ljubljana 1950, 40 str. (Podpis F. Bregar)
Še k zgodovini pohorskega bataljona. Borec 1950, str. 158—159. (Podpis Fr. Bregar)
Ocena: Edvard Kocbek, Tovarišija. Ljubljana 1949. Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 264—268.
Ocena: Metod Mikuz, Iz Dolomitov na Rog. Dokumenti IX. Ljubljana 1947. Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 263—264.
- 1951:
Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1950. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 492—500.
O nekaterih arhivskih vprašanjih. Ljudski pravnik VI, 1951.
Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 7—86.
Slovenski poročevalec 1938 in 1941. Ljubljana 1951 (ponatis). Uredil in z opombami opremil.
Ocena: Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1950. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 415—419.
- 1952:
Naši arhivski problemi. Naši razgledi 15. 12. 1952.
Začetki slovenskega partizanstva. Borec 1952, str. 226—229.

1953:

Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953, str. 768—796.

Od Muzeja narodne osvoboditve do Zgodovinskega muzeja slovenskega naroda. Ljudska pravica, 14. 3. 1953.

Problem koalicije v Osvobodilni fronti. Naša sodobnost 1953, str. 95—96, 1030—1035.

Za zaključek o naših arhivskih problemih. Naši razgledi, 14. 2. 1953.

Ocena: Bogdan Krizman, Hitlerjevo »Podjetje 25«. Zagreb 1953. Borec 1953, str. 287—289.

Ocena: Osvobodilni pohod na Trst. Beograd 1952. Borec 1953, str. 160—162.

1954:

Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1951—1953. Zgodovinski časopis VIII, 1954, str. 353—428.

Ocena: Dr. Makso Snuderl, Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana 1950. Zgodovinski časopis VIII, 1954, str. 307—317.

Ocena: MacLean Fitzroy, Vojna na Balkanu. Zagreb 1953. Borec 1954, str. 453—454.

Ocena: Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. VI/1. Beograd 1952. Zgodovinski časopis VIII, 1954, str. 317—320. (Bibliografski podatki in kratka vsebina člankov, ki obravnavajo NOB v Sloveniji.)

1955:

Ali naj res propadejo dokumenti naše preteklosti. Ljudska pravica 27. 1. 1955.

Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za 1954—1955 z dodatki za 1945—1953. Zgodovinski časopis IX, 1955, str. 287—348.

Eno leto obstoja Društva arhivskih delavcev v Sloveniji. Arhivist 1955, str. 121—124.

Kako je bila osvobojena Ljubljana. Borec 1955, str. 152—154 in Slovenski izseljenski koledar 1956, Ljubljana 1955, str. 56—58.

Ocena: Clark M., Zavestno tveganje. Zagreb 1954. Borec 1955, str. 219—220. (Podpis France Bregar).

Ocena: Kovačević Veljko, Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom Kotaru od 1941 do 1943 godine. Beograd 1955. Borec 1956, str. 334—335.

1956:

Delavni problemi Društva arhivskih delavcev v Sloveniji v zadnji poslovni dobi. Arhivist 1956, št. 3—4, str. 156—161.

Dokumente naše preteklosti uničujejo vlaga, plesen, podgane in mrčes. Tedenska tribuna 19. 1. 1956.

Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta? Borec 1957, str. 185—186.

Naši arhivarji. Slovenski poročevalec 1956, št. 235.

O značaju arhivskih ustanov. Arhivist 1956, št. 3—4, str. 38—44.

Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji. Beograd 1956.

Poskrbimo za dokumente naše preteklosti. Ljubljanski dnevnik 11. 1. 1956.

Slovenski arhivarji so polagali obračun. Ljubljanski dnevnik 4. 5. 1956.

Zgodovinski arhivi imajo znanstven značaj. Ljudska pravica 27. 9. 1956.

1957:

Ali so arhivi znanstvene ustanove? Zgodovinski časopis X—XI, 1956—1957, str. 299—306.

Kritika in objektivnost. Ptujski tednik 12. 4. 1957.

Muzeju narodne osvoboditve v spominsko knjigo. Naši razgledi št. 134 in 135, 1957.

Obdelave NOB v Zbornikih 1954—1956. Zgodovinski časopis X—XI, 1956—1957, str. 391—397.

O skartiranju privrednih arhiva. Arhivist 1957, št. 1—2, str. 24—29. (Skupaj z J. Šornom)

Slovenski arhivarji se pripravljajo na arhivski teden. Slovenski poročevalec 27. 4. 1957 in Ljudska pravica 4. 5. 1957.

Ocena: Chassin L. M., Zgodovina II. svetovne vojne. Beograd 1955. Borec 1957, str. 185—186.

Ocena: Vojnoistoriski glasnik 1954—1956. Beograd 1954—1956. Zgodovinski časopis X—XI, 1956—1957, str. 411—412. (Kratke pripombe k razpravam, ki v Vojnoistoriskom glasniku obdelujejo NOB v Sloveniji.)

- 1958:
- Nekoliko primedbi ka ocenjivanju naših arhivskih ustanov.** Arhivist 1958, št. 3—4, str. 93—97.
- Zanesljivost spominov na ustanovitev Osvobodilne fronte.** Borec 1958, str. 174.
- 1959:
- Arhiv za pravne in društvene nauke 1945—1959.** Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958—1959, str. 375—376. (Kratke pripombe k razpravam, ki so izšle v Arhivu za pravne i društvene nauke in obdelujejo NOB v Sloveniji.)
- Kdaj in kako je padel narodni heroj Stane Kosec.** Borec 1959, str. 304.
- Osmorica Robottijevih talcev v luči Kozakovke »Lesene žlice« in italijanskih aktov.** Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958—1959, str. 285—292.
- Problematicnosti v Sajatovi kritiki o knjigi »Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji« v Zgodovinskem časopisu 1956/57.** Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958—1959, str. 293—312.
- Ocena: Crvena zvezda 1949—1951.** Beograd 1949—1951. Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958—1959, str. 372—373. (Kratke pripombe k razpravam, ki so izšle v Crveni zvezdi in obdelujejo NOB v Sloveniji.)
- Ocena: Crvena zvezda 1951—1959.** Beograd 1951—1959. Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958—1959, str. 373—375. (Kratke pripombe k člankom, ki so izšli v Crveni zvezdi in obdelujejo NOB v Sloveniji.)
- Ocena: Vojnoistoriski glasnik 1950—1953.** Beograd 1950—1953. Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958—1959, str. 372—373. (Kratke pripombe k razpravam, ki so izšle v Crveni zvezdi in obdelujejo NOB v Sloveniji.)
- Ocena: Vojnoistoriski glasnik 1957—1959.** Beograd 1957—1959. Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958—1959, str. 371—372. (Kratke pripombe k razpravam, ki so izšle v Vojnoistoriskom glasniku in obdelujejo NOB v Sloveniji.)
- 1960:
- Kdaj je bila prva akcija kranjskih prvoborcev?** Borec 1960, str. 424—425.
- Tragedija v Šorlijevem mlinu.** 900 let Kranja. Kranj 1960, str. 376—401.
- 1961:
- Življenjska pot revolucionarja prvoborca Jožeta Finžgarja.** Železar 1961, str. 82—83.
- 1962:
- Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1960.** Prispjevki III, 1962, str. 1—61. [Priloga]
- Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959.** Ljubljana 1962. XI, 546 str.
- 1963:
- Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1961.** Prispjevki IV, 1963, str. 1—165. [Priloga]
- Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1962.** Prispjevki IV, 1963, str. 167—232. [Priloga]
- Kratka bibliografija o NOB v letih 1961 in 1962.** Zgodovinski časopis XVII, 1963, str. 338—349.
- Ocena: Dokument ljudske revolucije v Sloveniji.** Knj. I. Ljubljana 1962. Zgodovinski časopis XVII, 1963, str. 294—301.
- Ocena: France Filipič, Pohorski bataljon.** Ljubljana 1963. Prispjevki V, 1965, str. 293—300.
- 1964:
- Kako smo našli Kardeljev članek s kočevskega zbora.** TV 15, 6. 10. 1964.
- Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945.** Ljubljana 1964. II, 273 str.
- 1965:
- Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1963.** Prispjevki V, 1965, str. 1—91. [Priloga]
- Dela o narodnoosvobodilnem boju.** Ljubljana 1965, str. 109—144.
- Ocena: Edvard Kocbek, Slovensko poslanstvo. Dnevnik s poti v Jajce 1943.** Celje 1964. Prispjevki V, 1965, str. 300—305.
- Ocena: Vojnoistoriski glasnik 1960—1964.** Beograd 1960—1964. Prispjevki V, 1965, str. 305—306.
- 1966:
- Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta.** TV 15, 1. 3. 1966.
- Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941—1943).** Prispjevki VI, 1966, str. 149—215.

- Zgodovina za 8. razred osnovnih šol.**
Ljubljana 1966. 188 str.
- Znanstveni institut.** Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965—1966, str. 31—65.
- Predgovor uredništva** [k izdaji Zbornika razprav in obravnava znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti ob njeni 25-letnici]. Prispjevki VI, 1966, str. 5—6.
- 1967:
- Prispjevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941.** Zgodovinski časopis XXI, 1967, str. 69—148.
- Spomnimo se nekaterih pomembnejših dogodkov ob njihovi petindvajsetletnici (1942—1967).** Prešernov koledar 1967. Ljubljana 1966, str. 89—101.
- Obravnave.** Prispjevki VII, 1967, str. 431—432.
- Ocena:** Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1963. Zgodovinski časopis XX, 1967, str. 305—312. (Pripombe k nastanku stare Jugoslavije in prikazovanje Osvobodilne fronte v »Pregledu«.)
- 1968:
- Bilo je 26. aprila.** Delo 6. 7. 1968.
- Osvobodilna fronta politička platforma narodnooslobodilačke borbe u Sloveniji.** Vojnoistorijski glasnik 1968, str. 71—82.
- Ocena:** Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. Beograd 1964. Knjižnica 1968, str. 146—148.
- 1969:
- Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1964.** Prispjevki VIII—IX, 1968—1969, str. 1—56. [Priloga]
- Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1965.** Prispjevki VIII—IX, 1968—1969, str. 57—106. [Priloga]
- Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1959 do 1969.** Ljubljana 1969, str. 112.
- Kratka bibliografija o NOB Slovencev v letih 1963—1965.** Zgodovinski časopis XXIII, 1969, str. 321—335.
- Zgodovina za osmi razred osnovnih šol.** Ljubljana 1969. 254 str.
- Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih 1966—1968.** Zgodovinski časopis XXIII, 1969, str. 153—158. (Skupaj z M. Stiplovškom)
- Ocena:** Vladimir Vauhnik, Nevidna fronta. Buenos Aires 1965. Prispjevki VIII—IX, 1968—1969, str. 359—365.
- 1970:
- O nekaterih specifičnih oblikah v narodni zavesti primorskih Slovencev v najnovejši dobi, zlasti v dobi NOB.** Prispjevki X, 1970, str. 101—113 in Jugoslovanski istorijski časopis 1969, št. 4, str. 179—184.
- Kratek oris dosedanjega raziskovanja dobe NOB v Sloveniji.** Prispjevki X, 1970, str. 231—234.
- Srednješolci v Ljubljani v boju z okupatorjem.** Ljubljana v ilegali IV. Ljubljana 1970. Str. 390—423.
- Vloge in naloge pri raziskovanju novejšje slovenske zgodovine.** Prispjevki X, 1970, str. 179—191.
- Ocena:** Vlado Strugar, Osvobodilna vojna v Jugoslaviji. Ljubljana 1967. Prispjevki X, 1970, str. 364—368.
- 1971:
- Drugi tržaški proces.** Zgodovinski časopis XXV, 1971, str. 31—45.
- Kako je propadla stara Jugoslavija.** Prešernov koledar 1971. Ljubljana 1970. Str. 73—90. (Ob tridesetletnici marčnih dni 1941)
- Kapitulantska vloga Narodnega sveta 1941.** Delo 10. 4. 1971.
- Kdaj je prišel Matevž na Primorsko.** Borec 1971, str. 535—539.
- Miro Luštek** (beseda ob krsti). Naši razgledi 9. 4. 1971.
- Razmere na Primorskem v letu 1941.** Borec 1971, 439—448.
- 1972:
- Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju na ozemlju občine Grosuplje 1945—1960.** Zbornik občine Grosuplje IV. Grosuplje 1972, str. 201—218.
- Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda (1941—1943).** Prispjevki XI—XII, 1971—1972, str. 7—36.
- Partijska konferenca na Sveti gori.** Borec 1972, str. 156—160.
- Primorski partizani spomladi 1942.** Borec 1972, str. 209—222.
- Ustanovitev Gregorčičevega bataljona.** Borec 1972, str. 549—554.

- Miroslav Luštek.** Prispevki XI—XII, 1971—1972, str. 395—397.
- 1973:
- Elementi revolucionarnosti v razvoju NOB do kapitulacije Italije.** Borec 1973, str. 193—201.
- Nekaj pripomb k Vojkovi smrti.** Borec 1973, str. 406—407.
- Revolucionarno bistvo v razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega boja.** Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana 1973. Str. 99—118.
- Zadnji tedni Vojkove partizanske dejavnosti.** Borec 1973, str. 66—80.
- Ocena: Dr. Rasim Hurem, Kriza narodnoosvobodilčakog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941 i početkom 1942. Sarajevo 1972. Prispevki XIII, 1973, str. 359—363.
- Ocena: Dr. Vanek Siftar, Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji. Zgodovinski časopis XXVII, 1973, str. 402—404.
- 1974:
- Edinstvenost znanstvene resnice.** Borec 1974, str. 163—166.
- Jugoslovenska ideja kod Slovenaca i drugo zasedanje Avnoj 1941—1943.** Avnoj i narodnoosvobodilačka borba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, Beograd 1974. Str. 570—583.
- Jugoslovenska ideja pri Slovencih v dobi NOB do drugega zasedanja Avnoj.** Prispevki XIV, 1974, str. 203—239.
- 1975:
- Makedonci in Slovenci za osvoboditev in združitev.** Borec 1975, str. 75—92. (Primerjalna razprava). (Podpis France Kos.)
- Organizacija kurirskih zvez na Primorskem pozimi 1942—1943.** Borec 1975, str. 513—519.
- Razgovor z dr. Francetom Škerlom.** Borec 1975, str. 373—377.
- 1976:
- Gradnikova brigada julija 1943 in boj na Batognicah pod Rdečim robom.** Borec 1976, str. 513—528.
- Organizacija kurirskih zvez na Primorskem spomladi in poleti 1943 do kapitulacije Italije.** Borec 1976, str. 345—361.
- Ustanovitev Gregorčičeve brigade.** Goriški letnik III, 1976, str. 130—151.
- 1977:
- Odhodi primorskih novincev na Dolensko pozimi in spomladi 1943.** Borec 1977, str. 647—663.
- Primorsko partizanstvo v dobi Primorskega odreda.** Borec 1977, str. 427—441.
- 1978:
- Koroška v narodnoosvobodilnem boju.** Borec 1978, str. 523—536. (Podpis France Kos)
- Podružnica Tanjuga za Slovenijo.** Zgodovinski časopis XXXII, 1978, str. 101—132.
- Prihod britanskih obveščevalcev na Primorsko.** Borec 1978, str. 6—7, 325—346, 435—454.
- Ocena: Prazniki slovenskih občin. Borec 1978, str. 123—127. (Ocena knjige Občinski prazniki, Ljubljana 1975.)
- 1979:
- Gorenjska v območju nemškega potujčevanja med drugo svetovno vojno.** Borec 1979, str. 91—106. (Podpis France Kos)
- Delovanje varnostno obveščevalne službe.** Borec 1979, str. 335—362.
- Vzpon varnostne obveščevalne službe spomladi 1943.** Borec 1979, str. 641—666.

Nataša Stergar

KONGRESI IN SIMPOZIJ

DVANAJSTO ZASEDANJE JUGOSLOVANSKO-ČEŠKOSLOVASKE
ZGODOVINSKE KOMISIJE

(Skopje—Ohrid 5.—9. oktober 1978)

Za dvanajsto zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije je bila izbrana tema »*Münchenski sporazum ter narodi Jugoslavije in Češkoslovaške*«, se pravi, tisto dogajanje pred štiridesetimi leti (1938), ki je z razkosanjem Češkoslovaške že naznanjalo drugo svetovno vojno. V zvezi s to temo so organizirali tovariši s skopskega instituta za narodno zgodovino simpozij, ki je bil v Skopju v poslopju Makedonske akademije znanosti in umetnosti. Poleg kolegov iz ČSSR se ga je udeležila tudi vrsta uglednih jugoslovanskih poznavalcev medvojnega dogajanja. Dalje velja omeniti, da so makedonska občila (še zlasti RTV) pazljivo spremljala simpozij ter o njem obsežno obveščala širšo makedonsko javnost. V celoti je bilo ob tej priložnosti prebrano ali pa predloženo 28 referatov (prebranih je bilo 24), dejstvo, ki nedvomno priča o širini zastavljenega dela. Simpozij sta svečano odprla Nikola Petrovič, predsednik jugoslovanske sekcije komisije, in Slavka Fidanova, predsednica organizacijskega odbora simpozija, pozdravili pa so ga predsednik Makedonske akademije znanosti in umetnosti Mihailo Apostolski, republiški sekretar za izobraževanje in znanost Anatoli Damjanovski in predsednik zveze zgodovinskih društev SFRJ Ali Hadri.

Češkoslovaški gostje so na simpoziju prebrali štiri referate. Pogled na München v zgodovini češkoslovaškega ljudstva je podal *Vaclav Kral* (radi avtorjeve odsotnosti so referat na simpoziju prebrali). V njem je poudaril, da ima München za Čehoslovake še poseben pomen ter opozoril na takratni evropski položaj ter na tedanjo igro zahodnoevropskih držav z ZSSR. O češkoslovaško-jugoslovanskih odnosih v času Münchna je govoril *Ladislav Deák*. V svojem referatu je opozoril, da so ti odnosi po svoji kompleksnosti presegli običajno bilateralo. Ko je govoril o odnosu ČSR do Jugoslavije, je podčrtal, da je uradna češkoslovaška politika v celoti podpirala Aleksandrovo diktaturo in politiko beograjskega dvora. Kot taka je nastopala kot zagovornik jugoslovanskega unitarizma, v ozadju take usmeritve pa je bila češkoslovaška težnja po ohranitvi notranje močne Jugoslavije v okviru Male antante. To je bil tudi vzrok, da je ČSR nasprotovala takratnim hrvaškim težnjam. *Josef Harma* je poročal o Češkoslovaški komunistični stranki in Münchnu. Pri tem je podčrtal, da München ne pomeni le pričetek tragedije ČSR, ampak tudi začetek druge svetovne vojne. Ko je govoril o tedanjih stališčih KP ČSR, je poudaril, da je stranka češkoslovaških komunistov pravilno ocenila bistvo tedanjega dogajanja ter se izrekla za dosledno obrambo češkoslovaške suverenosti.

Ko je govoril o dejavnosti KP ČSR v tridesetih letih, je Harma opozoril na vlogo češkoslovaških protifašističnih borcev v španski državljanski vojni, še posebej pa se je njegov referat ustavljal ob samem Münchnu ter ob takratni dejavnosti češkoslovaških komunistov. O češkoslovaški emigraciji v Jugoslaviji v času münchenske krize je govoril *Miroslav Tejchman*, pri čemer je omenjal jugoslovanske prostovoljce, ki so bili pripravljeni boriti se za ohranitev ČSR pred napadalnostjo tretjega rajha, med drugim pa je posegel tudi v problematiko sodelovanja Čehoslovakov v naši NOB.

Uvodno predavanje na simpoziju je imel *Todor Stojkov* o političnih razmerah v Jugoslaviji v času münchenskega sporazuma. Posebej naj opozorimo na referat *Živka Avramovskega* o jugoslovanski vladi ter o münchenskem sporazumu. Ko je govoril o tej problematiki, je Avramovski poudaril, da Stojadinović in vladajoči jugoslovanski krogi niso spoznali nevarnosti anšlusa (priključitve Avstrije tretjemu rajhu leta 1938). Poudaril je tudi, da je po anšlusu ter po priključitvi Sudetov Nemčiji postala odvisnost Jugoslavije od tretjega rajha še večja kot je bila prej. Značilno je, da so vladajoči jugoslovanski krogi menili, da je morebitni odpor Hitlerju nemogoč ter so se pri tem sklicevali na zožen manevrski prostor Jugoslavije med Nemčijo in Italijo, saj se po njihovem mnenju ni bilo mogoče naslanjati na Veliko Britanijo. Avramovski je podčrtal, da je Bolgarija pozdravila münchenski sporazum, pri čemer je imela v mislih svoje ozemeljske aspiracije do Dobrudže, Makedonije ter v manjši meri tudi do Trakije. Temu referatu je sledila

vrsta pogledov na odmeve delitve ČSR v naši državi. *Danče Zografski* je govoril o tretjem rajhu ter o makedonskem vprašanju v času Münchenske krize. V njem je uvodoma zajel nemške poglede na makedonsko vprašanje vse od časa izpred prve svetovne vojne dalje. Oris pogledov tretjega rajha na makedonsko vprašanje je predvsem očrtal s stališča nacistične ekspanzionistične (še zlasti ekonomske) politike. Ob tem je posebej omenil vesti, ki so leta 1938 prihajale o Makedoniji v nemško zunanje ministrstvo (Auswärtiges Amt). Razumljivo je bilo makedonsko vprašanje v središču tudi še nekaterih referatov. *Slavka Fidanova* je v referatu »Dejavnost progresivnih sil v Makedoniji v času Münchenske pogodbe« govorila o odmevnosti Münchenske krize v Makedoniji ter se pri tem dotaknila takratnih razmišljanj o prihodnosti Makedonije in Makedoncev. Jedro njenega referata je bila dejavnost makedonskih komunistov v letih 1937—1939 (tudi v zvezi z Münchnom), zbiranje prostovoljcev za obrambo ČSR ter nudenje pomoči češkoslovaškim beguncem. *Mile Todorovski* je dal oris gospodarskega stanja ter makedonskega delavskega in sindikalnega gibanja v tem času. O dejavnosti bolgarske diplomacije glede makedonskega vprašanja v tem času je govoril *Vojo Kruševski*. V svojem referatu je Kruševski opozoril, da je bila tedaj aktivnost bolgarske diplomacije usmerjena tako proti Vardarski kot proti Egejski Makedoniji. Ob analizi bolgarske zunanje politike je tudi poudaril, da je bila ta od leta 1935 dalje usmerjena proti nacistični Nemčiji. Še zlasti zanimiva so bila v referatu opozorila o bolgarski legalni in podtalni dejavnosti (vrhovisti!), namenjeni makedonskemu vprašanju. Pri tem je po referentovih besedah Bolgarija skušala vzdrževati nestabilno stanje v Makedoniji ter ga kot takega predstavljati mednarodni javnosti. Medtem ko so ostali referati imeli značaj znanstvenih razprav, je *Dušanka Miljevska* v diskusijskem prispevku še zlasti zajemala iz svojih spominov na študentsko mladinsko gibanje v Skopju v času Münchenske krize ter pri tem opozarjala na vplivnost Komunistične stranke Jugoslavije na tamkajšnje mladinske ter druge organizacije.

O češkoslovaški krizi in Slovencih je govoril *France Filipič*. Pri tem je poudaril, da je treba pri takratnih slovenskih odmevih upoštevati tudi emocionalni pogled Slovencev na ČSR ter prepletanje slovensko-čeških kulturnih in političnih vezi tako v preteklosti kot v času med obema svetovnima vojnama. Tedaj je bila po njegovem opozorilu Češkoslovaška mnogim Slovincem tudi vzor demokracije, bilo pa je hkrati najti tudi kritične slovenske poglede na to demokracijo. Pri tem je referent naglasil, da je ob takih kritičnih glasovih slovenska publicistika istočasno opozarjala na sočasni položaj v Sloveniji ter v Jugoslaviji. Tako kot drugod po Jugoslaviji so bili po Filipiču tudi Slovenci v usodnih Münchenskih dneh pripravljene podpreti ČSR. V nadaljevanju je Filipič še analiziral takratno progresivno publicistiko na Slovenskem v luči njenega boja za demokracijo ter v tem opozoril na bistveni prispevek, ki so ga na tem področju prispevali slovenski komunisti, pa tudi na perspektive, ki so se uresničile leta 1941.

V vsebinskem smislu je pomenil dopolnitev Filipičevega referata prispevek *Miroslava Stiplovskega* »Odmev Münchenskega sporazuma v slovenskem meščanskem tisku«. Med Stiplovskovimi ugotovitvami naj še posebej poudarimo opozorilo, da so bile ocene Münchenskega dogajanja tako v slovenskem liberalnem kot tudi klerikalnem tisku podobne. Seveda pa je treba tu upoštevati vrsto odtentkov, pogojenih iz preteklosti (tako so na primer slovenski liberalci razumljivo bolj poudarjali Čehe, medtem ko je bil klerikalni tabor bolj na strani Slovakov). Ne glede na to pa so dogodki leta 1938 le še poglobljali nasprotja med naprednim in konservativnim elementom v obeh slovenskih meščanskih taborih, dejstvo, ki se je še zlasti pokazalo leta 1941, ko so leve meščanske skupine našle svojo dokončno pot v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. — *Tone Zorn* je na simpoziju govoril o nacizmu ter slovenski manjšini po anšlusu na dotedanjem avstrijskem Koroškem leta 1938.

Naj naštujemo še ostale referate, ki so govorili o odmevih Münchna v naši državi. *Jovan Bojović* je govoril o odmevnosti tega dogajanja v Črni gori, medtem ko je o istem vprašanju v Vojvodini poročal *Aleksander Kasaš*. Prav tako se je vojvodinske problematike dotikal *Branislav Vranešević* z referatom »Vojvodinska mladina v borbi proti fašizmu in Münchenskemu diktatu«. Sem bi mogli prišteti tudi referat *Petra Milosavljevića* o nekaterih aspektih politike KPJ v času Münchna. Iz njegovega referata naj povzamemo opozorilo, da je KPJ že ob anšlusu marca 1938 opozorila na nevarnost hitlerizma, poleg tega pa je ob Münchenski krizi pozvala na obrambo ČSR. Referent je tudi poudaril, da je bila v času Münchenske krize KPJ edina organizirana sila v Jugoslaviji, ki je uvidela pretečo nacistično nevarnost.

Naslednji vsebinski kompleks na simpoziju prebranih referatov je obsegal splošno evropsko pa tudi jugoslovansko problematiko v času sudetske krize ter Münchenskega sporazuma. Širši pogled na prvo vprašanje je dal *Slobodan Nešović* z referatom »Češkoslovaška kriza (1938—1939) in svetovno javno mnenje«. Svoj referat je Nešović zasnoval na analizi vrste vodilnih zahodnoevropskih listov, pri čemer se mu je pokazalo, da so ta javna občila v tem usodnem času bolj ali manj odsevala interese in politiko svojih vlad, medtem ko del progresivnega tiska ni razumel, da pomeni München prehod k drugi svetovni vojni. Poudaril je tudi, da je kapitulantsko stališče do Münchna skupaj s socialno demokracijo podprl ves zahodni meščanski tisk in šele leta 1939 je prišlo do streznitve. *Vuk Vinaver* je v referatu »Jugoslovanski režim proti obrambi Češkoslovaške leta 1938« razgrnil široko paleto takratne evropske politike. Še zlasti je v tem okviru govoril o vlogi Francije v evropski politiki tridesetih let. Pri tem je naglasil, da se je Francija bala vojne tudi s stališča njenih posledic, med njimi seveda tudi pričakovanega »vdora« boljše vizma. Posledica je bila po Vinaverju dejstvo, da je Francija v svoji obrambni politiki do januarja 1938 storila vse, da bi se pogodila s Hitlerjem. V plastičnem prikazu je Vinaver poudaril, da so tedanji francoski, britanski, češkoslovaški, poljski in jugoslovanski režimi skušali braniti status quo ter s tem ohraniti tedaj vladajoči družbeni sistem. *Dušan Lukač* je poročal o vlogi sudetskih Nemcev pri razbijanju ČSR. Zelo zanimiv referat je podal tudi *Dušan Biber* (»Britanske ocene Stojadinovičeve politike v času Münchenskega sporazuma«.) V njem je nanizal vrsto nadržanosti o britanskih ocenah jugoslovanske zunanje politike v tridesetih letih. Med drugim je poudaril, da so Britanci že avgusta 1935 cenili, da bo ČSR verjetno na nacističnem udaru takoj po Avstriji. Vse britanske analize so po Bibrovem opozorilu kazale na to, da bo Jugoslavija branila Češkoslovaško republiko le tedaj, če bo prišlo do napada z madžarske strani. Poleg tega se je referent dotaknil tudi vprašanja povezovanja ČSR z jugoslovansko opozicijo. Iz britanskih virov je po Biberu videti, da se je pripravljala zarota proti Stojadinoviću (v skrajni meri je šlo za njegov uboj), vendar pa so Britanci temu nasprotovali ter celo protestirali pri Francozih zaradi tega. Ko je govoril o letu 1938, je Biber poudaril britansko oceno, da ima Jugoslavija ključno pozicijo na Balkanu ter da je njena usmeritev odločilna za »okoliške države. Več opozoril na Münchensko krizo je na podlagi lastnih spominov ter objavljene francoske dokumentacije podal *Nikola Petrovič*. Med drugim je dejal, da je bila za zlom Male antante kriva Jugoslavija, kriva za to tragedijo pa je bila tudi češkoslovaška politika, ki je omogočila utrditev unitarističnega režima v Jugoslaviji. Kot zadnji se je diplomatskega področja dotaknil še *Milan Vanku* z referatom o jugoslovansko-romunski diplomaciji v času Münchenskega sporazuma. Pri tem mu je analiza še zlasti romunskih virov pokazala, da sta bili Romunija in Jugoslavija do konca zvesti Mali antanti, vendar pa si je politika obeh držav prizadevala, da se ne bi v dogodke vmešali še Madžarska in Bolgarija, saj bi imelo tako vmešavanje za posledico aktiven nastop tako Jugoslavije kot Romunije.

Referatom je sledila obsežna diskusija, ki se je še zlasti ustavljala ob takratni politiki ČSR in vzrokih, ki so onemogočili, da bi se Čehoslovaki z orožjem v roki uprli tretjemu rajhu, zbiranju naših prostovoljcev za obrambo neodvisnosti ČSR ter sprejemu češkoslovaških beguncev, ki so pribežali k nam v letih 1938/1939. Prav tako pa so bila predmet razprave stališče KP ČSR ter KPJ do Münchna in njegovih posledic.

V času trajanja simpozija so udeležencem priredili sprejeme rektor univerze Cirila in Metoda, predsednik skupščine mesta Skopja, sekretar komisije za kulturne zveze s tujino in predsednica organizacijskega odbora. Prireditelji so organizirali poseben ogled glavnih znamenitosti Skopja ter dvodnevno znanstveno ekskurzijo v Stobi, Kavadarce, Prilep, Bitolo in Ohrid. Češkoslovaško-jugoslovanska komisija je imela več sestankov v Skopju in v Ohridu. Med drugim je bilo dogovorjeno, da bodo prispevki s simpozija izšli v Skopju v posebnem zborniku in da bo prihodnje zasedanje komisije jeseni 1979 v ČSR s temo znanstvenega dela razpravljanja: ekonomski in družbeni problemi prehoda od fevdalizma v kapitalizem od 18. do srede 19. stoletja.

Tone Zorn

PROSLAVA IN POSVETOVANJE OB SEDEMSTOLETNICI DUBROVNIŠKEGA ARHIVA IN ARHIVSKE SLUŽBE JUGOSLAVIJE

(Dubrovnik od 16. do 19. oktobra 1978)

Prek tristo jugoslovanskih arhivarjev in zgodovinarjev se je zbralo sredi oktobra 1978 v Dubrovniku na svečani proslavi 700-letnice Dubrovniškega arhiva, ki je minila v delovnem vzdušju. Sedemsto let nepretrganega organiziranega delovanja neke arhivske ustanove je redke jubileje ne samo v jugoslovanskem, ampak tudi v svetovnem okviru. Zato je v uvodnem slavnostnem referatu *dr. Miloš Milošević* poudaril, da je proslava 700-letnice Dubrovniškega arhiva za vse jugoslovanske arhivarje velik praznik, navezal praznovanje na pregled razvoja arhivske službe v Jugoslaviji in nanizal uspehe, ki so jih jugoslovanski arhivarji dosegli predvsem po osvoboditvi.

V centru pozornosti je bil vsekakor referat, v katerem je *dr. Zdravko Sundrica* razgrnil vse faze delovanja Dubrovniškega arhiva od nastanka do danes. Ko je utemeljeval datum nastanka Dubrovniškega arhiva kot arhivske ustanove, se je skliceval na datum prve ohranjene notarske knjige (*Praecepta rectoris* začena namreč z datumom 14. X. 1278). To naj bi bila prva arhivska knjiga, ki jo je začel voditi magister Tomazino de Sauere, prvi svetni šolani notar sprejet v državno službo. Prihod in nastavitev magistra Tomazina de Sauere iz Reggia v Emiliji, absolventa bolonjske pravne fakultete, pomeni preobrat v poslovanju dubrovniške državne pisarne. Začetek delovanja dubrovniškega arhiva predstavlja tisti trenutek, ko je dubrovniška vlada proglasila notarske knjige kot državno lastnino in notar z njimi ni mogel več razpolagati. To se je v Dubrovniku zgodilo s prihodom magistra Tomazina. V zvezi s to utemeljitvijo bi postavil vprašanje: ali je magister Tomazino res začel opravljati notarsko službo 14. oktobra 1278 in ali je *Praecepta rectoris* knj. I res prva knjiga v katero je začel vpisovati notarske imbreviature?

Gregor Čremošnik, eden naših najboljših poznavalcev Dubrovniškega arhiva, je bil mnenja, da je dubrovniška vlada osnovala svoj arhiv leta 1278, to je šele takrat, ko je proglasila notarske knjige za državno lastnino. Ko sem preučeval kreditno poslovanje v Dubrovniku in analiziral registracije zadolžnic v posebno notarsko knjigo *Debita notariae*, sem ugotovil, da magister Tomazino ni začel vpisovati zadolžnic v poseben zvezek šele s 27. januarjem 1282, ko je ohranjena prva knjiga zadolžnic, ampak takoj, ko je nastopil službo. Prepisi njegovih zadolžnic iz obdobja pred letom 1282 so se namreč ohranili v raznih notarskih imbreviaturah. Najstarejša Tomazinova zadolžnica, ki sem jo našel, nosi datum 1. IX. 1277. Ta podatek potrjuje Čremošnikovo tezo, da je bil Tomazin v Dubrovniku že septembra 1277 in da je bil pisec Statuta carinarnice. Čremošnik sicer meni, da v septembru, ko je pisal carinski zakonik, Tomazino še ni bil imenovan za državnega notarja. Ta zakonik je predstavljal za njega poskusno delo, od katerega je bilo odvisno, ali bo sprejet v državno službo ali ne. Mnoge ohranjene notarske imbreviature iz leta 1277, ki jih je v svoje notarske knjige — žal so izgubljene — vnašal Tomazino, govorijo bolj za tezo, da je bil Tomazino že septembra 1277 sprejet v državno službo. Končno pa ni tako pomembno, ali bi z ozirom na takšne ugotovitve morali praznovati 700-letnico Dubrovniškega arhiva že leta 1977 ali pa smo jo šele leta 1978.

Z. Sundrica je posebno pozornost v svojem referatu posvetil vprašanju, kako se je dubrovniška vlada brigala za svoj arhiv. Poudaril je, da je vlada vse do propada republike leta 1815 izjemno skrb posvečala ohranjanju arhivskega fonda. Organi oblasti so sprejemali razne odloke v zvezi z arhivom. Predpisovali so drastične kazni za uničenje ali krajo arhivalij. Pravilnemu odnosu do ostankov preteklosti in nepretrgani skrbi za čuvanje arhivalij se imamo zahvaliti, da je dubrovniški arhiv eden najbolje ohranjenih in najbolj urejenih naših arhivov ter tako dostopnih raziskovalcem. Svoje izvajanje je zaključil z mislijo, da so arhivi velika dragocenost za človeško družbo, saj so neizčrpni centri zgodovinskega spomina.

Dr. Vinko Foretić, dolgoletni direktor Dubrovniškega arhiva, je v svojem referatu podal zelo pregledno sliko izdaj virov na podlagi raznih serij Dubrovniškega arhiva. Pred dosti težjo nalogo pa je stal, ko bi moral dati pregled glavnih področij naše zgodovine, ki so bila obdelana na podlagi dubrovniškega gradiva. Žal se je vse preveč spustil v naštevaje posameznih avtorjev in navajanje njihovih del. Dubrovniški arhiv predstavlja neizčrpen vir za zgodovino Dubrovniške republike. Morda je prav bogastvo arhivskega gradiva krivo, da vse do danes še ni nihče napisal dobre in izčrpne ter pregledne monografije te miniaturne, a ven-

dar edinstvene republike na Jadranu. Pozornost so pritegnili nekateri statistični podatki. Foretić je v reviji »Dubrovnik« vrsto let objavljval bibliografske podatke o Dubrovniku in njegovi zgodovini. Kot smo zvedeli, obsega njegova bibliografija o Dubrovniku 1935 enot. Z zgodovino Dubrovnika pa se je doslej ukvarjalo okrog 370 avtorjev.

Tem trem uvodnim referatom so sledili prikazi pomena Dubrovniškega arhiva za preučevanje zgodovine jugoslovanskih narodov in narodnosti oziroma republik in pokrajin. Do izraza je prišlo dejstvo, da predstavlja Dubrovniški arhiv za preučevanje preteklosti nekaterih jugoslovanskih narodov in narodnosti primaren vir, za druge pa zelo obroben in manj pomemben.

Dr. Josip Lučić je skušal v referatu potencirati pomen dubrovniških virov za hrvaško zgodovino. Podatki po njegovem mnenju za hrvaško zgodovino niso enakovredno izčrpani. Nekatera njegova opozorila bi utegnila imeti za posledico, da bi se hrvaški zgodovinarji v bodoče bolj intenzivno in sistematično ukvarjali z dubrovniškim gradivom kot doslej. Zanimive so njegove ugotovitve o vlogi Senja pri političnih in trgovskih stikih med hrvaškimi deželami in Dubrovnikom. Preko Senja gre v srednjem veku važna trgovska pot proti Zagrebu. Zato imajo Dubrovčani svoj konzulat v Senju že v 15. stoletju. V 14. stoletju se pojavijo v Dubrovniku tudi zagrebški trgovci, kasneje prihajajo v Dubrovnik trabanti iz Zagreba. Poseben pomen ima tisti del dubrovniškega arhiva, ki daje podatke o delavskem gibanju na Hrvaškem.

Svoj pregled pomena dubrovniškega arhivskega gradiva za zgodovino Bosne in Hercegovine je dr. Desanka Kovačević-Kojić naslonila na prvi ohranjeni pisani dokument v cirilici, na znano listino bana Kulina iz leta 1189. Toda bogatejše od cirilskega gradiva, ki daje podatke v glavnem za poznavanje meddržavnih odnosov, je latinsko in italijansko gradivo, ohranjeno v notarskih in kancelarskih knjigah. Na podlagi tega gradiva je mogoče osvetliti družbeno in upravno strukturo Bosne, govoriti o razvoju in pomenu posameznih fevdalnih rodbin, o procesu rudarske proizvodnje, o trgovini in trgovskih stikih, o razvoju živinoreje in vaskih obrti. Dubrovniško gradivo je tudi edini vir za preučevanje nastanka in razvoja mestnih naselij, kjer igrajo kolonije dubrovniških trgovcev izjemno vlogo. Veliko podatkov nudi Dubrovniški arhiv za poznavanje materialne in duhovne kulture Bosne v srednjem veku. Referentka je poudarila, da za razliko od turškega gradiva, kjer je prikazano predvsem zatečeno stanje, daje dubrovniško gradivo kontinuiteto razvoja.

Izreden pomen zgodovinskega gradiva za srbsko zgodovino pripisuje dr. Radovan Samardžić Dubrovniškemu arhivu. Podčrtal je, da so redki narodi, ki so izgubili skoraj vse domače arhive, kot se je to zgodilo srbskemu narodu. Ker so zgodovinarji raziskovalci, predvsem iz znane kritične šole, kmalu izčrpali domače, predvsem samostanske arhive, so morali pritegniti arhivsko gradivo v arhivih zunaj Srbije. Preobrat pomeni Pucićeva izdaja dubrovniških virov. V naslednji etapi je Konstantin Jireček prav z raziskavami dubrovniškega arhiva v svojih delih in predvsem v monografiji »Istorija Srba« objavil več podrobnosti iz srbske zgodovine, kot jih je bilo do takrat znanih. Pri Jirečku prevladujejo podatki iz ekonomske zgodovine. Metoda K. Jirečka je postala osnova za delo njegovih učencev. Na solidnih temeljih so nastale posebne šole, od katerih sta najbolj znani šoli Mihajla Dinića in Jorja Tadića. Oba znanstvenika sta s svojim delom dokazala, da se izplača trud, vložen v raziskave drobnega, na pogled enoličnega dubrovniškega gradiva notarskih in kancelarskih knjig.

Dr. Muhamed Trnava se je omejil le na nekatere probleme, vezane na zgodovino Albancev na Kosovu. V prvi vrsti je pozornost posvetil rudnemu bogastvu Kosova (Novo Brdo, Trepča), zaradi katerega so Dubrovčani v velikem številu prihajali na to področje. Spustil se je tudi v analizo antroponimov članov dubrovniških kolonij v Novem Brdu in trdil, da priimki nekaterih Dubrovčanov kažejo na albansko poreklo. Prav tako je poudarjal, da so navezovali Dubrovčani že v srednjem veku stike s sosednjimi Albanci.

Pred težko nalogo je stala dr. Dušanka Dinić-Knežević, ki bi morala govoriti o Dubrovniškem arhivu kot viru za zgodovino SR Vojvodine. Svoj referat je omejila na prikaz odnosov med Ogrsko in Dubrovnikom. Dubrovčani igrajo na budimskem dvoru pomembno vlogo, predvsem je važna njihova vključitev v diplomatsko službo. Zelo so bile razvite razne oblike poslovnih stikov, o čemer govorijo mnoge ohranjene trgovske pogodbe. V gospodarskem pogledu je bil Dubrovnik privlačen za mnoge obrtnike iz Ogrske.

Dr. Lidija Slaveva je naglasila, da bi bilo potrebno Dubrovniški arhiv raziskati sistematično, da bi dobili celovitejšo podobo o stikih med Makedonijo in

Dubrovnikom. Slika, ki sta jo podala Jireček in Tadić ne zadovoljuje več. Naglasila je, da so obstajale že zelo zgodaj med Dubrovnikom in Makedonijo politične in ekonomske zveze. Dubrovčani uporabljajo Skopje kot postojanko diplomatske dejavnosti v odnosih z Osmanskim cesarstvom. V turški dobi obstajajo v makedonskih mestih močne kolonije dubrovniških trgovcev. Odkupovanje in predelava kož zavzema v 16. stoletju prvo mesto v aktivnosti dubrovniških trgovcev na tleh Makedonije.

Medtem ko so se skoraj vsi referenti omejevali na srednji vek, je *prof. Marija Crnić* dala velik poudarek pomenu Dubrovniškega arhiva za sodobno zgodovino. Sicer je omenila, da Dubrovniški arhiv hrani ogromno podatkov za Crnogorsko primorje, predvsem za razvoj mest kot so Kotor, Ulcinj, Bar in Budva. Stalne kolonije Dubrovčanov so tudi v notranjosti Črne gore (Podgorica, Plevlje). Veliko gradiva hrani Dubrovniški arhiv v zvezi z borbo velikih sil za posest nad Boko Kotorsko v 18. in 19. stoletju. Ker je bil banovinski arhiv v Cetinju med drugo svetovno vojno uničen, izpolnjuje to praznino gradivo, ki ga hranijo v Dubrovniškem arhivu. Tu najdete tudi pomembno gradivo o NOB v Črni gori.

Dr. Ignacij Voje je prevzel nalogo, predstaviti Dubrovniški arhiv kot vir za zgodovino SR Slovenije. V referatu je poudaril, da za zgodovino slovenskega naroda Dubrovniški arhiv ne predstavlja pomembnejšega centra arhivskega gradiva. Fragmentarni podatki, ki so nam znani, pa opozarjajo, da lahko tudi v Dubrovniškem arhivu pričakujemo dopolnilno gradivo za osvetlitev nekaterih vprašanj v zgodovini slovenskega naroda. Na politično tematiko je vezana zgodovina Celjskih grofov, predvsem usmeritev njihovih političnih akcij proti jugoslovanskim deželam (Hrvaška, Bosna). Dubrovniški viri odkrivajo povezanost Celjskih grofov z bosensko krono in hercegom Stjepanom. Na politično zgodovino je vezana obveščevalna služba avstrijskih Habsburžanov v borbi proti Osmanskemu cesarstvu v 16. stoletju. Izredno vlogo v tej obveščevalni službi, ki je šla tudi preko slovenskih dežel, je odigral Dubrovnik.

Mnogo več gradiva nudi Dubrovniški arhiv za preučevanja ekonomskega razvoja slovenskih dežel v srednjem veku in v 18. stoletju. Ze sredi 15. stoletja potujejo dubrovniški trgovci prek slovenskega ozemlja proti zahodu. Prvi ugotovljen stik Dubrovčanov z nekim ljubljanskim trgovcem je šele iz leta 1490. Obvezno skladiščenje trgovske robe v Ljubljani po letu 1503 je zelo prizadelo dubrovniško trgovino, kajti prek slovenskih dežel je takrat vodila najkrajša pot na Ogrsko. Dubrovniška vlada je proti temu odloku na Dunaju najostreje protestirala in dosegla, da je cesar Maksimilijan objavil neke olajšave in ugodnosti za dubrovniške trgovce. Tudi nekateri drugi podatki govorijo, da je bil Dubrovnik v 16. stoletju trgovsko povezan z našimi kraji. Zelezo, ki so ga tovorili iz slovenskih fužin na Reko, so izvažali med drugim tja do Dubrovnika. Les iz Kranjske in Primorske je šel v Dubrovnik za gradnjo ladij. Dubrovniški trgovci pa so v istem času pošiljali v Ljubljano začimbe. V 18. stoletju so iskali Dubrovčani nova tržišča zaradi izgubljenih postojank na Balkanu. Leta 1739 so v Trstu odprli svoj konzulat. Prek Trsta so prihajali v vedno tesnejše stike z ljubljanskimi trgovci. Pravo predstavo o teh trgovskih stikih pa bomo imeli šele takrat, ko bo preučen arhiv tržaškega konzulata. Potemtakem raziskovalci slovenske zgodovine ne bodo smeli povsem zanemariti Dubrovniškega arhiva.

V nadaljevanju posvetovanja so sledili nekateri tematski referati, ki pa žal niso zajeli vse problematike, s katero se ukvarjajo raziskovalci dubrovniškega arhivskega gradiva. Izčrpano sintezo razvoja dubrovniškega pomorstva je podal *dr. Josip Luetič*. Naglasil je, da je pomorstvo pustilo največ sledi v Dubrovniškem arhivu. Prikazal je delež dubrovniškega pomorstva v takratnem svetovnem tj. mediteranskem pomorstvu. Navedel je podatke o tipih in številu ladij v raznih obdobjih. Višek dosežeta dubrovniško pomorstvo in pomorska trgovina v 16. stoletju, čemur sledi nazadovanje in propad. Šele sredi 18. stoletja se dubrovniško pomorstvo opomore in še enkrat za kratek čas vzcvete. Takrat srečamo med mornarji na dubrovniških ladjah može iz Istre in slovenskih dežel.

Izreden poudarek na metodiki proučevanja dubrovniškega gradiva je bil podan v referatu *dr. Cveta Fiskovića*. Obdelal je razna vprašanja s področja umetnostne zgodovine ter naglasil, da lahko le s pomočjo arhivskega gradiva rekonstruiramo podobo Dubrovnika pred in po potresu leta 1667. Izredno bogato gradivo nam omogoča, da spoznamo domače gradbene mojstre in klesarje in da spremljamo razvoj domače slikarske šole. Umetniška dela niso bila namenjena samo zadovoljevanju potreb samih Dubrovčanov, ampak so jih izvažali tudi na dvore bosenskih in srbskih vladarjev in fevdalcev. Nivo in obseg umetniškega ustvarjanja je referent povezal z gospodarskim razvojem Dubrovnika.

Sodobno etnološko metodo je prikazala v svojem referatu *dr. Đurđica Petrović*, ki je opozorila na pomen dubrovniškega arhivskega gradiva za etnologijo. Kot etnologa jo je pritegnila raziskava vplivov tujih kultur na domač dubrovniški razvoj. Elementi orientalne kulture se na primer pojavljajo v Dubrovniku že konec 14. stoletja. Dubrovniško gradivo tudi omogoča raziskavo razvoja materialne kulture v deželah balkanskega zaledja v srednjem veku.

Dr. Žarko Dadić je v krajšem prispevku obravnaval pomen Dubrovniškega arhiva za poznavanje vloge dubrovniških znanstvenikov, ki so se ukvarjali s prirodnimi znanostmi.

Dr. Avdo Sučeska je imel nalogo, oceniti bogato zbirko osmansko-turškega gradiva v Dubrovniškem arhivu. Po oceni pokojnega H. Sabanovića naj bi ta neprecenljiva zbirka štela okrog 12.000 dokumentov. Med njimi so sultanovi dokumenti, akti najvišjih vojaških in upravnih funkcionarjev ter pokrajinskih organov oblasti. Iz 18. stoletja se je ohranilo ogromno število dopisov, lokalnih turških organov s področij, ki so mejila na Dubrovniško republiko. Na njihovi osnovi bi lahko pisali zgodovino krajev, kot na primer Trebinja, Ljubuškega itd.

Kot poslednji je *dr. Ilija Mitić* obravnaval razvoj konzularne službe Dubrovniške republike. Konzuli so prispevali k širjenju dubrovniške trgovine, zato je zelo dragocena ohranjena obsežna korespondenca z vlado. Zelo zgodaj delujejo konzuli na Balkanu, v 15. stoletju se pojavijo že na področju Mediterana. V 16. stoletju je imela Dubrovniška republika v deželah ob Sredozemskem morju preko 50 konzulatov, v 18. stoletju pa več kot 80 (Avstrija ima tedaj le 30 konzulatov). Konzuli so bili večinoma tujci, ki za svoje usluge niso dobili plače, ampak so pobirali od dubrovniških trgovcev neko takso. Zasluga Dubrovčanov je v tem, da so uvedli institucijo častnih konzulov. Raziskovalci mednarodnega prava dubrovniške konzularne prakse žal ne omenjajo.

Ker je bogat in z referati natrpan program onemogočal diskusijo o posameznih vprašanih, ki so se kar sama ponujala, smo udeleženci, kljub svečanemu značaju proslave, pogrešali možnost širše razprave. Organizator je žal zamudil enkratno priložnost, da povabi na proslavo zgodovinarje iz vse Jugoslavije, pa tudi iz inozemstva, ki se ukvarjajo z dubrovniško zgodovino, oziroma raziskujejo in preučujejo dubrovniško arhivsko gradivo. Ti naj bi se zbrali za okroglo mizo in pretehtali dosedanje delo, kajti preučevanje dubrovniškega arhivskega gradiva bo potrebno v bodoče bolj načrtno organizirati. Dubrovniški arhiv bi lahko postal tudi koordinator znanstvenega dela.

Ignacij Voje

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, tel.: (061) 25 204 in 21 631 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo deset številke revije »RiG« v sedmih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v pojavnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zadnji zvezek (9—10, december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977.

Z izjemo št. 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RiG«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

- Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.**
Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945.
(kmalu razprodano) 20 din
- Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria.** Ljubljana 1953.
(kmalu razprodano) 50 din
- Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina.** Ljubljana 1958. 20 din
- Čermelj Lavo: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910.** Zagreb 1958. 20 din
- Drago Drušković: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation.** 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973. 40 din

OCENE IN POROČILA

Đurđica Petrović, **Dubrovačko oružje u XIV veku**. Vojni muzej, Beograd 1976 (Posebna izdaja, knjiga V), 306 strani.

Dubrovniško svobodo in neodvisnost je omogočalo mnogo dejstev in mednje prav gotovo sodijo tudi sposobna diplomacija, trdno obzidje in orožje. V uvodu knjige, kjer je kratek analitičen pregled dosedanje literature o orožju, avtorica ugotavlja, da je znanstveno preučevanje orožja poznega srednjega veka pri nas le delno obdelano, tako da nam kompleksna obdelava orožja v tem obdobju ne daje samo predstave o uporabi in izdelavi orožja v Dubrovniku, ampak prinaša tudi boljše poznavanje orožja, ki se je istočasno deloma uporabljalo tudi v Srbiji, Bosni in Zeti. Na drugi strani pa ekonomska povezanost Dubrovnika z italijanskimi mesti, posebno z Benetkami (do leta 1358 je pod beneško oblastjo), pokaže, da se je v Dubrovniku uporabljalo orožje italijanskega izvora ali pa se je izdelovalo orožje italijanskega tipa. V zvezi s tem nam knjiga odgovarja na tri vprašanja: 1. Katere vrste in tipe orožja so v Dubrovniku v 14. stoletju izdelovali in uporabljali?; 2. Kakšen je bil vpliv Italije na dubrovniško oborožitev in ali je bil to edini vpliv?; 3. Kdaj in zakaj je postal Dubrovnik pomemben center za orožje? Na prvo vprašanje in delno na drugo dobimo odgovor v poglavju Tipi in vrste orožja, na drugo in tretje pa v poglavju Pomen Dubrovnika kot centra za orožje.

Prvo poglavje, ki zajema dovršen del knjige, je razdeljeno na podpoglavja o vrstah orožja z naslovi Napadalno orožje, Orožje za zaščito in Strelno orožje. Meč, kopje, lok, samostrel, oklep (samo deli), ščit, pokrivalo, prača in bombardar so samo orožja, ki so sodila (ne vedno vsa) v sklop oborožitve, ki jo je predpisovala dubrovniška vlada na kopnem in v mornarici. Sicer pa je predstavljeno enaindvajset vrst orožja — pogosto ima ena vrsta več tipov, ki so jih izdelovali ali uporabljali v mestu in na ozemlju dubrovniške občine. Pri opisih izvemo še o materialu, velikosti, funkciji, načinu nošenja, okraskih ter cenah orožja. Podoba o posameznih vrstah in tipih pa bralec pri natančnih opisih dopolni še s fotografijami, ki so zbrane v posebnem poglavju.

Zaradi razvejane kopne in pomorske trgovine in iznajdljivosti v političnih dogajanjih je Dubrovniku uspelo razviti proizvodnjo orožja, ki je bila sicer prvenstveno namenjena obrambi mesta in njenega ozemlja, vendar pa postane pomemben center za oskrbo z orožjem velikega dela Balkana v 14. stoletju, torej v času, ko se politična karta spremeni. Balkanske vladarje in fevdalce oskrbuje Dubrovnik z orožjem, veliko virov pa govori tudi o uslugah dubrovniških orožarjev na dvorih v Bosni in Srbiji ali pa o prevzemanju orožja iz teh dežel v popravilo. V Dubrovniku tako obstaja celo stoletje proizvodnja orožja, vendar pa intenzivnost proizvodnje ni ves čas enaka. Razlikujemo dve obdobji: prvo, ko je od leta 1300 do 1358 Dubrovnik precej orientiran na uvoz iz Benetk in doma izdeluje orožje le za lokalne potrebe, in drugo obdobje, ki zajema čas druge polovice 14. stoletja. Takrat Dubrovnik postane izvoznik orožja, izdelanega v domačih delavnicah, in trguje z orožjem na vzhodu in tudi na zahodu, torej postane orožarski center in ne le posrednik.

Razpravi sledi še pregled virov in literature, opombe, obširen povzetek v angleškem jeziku in register.

Vasko Simoniti

Bartholomaei Arnoldi de Usingen O. S. A. **Responsio contra Apologiam Philippi Melancthonis**, quam edendam curavit Primož Simoniti. Würzburg, Augustinus-Verlag 1978, XXIV + 720 str. + 2 pril.

Bartolomej (Bartholomaeus) Arnoldi (okoli 1465 — 9. sept. 1532) iz hessenskega Usingena je zapustil obsežno filozofsko in teološko delo. Student erfurtske univerze, nato njen profesor, je učil tudi Martina Luthra, ki je pod Bartolomejem leta 1505 dosegel stopnjo magistra in istega leta stopil v avguštinski red. Učencu je leta 1512 sledil v red tudi učitelj, kot redovnik čez dve leti promoviral iz teologije in poslej deloval na tem področju. Na reformacijsko gibanje se sprva ni odzival, morda zato, ker še ni uvidel daljnosežnosti novega nauka, vsaj od leta 1523 dalje pa mu je postal odločen nasprotnik, čeprav se je vselej zavedal slabih razmer

v cerkvi, saj je v svojih poprejšnjih polemičnih spisih predlagal nekatere kasneje vpeljane reforme ter klical cerkvene in svetne oblasti, naj se zavedo svojih dolžnosti. Zaradi vedno hujših kontroverz pa je kot nevaren nasprotnik luteranov moral konec leta 1525 zapustiti Erfurt in se podal v Würzburg. Kot znan polemik in pridigar je leta 1530 spremljal würzburškega škofa Konrada von Thüngena in njegovega pomožnega škofa Augustina Maria na državni zbor v Augsburg. Po objavi augsburške veroizpovedi (Confessio Augustana) je predlagal papeški legat cesarju Karlu V., naj skliče znamenite teologe, ki so se zbrali v mestu, in jim ukaže ovreči protestantsko veroizpoved. V delu te komisije teologov je aktivno sodeloval tudi Bartolomej. Končni rezultat je bila Confutatio Confessionis Augustanae (napačno tudi Confutatio pontificia imenovana), ki je bila kot cesarjev odgovor pripadnikom augsburške veroizpovedi prebrana 3. VIII. 1530 na državnem zboru. Protestanti so pooblastili Melanchthona, da je na Confutatio odgovoril z Apologijo augsburške veroizpovedi, v kateri je močno razširil, dodelal in utemeljil protestantski nauk; objavil jo je leta 1531. Lahko bi rekli, da se tiskarsko črnilo, s katerim je bila natisnjena Melanchthonova Apologija, še ni posušilo, ko je Bartolomej že segel po peresu in napisal Responso contra Apologiam Philippi Melanchthonis. To pa pomeni, da je njegov »Odgovor na Melanchthonov zagovor augsburške konfesije« dejansko prvi katoliški odziv na enega glavnih dokumentov mlade evangeličanske cerkve, ki se je tedaj šele organizacijsko utrjevala.

To delo je bilo sicer znano po naslovu, veljalo pa je za izgubljeno, dokler ga ni leta 1974 identificiral Primož Simoniti v dobro ohranjenem rokopisu v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, kjer ga hranijo pod signaturo Ms 73 (gl.: P. Simoniti, Über die »Responso contra Apologiam Melanchthonis«, ein wiedergefundenes Werk des Augustiner-Eremiten Bartholomäus Arnoldi von Usingen, Augustiniana 25 1975, 48—57).

Kodeks obsega 278 listov rokopisa na papirju v folio formatu, le ovitek in naslov nista več ohranjena, del rokopisa pa je zaradi vlage precej poškodovan. Razvidno je tudi, da rokopis ni avtograf, temveč delo dveh kopistov in kot čistopis namenjen za tisk. Kako je prišel iz Würzburga v precej oddaljeno Slovenijo, ni mogoče ugotoviti, vsekakor je leta 1655 že naveden v katalogu škofijske knjižnice v Gornjem gradu, od koder je prišel leta 1798 v Licejsko, današnjo Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani. Dejstvo, da je rokopis take vrste prišel v Slovenijo morda že kmalu po svojem nastanku, pa na svoj način izpričuje odprtost slovenskega prostora za politično in duhovno pomembna prelomna vprašanja reformacijske dobe. Širšo pozornost pa zasluži Bartolomejev spis vsekakor predvsem zato, ker je bil njegov avtor po svoji filozofski in teološki formaciji kot izrazit pristaš nominalizma svojemu bivšemu učencu Martinu Luthru najbližji. Prav zadnja leta pa smo pričeli, da skušajo avtorji v vrsti publikacij z vseh vidikov izluščiti iz spisov mladega Luthra tiste duhovne elemente, ki bi utegnili odgovoriti na vprašanje, ali je Luther mogel najti spodbude za svoj reformacijski preokret tudi v redovni avguštinski doktrini. Iz navedenih razlogov, ki jih lahko tu seveda samo nakažemo, je objava Bartolomejevega spisa kot primarnega vira za ta vprašanja dragocena za nadaljnje raziskave te vrste.

Primož Simoniti je pripravil tekstnokritično objavo rokopisa v VII. supplementnem zvezku zbirke Cassiciacum, ki je namenjena znanstvenim razpravam o redni avguštincev in njegovem ustanovitelju. Opravil je tehtno znanstveno in zaradi obsežnosti rokopisa nemajhno in naporno delo. Studijsko delo je finančno podprla Raziskovalna skupnost Slovenije, Deutsche Forschungsgemeinschaft pa je prispevala k tisku.

Branko Reisp

Gligor Stanojević, **Srbija u vreme bečkog rata 1683—1699**, Beograd 1976, 243 strani

Gligor Stanojević je bolj znan po delih, v katerih opisuje zgodovinski razvoj Črne gore in Dalmacije v času od 16. do 18. stoletja. V tem delu pa se je lotil prikaza celovite zgodovine srbskega naroda v času dunajske vojne, največje in najdaljše vojne ob koncu 17. stoletja. Poleg znanih in objavljenih dunajskih virov svoje zaključke in opise dogodkov opira predvsem na beneško arhivsko gradivo. Gre predvsem za poročila, ki so jih pošiljali Signoriji v Benetke beneški odposlanci pri Porti. Ta poročila predstavljajo izredno zanesljiv vir informacij. Pogosto citira tudi poročila dubrovniških odposlancev na Porti in na Dunaju. Na podlagi omenjenih virov dobimo le enostransko sliko, zato je odsotnost uporabe turških virov toliko bolj očitna. Pri opisu tedanje Srbije se sklicuje na potopisce, ki so

slikali Srbijo kot lepo, toda pusto in skoraj neprehodno deželo. Pomemben vir so tudi razna pisma in memorandumi, ki so jih pošiljali predstavniki srbske cerkve na dunajski dvor, v Benetke in v Rusijo. Na zelo živ, pripovedniški način vključuje avtor posamezne dogodke v splošna balkanska in evropska dogajanja ter v tekst zelo nevsiljivo vključuje citate iz posameznih virov.

Potek dogodkov od poraza Turkov pred Dunajem 1683. leta do podpisa Karlovskega miru 1699. leta je sicer znan, vendar nas Stanojevič seznanja z njimi na zelo svež in svojstven način. V uvodu najprej predstavi obe vojskujoči se sili, Habsburško monarhijo in Osmansko cesarstvo. Vestno analizira notranje stanje obeh velikih sil, ki sta bili zapleteni v spopad. Posebno pozornost posveča krizi in anarhičnim razmeram v Osmanskem cesarstvu. Opozoril bi na razmišljanja o sposobnostih turške vojske. Avtor meni, da se način turškega vojskovanja stoletja ni spreminjal in da ta slabost pride do izraza prav v tej vojni. Turški vojak je sicer po junaštvu dorasel nemškemu, toda po vojaškem znanju in disciplini je za njim zaostajal. Morda avtor nekoliko prečno slika razmere v Osmanski državi, kajti v nekem poglavju izrecno poudarja, da je prav v tem obdobju obračunavanje med visokimi turškimi funkcionarji predstavljalo mračno poglavje v sicer mračni zgodovini Osmanov. Ta vojna naj bi po mnenju Stanojeviča rešila Evropo pred vsiljevanjem tuje kulture in religije (islama). Po umiku Turkov iz Evrope naj bi se podjarmljeni balkanski narodi vrnili k svoji izvorni krščanski kulturi.

Turki so morali rešiti dva osnovna problema: mobilizirati so morali vse več ljudi v Aziji in Afriki in dušiti upore na Balkanskem polotoku. Ker je bila mobilizacija prisilna, postane dezerterstvo masovni pojav.

Avstrijski dvor pa je stal ves čas pred dvema alternativama: ali se vojevati do konca in osvajati preostale dele Balkana, ali izkoristiti zmage za sklepanje ugodnega miru s sultanom.

Plastični so Stanojevičevi orisi posameznih osebnosti, ki so sodelovali v vojaških akcijah in drugih gibanjih. Seveda so za nas zanimivi prikazi tistih ljudi, ki so odigrali pomembno vlogo v življenju in usodi srbskega naroda.

Dati pregled gospodarstva in družbene strukture Srbije v tem obdobju je izredno težko, kajti raziskave omenjenih vprašanj in njihove analize so po mnenju avtorja šele v začetni fazi. Dogajanja v Srbiji od avstrijske osvojitve Beograda septembra 1688 do ponovnega zavzemanja s strani Turkov oktobra 1690 so imela za zgodovino srbskega naroda večji pomen kot vsi dotedanji dogodki od padca pod turško nadoblast. Ker je igrala srbska cerkev odločilno vlogo v zgodovini srbskega naroda, ji Stanojevič posveti v svoji knjigi posebno mesto in pozornost. Vrhovi srbske cerkve so takrat prvič doumeli, da rušenje Osmanskega cesarstva s strani neke katoliške sile predstavlja smrtno nevarnost za srbsko cerkev kot organizacijo. Nasilje Turkov, pritiski na srbsko cerkev v pokrajinah, ki so jih osvojili Turki so prisilili patrijarha Arsenija III, da se je obrnil na ruski dvor za pomoč in zaščito. Tako so Srbi pripomogli, da je takrat ruski dvor prvič (1688) izrazil svoje težnje pri reševanju vzhodnega vprašanja.

Osvojitve Beograda s strani Avstrijcev je povzročila, da se je srbski narod deloma na pobudo Avstrijcev, še v večji meri pa samoiniciativno uprl Turkom. Zarišče upora je bilo na področju Starega Vlaha, kjer so imeli Srbi že pod Turki razvito knežinsko samoupravo. Upor v zapadni Srbiji, selitev Srbov preko Save in Donave, veliko število srbskih oficirjev in vojakov v avstrijski vojski, vse to kaže na veliko vojaško in moralno angažiranost Srbov na strani Avstrije. Osvajanje srbskih pokrajin se je začelo v spremenjenih zunanje-političnih razmerah. Habsburžani so se znašli v težkem položaju zaradi vdora Francije v Nemčijo. V tej situaciji je dunajski dvor videl rešitev v čim večji vključitvi Srbov v boj proti Turkom. Dve zmagi cesarske vojske nad Turki, predvsem pa zasedba Niša pomeni preobrat v zadržanju Avstrijcev do srbskega naroda. Ludvik Badenski je ultimativno nastopil proti Srbom in njihovemu patrijarhu in se začel obnašati kot gospodar Srbije. Iz pisma, ki ga je poslal Arseniju III. in proglasa Srbom je razvidno, da Badenski ni bil zadovoljen z dotedanjim zadržanjem Srbov proti Turkom. V zvezi z odnosi Srbov in srbske cerkve do Avstrijcev in Benečanov odpira G. Stanojevič mnoge probleme v novejši zgodovini srbskega naroda in opozarja na zgrešene teze, ki so še kako vplivale na srbsko meščansko historiografijo. Naj opozorimo na nekatera ključna vprašanja!

Patrijarhov beg iz Peči v Črno goro pomeni dokončen prelom sodelovanja s Turki. Iz patrijarhovega pisma beneškemu providurju v Kotoru pa se jasno vidi, da je bil zaskrbljen za usodo srbske cerkve in naroda v primeru avstrijske zmage. V tej zvezi Stanojevič opozarja, da se je patrijarh vrnil v Peč šele tedaj, ko so Avstrijci zagrozili z ultimatom. Čeprav so vsi zgodovinarji zastopali stališče, da

se je sestal skupaj s srbskimi glavarji v Prizrenu z generalom Piccolominijem, se Stanojević postavlja na Tomičevo stališče, ki ga podpre z novimi dokazi. Tomić je bil namreč edini srbski zgodovinar, ki je zagovarjal tezo, da do tega sestanka ni prišlo. Šele po povratku v Peč naj bi patrijarh Arsenij III. začel sodelovati z Avstriji.

Drugi problem veže Stanojević na obdobje po padcu Skopja. Gre namreč za vsebinsko vprašanje o srbsko-albanskem uporu proti Turkom. V naši historiografiji sta dve razlagi. Eno zastopa M. Kostić, drugo pa R. Veselinović. Najprej skuša Stanojević razrešiti pojme, ki se pojavljajo v avstrijskih virih: »Albenser, Arnauten oder Ratzen«. Mnenja je, da so se avstrijski generali in vojaki izražali precizno, čeprav so slabo poznali balkanske razmere. Avtor sprejema Veselinovićevo tezo. Veselinović je navedel vrsto dokazov, iz katerih sledi, da se v avstrijskih virih tega časa izenačujeta pojma Srbi in Albanci. »Ratzen« ali »Raitzen« so srbski vojaki pod avstrijsko komando. S prodiranjem na Kosovo in v Makedonijo osvojijo avstrijski generali pojem Albanije in po njem imenujejo srbski živelj na Kosovu. Ne izključuje pa Stanojević možnosti, da med temi »Srbi in Albanci« ne bi bilo pravih Albancev. Na podlagi te razlage odpade predpostavka o skupnem uporu Srbov in Albancev na Kosovu. Upori proti turški oblasti na Kosovu, v Makedoniji in Albaniji izbruhnjejo sicer istočasno, vendar brez medsebojne povezanosti. V prid zgornje teze je tudi ugotovitev, da Klimenti — albansko pleme — v vsem času vojne niso pristali na sodelovanje z Avstriji in da so njihovi upori imeli predvsem značaj ropanja sosednjih prebivalcev, a to so bili Srbi na Kosovu. Avtor še zastavlja vprašanje: če so Albanci sodelovali v uporu, zakaj niso tudi oni bežali pred Turki?

Na podlagi Marsilijevega Memoriala o Albaniji (ker se zgodovinarji pogosto na njega sklicujejo, Stanojević objavlja celoten tekst v prevodu) so v dunajski dvorni pisarni sestavili poziv balkanskim narodom na upor proti Turkom. Ta dokument (poznan pod imenom »invitatorija«), ki je nastal 6. aprila 1690, je v naši historiografiji prikazan kot eden od osnovnih privilegijev srbskega naroda v Vojvodini pod habsburško oblastjo. Stanojević meni, da »povlastice i prava svoje ispovedi i izbora vojvode« ne moremo smatrati kot privilegij, kajti cesar zagotavlja le plemensko in versko pravo, kot so ga imeli Srbi pod Turki. Kabinetski načrti dunajskega dvora so bili daleč od stvarnosti.

Ko govori o Veliki selitvi Srbov, se postavi Stanojević na stališče Ilariona Rucarca. V srbski historiografiji so vse do Rucarca predstavljali Veliko selitev pod vodstvom patrijarha kot selitev na osnovi pogodbe. Rucarac je prvi trdil, da gre pri tej selitvi za navaden beg pred turškim in tatarskim genocidom. Dokazal je, da ni govora o nikakršni organizirani selitvi. Patrijarh Arsenij III. je žrtev vojne. Njegovo vlogo je postavil Stanojević v zgodovinsko utemeljene okvire. Strinja se z Rucarčevo tezo, ki je zavrnila razlago dotedanje srbske historiografije o pomenu sabora, ki ga je sklical patrijarh v Beogradu po umiku iz Srbije. V saborskih sklepkih ni postavljena niti ena zahteva po posebnem položaju srbskega naroda, govora je le o verski samoupravi.

Avtor precej razpravlja o pomenu pravoslavne vere za srbski narod, prikazuje tu obdobje kot največjo tragedijo za Srbe ter govori o vzrokih, ki so izzvali odpor in nezadovoljstvo srbskega naroda in njegove cerkve do avstrijske politike. Zanimiva je njegova misel, da je narod odhod cesarske vojske iz Srbije pričakal z olajšanjem. Pogrešamo pa večje razprave o migracijah srbskega naroda v tem obdobju in posledicah odselitve s Kosova. Stanojević govori le o vprašanju števila beguncev in njihovega porekla.

Knjigo se spleča vzeti v roke ne le zaradi zelo plastičnih opisov dogodkov, ampak tudi zaradi tega, ker sili pisec z nekaterimi zelo samosvojimi pogledi in analizami k razmišljanju o ključnih vprašanih novejši zgodovine srbskega naroda.

Ignacij Voje

Jože Stabej, Kruh ubogih. Kulturnozgodovinski in jezikovni načrt zgodovine krompirja na Slovenskem. SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 33. Ljubljana 1977, 94 strani.

Avtorju je dalo pobudo za nastanek te zanimive knjižice znano prerekanje o krompirju oziroma korunu, ki so ga sprožile Novice 1845. leta. Takrat je krompirjeva bolezen začela nevarno ogrožati sadež, ki je obljubljal dokončen obračun z lakoto v Evropi in tudi v naših krajih. Zmaga nad stročnicami, ki jo je kruh ubogih do takrat izbojeval, je obetala postati Pirova. Po nekaterih izračunih naj bi se njegov pridelek v kasnejši Cislajtaniji zmanjšal za skoraj tretjino. Dati temu

čudežnemu gomolju slovensko ime je bila Bleiweisova velika želja. Možno je, da ga je k temu napeljalo tudi intenzivno učenje jezika naroda, ki ga je v naslednjih letih sprejel za očeta.

Zmaga iz nemščine izpeljanega krompirja (die Grundbirne) nad neživiljenjskim korunom je dokaz, da porajajoči se nacionalizem ni bil slep in pretiran. Čeprav je bila zmaga krompirja razmeroma hitra, pa je prerekanje povzročilo, da se je korun ohranil v nekaterih publikacijah do začetka zadnje vojne. Pri pregledovanju obsežne literature je Stabej ugotovil, da je bilo med Slovenci znanih najmanj 135 izrazov za krompir. Ime, ki so ga dali kmetje poleg žit najpomembnejšemu pridelku, je odvisno predvsem od tega, od kod so ga prejeli. Avtor ugotavlja, da so ga preje poznali južnejši prebivalci Slovenije kot pa severni. Okoli 1740 naj bi ga prinesli prevozniki iz Trsta, svoj zmagoviti pohod pa je začel v zadnjih desetletjih 18. oziroma prvih naslednjega stoletja. K temu so nemalo pomagale tudi slabe letine in dejstvo, da v urbarju ni bil zapisan.

Seveda vsa dejstva, ki jih navaja Stabej, niso nova, saj sta v zvezi s krompirjem marsikaj povedala pokojni Teply in dr. Valencič. Zato lahko smatramo delo Kruh ubogih kot poglobljen pretres deloma znanih dejstev z nekaterimi dopolnitvami in kot nadgradnjo tistemu, kar je bilo doslej znano. Glede slednjega pa je treba upoštevati, da je Jože Stabej slavist, da je bil osnovni namen dela ugotoviti poleg prikaza polemike krompir: korun predvsem vse v zvezi z različnimi slovenskimi izrazi za ta gomolj, zato bralec ne bo našel v njem odgovorov na vprašanja, ki bi zanimala gospodarskega oziroma agrarnega zgodovinarja. Seveda pa bosta vsaj posredno tudi onadva dobila v knjigi obilo drobnih podatkov in nasvetov, ki nadaljnje raziskovanje lahko zelo olajšajo. Predvsem pa je potrebno opozoriti na znanstveno tehniko, s katero se je avtor lotil problema. Kot vir je uporabil skoraj vse vrste literature in časopisja: od strokovno gospodarske in znanstvene (razne botanike, slovarji, priročniki za kmetovanje) literature do tiskov za preproste ljudi. Tehnika, s katero sta zlasti Kidrič in Prijatelj obogatila tudi slovensko zgodovinsko pisje, je zamudna, marsikomu celo nesmiselna in zlasti nemoderna. Je pa tak način dela resnično garanje. Avtor je zbiral podatke okoli pet let. Temu primerni so tudi rezultati. Ti se seveda ne izražajo v številu avtorskih pol, ker znanost ne more sprejeti principov jeprškega učitelja, ampak v bogastvu vsebine, ki sili zgodovinarja, da pogosto sega po razpravi oziroma knjigi.

Stane Granda

Ivan Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem. Zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. — 1. knjiga, Osnove rudarskega dela; 2. knjiga, Problemi vsakdanjega rudarskega dela, kronologija rudarjenja 1850—1941. Maribor 1978. Založba Obzorja. Skupaj 282 + 321 strani.

Mohorič je ponovno dokazal zelo živo zanimanje za slovensko gospodarsko zgodovino. Po svoje je kot zgodovinar-amater gotovo kar veliko dodal k popularizaciji te veje nacionalne zgodovine in prav zato mu gre naše veliko občudovanje. Čeprav je amater, ga poklicni zgodovinar ne more in tudi ne sme odklanjati a limine, dolžan pa je opozoriti na šibka mesta, ki jim avtor zaradi koncepta pisanja ni mogel ubežati. Treba je namreč imeti solidno fundirano metodo dela, da se ne izgubi v obilici gradiva in da ves čas veš, kaj hočeš z razpravo povedati. Mohorič se v arhivskem gradivu sicer ni izgubil, ker ga ni prav veliko uporabljal, zasvojila ga je le literatura, ki jo nekritično kompilira. Hočemo reči starejša literatura, kajti razprav, izšlih v poslednjem desetletju, že ni utegnil več preštudirati. In prav v tem je bistvena pomanjkljivost. Zal je v verigi Mohoričevih monografij tu ocenjevano delo šibkejši člen. Avtor se je pred leti lotil zgodovine usnjarstva, ni pa dela nadaljeval in končal, čeprav bi bila zgodovina usnjarke industrije v slovenskem prostoru od 18. stoletja do okupacije leta 1941 še kako koristna monografija. Raje se je odločil za to, da se spoprime z enim izmed najtežjih problemov s področja neagrarnih gospodarskih panog, z rudarstvom in topilništvom. Znano je, da je arhivskega gradiva za rudarstvo in topilništvo toliko, da ga do danes nismo mogli v celoti niti evidentirati, kaj šele predelati. Kot vsi narodi v Evropi ima tudi slovenski določen del »svojega« gradiva v tujih arhivih; kdo si upa trditi, da pozna vse to gradivo? Gospodarska zgodovina je sorazmerno mlada študijska disciplina in tudi pri nas je približno tako kot povsod po svetu: nekatera poglavja so obdelana bolje in temeljiteje, nekatera šibkeje in površneje. Vzrok je morda v tem, da je gospodarskih zgodovinarjev manj kot političnih in kulturnih zgodovinarjev, morda v tem, da ima gospodarska določene specifičnosti in posebno metodo dela,

kar (= specifičnosti in metoda) zavira hitro »nastajanje« razprav. Rekli smo morda, ker ima svoje specifičnosti pač vsaka veja zgodovinskih znanosti.

Vrnimo se k Mohoričevim Problemom in dosežkom rudarjenja! Predpis o rudosledenju je zahteval, da je »najditelj« pridržane rude ali rudnine (glina za opeko, lapor za cement, apnenec za apno itd. niso pridržane rudnine) kolikor moč točno navedel kraj najdbe: najprej ledinsko ali podobno lokalizacijsko ime, potem najbližje naselje, nato faro (in pozneje še občino), zatem okrožje, nazadnje še deželo oziroma kronovino, če je bilo potrebno. Raziskovalec si to zabeleži, v razpravi pa navadno takšnih podrobnosti ne citira, ker otežujejo pregled; zanimivi so predvsem za krajevno zgodovino. Toda ne vedno, včasih so edini dokaz, kje je rudnik ali talilna peč delovala. Enega izmed takšnih primerov bomo uporabili nekaj stavkov niže v zvezi s svinčarstvom. Mohoričev tekst je v nekem smislu kombinacija sinteze in krajevne zgodovine, saj zelo pogosto citira omenjene detajle. To morda napravi branje bolj domače, prijetno, za krajane celo koristno. Zaradi vnašanja podrobnosti se avtorju večkrat primeri, da posveti »rudnikom« v nekaterih delih slovenske zemlje, ki praktično niso nič proizvajali in so zato brez vrednosti, več pozornosti kot bi je ti zaslužili. Tudi železarna Ponikve (stran 54 prve knjige) v resnici ne zasluži tolikšne publicitete; bila je zgrešena investicija. Le okoliščine, v katerih je nastajala in približno po dveh, treh letih delovanja zamrla, ter tehniška opremljenost so res zanimivi momenti — in prav teh pri Mohoriču pogrešamo. Sicer je pa prav karakteristično, kako pisec nikjer ne navaja, kdaj so železarno dogradili in kdaj v njej ustavili delo. Na naslednji strani iste knjige je govor o železarni na Dvoru; trdi, da je nehala delati leta 1890. Za nameček bralca zmede s tem, da na drugem mestu (stran 113 druge knjige) zapiše, kako je nehala dvorska železarna obratovati meseca aprila 1889. Če se zanesemo zgolj na ta dva podatka, kateremu naj »bolj« verjamemo? Vsekakor smemo »najbolj« verjeti naslednjemu dopisu: Auerspergov pooblaščenec Weidlich je sporočil 13. junija 1891 z Dvora oblastem v Ljubljani, da bodo s 1. oktobrom 1891 ustavili tod vse obratovanje. Tudi vseh 71 jamskih mer bo ugasnilo. Uprava bo obdržala le kope rdečega železovca blizu naselja Hrastno pri Sentrupertu.¹ S tem seveda ni rečeno, da železarna ni pričela ustavljati dela v posameznih obratih že preje; hočemo le ponoviti, kako je Weidlichov dopis točno fiksiral dokončno in celotno ustavitev dela v podjetju.

Na več mestih svoje monografije govori Mohorič o firmi, ki je bila uradno registrirana samo z naslovom Bleiberger Bergwerks Union; ukvarjala se je z izkoriščanjem svinčeve rude na Koroškem. Zaradi nedvoumnosti naj ponovimo, da je firma privzela ime po svinčarskem kraju Bleiberg na severnih pobočjih Dobrača in precej zahodno od Beljaka. Saj je čisto prav, da je Mohorič osebno in kot patriot samozavesten, ampak če je preveč, more to škodovati historični resničnosti. Takšna je trditev na strani 9 prve knjige: »Ustanavljali smo močne delniške družbe, Kranjsko industrijsko družbo, Hüttenberško železarsko združbo (sic!) in Plajberško rudarsko unijo, vendar z domačim kapitalom kaj kmalu nismo več zmogli vsega, kar je zahteval napredek tehnike.« Kdo smo ali so bili takrat — v znamenitem šestem desetletju preteklega stoletja — ta imenitni »mi«, ki so ustanavljali in končno le ustanovili Hüttenberško železarsko družbo in Bleiberško rudarsko unijo? Imenovani dve koroški družbi je namreč utemeljil in vodil koroški nemški ali nemško usmerjeni človek in ne »mi«, to moramo vedeti!

V zvezi z Mohoričevim opisovanjem svinčarstva se bomo nekoliko zadržali še pri famozni »Združbi rudnika svinca v Šmarju pri Grosupljem« (str. 35) oziroma pri »Rudniku in topilnici svinca v Šmarju pri Grosupljem« (str. 173). V obeh primerih je torej poudarek na besedah »v Šmarju pri Grosupljem«. S tem, ko bom preciziral Mohoričeva izvajanja, bom popravil tudi nekaj svojih zmotnih tolmačenj. Ko sem za Zgodovinski časopis pisal o svincu v osrednji Sloveniji (ZČ XXVI, 1972, 349—366), sem nemški naslov Bleibergbau bei St. Marein zmotno prevedel kot »Rudnik svinca pri Smartnem«. Mohoričevo in svojo pomoto sem popravil tako, da sem ponovno pregledal že nekoč prej uporabljeno gradivo in pri tem še bolj pazil na detajle. Torej takole: Ljubljanski trgovec Ivan Baumgartner, znan tudi kot komandant narodne straže v Ljubljani leta 1848, je imel poslovno središče v tem mestu. Ločeno od te firme je Ivan organiziral z drugimi poslovnimi prijatelji rudarsko združbo Ivan Baumgartner & Comp. Ta združba je prejela 30. decembra 1845 na štirih različnih krajih Zasavja ali bolje rečeno porečja Save po nekaj jamskih mer na svinčevo rudo. Prvo enoto jamskih mer ali prvoo etiteto (= rudarsko lastnino) je imenoval Bleibergbau Billichberg I. (Rudnik svinca Pólsnik I.), drugo

¹ Arhiv Slovenije (AS), Bergbuchs Urkunden 1886—1897 — za Kranjsko —, No 825 dc 1892.

enoto Pólsnik II., tretjo. enoto Ježa, o četrto bomo še spregovorili (V ZČ XXVI, 1972, 357, je neugnani tiskarski škrtat spremenil naziv Na jezeh v terminus Na jezeh). Ježa je ledinsko ime za določeni del okolice Šmartnega. Gre za ježo ob potoku Reka pod hribom med Šmartnim in naseljem Ustje. Po Mohoriću, 1. knjiga, stran 173, naj bi šlo za vas Ježce. Le-ta pa leži kar precej južno od Bogenšperka že v povirju Temenice in nima prav nobene zveze več s Šmartnim. Združba je vpisala to entiteto v rudarske knjige kot Bleibergbau Jesse, St. Martin (druge enostavno le Bleibergbau bei St. Martin), kar mi poslovenimo jedrnato kot Rudnik svinca pri Šmartnem. — Mimogrede naj ob tej priložnosti dodamo, da je treba našo trditev v ZČ, 358, češ da so bili vsi trije kompleksni skupaj rudarska osnova podjetja »Rudnik svinca pri Šmartnem« popraviti v tem smislu, da je zgolj samo tretja entiteta imela ta naslov; prvi dve sta obdržali vsaka svojega, torej Pólsnik I., Pólsnik II., še naprej. Naslov v oklepaju (ZČ, 358) Bleibergbau bei St. Marein je treba popraviti v Bleibergbau bei St. Martin. — Sedaj pa še k četrto entiteči. Ze citiranega dne je Baumgartnerjeva rudarska združba prejela še pravico, da eksploatira enoto, ki jo viri lokalizirajo takole: Vas Pleše, fara Lipoglav, ljubljanska okolica, ali tudi takole: vas Pleše, fara Lipoglav, hrib Plešence. Do vasi prideš, če v Škofljici zaviješ po dolinici proti vzhodu mimo vasi Lanišče. Ker je zračna razdalja Pleše—Šmarje krajša od razdalje Pleše—Škofljica, so entiteto kratkomalo poimenovali 'Bleibergbau bei St. Marein'. Dne 7. julija 1846 je združba prejela koncesijo za preizkusno talilno peč, ki da jo sme postaviti v vasi Pleše; zaradi podaljševanj so dokončno odobrili koncesijo 1. februarja 1849. Zaradi povedanega ne smemo več biti površni in pisati, da se je entiteta imenovala kar 'Rudnik in topilnica v Šmarju pri Grosupljem'. — Ob tem naj popravim še svoj tekst (ZČ, 358) takole: oba stavka v odstavku Nekako šest mesecev pozneje se nanašata na Pleše pri Šmarju; tretji stavek Drobilnico rude... se pa res nanaša na Spodnji Log ob Savi.

Čeprav je že znano, moramo še vseeno odgovoriti na vprašanje, kako je prišla k premogu in še k svinco tržaška veja Baumgartnerjev. Trgovska kariera ljubljanskega Ivana se je bližala svojemu koncu. Da bi jo zadržal ali podaljšal, si je Ivan 15. novembra 1855 sposodil pri direktorju dveh cukrarn Karlu Kranzu 25.000 gld, pri ljubljanskem trgovcu Mihaelu Šušteršiču enako vsoto. Injekciji vseeno nista pomagali. Šel je v konkurz, ki so ga ukinili 10. julija 1856, ker sta zanj jamčila njegova brata Jožef, trgovec v Trstu, in Franc, trgovec v Nedelišču pri Čakovcu. Zato pa je moral ljubljanski Ivan prodati 21. novembra 1856 tržaškemu Jožefu svoj delež pri premogovski entiteti Šemnik II. (Več o tem v članku Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918, Prispjevki za zgod. del. gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 50—51.) Jožef je s svojo družbo organiziral po eni strani premogovski združbo, po drugi strani posebno svinčarsko združbo, kajti istočasno so nanj prešle tudi Ivanove svinčarske entitete. Prav v primeru svinca — le ta nas tu zanima — je Jožef organiziral s Karlom Kranzem združbo z naslovom Josef Carl Bleibergbau-Gewerkschaft zu St. Marein (Združba Jožef Karel za kopanje svinca pri Šmarju). Že 23. novembra 1859 je Jožef prodal tržaški Karolini Baumgartner svoje kukse. Kot druge entitete je tudi tisto z naslovom Združba Jožef Karel za kopanje svinca pri Šmarju kupil leta 1868 na dražbi dr. Oskar Pongratz. Ob tem naj dodam, da je treba v ZČ, 358, spremeniti slovenski naziv »Združba Jožef Karel za kopanje svinca v Šmartnem« v naziv »... za kopanje svinca pri Šmarju«, vsi ostali podatki so pravilni. — Upamo, da smo zadovoljivo razložili, da kolikorkoli pogosto se govori o rudniku svinca v ali pri Šmarju, o talilnici v ali pri Šmarju, o svinčarski združbi v ali pri Šmarju, vedno gre za vse potrebne rudarske in talilniške naprave v vasi Pleše in da je združba le formalno privzela ime najbližjega večjega naselja Šmarje — in prav čisto nič drugega.

Omenjeni članek v Prispjevkih za zgod. del. gibanja je ves posvečen premogovništvu. Kdor ga primerja z Mohoričevimi odstavki o premogovništvu, bo videl, da je med obema tekstoma velika vsebinska razlika. Podobna ugotovitev velja tudi za svinco, cink in cinkarne, baker, antimon, o čemer sta pisala v zadnjih letih tako Zgodovinski časopis kot Kronika; Idrijski razgledi prinašajo v poslednjih letih vse polno novosti o zgodovini idrijskega rudnika živega srebra. S tem opozorilom želimo indirektno tudi že reči, da avtorjevi Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem ne prinašajo vidnih novosti. Relativno novi ali vsaj za širšo javnost relativno novi so Mohoričevi odstavki o boksitu, piritu, baritu, grafitu, to pa zato, ker se naši raziskovalci še niso lotili nakazanih problemov; puščajo jih za sedaj še ob strani, ker ne sodijo v skupino vodilnih rudnikov.

Naslednje, kar želimo dopolniti v Mohoričevem tekstu, so podatki o apnu, glini za opeko in o cementu. V to bi se tu ne vtikali, če bi se avtor sam (stran 84) ne spuščal v to področje. Pri vsem tem, zlasti pri cementarnah, nam gre le za prve obrate, kajti razmah je kmalu šel v tako širino, da bi zanj bila potrebna posebna študija.

Za uvod k razmahu industrije portlandskega cementa moramo poprej napisati še nekaj stavkov o nezgorljivi opeki. Obstaja namreč neka zanimiva povezava: ko so kopali premog, so v rudnikih često naleželi na glino posebnih lastnosti. Bila je črna in zelo mastna ter — dobro žgana — odporna proti ognju in visokim temperaturam. To so opazili tudi Maurerjevi jamski nadzorniki v Trbovljah. Ze kar od leta 1824 dalje so v opekarni žgali poleg navadne opeke še to črno, za katero so ugotovili, da je nezgorljiva. Lonci iz te gline so kazali odlične lastnosti loncev, izdelanih iz grafita, ki so prenesli zelo visoke temperature. Tudi iz Rosthornove opekarne na Lešah so se leta 1839 oglasili z vestjo, da pridobivajo glino za nezgorljivo opeko. Interesentov za takšno opeko niti ni bilo malo. Fužinarji so jo potrebovali za notranjo oblogo plavžev, steklarji za oblogo svojih peči. Tudi pirotehnikom je prišla zelo prav. Največji sloves si je s to opeko pridobil Franc Sartori iz Zidanega mosta, ki je iz gline v šentjanskem premogovniku izdelal tako opeko, da so jo leta 1858 preskusili celo na Dunaju v tovarni porcelana in takoj tudi potrdili, da je izvršno prestala preskus ter da je res primerna za oblogo plavžev. Pohvala je pripeljala do tega, da je leta 1868 Sartori dobavil nezgorljivo opeko tudi Ruardu na Savo za njegov plavž.²

Osnova za to glino je bil lapor, premešan z ogljenim prahom. Industrija cementa je temeljila na taistem laporju, vendar čistem in ne pomešanim z ogljenim prahom. Zato se prav nič ne čudimo, da so dobre cementarne nastale tudi v Trbovljah in Zidanem mostu. Industrija portlandskega cementa je eksploatirala ta kvalitetni lapor, ki so mu s posebnim tehnološkim postopkom primešali še kalcij in nekatere druge kamenine, vse zmlete v prah. S tem cementom pričanja v gradbeništvu pravi preobrat, prava revolucija.

Starejši kot portlandski cement je bil romanski cement, ki so ga v naši bližini uporabljali zlasti na apeninskem polotoku. Temeljil je na izkoriščanju določenih glin, ki niso bile tako odlično vezivo kot laporji za portlandski cement. Seveda ni nobeno naključje, da so pričeli portlandski cement pridobivati v velikih količinah prav v Angliji, kjer je bilo primernega laporja več kot dovolj (Aspdinov patent za lastni način proizvodnje portlandskega cementa datira v leto 1824!).³

Naši obrati niso spočetka proizvajali niti romanskega niti portlandskega cementa, ampak zmes, ki so jo imenovali hidravlično apno.⁴ Le-to je spadalo v vrsto naravnih cementov, kar pomeni, da se je zmes ustvarila na naraven in ne na umeten način. Hidravlično apno so pridobivali s sušenjem oziroma žganjem in potem drobljenjem posebnih glin, ki niso dale trdega in trdnega betona. Dobro so ga prodajali zato, ker je bilo povpraševanje po vezivu, boljšem od malte, kar znatno. Začetek predstavlja aktivnost Premogokopne združbe v Zagorju ob Savi, ki je leta 1856 prejela koncesijo za proizvodnjo hidravličnega apna.⁵ Z letom 1858 je pričel proizvajati »hidravlični cement« (boljša vrsta hidravličnega apna?) pri Zidanem mostu že znani Franc Sartori.⁶ Za strukturo te zmesi ne zvemo. Na podobno težavo naletimo tudi pri tretjem podjetniku, to je, pri Alojzu Prašnikarju iz Mekinj pri Kamniku, kajti ta je leta 1854 ustanovil podjetje za proizvodnjo apna in »cementa«. Ni čisto jasno, kdaj in kako je prišel do proizvodnje cementa, kajti leta 1864, ko je dejansko producirati pravi portlandski cement, se je močno pobahal, da ga proizvaja že deset let. Zanesljivo moremo namreč ugotoviti le to, da je 1854 zgradil veliko in moderno apnenico, nato je 1860 od družbe, ki je v Kamniku izdelovala čistilni prašek za kovine, odkupil patent za proizvodnjo tega praška in se najbrž s pomočjo ljudi iz obrata za prašek dokopal do kamenin oziroma

² AS, Ruardov arhiv, fasc. 9.

³ Aspdin je prišel do svojega portlandskega cementa na empiričen način. Tudi vsa njegova množična proizvodnja je temeljila na empiriji. To pomeni, da kemičnega sestava uporabljenih laporjev ni poznal in do ravno prave zmesi ni prišel na znanstveno eksakten način. Do pravih znanstvenih spoznanj so se šele pozneje dokopali Francozi in Nemci. O tem prim. W. A. Becker, Erfahrungen über den Portland-Cement, Berlin 1853, str. 4—11.

⁴ Bericht über die allgemeine Agricultur- und Industrie-Ausstellung zu Paris im Jahre 1855... im Auftrage des k. k. Ministeriums für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten hrsg. unter der Redaction von Carl Nobak, Zehntes Heft, XIV Classe: Civil-Bauwesen, Wien 1857, str. 48—51.

⁵ Prim. moj članek Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918, Prispevki za zgod. del. gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 17.

⁶ Tovarno je zgradil že leta 1857, trdi Ivan Mlinar, Zidani most v zgodovini, Kronika IV, 1956, str. 67—76.

laporjev, primernih za proizvodnjo cementa. Po krajšem eksperimentiranju bi res leta 1864 utegnil že redno in v velikih količinah proizvajati zmes, podobno portlandskemu cementu.

Če je bil potek res tak, kakršen domnevamo da je bil, potem so ga prehiteli tri tovarne. Ne gre toliko za tisto tovarno, ki so jo leta 1860 postavili blizu Bistrice na Dravi visoko nad Beljakom,⁷ ker je bila daleč zunaj slovenskega prostora, kolikor za dve iz leta 1861 v bližini Železne Kaple, ki sta proizvajali portlandski cement za gradečo se koroško železnico Maribor—Celovec po zaslugi nekega češkega inženirja. S tem res prvič in fiksno naletimo na proizvodnjo portlandskega cementa v slovenskem prostoru.⁸ Vendar je bila Sartorijeva cementarna, ki se je okoristila s spoznanji iz Železne Kaple in prešla na proizvodnjo pravega portlandskega cementa, najbolj industrijska: najpozneje leta 1865 je že imela parni stroj 20 KM. S tem se je uvrstila med štirinajst ali petnajst podjetij, ki so tega leta v slovenskem delu Štajerske imela svoj parni stroj (ki jih je tu skupaj bilo 26 po številu). Skupini koroških cementarn moramo prišteti še tisti majhen obrat iz leta 1861, ki so ga postavili v Črni v Mežiški dolini.

Nato je prave surovine za portlandski cement odkrila tudi Premogokopna združba v Zagorju ob Savi. Najpozneje od leta 1870 dalje je tudi v časnihikih propagirala svojo cementarno v Zagorju, in okoli tega leta so postavili cementarno tudi blizu Bele pri Železni Kapli. Za zaključek naj dodamo le še to, da je sezidala cementarno tudi Trboveljska premogokopna družba v Trbovljah (1876).⁹

Na poslednjih straneh svoje monografije podaja Mohorič zgodovino Trboveljske premogokopne družbe. Ko sem se pred leti sam poglubil v zgodovino premogovništva, sem hotel tekst »potegniti« vse do okupacije slovenske zemlje v letu 1941. V ta namen sem leta 1964 zaprosil dr. Vinka Vrhunca, ki je bil od 1931 do 1941 komercialni direktor TPD, od 1941 do 1946 pa njen generalni direktor, naj mi dá tiste osnovne podatke, ki jih momentalno potrebujem. Sobesednik je rad pristal na to, in tako sem si dva razgovora (21. januarja in 27. januarja 1964) zapisal, mu ju dal avtorizirati in ju z njegovim pristankom tudi objavljam. Upam, da bom s tem poživil tekst običajne knjižne ocene, pa tudi podatki so novi. Torej:

Od 1.000.000 delnic TPD so imeli Francozi kakšnih 450.000 kosov, Svicarji 150.000—200.000 kosov, Avstrijci 100.000 kosov. Jugoslovani so po prevratu dobili 150.000 kosov, vendar delnic niso obdržali. Ker so le-te visoko kotirale, so jih prodali nazaj Francozom po višjem kurzu. Tako so precej zaslužili, toda izgubili delnice in pravico glasovanja na občnih zborih delničarjev. Po zakonu o delniških družbah so namreč imele glasovalno pravico le tiste delnice, ki so bile na občnem zboru prisotne. Na občnih zborih je bilo zastopanih vedno manj kot 50 % delnic, kajti drobni tuji lastniki se niso zanimali za občne zборе. Prišli so v banko le ob izplačevanju dividend, na primer francoski mali delničarji, od katerih je vsak imel le po nekaj delnic, je pa bilo teh delničarjev veliko število. — Takoj po prevratu je uspelo Praprotniku, da je Rašo, ki je ostala na italijanski strani meje, prodal Brunnerju iz Trsta. Ker je to napravil v imenu TPD, je ta iz izkupička kupila delnice Slavenske banke, izza katere je stala Länderbanka. Stike z Länderbanko je TPD zgubila leta 1928. Länderbanka je prišla v posest večjega paketa delnic Trboveljske premogokopne družbe že pred prvo svetovno vojno. Ravnatelj Bel-lak je bil na primer že eden zastopnikov Länderbanke, ki je sicer bila v rokah dunajskih Židov. Slavenska banka je bila le njena podaljšana roka. — Prometni zavod za premog se je ustanovil po prevratu v glavnem iz dveh lahko razumljivih razlogov: prvič, s tem je bil odvzet Trboveljski premogokopni kot v glavnem tuji družbi zaslužek pri direktni prodaji premoga tržišču, drugič, s tem so se okoristili izključno domači delničarji, točneje rečeno, ozki krog ustanoviteljev Prometnega zavoda (Praprotnik, Pogačnik, dr. Benkovič itd.). Tako je bilo do leta 1928, ko se je Prometni zavod za premog zreduciral na prodajo uvoženega premoga in koksa. Koks je prodajal Kranjski industrijski družbi. Direktor Prometnega zavoda je bil dr. Albin Kandare. »Ugalj a. d. Beograd«, ki sem mu bil direktor, je bil do leta 1928 prodajni urad TPD za vzhodne dele države, po 1928 je postal ekspozitura Trboveljske premogokopne družbe; ki ji je bila poverjena izključna prodaja premoga v tem delu države. Takrat je Prometni zavod v svoji prvotni funkciji likvidiral. — Saintgermainška pogodba je vsebovala tudi tako imenovano Länderbankklausel. Z njo se je avstrijska vlada obvezala, da bo dopustila prenos aktiv prejšnje K. k. Länderbanke v Paris brez kakršnihkoli javnih dajatev. Ta prenos

⁷ Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt 1953, str. 407—408.

⁸ Arhiv rudnika Zagorje, Zagorje ob Savi, fasc. XV.

⁹ Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I, Trbovlje 1958, str. 402.

dobroimetja ni šel na račun vojne škode. To je bila ločena finančna transakcija. Leta 1928 sem predlagal ministru Voji Marinkoviću, ki je bil osebni prijatelj Aristida Brianda, naj se Länderbanka kot vmesni člen med Francozi (Banque de Paris et des Pays Bas, ki je faktično bila banka bank) in Trboveljsko premogokopno družbo izloči in vzpostavi neposredni stik med Francozi in TPD. Tako se je tudi zgodilo. Delnice so Francozi prenesli z Dunaja v Paris. Veliko delničarjev je bilo med francoskimi poštarji. Računa se, da so ti pokupili okoli 200.000 kosov. — Kriza leta 1930 pomeni silno prelomnico v gospodarstvu in finančinstvu Avstrije, Jugoslavije in sploh srednje Evrope. Tako je bila Avstrija prisiljena prodati del svojih bank v tujini, konkretno v Jugoslaviji, domačim ljudem. Prav zaradi tega je tudi ljubljanski Kreditni zavod postal samostojen domači zavod. Treba je bilo le odkupiti delnice od dunajskega Kreditanstalta. Ker je pri nas primanjkovalo denarja, je Westen, ki ga je imel dovolj, odkupil zelo velik paket. Tako so pravzaprav potrebe pripeljale Westna v Kreditni zavod. Westen je bil sicer po državljanstvu Jugoslovan, v bistvu pa seveda Nемеc. Da bi prav ban dr. Marušič pripeljal Westna v Kreditni zavod, je nekoliko ozko, niti ni povsem zanesljivo. Komitenti Kreditnega zavoda so bili: na prvem mestu TPD, na drugem KID, tretje Ruše, četrta pivovarna Union.

Jože Šorn

Carole Rogel, *The Slovenes and Yugoslavism 1890—1914*. East European Quarterly, Boulder & Columbia University Press, New York 1977; East European Monographs 24, VII + 167 strani.

V zadnjih letih lahko hkrati z razvojem slovenskega zgodovinopisja opazamo povečano zanimanje za našo preteklost v različnih zgodovinskih centrih v tujini. Čeprav kot plodovi takega zanimanja večkrat nastajajo le manjše parcialne razprave o slovenski zgodovini, subjektivistični eseji ali kompilacije iz znane slovenske historične literature, nas tuji avtorji vedno bolj pogosto presenečajo tudi z zreliimi deli, napisanimi ob upoštevanju rezultatov predhodnih raziskav, predvsem pa na podlagi novo odkritih ali vsaj še neobdelanih virov. Oddaljenost teh piscev od naše zgodovinske izkušnje in od sodobnih tokov v samem našem zgodovinopisju jim ob siceršnjem resnem znanstvenem pristopu omogočajo tudi izpeljavo nekaterih novih in svežih interpretacij, o katerih velja razmišljati in se o njih pogovarjati.

Že kar na začetku lahko pribijemo, da med takšna zanimiva dela o nekaterih osrednjih problemih slovenske zgodovine po našem mnenju sodi tudi knjiga Carole Roglove (njena dopolnjena doktorska disertacija iz leta 1966) o Slovencih in jugoslovanstvu v četrtoletju pred prvo svetovno vojno.

Avtorica je profesorica zgodovine na ameriški Ohio State University in med drugim tudi odbornica v ameriškem združenju za »slovenske študije«. Doslej jo poznamo predvsem po neobjavljenem diplomskem delu o ilirskih provincah ter po študijah o prepovedih, o kulturnem in o političnem jugoslovanstvu med Slovenci na predvečer prve svetovne vojne; omenjene razprave je objavila v kanadskih in ameriških revijah, ki obravnavajo Slované in vzhodno Evropo (mimogrede naj omenimo, da je v seriji vzhodnoevropskih monografij knjiga Carole Rogel že šesto delo z jugoslovanstvo tematiko). Po avtorici nemu priimku bi lahko sklepali, da njeno zanimanje za slovensko zgodovino ni slučajno. In res je tako, saj je ameriška zgodovinarica hčerka slovenskega izseljenca Janka N. Roglja (1895—1974), znanega javnega delavca in publicista ter zaupnega prijatelja Louisa Adamića.

Uvod in prvi dve poglavji obravnavanega dela (Iskanje narodne identitete. Začetki političnega udejstvovanja 1848—1890) so namenjeni predvsem bralcu, ki ni pobliže seznanjen s Slovenci in njihovo zgodovino. Avtorica je tu plastično prikazala slovensko narodno prebujenje in položaj Slovencev do konca Taaffejeve vlade. Glede na naslov knjige je razumljivo, da se njena pozornost »osredotoča na intelektualce in na politike«, da zanemarija gospodarski in splošni družbeni razvoj, poudarja pa kulturne ter politične slovanske in južnoslovanke vezi. Uvodni pregled sloni na širokem izboru uporabljene literature, pri čemer je pohvalno, da Roglova s pridom uporablja tudi spoznanja iz revizije slovenske zgodovine, opravljene na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev in objavljene predvsem v »Zgodovinskem časopisu«.

Ne v opombah ne v sicer obsežnem seznamu literature pa Roglova ne upošteva nekaterih novejših sintetičnih del o slovenski zgodovini v 19. stoletju, prav tako ne nekaterih drugih del, objavljenih v zadnjem desetletju. Očitno je, da avtorica

za adaptacijo svoje disertacije (1966) za knjižno objavo (1977) ni imela na voljo dovolj časa. Očitno pa je spet enkrat tudi to, da ima pomanjkljivo poročanje »Zgodovinskega časopisa« prav o najpomembnejših novih zgodovinskih delih dalekosežne slabe učinkе; uredništvu, založbam, meritornim recenzentom in končno tudi samim avtorjem na rovaš je treba tu pripisati del krivde za nepoznavanje knjige Ferda Gestrina in Vasilija Melika iz leta 1966 ter Boga Grafenauerja iz leta 1974 (Roglova uporablja starejša dela teh avtorjev).

Med manjšimi pripombami na uvodni del teksta naj omenimo ohlapno formulacijo, da »so po letu 1890 politične stranke pričele zastopati Slovence v deželnih zborih in državnem zboru na Dunaju« (str. 5); taka formulacija lahko bralca zaveda v zmotno predstavo, da prej Slovenci niso bili zastopani v omenjenih telesih. Pri orisovanju družbene vloge slovenščine in nemščine (str. 3 in 11) bi bilo potrebno upoštevati novejša dognanja, ki izpodbijajo sliko o popolni izrinjenosti slovenščine iz jezikovne prakse privilegiranih slojev. Prešeren je umrl leta 1849 in ne 1848 (str. 11). Začetkov slovenskega gledališča ne gre iskati šele v letu 1845 (str. 13). Če nas tiskarske napake pri pisanju slovenskih imen in naslovov tudi v tej publikaciji — po že ustaljeni razvadi tujih tiskarjev — nekajkrat zbedejo v oči, je vprašanje načelne odločitve pisava imen mest Gajevega južnoslovenskega trikotnika »Villach, Scutari in Varna« (za Beljak, Skader in Varno), le »Trieste« ipd. ob dvojezičnem poimenovanju Celovca in tudi Ljubljane (str. 12, 19, 33).

Vprašljiva je dalje formulacija, da bi sredi šestdesetih let slovenski predstavniki na račun zgodovinskega prava »odstopili od zahtev po etničnih (oz. narodnostnih) pravicah« (str. 20), čeprav mariborski program res ne zahteva združitve vseh Slovencev v meje »Zedinjene Slovenije«. Podatek o obstoju slovenskih privatnih šol na Koroškem za Taafejev čas prav gotovo ni točen (str. 27), saj je edina slovenska privatna šola v št. Rupertu pri Velikovcu delovala od jeseni 1893 do konca prve svetovne vojne (prim. razpravo o koroškem šolstvu Lojzeta Umeta iz leta 1969, ponatisnjeno v izboru njegovih del »Koroško vprašanje« leta 1976).

Tretje, četrto in peto poglavje knjige Carole Rogel obravnavajo stališča tedanjih treh slovenskih političnih strank do narodnega vprašanja, do avstrijske »balkanske politike« in do načrtov za združitve Jugoslovanov. Avtorica nam dobro dokumentirano oriše idejne profile vseh treh političnih grupacij. Pri obravnavi Slovenske ljudske stranke upravičeno posveti veliko pozornosti J. E. Kreku, pri Narodno napredni stranki oziroma liberalnem taboru v celoti morda kar nekoliko preveliko Ivanu Hribarju. Pokaže na idejno pestrost med slovenskimi socialdemokrati (in masarikovci) ter visoko oceni njihov prispevek k teoretičnemu sistemu avstromarksizma.

K pripombam! Anton Mahnič je bil resda »krški« škof, vendar na otoku Krku in ne v Krškem (str. 30 in 41). Vprašljivo se nam zdi poenostavljeno pripisovanje ljubljanskega krvoprelitja leta 1908 »nemškim vojakom« (str. 44; podrobnejši opis je sicer na str. 64). Ob omenjanju »Ljubljanskega Zvona« in »Slovana« pri naštevanju panslavističnih listov ne moremo mimo revije »Slovanski svet«, ki je 1888 prevzela »Slovanovo« nasledstvo (str. 46). V poglavju o socialnih demokratih predvsem pogršamo informacijo o razmerjih med jugoslovansko in avstrijsko-nemško in italijansko organizacijo ter o deželah, ki so jih na našem ozemlju organizacijsko pokrivala. Med koncentracijami socialdemokratskega slovenskega delavstva tako ne bi izostala omemba Maribora in Gorenjske (str. 51). Danes že težko trdimo, da je o začetkih slovenskega delavskega gibanja »malo znanega«, odpravljena je tudi legenda o Francetu Železnikarju kot »veteranu pariške komune« (str. 51). Ne glede na to, da gre pri vprašanju označevanja Krekovega krščanskega socializma v angleščini s »clerical socialism« za jezikovni problem, dvomimo v ustreznost takega termina (str. 56).

Novo spodbude jugoslovanski misli med Slovenci podrobno analizira šesto poglavje z naslovom »1908 in 1909: odmev na aneksijo Bosne in Hercegovine«. Prikaz v celoti lahko samo pohvalimo, pač pa ne moremo pritrditi uvodnim opažanjem na strani 63: »Zares se je položaj Slovencev v cesarstvu zadnji dve desetletji pred vojno stalno izboljševal («improved steadily»). V primerjavi s Hrvati je bila njihova usoda zavidanja vredna«. V nasprotju z nekaterimi nemškimi in drugimi zgodovinarji habsburške monarhije je slovensko zgodovinopisje že nekajkrat trezno in dokumentirano dokazalo, da se je položaj Slovencev tudi v obravnavanem obdobju neprestano poslabševal, ako ga opazujemo s stališča narodne celote in v okviru daljših historičnih procesov. Tudi obrabljeni dokazi o splošni demokratizaciji monarhije in o posameznih slovenskih pridobitvah (predvsem na Kranjskem) ne morejo omajati splošne negativne sodbe. Svojo pavšalno oceno v nadaljevanju objektivizira tudi avtorica sama, saj neprestano ugotavlja zapostavljenost in nezadovoljnost Slovencev. Od kod tudi končno tolikšna moč jugoslovanski ideji!

O tem govorita naslednji poglavji — »Kulturno jugoslovanstvo: oživitev razprave Vraz-Prešeren« in »Balkanske vojne, 1912—1913: osporavana navezanost na Avstrijo«, ki predstavljata zanimivo branje tako za povprečnega bralca zgodovinskih del kot za strokovnjaka za to obdobje. Roglova namreč prav v zaključnih poglavjih svoje knjige pritegne veliko novih virov in jim pusti, da pogosto tudi sami spregovore. Ne izkoristi pa v celoti dosedanjih razprav o jugoslovanstvu in Slovencih pred prvo svetovno vojno (npr. Bibrove razprave v »Istoriji XX veka«, razprav Udeta in Pleterskega v zborniku »Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat«), medtem ko knjige Janka Pleterskega »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo« (1971) sploh ne citira, čeprav je pomembna tudi za poznavanje in razumevanje razvoja neposredno pred prvo svetovno vojno.

V podrobnostih bi bilo moč ugovarjati opredelitvi narodno-radikalnega dijaštva le s »pomočnikom« (auxiliary) liberalne stranke (str. 82 in 140); za razliko od prepovedovcev te struje tudi ne poimenujemo le z imenom njenega glasila »Omladina« (str. 89). Čeprav gre za razmeroma dobro poznane konkretne manifestacije slovensko-hrvaškega in jugoslovanskega kulturnega povezovanja, pregled Carole Roglove v ustreznem poglavju prav gotovo ne bi smel opustiti omembe jugoslovanske umetniške razstave, sodelovanja društev, učenja srbohrvaščine, razširjenega prepevanja narodnih pesmi drugih južnoslovanskih narodov ipd.

Deveto, zadnje poglavje pričujočega dela predstavlja zaokroženo študijo o prepovedovskem gibanju. Čeprav je v zadnjem desetletju tovrstna literatura krepko narastla, gre študiji posebno mesto zaradi celovitosti, opravljene analize gibanja in tudi zaradi vključitve rezultatov intervjuvanja, ki ga je Roglova opravila leta 1968. Sama po sebi se tu ponuja tudi misel na slovenski prevod izbranih poglavij knjige ali kar celotnega dela. V tem primeru bi seveda veljalo odpraviti še nekatera ponavljanja (tudi različne podatke), napako, ki postane očitna ob združevanju parcialnih razprav v enotno publikacijo. Prav tako bi bilo potrebno dopolniti ali pa opustiti oceno o domnevnih poskusih predstavljanja prepovedovcev kot prvoboriteljev za »jugoslovanski socializem«. S tem zaključimo vrsto kritičnih pripomb in pomislekov.

Splošne pozitivne ocene o delu ni potrebno ponavljati. Prav tako ne iskati novih pohvalnih pridevnikov in različnih običajnih superlativov. Namesto tega se nam zdi ob sklepu z mariborskega zborovanja slovenskih zgodovinarjev o vključitvi tematike, ki jo Roglova obravnava, na prihodnje zborovanje, umestnejše predlagati, naj bi bila ameriško-slovenska zgodovinarica ena izmed aktivnih udeležencev na ljubljanskem zborovanju jeseni 1980. Glede na njen opus bi bilo to smiselno in za poglobljeno znanstveno razpravo nadvse dobrodošlo.

Janez Stergar

Tamara Pečar, *Die Stellung der Slowenischen Landsregierung zum Land Kärnten 1918—1920*, tipkopsna disertacija na fil. fakulteti dunajske univerze, 1973, 745 strani.

Obsežen tekst o stališčih slovenske narodne (deželne) vlade za Slovenijo do koroškega vprašanja v letih 1918—1920 pomeni dopolnilo dosedanjemu proučevanju koroške problematike. Še zlasti bi podčrtali, da je avtorica, sicer Slovenka, pritegnila k obravnavi ustrezno slovensko in siceršno jugoslovansko dokumentacijo ter jo tako približala avstrijskemu bralcu. Njena raziskovalna pot je ob dunajskih arhivih še zlasti vodila v naše arhivske in raziskovalne ustanove (Ljubljana, Maribor, Beograd), medtem ko ji celovški deželni arhiv ni bil dostopen. Vrsto napotkov ji je dala tudi ustrezna slovenska literatura. Tako predstavlja delo prispevek k poznavanju plebiscitne problematike pa tudi kažipot vsebinskosti posameznih arhivskih fondov.

Vprašanja, ki jih disertacija zajema, so še zlasti naslednja: povzetek znane avstrijske ankete o diskriminacijah Slovencev (še zlasti koroških) v letih prve svetovne vojne, nekatera vprašanja gibanja za majniško deklaracijo, ustanovitev in delovanje Narodnega sveta za Koroško, dalje ustanovitev in vloga osrednjega slovenskega Narodnega sveta, ustanovitev Narodne vlade za Slovenijo, problematika državne organizacije Slovenije (posebej za čas Države SHS), temu pa sledi tematsko osrednji del disertacije. V poglavju o boju za mejo najdemo oris problematike slovenskega komisariata v Celovcu, opozorila na vprašanja slovenske uprave na posameznih področjih južne Koroške (Mežiška dolina, Borovlje, Velikovec), pa tudi opozorilo na slovensko-avstrijske stike (tako na Štajerskem kot na Koroškem) od prevratnih dni pa do konca leta 1918 in prispevek k poznavanju delovanja znane Milesove misije v začetku leta 1919 ter koroške boje v tistem času. Posebno poglavje je v disertaciji posvečeno tudi plebiscitu, njegovi problematiki,

vprašanju jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A, obojestranski propagandni dejavnosti ter, končno, ob samem plebiscitu tudi ustanovitvi sekcije SHS plebiscitne komisije.

Pritegnitev novih virov je omogočala avtorici nakazati ali pa poglobiti nekatera, mestoma sicer opisno podana vprašanja, vsekakor pa bi poglobljeni pretres omogočil popolnejšo sliko kot jo disertacija sicer nudi. Ob koroški problematiki v tem času se naj posebej ustavimo ob spomenici, ki jo je decembra 1918 pripravil takratni koroški deželni upravitelj dr. Arthur Lemisch. Gre za dokument, ki kaže, da se je Lemisch zavedal pretežno slovenskega značaja južnega dela Koroške, da pa je skušal to obiti z utemeljevanjem zemljepisne, gospodarske in kulturne zaokroženosti in enotnosti dežele. Slovenci in Nemci se po spomenici imajo v prvi vrsti za Korošce (in to, dodajmo, v nemškokoroškem smislu). V kolikor pa bi prišlo do delitve (ali boljše upravne razdelitve) dežele, bi po Lemischu morala razmejitvena črta na severu slediti južni železnici ali pa reki Dravi, na zahodu seči do reke Borovnica (Freibach), lahko pa bi bila postavljena tudi nekoliko proti zahodu na črto Košuta—Setice—Mače. S tem bi dobili Jugoslovani sodne okraje Pliberk, Dobrla vas in Železna Kapla (se pravi tiste tri sodne okraje, ki jim zakonodaja iz leta 1958 še dopušča uporabo slovenščine na tamkajšnjih sodiščih). Ob tem spomenica opozarja, kaj bi z odcepitvijo tega prostora Koroška izgubila: na gospodarskem področju zlasti mežiški rudnik, na narodnem pa tri nemške otoke Pliberk, Guštanj in Železno Kaplo. Dalje bi bila spomenica pripravljena odstopiti tudi del Roža, pri čemer bi morala nemško-koroška stran obdržati celoten spodnji Rož skupaj s Podrožje, na ostalem delu Roža pa vsaj še občino Marija na Zilji ter zahodni del bekštajnske občine. Na vsak način pa bi bilo treba preprečiti prekinitev železnice Celovec—Beljak—Videm, zato bi morala po spomenici na tem delu dežele razmejitev teči po Dravi do Rožeka, nato pa se umakniti na črto Petelin—Rudnik—Tabor. Poleg tega je spomenica segala tudi na štajersko področje, kjer naj bi se razmejitev nadaljevala po Dravi in Radlju. Spomenica poudarja, da tvori tu Drava »naravno mejo«. Dalje je zanimiv opis takratnih pogajanj in drugih diplomatskih nastopanj Celovca in Ljubljane o prihodnji razmejitvi (postaviti demarkacijske črte). K temu prispeva mnenje, da bi bila tedaj najboljša rešitev potegnitev take črte po reki Dravi.

Omeniti dalje velja, da je bila nemško-koroška stran po zanj uspešnih bojih konec leta 1918 pripravljena potegniti demarkacijsko črto le še na vzhodnem delu Koroške in to na prostoru med Borovnico, Dravo ter staro deželno mejo, ali drugače povedano: sodni okraji Velikovec, Rožek, Beljak—dežela in Šmohor bi v celoti ostali pri Nemški Avstriji; ta predlog je nemškokoroška stran omenjala tudi še v prihodnje, in to ob pogoju, da tako potegnjena črta ne bi prejudicirala dokončne mejne ureditve. Očitno izhodišče tega predloga je bilo prizadevanje po dosegi slovensko-jugoslovanske izpraznitve Velikovca in njegove okolice severno od Drave. Gre za stališča, dana na pogajanjih v Gradcu pred 16. in 19. januarjem 1919. Med posledicami teh pogajanj je bila tudi znana misija polkovnika Shermana Milesa, ki naj bi na licu mesta določila demarkacijsko črto med obema spornima stranema. Kot je znano, je pomenil Milesov obisk Koroške popoln uspeh za nemško koroško stran, saj so Američani pod Milesovim vplivom sedaj zavrgli zamisel o potegnitvi jugoslovansko-avstrijske državne meje po reki Dravi. Žal pa Pečarjeva ne pove, da je prišlo do Milesove misije še zlasti po prizadevanju avstrijske diplomacije (ustrezna dokumentacija je dostopna na Dunaju). Ne glede na to pa najdemo o tej misiji v disertaciji nekaj novih opažanj. Med njimi naj omenimo izjavo žrelskega grofa Goesa, dano misiji, da je področje Koroške južno od Celovca čisto slovensko, medtem ko imamo severno od tega mesta dokajšen delež slovenskega življa. Značilno pa je, da je moral Goes na pritisk koroško-nemške strani s posebnim pismom to svoje opozorilo zavrniti (zavrnitev je utemeljil z nezadostnim znanjem angleškega jezika; v ozadju njegove prvotne izjave pa je bil menda gospodarski moment, povezan z mislijo, da bi bila veleposest v Jugoslaviji davčno manj obremenjena kot pa v Nemški Avstriji).

V nadaljevanju bi opozorili na rekonstrukcijo pogajanj, ki so sledila uspešni jugoslovanski ofenzivi na Koroško. Ta pogajanja so bila med 5. in 7. junijem 1919 v Kranju. Iz tistih dni je poučno opozorilo, po katerem je med ponesrečeno slovensko ofenzivo na Koroškem konec aprila meseca takoimenovani narodnopolitični odbor deželne vlade (predhodnik kasnejšega Kärntner Heimatdiensta) »tvoril neke vrste sovlado«; po istem viru je bila večina takratnih diskriminacij slovenskega življa (»pogreškov«) pripisati prav temu organu. Vrsto novih podatkov prinaša disertacija tudi o jugoslovanski upravi v Celovcu v tednih po omenjeni uspešni ofenzivi.

Posebno mesto je v disertaciji posvečeno problematiki jugoslovanske uprave na območju plebiscitne cone A ter problemom, ki so se pri tem kazali. Podobno kot za vprašanje jugoslovanske uprave v Celovcu je bilo tudi to vprašanje v dosednji literaturi v marsičem v ozadju. Seveda pa tudi s to disertacijo ta problematika še vedno ni do kraja izčrpana, tudi kar se tiče vprašanja dejavnosti Jugoslovanske socialne demokratske stranke na območju južne Koroške.

Pečarjeva razpravlja tudi o nekaterih aspektih jugoslovanske uprave v času delovanja plebiscitne komisije in se ob tem še posebej ustavlja ob vprašanju odprtja demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama A in B. Že uvodoma smo omenili, da je poseben razdelek namenjen ustanovitvi jugoslovanske (SHS) sekcije plebiscitne komisije; gre za vprašanje, ki v sedANJI literaturi še ni bilo zajeto (seveda tudi tu problematika še ni v celoti izčrpana). — Nasplošno je treba reči, da za vsemi avtoričinimi mnenji ne bi mogli soglašati; poleg tega je v tekstu tudi še nekaj lapsusov.

Tone Zorn

Hannsjoachim W. Koch, **Der deutsche Bürgerkrieg**. Podnaslov: Geschichte der deutschen und österreichischen Freikorps 1918—1923, Berlin—Frankfurt/M.—Wien 1978, 487 strani.

Med dela, ki obravnavajo konec prve svetovne vojne in njene posledice na širšem nemškem prostoru, se vključuje tudi gornja knjiga. Osrednje vprašanje, ki si ga zastavlja, je takratna državljanska vojna v Nemčiji ter dejavnost takoiimenovanih prostovoljskih oboroženih oddelkov (Freikorpsi), ki so vključevali tedaj brezposelne vojake in častnike. V tem okviru avtor opisuje revolucionarno vretje ter vlogo Freikorpsov pri dušenju revolucionarnih nastopov nemškega proletariata. Iz knjige posebej odsevajo tiste slabosti nemškega revolucionarnega delavskega gibanja (Spartakovcev), ki so omogočile meščansko reakcijo in končno zmago nad delavskim razredom. Po avtorjevih ugotovitvah so imele prvenstveno vlogo pri tej zmagi kot skrajno desničarske formacije prav Freikorpsi, se pravi prostovoljski oddelki, ki so bili sicer izven redne vojske, vendar pa pod njenim nadzorstvom ali pa so vsaj z njo sodelovali (isto velja tudi za osrednjo nemško vlado v Berlinu).

Delovanje Freikorpsov v letih 1918—1923 pa ni bilo omejeno le na nastope proti revolucionarnemu delavskemu gibanju (na primer v Berlinu, na Bavarskem in končno v Porenju), ampak je bila njihova dejavnost vidna tudi v bojih proti Sovjetom v baltskih deželah. Naslednje večje torišče je bila Šlezija ter podtalni boj s Poljaki za posest te dežele. Avtor ob tem nadorbno opisuje delovanje Freikorpsov v vseh fazah njihovega nastajanja ter področij delovanja. Značilno je, da so se te desničarske formacije tudi po bolj ali manj prisilnih razpustih »spremenile« v takoiimenovane »delovne skupnosti«, da bi ob klicu na pomoč pomagale dušiti nova revolucionarna žarišča ali pa poskuse separatizma (v Porenju ter Pfalzu).

Avtor v knjigi tudi zasleduje poskuse Freikorpsov ter njihovih naslednikov pri poskusih prevzema oblasti (primer take vrste je bil znani, a neuspehi berlinski puč) in opozarja na njihovo vlogo pri političnem terorizmu v Nemčiji po podpisu mirovne pogodbe (po mnenju nemških desničarjev so namreč nemški podpisniki te pogodbe zabili nož v hrbet nemškega naroda ter je marsikdo ta podpis plačal z glavo).

Posebno poglavje je v knjigi namenjeno orisu koroške problematike in bojev. Žal pa se tu avtor izključno naslanja na nemško literaturo ter iz nje povzema koroško-nemške poglede na koroško vprašanje. V neposredni povezavi s koroško problematiko pa je vsekakor treba povzeti dva Kochova podatka (prav tako povzeta po literaturi), nanašajoča se na ustanovitelja plebiscitnega Kärntner Heimatdiensta dr. Hansa Steinacherja. Tako izvemo, da je Steinacher pod imenom Bergmann sodeloval pri protifrancoskih sabotajah leta 1923 v Porenju (na primer pri potopitvi parnika v kanalu Ens pri Dortmundu) in da se je »odlikoval« tudi pri bojih v Zgornji Šleziji.

Tone Zorn

Das Juliabkommen von 1936. Zvezek 4 zbirke avstrijske komisije za proučevanje avstrijske zgodovine med letoma 1927 in 1938, Dunaj 1977, 480 str.

Kot je znano, skušajo v Avstriji nadorbno preučiti vse tisto dogajanje, ki ga moremo na kratko označiti z obdobjem nastopa obeh smeri avstrijskega fašizma, klerofašistične in nacistične ter njunim medsebojnim razmerjem, ki se leta 1938

konča s priključitvijo Avstrije nacistični Nemčiji. To problematiko zajemajo tako samostojne publikacije, bila pa je tudi predmet razprav na vrsti strokovnih zborovanj (simpozijev). Junija 1976 je bil simpozij, katerega osnovni namen je bila osvetlitev znanega dogovora Hitler-Schuschnigg julija 1936 o pomiritvi med obema nemškima državama, o predzgodovini tega dogodka, o njegovem ozadju in posledicah. Referate in diskusijo s tega simpozija objavlja knjiga, o kateri poročamo. Skupaj je v njej objavljeno 14 referatov najvidnejših avstrijskih poznavalcev te problematike, med njimi sta tudi pisca v Zgodovinskem časopisu že ocenjene knjige o Avstriji ter njenih Slovincih (*Österreich und seine Slowenen*, Wien 1977), Hanns Haas in Karl Stuhlpfarrer.

Posebej naj omenimo, da je knjigi dodana razprava k posameznim referatom. Vprašanja, ki jih je simpozij zajel, so bila: vprašanje Avstrije in konec takratnega sistema kolektivne varnosti, povezano z opozorili na poglede vrste evropskih držav na tedanjo Avstrijo, razpustitev avstrijskih militarističnih oddelkov (*Heimwehra*), problematika avstrijskega delavskega gibanja, tedanje delovanje nacistične stranke; poseben referat je obravnaval vprašanje »avstrijske« ideologije (»misije«) v času stanovske države, pet referatov pa je govorilo o gospodarski problematiki, med drugim tudi o penetraciji rajhovskega nemškega kapitala na ozemlje prve avstrijske republike.

Za nas so v tem kompleksu obravnavanih vprašanj posebej zanimivi pogledi na vprašanje Male antante ter njenega odnosa do Avstrije in to sočasno z avstrijskimi pogledi na sodelovanje s sosedi (torej tudi z Malo antanto). Žal pa je ob objavljenih tekstih opaziti, da avstrijski raziskovalci ne poznajo naše literature, saj bi potem utegnili marsikaj globlje orisati, morebiti pa tudi drugače osvetliti. V zborniku je dalje poučen oris takratnih britanskih pogledov na avstrijsko vprašanje; tu naj na primer povzamemo misel britanskega zunanjega ministra iz leta 1936, po kateri bi bila politična in ekonomska sloga med Malo antanto ter Avstrijo in Madžarsko najboljše zagotovilo za ohranitev miru v srednji Evropi. Ni čuda, da so bili Britanci tega leta zadovoljni s tedanjimi avstrijsko-češkoslovaškimi pogajanjmi, pač pa je Foreign Office obžaloval negativno jugoslovansko stališče do teh pogajanj.

K povedanemu velja dodati še nekatera bežna opozorila, ki se neposredno dotikajo Slovencev in Jugoslavije. Tako na primer izvemo, da so po znanem puču junija 1934 dobivali (sicer ilegalni) nacisti na Koroškem po 30.000 šilingov podpore s strani rajhovskih institucij. Med organizacije, v katerih so (v državnem okviru) v tem času imeli nacisti vodilne položaje, avtorji zbornika prištevajo tudi *Deutscher Schulverein-Südmark* ter nemško telovadno zvezo *Turnbund*. Poleg teh dveh in podobnih organizacij so v času »ilegalnosti« NSDAP delovale na avstrijskem ozemlju še nekateri izrazito rajhovske organizacije, med katerimi zbornik še posebej omenja »*Kärntner Bodenhilfe*«, organizacijo, ki je dajala »močno oporo« tistim rajhovskim naseljencem, ki so se v dvajsetih in v začetku tridesetih let naselili na Koroško. Organizacija podobnega značaja je bil tudi »*Bund der Reichsdeutschen*«, ki je v vsedržavnem merilu štel 10.000 članov. Poučna nadrobnost je opozorilo, da je tretji rajh dal za kreditno podporo »nemštvu zvestih gospodarskih pozicij« v Avstriji kakih 850.000 mark. Iz zbirnega poročila za čas od septembra 1934 do marca 1938 pa izvemo, da je bilo v tem času med koroške naciste razdeljeno 1.500.700 šilingov (od 8.226.434 razdeljenih na vsem avstrijskem prostoru). Preglednica kaže, da je bila Koroška po dodeljenih sredstvih na tretjem mestu (za Štajersko z 2.190.800 ter Dunajem z 1.642.785 šilingi), medtem ko so ostale avstrijske dežele dobile znatno manjša sredstva. Omenili bi še en dokument iz septembra 1936, s katerim je NSDAP zahtevala dodatnih 1,5 milijona mark za krepitev rajhovskih pozicij v Avstriji. V utemeljitvi zahteve po potrebnih devizah tudi beremo, da je doslej »dobilo svojo grudo (v Avstriji) skupaj 250 nemško mislečih kmetov ter 216 nemških rajhovskih naseljencev...« (od tega pač velik del prav na slovenskem etničnem prostoru avstrijske Koroške).

Tone Zorn

Irena Reuter-Hendrichs, *Jugoslawische Aussenpolitik 1948—1968*. Köln, Carl Heymanns Verlag KG 1976, XIV + 363 strani.

V ne tako daljni preteklosti smo bili Jugoslovani pač vajeni, da so tuji avtorji pri pisanju naše novejšje zgodovine upoštevali le tista dela, ki so izšla v svetovnih jezikih. Danes se položaj izboljšuje, tuji zgodovinarji uporabljajo tudi vire in literaturo, ki je izšla v Jugoslaviji. Povojni razvoj Jugoslavije je zanimiv, zato ni slučajno, da je vedno več ambicioznih poskusov v tujini, da bi pregledno predstavili našo državo iz različnih aspektov in že zarisali prve sinteze.

Delo Irene Reuter-Hendrichs o jugoslovanski zunanji politiki 1948—1968 je obsežna doktorska disertacija (na univerzi v Hamburgu), v kateri je raziskala najpomembnejše jugoslovansko dnevno časopisje na srbohrvatskem jezikovnem področju s posebnim akcentom na »Borbi« in »Politiki«. V ta namen se je študijsko mudila v Beogradu na Inštitutu za mednarodno politiko in gospodarstvo.

Disertacija je kronološko razdeljena na sledeča 4 obdobja: 1948. leto, 1948—1955, 1956—1961, 1962—1968. Obsežna bibliografija zajema tudi 35 tujih periodik in 237 naslovov del, od katerih jih je 87 izšlo v Jugoslaviji. V prilogi so na str. 343—352 objavljene deklaracije: jugoslovanska deklaracija v OZN (1949), beograjska (1955) in moskovska (1956). To je delo, ki bi pravzaprav kar klicalo jugoslovanskega raziskovalca!

Analiza časopisja kot zgodovinskega vira ima svoje zakonitosti in svoj domet. Četudi je avtorica pritegnila zraven še obsežno literaturo, bi morala za kompletno obdelavo imeti na razpolago tudi arhivske vire. Reuterjeva včasih omenja svoje pogovore z nekaterimi vodilnimi jugoslovanskimi politikami, ki jih pa ne identificira, npr. pri obravnavanju izraelske vojne 1967 in invazije na Češko 1968 (str. 241 in 261).

Problematika je obdelana zelo podrobno, kar minuciozno. Vsako od posameznih štirih obdobjih je dosledno obdelano z enim in istim metodološkim pristopom, kar tudi zainteresiranega bralca včasih utruja: vedno enaki podnaslovi. Delo bi bilo treba ponovno skrajšati, s tem bi bilo preglednejše, pa tudi ponavljanju bi se bilo mogoče vsaj delno izogniti. Reuterjeva je svojo dokaj objektivno razčlenitev periodičnega tiska predstavila na teh osnovah: 1. Odnos Jugoslavije do Sovjetske Zveze in drugih socialističnih držav ter odnos do zahoda, težnja po neodvisnosti. 2. Jugoslovansko prizadevanje, da se preseže bipolarnost v svetu in doseže drugačne, pravičnejše odnose med državami. 3. Jugoslavija in neuvrščeni, takoimenovani »tretji svet«.

Naj omenim nekaj dejstev, kot jih je videla in komentirala avtorica! Poudarjala je planirano federacijo balkanskih držav, kakor tudi dejstvo, da se je Jugoslavija štela za zmagovalko v drugi svetovni vojni, ki je sama izvedla socialistično revolucijo. Zelo izčrpno je opisano prizadevanje za novo obliko mednarodnih političnih odnosov, za koeksistenco oz. aktivno in miroljubno koeksistenco. Reuterjeva večkrat hvali uspešnost jugoslovanske politike in ob tem osebne zasluge Tita, tako npr. ob beograjski konferenci 1961. leta (str. 191). Iz njene analize časopisja se vidi, da je naša država v tisku predstavljena kot enakovreden partner velesil, ki zahteva pravico do soodločanja v mednarodnih odnosih in pri reševanju spornih vprašanj. Jugoslovansko poročanje z vietnamskih bojišč je najbolj korektno in se močno razlikuje od novinarske prakse tako na zahodu kot na vzhodu: avtorica je večkrat pohvalila objektivnost jugoslovanskega časopisja in njegovo dobro informiranje, predvsem o dogajanjih v takoimenovanem tretjem svetu in na Bližnjem vzhodu (str. 324—325). Jugoslovanski politični stiki s temi državami so intenzivni in pomembni, gospodarsko sodelovanje z njimi pa občutno zaostaja. Irena Reuter meni, da je jugoslovanski tisk včasih tudi nekritično poudarjal in precenjeval jugoslovansko vlogo in pomembnost, četudi tega ni mogel utemeljiti z gospodarsko ali vojaško močjo države (str. 108—110 in str. 202 sl.) Obenem pa priznava, da je bila ostra jugoslovanska kritika zunanje politike zahoda povsem upravičena, tako npr. v šestdesetih letih (str. 202). Avtorica tudi v zaključku naloge razčlenjuje načela zunanje politike neuvrščenih držav, kakor se kažejo iz pisanja jugoslovanskega tiska (str. 314—315).

Marjeta Čampa

NOVE TUJE HISTORIČNE PUBLIKACIJE V OSREDNJIH LJUBLJANSKIH KNJIŽNICAH V LETU 1978

Pregled tuje zgodovinske literature, nabavljene v letu 1978, je sestavljen tako kot v preteklih letih. Knjige so razporejene po tematiki in po posameznih državah, kjer so po potrebi uvedene tudi podskupine. Pregled za leto 1978 obsega 464 bibliografskih enot.

Za lažje iskanje navajamo abecedni seznam držav, narodov, kontinentov, ki so označeni s številko:

Afrika 33 — Albanija 14 — Avstrija s Habsburško monarhijo kot celoto 8 — Azija 24 — Bizantinsko cesarstvo 23 — Bližnji in srednji vzhod ter arabske države 26 — Bolgarija 13 — Češkoslovaška 9 — Evropa 3 — Francija 21 — Grčija 15 — Indija 29 — Indonezija 30 — Iran 27 — Italija 12 — Jugoslavija 4 — Kitajska 31 — Koroška 6 — Kuba 37 — Latinska Amerika 35 — Madžarska 10 — Mehika 36 — Mongolija 32 — Nemčija 18 — Romunija 11 — Pakistan 28 — Poljska 17 — Pomozne zgodovinske vede, zgodovinopisje in arhivistika 1 — Skandinavske države 20, Slovenija 5 — Sovjetska zveza 16 — Splošna dela 2 — Španija 22 — Trst, Goriška in Beneška Slovenija s Furlanijo 7 — Turčija 25 — Velika Britanija 19 — Združene države Amerike 34.

Bibliografski pregled so sestavili *Miloš Rybář* za knjige Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK), *Olga Janša-Zorn* za knjige pedagoškoznanstvene enote za zgodovino Filozofske fakultete (FF), *Nataša Stergar* za knjige biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), *Mara Mervič* za knjige knjižnice Inštituta za narodnostna vprašanja (INV) in *Nataša Kandus* za knjige Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG). Ob sodelovanju *Miloša Rybára* je bibliografija uredila *Nataša Stergar*.

1. Pomožne zgodovinske vede, zgodovinopisje, bibliografije

Bibliografija zgodovinske razstave: London 1915 — Osimo 1975 / [razstavo sta sestavila in uredila Drago Pahor in Pavel Stranj, tehnično pa pripravil Franjo Kosovel]. — Trst: Narodna in študijska knjižnica, 1978. — 29 str.; 24 cm. — Tridesetletnica ustanovitve Narodne in študijske knjižnice v Trstu. INV. B 2979; SAZU 88907 H — **Burmeister**, Karl Heinz: Die Gemeindevappen von Vorarlberg. — Sigmaringen: J. Thorbecke, 1975. — 234 str.: ilustr.; 24 cm. SAZU 88583 H — **Gall**, Franz: Österreichische Wappenkunde: Handbuch der Wappenwissenschaft. — Wien [itd].: H. Böchlus Nachf., 1977. — XIV, 448 str.: ilustr.; 21 cm. SAZU 88022 H — **Kersche**, Peter & Gunhild Kersche: Bibliographie der Literaturen Jugoslawiens in deutscher Übersetzung 1775 bis 1977. — Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1978. — 260 str.; 24 cm. — (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts; 6). IZDG 6285 — **Kotvan**, Imrich: Inkunábuly so slovenskými vztahmi. — Bratislava: Univerzitetna knjižnica, 1974. — 96 str., pril.; 25 cm. SAZU 88487 — **Österreichisches biographisches Lexikon: 1815—1950: 33. Lfg.**: Obernyik — Paget; 34. Lfg.: Paget — Pechmann von Massen. — Wien: Österreichisches Akademie der Wissenschaften, 1977. — Str. 193—288; 289—384; 24 cm. INV B 106 /p/ — **La quantification en histoire / etudes publiées par G. Kurgan et Ph. Moureaux.** — Bruxelles: Université, 1973. — 180 str.; 24 cm. FF D 3823

Piccoli, G. B.: Bibliografija o Molizanskim Hrvatima = Bibliografia sull'argomento dei Croati del Molise. — Str. 14—18. Iz: Naš jezik = La nostra lingua: glasnik Molizanskih Hrvata = Organo delle «Pro Loco» dei paesi croati del Molise: god. 4: 1970: br. 1. — Roma, 1970. — 30 cm, INV C 610 —

Salmon, Pierre: Histoire et critique. 2. ed. revue et augmentée. — Bruxelles: Editions de l'Université, 1976. — 198 str.; 24 cm. FF D 3592 —

Viikari, Matti: Die Krise der »historischen« Geschichtsschreibung und die Geschichtsmethodologie Karl Lamprechts. — Helsinki: Suomalainen Fildeakatemia, 1977. — 483 str.; 25 cm. — (Annales Acaden. Scient. Fenice: Diss. Humanorum Litterarum; 13). SAZU 80202.

2. Splošna dela

Die Anfänge der Landgemeinde und ihr Wesen. — Stuttgart : J. Thorbecke, 1964. — 2 knj. — 24 cm. — (Vorträge und Forschungen ; 7, 8). SAZU 88582 — **Cornelius**, Friedrich: Geistesgeschichte der Frühzeit. — Leiden ; Köln : Brill, 1960—1967. — 3 zv. ; 24 cm. NUK 268117 — **Barzun**, Jacques & Henry F. Graff: The modern researcher. — 3. ed. — New York [etc.] : Harcourt brace Jovanovich, 1977. — 378 str. ; 24 cm. FF D 4352 — **Bayen**, Maurice: Histoire des universités. — Paris : Presses universitaires de France, 1973. — 126 str. ; 18 cm. — («Que sais-je?» ; 391). NUK F 3 BAY — **Bloch**, Ernst: Freiheit und Ordnung : Abriss der Sozialutopien : mit Quellentexten. — Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1969. — 251 str. ; 19 cm. FF C 3924 — **Fitzgibbon**, Constantine: Secret Intelligence in the Twentieth Century. — New York : Stein and Day, 1977. — 350 str. ; 24 cm. IZDG 6154 — **Herzog**, Hans Henning & Paul Oehlke: Intellektuelle Opposition im autoritären Sozialstaat. — Neuwied und Berlin : Luchterhand, 1970. — 216 str. ; 19 cm. FF C 3925 — **Liehm**, Antonin J.: The politics of culture. — New York : Grove press, 1973. — 412 str. ; 21 cm. — Vsebuje: The Socialism that came in from the cold / Jean-Paul Sartre. FF C 3912 — **Kaplan**, Abraham: The new world of philosophy. — New York : Random house, 1961. — 346 str. ; 19 cm. FF C 3926 — **Kocka**, Jürgen: Sozialgeschichte : Begriff — Entwicklung — Probleme. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1977. — 173 str. ; 20 cm. — (Kleine Vandenhoeck-Reihe ; 1434). IZDG 6211 — **Moore**, Barrington: Soziale Ursprünge von Diktatur und Demokratie. — Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1974. — 635 str. ; 18 cm. FF B 881 — **Samhaber**, Ernst: Geschichte der Entdeckungsreisen : die grossen Fahrten ins Unbekannte. — München ; Zürich : Knaur Nachf., [1975]. — 463 str., 20 str. pril. : 135 ilustr. ; 22 cm. NUK 259353 — **Strayer**, Joseph R. & Hans W. Gatzke & E. Harris Harbison: The mainstream of civilization. — New York [etc.] : Harcourt brace Jovanovich, 1974. — 838 str. ; 27 cm. FF D 4321 — **Seton-Watson**, Hugh: Nations and States : an Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism. — London : Methuen, cop. 1977. — XV, 563 str. ; 24 cm. IZDG 6153.

Atlasi:

Atlas zur Geschichte des steirischen Bauerntums / wissenschaftliche Leitung Fritz Posch ; kartographische Bearbeitung Manfred Straka ; Redaktion Gerhard Pferschy. — Graz : Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1976. — 53 str., zvd. ; 35 cm. — (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives ; 8). FF F 159 — **Bayerischer** Geschichtsatlas / hrsg. von Max Spindler ; red. Gertrud Diepolder. — München : Bayerischer Schulbuch-Verl., 1969. — 168 str., zvd. ; 34 cm. FF F 255.

Cerkvena zgodovina:

Benz, Ernst: The Eastern Orthodox Church. — Garden City : Doubleday & co., 1963. — VI, 230 str. ; 19 cm. SAZU 90612 — **Clasen**, Claus-Peter: Anabaptism : a social history 1525—1628 : Switzerland, Austria, Moravia, south and central Germany. — Ithaca and London : Cornell university press, 1972. — 524 str. ; 24 cm. FF D 4354 — **Dahmen**, Jost: Deutsche Zisterzienserkunst. — Köln ; Wien : Böhlau Verlag, 1974. — 199 str. : ilustr. ; 24 cm. NUK 268405 — **Hauzinski**, Jerzy: Muzulmanska sekta asasynow w europejskim piśmiennictwie wieków średnich. — Poznan : UAM, 1978. — 184 str. ; 25 cm. — (Prace wydziału filozoficzno-historycznego : seria historia ; 74). SAZU 42265/74 H — **Hellmund**, Dietrich: Geschichte der Zeugen Jehovas (:in der Zeit von 1870 bis 1920:). Mit einem Anhang: Geschichte der Zeugen Jehovas in Deutschland (:bis 1970:). Hamburg, (t. Lüdke) 1972. (337) str. 80. NUK 245089 — **Johansen**, Arne Odd: De norske cistercienserklostre 1146—1264 : sett i europeisk sammenheng. — Oslo [etc.] : Universitetsforlaget, 1977. — 96 str. ; 25 cm. — (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademie i Oslo : II ; N. s. 15). NUK II 99944 — N. s./15 — **Kresten**, Otto: Eine Sammlung von Konzilsakten aus dem Besitze des Kardinals Isidoros von Kiev. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1976. — 126 str., pril. ; 30 cm. — (Denkschriften der Österr. Akad. der Wiss. : Philosoph. histor. Kl. ; 123). SAZU II 6546/123 — **Kutzli**, Rudolf: Die Bogumilen : Geschichte, Kunst, Kultur. — Stuttgart : Urachhaus, 1977. — 260 str. : ilustr. ; 31 cm. SAZU II 87457 — **Mähl**, Angelika: Kirche und Stadt in Halle a. S. im 14. Jahrhundert : Inaugural-Dissertation... Berlin : Mähl, 1974. — 172 str. ; 21 cm. NUK 291398 — **Moskalenko**, Aleksej Trofinovič: Ideologija i dejatel'nost' hristianskij sekt. — Novosibirsk : Nauka, 1978. — 413 str. ; 21 cm. SAZU 90584 — **Neuhäusler**, Johann: Kreuz und Hakenkreuz : der Kampf des Nationalsozialismus gegen die katholische Kirche und der kirchliche Wider-

stand. — München : Katholische Kirche Bayerns, 1946. — 384, 440 str. : illustr. ; 24 cm. NUK 274365 — **Stadt und Kirche im 16. Jahrhundert.** — Gütersloher : Gütersloher-Verlagshaus Gerd Moh, 1978. — 191 str. ; 23 cm. — (Schriften des Vereines für Reformationsgeschichte ; 190). SAZU 67575/190 H.

Gospodarska zgodovina:

Born, Karl Erich: Geld und Banken im 19. und 20. Jahrhundert. — Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, cop. 1977. — 663 str. ; 18 cm. — (Kröners Taschenausgabe ; 428). IZDG 6188 — **Europäische Wirtschaftsgeschichte** / hrgb. von Carlo M. Cipolla ; deutsche Ausgabe hrgb. von K. Borchardt. — Stuttgart ; New York : Fischer, 1976—1978. — 25 cm. — Vol.: 1 : M. Hellsler — 1978. — Vol.: 3 : Die Industrielle Revolution. — 1976. — 418 str. — Vol.: 4 : Die Entwicklung der industriellen Gesellschaften. — 1977. — 554 str. FF D 4018 — **Faktor, Genrih Ljudvigovič :** Zapadnaja Evropa : agrarno-promyšlennyj kompleks i derevnja. — Moskva : Nauka, 1977. — 277 str. ; 20 cm. SAZU 88205 — **Grosse Landwirte** / hrgs. von Günther Franz, Heinz Haushofer. — Frankfurt a. M. : DLG-Verlag, 1970. — XII, 435 str. : illustr. ; 24 cm. IZDG 6152 — **Haensch, Günther & Gisela Haberkamp de Antón:** Wörterbuch der Landwirtschaft = Dictionary of Agriculture = Dictionnaire Agricole = Diccionario de Agricultura = Sel' skohoz'ajstvennij slovar'. — 4. bearb. und. erw. Aufl. — München [etc.] : BLV Verlagsgesellschaft [etc.], cop. 1975. — XXIV, 999 str. ; 23 cm. IZDG prir. — **Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet.** — München [etc.] : BLV Verlagsgesellschaft, 1958 — Bde. ; 25 cm. 1. Frauendorfer, Sigmund von: Von den Anfängen bis zum Ersten Weltkrieg. — 2. Aufl. — 1963. 2. Haushofer, Heinz: Vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. — 1958. IZDG 6146 — **Léon, Paul:** Histoire économique et sociale du monde. — Paris : A. Colin, 1977. — 24 cm. SAZU 90890/1, 5, 6 — **Tits-Dieuaide, Marie-Jeanne:** La formation des prix céréalières en Brabant et en Flandre au XVe siècle. — Bruxelles : Université, 1975. — 406 str. ; 22 cm. FF C 3907.

Delavsko gibanje:

Anpassung oder Widerstand? : Gewerkschaften im autoritären Staat / hrgb. von Sven Gustav Papcke. — Frankfurt am Main ; Hamburg : Fischer Bucherei, 1969. — 152 str. ; 19 cm. FF B 337 — **Birchall, Ian H.:** Workers against the monolith : the Communist parties since 1943. — London : Pluto press, 1974. — 256 str. ; 20 cm. FF C 3923 — **Grebing, Helga:** Der Revisionismus : von Bernstein bis zum »Praeger Frühling«. — München : Beck, cop. 1977. — 281 str. ; 23 cm. — (Beck'sche Elementarbücher). IZDG 6196 — **Halévy, Elie:** Histoire du socialisme européen : rédigée d'après des notes de cours par un groupe d'amis et d'élèves d'Elie Halévy. — Nouv. éd. revue et corr. — [Paris] : Gallimard, 1974. — 408 str. ; 18 cm. — (Idées ; 302). NUK F 9 HAL — **Herre, Günther:** Verelendung und Proletariat bei Karl Marx : Entstehung einer Theorie und ihre Quellen. — Düsseldorf : Droste, cop. 1973. — 200 str. ; 21 cm. — (Tübingen Schriften zur Sozial- und Zeitgeschichte ; 2). IZDG 6195 — **Hirsch, Helmut:** Der »Fabier« Eduard Bernstein : zur Entwicklungsgeschichte des evolutionären Sozialismus. — Berlin ; Bonn—Bad Godesberg : Dietz, cop. 1977. — 159 str. ; 20 cm. — (Internationale Bibliothek ; 104). IZDG 5350 — **Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung** (»XI. Linzer Konferenz« 1975). Linz, 9. bis 13. September 1975 : Einheits- und Volksfrontpolitik 1935—1939. : Klassenkampf und nationale Frage zur Zeit der II. Internationale. — Wien : Europaverlag, 1978. — (Geschichte der Arbeiterbewegung = ITH-Tagungsberichte ; 10). IZDG 4458 — **Kool, Frits & Erwin Oberländer:** Arbeiterdemokratie oder Parteidiktatur / eingeleitet von Oskar Anweiler. — München : Deutscher Taschenbuch Verl., 1972. — 18 cm. — (Dokumente der Weltrevolution ; 2). — Bde 1 : Opposition innerhalb der Partei ; 2 : Kronstadt. FF B 904 — **Kommunisty Zapadnoj Evropy** v borbe za edinyj front proletariata 1920 — 1923 gg. — Moskva : Nauka, 1977. — 342 str. ; 21 cm. SAZU 88812 — **Kongress-Protokolle der Zweiten Internationale.** — Glashütten im Taunus : Auvermann, 1975—1976. — 2 zv. ; 23 cm. — Nespremljenj ponatis. Izv. izd.: Nürnberg [etc.] : Wörlein & Cop. [etc.], 1890—1912. NUK 274316 — **Meyer, Thomas:** Bernsteins konstruktiver Sozialismus : Eduard Bernsteins Beitrag zur Theorie des Sozialismus. — Berlin ; Bonn—Bad Godesberg, cop. 1977. — XIII, 445 str. ; 20 cm. — (Internationale Bibliothek ; 105). IZDG 5350 — **Rabočij klass i stroitel'stvo socializma v stranah Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy.** — Moskva : Nauka, 1977. — 382 str. ; 23 cm. SAZU 89129 — **Schöck, Eva Cornelia:** Arbeitslosigkeit und Rationalisierung : die Lage der Arbeiter und die kommunistische Gewerkschaftspolitik 1920—28. — Frankfurt ; New York : Campus, 1977. — 280 str. ; 19 cm. — (Studium : Sozialgeschichte ; 537). IZDG 6226

— **Wolf, Dieter**: *Doriot : du communisme à la collaboration / trad. par Georgette Chatenet.* — Paris : Fayard, cop. 1968. — 481 str. ; 23 cm. — (Les grandes études contemporaines). — Prevod dela: Die Doriot Bewegung. IZDG 6171.

3. Evropa

Deutsch-Rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler : 1. Teil Juni 1972 in der BR Deutschland, 2. Teil Dezember 1973 in der SR Rumänien. — München : Südosteuropa-Gesellschaft, 1974. — 150 str. ; 24 cm. — (Südosteuropa-Studien ; 22). NUK 158967 — 22 — **Studien zu den Anfängen der europäischen Städtewesens.** — Sigmaringen : J. Thorbecke, 1975. — 553 str. ; 24 cm. — (Vorträge und Forschungen ; 4). SAZU 88582/4.

Vzhodna in jugovzhodna Evropa:

Iz Istorii narodno-demokratskih i socialističeskijh revolucij v stranah Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy. — Moskva : Nauka, 1977. — 388 str., ; 21 cm. SAZU 88805 — **Polonsky, Antony**: *The little dictators : the history of Eastern Europe since 1918.* — London ; Boston : Routledge & Kegan, 1975. — 212 str. : zvd ; 22 cm. NUK 259838 — **Studies in East European social history / edited by Keith Hitchins.** — Leiden : Brill, 1977. — 25 cm. — (Studien zur Geschichte Osteuropas ; 21) Vol. 1. — 191 str. FF D 4434/21 ; IZDG 6189.

Slovani:

Bach, Herbert & Sigrid Dušek: *Slawen in Thüringen : Geschichte, Kultur und Anthropologie im 10. bis 12. Jahrhundert : nach den Ausgrabungen bei Espenfeld.* — Weimar : Böhlau Nachf., 1971. — 265 str., XLVII str. pril., f. pril. : ilustr. ; 30 cm. — (Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens ; 2). NUK II 272500 — 2 — **Études historiques / red. en chef: Zv. Todorova.** — Sofia : Académie bulgare des sciences, 196 — 19. — 25 cm. — 8 : A l'occasion du VIIIème congrès international des études slaves Zagreb—Ljubljana, 1978. — 1978. — 443 str. IZDG 3922 — **Hösch, Edgar**: *Die Kultur der Ostslaven.* — Wiesbaden : Athenaeon, 1977. — 363 str. : ilustr. ; 29 cm. — (Handbuch der Kulturgeschichte ; 17). FF E 658 — **Kulundžić, Zvonimir**: *Gutenberg und sein Werk im slawischen Süden = Gutenberg i njegovo djelo na Slavenskom jugu.* — Mainz : Verlag der Gutenberg-Gesellschaft, 1973. — 36 str. : ilustr. ; 24 cm. NUK b 269905 — **Slavjane i Zapad** : sbornik statej k 70-letju I. F. Belzy / [otvetstvennyj redaktor B. A. Rybakov]. — Moskva : »Nauka«, 1975. — 281 str. : ilustr. ; 23 cm. NUK 260109 — **Slavjane v epohu feodalizma : k stoletju akademika V. I. Pičety.** — Moskva : Nauka, 1978. — 342 str. : ilustr. ; 21 cm. SAZU 90822 — **Waldmüller, Lothar**: *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert : Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland.* — Amsterdam : Hakkert, 1976. — XIV, 712 str. ; 22 cm. — (Enzyklopädie der Byzantinistik ; 51). NUK 286431 — 51.

Balkan:

Austro-Hungarian documents relating to the Macedonian struggle 1896—1912 / edited by F. R. Bridge. — Thessaloniki : Institute for Balkan studies, 1976. — 527 str. ; 24 cm. — (Institute for Balkan studies ; 149). NUK II 261262 — 149 — **Makedonija** : sbornik ot dokumenti i material. — Sofija : Izdatelstvo na B'lgarskata akademija na naukite, 1978. — 822 str. ; 25 cm. SAZU 90726 H — **Osvoboditel'nye, dviženija na Balkanah.** — Moskva : Nauka, 1978. — 326 str. : ilustr. ; 22 cm. — (Balkanskije issledovanija ; 3). SAZU 90850/3 — **Todorova, Marija Nikolaeva** : *Podbrani izbori za istorijata na balkanskite narodi XV—XIX vek.* — Sofija : Nauka i izkustvo, 1977. — 458 str. ; 22 cm. SAZU 88405 H.

Prazgodovina in antika:

Aigner Foresti, Luciana: *Tesi ipotesi e considerazioni sull'origine degli Etruschi.* — Wien : Verband der wissenschaftlichen Gesellschaft Österreichs, 1974. — 360, XVII str. ; 21 cm. — (Dissertationen der Universität Graz ; 30). NUK 237766 — 30 — **Cohen, Getzel** : *The Seleucid Colonies : Studies in Founding Administration and Organization.* — Wiesbaden : F. Steiner, 1978. — XIV, 95 str. ; 24 cm. — (Historia : Einzelschriften ; 30). SAZU 24951/30 H — **De Rossi, Giovanni Maria**: *Apiolae.* — Roma : De Luca, 1970. — 159 str., [1] f. zvd. : ilustr. ; 35 cm. — (Forma

Italie : Regio I ; 9). NUK II 263066 — I/9 — **Deichmann**, Friedrich Wilhelm & U. Peschlow : Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien. — München : Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1977. — 63 str., pril. ; 21 cm. — (Sitzungsberichte der Bayer. Akad. d. Wiss. : Philosoph. histor. Kl. ; 2). SAZU 5623/1977, 2) — **Drake**, H. A.: In Praise of Constantine : A Historical Study and New Translation of Eusebius Tricennial Orations. — Berkley [itd.] : University of California Press, 1976. — (University of California Publications : Classical Studies ; 15). SAZU 45526/15 — **Goffart**, Walter: Caput and colonate : towards a history of late Roman taxation. — Toronto and Buffalo : University of Toronto, 1974. — 165 str. ; 24 cm. — (Phoenix ; 12). FF D 2683 — **Kolesnickij**, Nikolaj Filippovič : »Svjaščennaja rimskaja imperija« : pritzazanija i dejstvitel'nost. — Moskva : Nauka, 1977. — 197 str. ; 21 cm. SAZU 88666 — **Mazzarino**, Santo: Antico, tardoantico ed era constantiniana. — Città di Castello : Dedalo libri, 1974. — 22 cm. — (Storia e civiltà ; 13). — Vol. 1 : 1974. — 473 str. FF C 3383 — **Nicols**, John: Vespasian and the Partes Flavianae. — Wiesbaden : F. Steiner, 1978. — 180 str. ; 24 cm. — (Historia : Einzelschriften ; 28). SAZU 24951/28 — **Novoe v arheologii** : sbornik statej, posvjaščennyj 70-letiju Artemija Vladimiroviča Arcihovskogo / pod redakcij V. L. Janina. — Moskva : Universitet, 1972. — 326 str., 1 pril. : ilustr. ; 27 cm. — Cir. NUK II 261275. — Die Römer an Rhein und Donau : zur politischen, wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung in den römischen Provinzen an Rhein, Mosel und oberer Donau im 3. und 4. Jahrhundert / Autorenkollektiv unter Leitung von Rogobert Günther und Helga Köpstein. — 2. unveränd. Aufl. — Wien ; Köln ; Graz : Hermänn Böhlau Nachf., 1978. — 517 str. ; 24 cm. — (Veröffentlichungen des Zentralinstituts für alte Geschichte und Archeologie der Akademie der Wissenschaften der DDR ; 3). FF D 223 — **Ruoff-Wäänänen** Eeva : Studies on the Italian Fora. — Wiesbaden : F. Steiner Verl., 1978. — 81 str. ; 24 cm. (Historia : Einzelschriften ; 32). SAZU 24951/32 H — **Timpe**, Dieter: Arminius-Studien. — Heidelberg : Winter, 1970. — 146 str. ; 24 cm. — (Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften : neue Folge ; Reihe 2, 34). NUK 266359 — 2/34 — **Utčenko**, Sergej L'vovič : Političeskie učeniija drevnogo Rima III-I vv. do n. e. — Moskva : Nauka, 1977. — 255 str. ; 21 cm. SAZU 88803 — **Wilamowitz-Moellendorf**, Ulrich von: Der Glaube der Hellenen. — 4. unveränderte Aufl. — Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. — 2 zv. ; 20 cm. NUK 285471.

Srednji vek:

Die Alpen in der uropäischen Geschichte des Mittelalters : Richenau-Vorträge 1961—1962. — Sigmaringen : J. Thorbecke, 1976. — (Vorträge und Forschungen ; 10). SAZU 88582 H — **Brooke**, Christopher : Europe in the Central Middle Ages 962—1154. — London : Longmans, 1964. — XVI, 403 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 89149 — **Gorod v Severo-Vostočnoj Evrope v novoe i novejšee vremja (XV — seredina XX veka)**. — Tallin : Akademija nauk Estonskoj SSR, 1978. — 91 str. ; 20 cm. SAZU 89674 — **The Great medieval civilizations / by Gaston Wiet... [et al.] ; translated from the French.** — London : Allen and Unwin, 1975. — 2 zv. ([XXXI], 1082 str., 63 str. pril.) : ilustr. ; 24 cm. — (History of mankind : cultural and scientific development ; 3). NUK 275321 — 3 — **Diesner**, Hans Joachim: Westgotische und Langobardische Gefolgschaften und Untertaneverbände. — Berlin : Akademie Verlag, 1978. — 32 str. : ilustr. ; 22 cm. — (Berichte über die Verhandlungen d. Sächs. Akad. Wiss. : Philolog.-histor. Kl. ; 120/2). SAZU 11382/120, 2 — **Steitz**, Walter: Feudalwesen und Staatssteuersystem. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1976 : 25 cm. — (Studien zu Naturwissenschaft, Technik und Wirtschaft im Neunzehnten Jahrhundert ; 7) 1. Die Realbesteuerung der Landwirtschaft in den süddeutschen Staaten im 19. Jahrhundert. — IZDG 6131 — **Studien zum mittelalterlichen Lebenswesen.** — Sigmaringen : J. Thorbecke, 1972. — 258 str. ; 24 cm. — (Vorträge und Forschungen ; 5). SAZU 88582/5 H — **Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa.** — Sigmaringen : J. Thorbecke, 1974. — 427 str. ; 24 cm. — (Vorträge und Forschungen ; 11). SAZU 88582/11 H.

16. do 18. stoletje:

Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegung im 16.—17. Jahrhundert / hrsg. von Gusztáv Heckenast. — Budapest : Akadémiai Kiadó, 1977. — 535 str. ; 25 cm. FF D 4809 ; SAZU 91114 H — **Gershoy**, Léo: L'Europe des princes éclairés 1763—1789 / trad. de l'anglais par José Fleury ; préface de Denis Richet. — Paris : Fayard, 1966. — 295 str. ; 22 cm. — (L'histoire sans frontières). NUK F 9 CER — **Weis**, Eberhard: Der Durchbruch des Bürgertums : 1776—1847. — Frankfurt am Main [etc.] : Propyläen Verl., 1978. — 538 str. : ilustr. ; 28 cm. — (Propyläen Geschichte Europas ; 4). FF E 696.

19. in 20. stoletje do 1918:

»Drang nah Osten« i narodnay Central'noj, Vostočnoj i Jugo-Vostočnoj Evropy 1871—1918. — Moskva : Nauka, 1977. — 316 str. ; 23 cm. SAZU 88250 — **History of the world economy in the twentieth century** / ed. Wolfram Fischer. — London : Allen Lane, 1973—1977. — 23 cm. — Vol. 2 : The first world war : 1914—1918 / Gerd Hardach. — 1977. — 328 str. Vol. 3 : From Versailles to Wall Street : 1919—1929 / Derek H. Aldcroft. — 1977. — 372 str. Vol. 4 : The world in depression : 1929—1939 / Charles P. Kindleberger. — 1973. — 336 str. Vol. 5 : War, economy and society : 1939—1945 / Alan S. Milward. — 1977. — 395 str. FF C 3928 — **The Nineteenth century : 1775—1905** / Edited by Charles Morazé. London : Allen & Unwin, 1976. — 3 zv. ([51], 1394 str., 72 str. pril.) ; 24 cm. — (History of mankind : cultural and scientific development ; 5). NUK 275321 — 5 — **Schieder, Theodor: Staatensystem als Vormacht der Welt : 1848—1918.** — Frankfurt am Main [etc.] : Propyläen Verl., (1977). — 527 str., ilustr. ; 28 cm. — (Propyläen Geschichte Europas ; 5). FF E 696 ; IZDG II 542 — **Taylor, A. J. P.: From Sarajevo to Potsdam.** — London : Harcourt brace Jovanovich, 1975. — 216 str. ; 21 cm. — (History of European civilisation library ; 1). FF C 42.

Od 1918 dalje:

Carsten, Francis L.: Revolution in Mitteleuropa 1918—1919. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, cop. 1973. — 334 str. ; 23 cm. — (Studien-Bibliothek). IZDG 6151 — **Delperrié de Bayac, Jacques: Histoire du Front populaire.** — [Paris] : Fayard, cop. 1972. — 542 str. ; 23 cm. — (Les grandes études contemporaines). IZDG 6172 — **Hoggan, David L.: Der erzwungene Krieg : die Ursachen und Urheber des 2. Weltkrieges** / [nach dem Manuskript aus dem Englischen übersetzt von M. E. Narjes und H. Grabert] ; [Kartenzeichnungen von Konrad Gulde ; Abbildungen von Beck und Kennard]. — 9. Aufl. — Tübingen : Grabert-Verlag, 1974. — 931 str., pril. : ilustr. ; 23 cm. — (Veröffentlichungen des Institutes für deutsche Nachkriegsgeschichte ; 1). NUK 267970 — 1 — **Istorija fašizma v Zapadnoj Evropi.** — Moskva : Nauka, 1978. — 612 str. ; 22 cm. SAZU 90845 — **Das Jahr 1941 in der europäischen Politik : Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Weissach am Tegernsee vom 18. bis 21. November 1971** / hrsg. von Karl Bosl. — München ; Wien : Oldenburg, 1972. — 165 str., II str. pril. ; 24 cm. IZDG 6277 — **Kamenetsky, Ihor: Secret Nazi Plans for Eastern Europe : a Study of lebensraum Policies.** — New Haven : College and University Press, [cop. 1961]. — 263 str. ; 21 cm. — (Scholar's Bookshelf Series). IZDG 6128 — **Lindner, Rolf B.: Supranationale Integrationsbestrebungen in Nordeuropa 1948/49—1968/70 : Inaugural-Dissertation...** — Berlin : Lindner, 1972. — 370, [21] str. ; 21 cm. NUK 286696 — **Mayer, S. L.: Pictorial History of World War II.** — London : Octopus, 1976. — 128 str. : ilustr. ; 33 cm. SAZU II 87738 — **Schieder, Theodor: Staatensystem als Vormacht der Welt 1848—1918.** — Frankfurt a. M. ; Berlin ; Wien : Ullstein GmbH : Propyläen Verlag, cop. 1977. — 527 str., 32 str. pril. ; 29 cm. — (Propyläen Geschichte Europas ; 5). IZDG II 542 ; FF E 696 — **Velikij Oktjabr' i revoljucii 40-h godov v stranah Centarl'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy.** — Moskva : Nauka, 1977. — 541 str. ; 23 cm. SAZU 88840 — **Wernick, Robert: Blitzkrieg : World War II.** — New York : Time Life Books, 1976. — 206 str. : ilustr. ; 29 cm. SAZU II 87722.

4. Jugoslavija

Despalatović, Elinor Murray: Ljudevit Gaj and the illyrian movement. — Boulder : East European quarterly ; New York & London : Columbia university press, 1975. — VII, 271 str. ; 23 cm. — (East European monographs ; 12). FF C 3941/XII — **Farkas, Richard P.: Yugoslav Economic Development and Political Change : the Relationship between Economic Managers and Policy-Making Elites.** — New York ; Washington ; London : Praeger Publishers, 1975. — X, 133 str. ; 25 cm. — (Praeger special studies in international economies and development). IZDG 6236 — **Fine, John V. A.: The Bosnian church : a new interpretation : a study of the Bosnian church and its place in state and society from the 13th to the 15th centuries.** — Boulder : East European quarterly ; New York & London : Columbia university press, 1975. — IX, 447 str. ; 23 cm. — (East European monographs ; 10). FF C 3941/X — **Haberl, Othmar Nikola: Parteiorganisation und nationale Fragen in Jugoslawien.** — Berlin : Osteuropa-Institut ; Wiesbaden : Otto Harrassowitz, cop. 1973. — XII, 242 str. ; 26 cm. — (Philosophische und soziologische Veröffentlichungen ; 13). IZDG 6246 ; INV C 619 — **Horton, John J.: Yugoslavia.** — Oxford :

Clio Press, 1977. — XVI, 194 str. ; 22 cm. SAZU 88681 PB — **Jugoslawien** / hrsg. von Klaus-Detlev Grothusen. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, cop. 1975. — 566 str. ; 25 cm + zornljevid. — (Südosteuropa-Handbuch ; 1). IZDG 6232 — **Jur'eva, I. . . A.**: Narodno-osvoboditel'naja vojna v Jugoslavii 1941—1945 gg. : anno-tirovannyj ukazatel' literatury. — Moskva : Vsesojuznaja gosudarstvennaja biblioteka inostrannoj literatury, 1976. — IV, 288 str. ; 20 cm. — Cir. NUK 285049 — **Nord, Lars**: Nonalignment and Socialism : Yugoslav Foreign Policy in Theory and Practice. — Stockholm : Rabén & Sjögren, cop. 1974. — [X], 306 str. ; 22 cm. — (Publications of the Political Science Assotiation in Uppsala ; 69). IZDG 6143 — **Petrovich, Michael Boro**: A history of modern Serbia : 1804—1918. — New York ; London : Harcourt Brace Jovanovich, 1976. — 2 vol. (731 str. tek. pag.) ; 24 cm. FF D 4124 — **Petrovich, Michael Boro**: Yugoslavia : a Bibliographic Guide. — Washington : Library of Congress, 1974. — XIII, 270 str. ; 26 cm. SAZU 90370 — **Remak, Joachim**: Sarajevo : the story of a political murder. — New York : Criterion books, 1959. — XV, 301 str., pril. : 1 zvd ; 22 cm. NUK 291564 — **Reuter-Hendrichs, Irena**: Jugoslawische Aussenpolitik 1948—1969 : Aussenpolitische Grundsätze und internationale Ordnungsvorstellungen. — Köln etc. : Heymanns, 1976. — XIV, 363 str. ; 21 cm. — (Studien zur Politik ; 1). IZDG 6235 — **Vrančić, Vjekoslav**: Hochverrat : die zweite italienische Armee im kroatischen Küstengebiet / vorwort Matija Kovačić. — Zagreb, 1943 (t. Merkantile). — 121 str. : ilustr. ; 19 cm. IZDG 6126 — **Würthle, Friedrich**: Die Spur führt nach Belgrad : die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914. — Wien [etc.] : Molden, 1975. — 352 str. : 33 slik, zvd., faks. ; 22 cm. NUK 267966.

5. Slovenija

Elze, Theodor: Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain : Tübingen 1877. — München : Trofenik, 1977. — 142 str., 7 str. pril., zvd. ; 23 cm. — (Geschichte Kultur und Geisteswelt der Slowenen ; 14). FF D 3756 ; SAZU 50993/14 — **Lacaze, André**: Le tunnel. — Paris : Julliard, 1978. — 534 str. ; 23 cm. IZDG 6178 — **Moodie, A. E.**: Slovenia an Area of Strain. — London, 1943 (Plaistow : The Curwen Press). — 23 str. : ilustr. ; 22 cm. — (Yugoslav Documents ; 4). IZDG 6111 — **Rogel, Carole**: The Slovenes and yugoslavism 1890—1914. — Boulder : East European qarterly ; New York : Columbia university press, 1977. — 167 str. ; 23 cm. — (East European monographs ; 24). FF C 3941/XXIV., IZDG 6302 — **Sotriřfer, Kristian**: Slowenien : Geschichte, Kultur und Landschaft. — Linz : Oberösterreichischer Landesverlag, 1973. — 164 str. : ilustr. ; 25 cm. NUK 267747 — **Susel, Rudolph Matt**: The Slovenes and Yugoslavia : the political relationship, 1918—1929. — Ann Arbor, Michigan : Susel, 1974 (Ann Arbor, Michigan : University Microfilms). — XIII, 329 f. ; 22 cm. — Faks. izd. Izv. izd. Bloomington, Indiana, 1973. — Kserografirano. NUK 259326.

6. Koroška

Dinklage, Karl: Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft / herausgegeben von der Kammer für Arbeiter und Angestellte für Kärnten. — Klagenfurt : Johannes Heyn, 1976. — 392 str. : 285 ilustr. ; 31 cm. INV C 613 — **Dinklage, Karl**: Geschichte der Kärntner Landwirtschaft: Kärntens Landwirtschaft zwischen Technik und Markt / Konrad Erker. Bäuerliche Volkskunde Kärntens / Helmut Prasch. Volkstracht, Volkstanz in Kärnten / Franz Koschier. — Klagenfurt 2 Heyn, 1966. — 674 str., pril. : 848 ilustr. ; 30 cm. — Sprednji naslov: Geschichte der Kärntner Landwirtschaft und bäuerliche Volkskunde Kärntens. NUK II 263195 — 25 [**Fünfundzwanzig**] Jahre Kärntner Wirtschaftsgeschichte : 1951—1976 : 125 Jahre Handelskammer Kärnten / herausgegeben von der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Kärnten. — 2. um den Statistischen Angang erweiterte Aufl. — Klagenfurt : Johannes Heyn, 1976. — 255 str. : ilustr. ; 30 cm. INV C 614 — **Jaksch, August**: Geschichte Kärntens bis 1335. — Klagenfurt : Kleinmayr, 1928—1929. — 2 zv. ; 25 cm. NUK 267737 — Die **Kärntner** Presse und die Bomben : die Berichterstattung der Tageszeitungen Kärntner Tageszeitung, Volkszeitung, Kleine Zeitung, zu den Sprengstoffanschlägen : eine Dokumentation / Solidaritätskomitee für die Rechte der Minderheiten ; Slovenski informacijski in dokumentacijski center = Slowenisches Informations- und Dokumentationszentrum ; [für den Inhalt verantwortlich: Peter Wieser]. — Klagenfurt = Celovec : Zentralverband slowenischer Organisationen in Kärnten = Zveza slovenskih organizacij na Koroškem, 1978. — 69 str. ; 21 cm. INV B 2996 — **Kromer, Claudia**: Die Vereinigten Staaten von Amerika und die Frage Kärnten : 1918—1920. — Klagenfurt : Geschichtsverein für

Kärnten, 1970. — 268 str., : str. pril. : 6 zvd. ; 24 cm. — (Aus Forschung und Kunst ; 7). NUK 228403 — 7 — **Polley**, Trude: Klagenfurt : vom Zollfeld bis zum Wörther See. — Wien ; Hamburg : Zsolnay, cop. 1973. — 327 str. : ilustr. ; 22 cm. — (Eine Stadt erzählt : grosse Reihe ; 6). NUK 253762 — 6 — **Sämtlich Slowenen** : Versuch einer Dokumentation aus den Akten des Volksgerichtshofes Berlin / [verantwortlich Redakteur: Franz Katting]. — Klagenfurt = Celovec : Slovensches Informationszentrum = Slovenski informacijski center, 1978. — 85 str. : ilustr. ; 21 cm. INV B 3015 — **1000 [Tausend] Jahre Kärnten** : Geschichte — Kultur — Wirtschaft : Zeittafel. — Klagenfurt : Amt der Kärntner Landesregierung : Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Kärnten : Geschichtsverein für Kärnten, 1977. — 57 str. : ilustr. ; 22 x 30 cm. — Ovojni naslov. — Brochüre zur Sonderschau »1000 Jahre Kärnten — Geschichte — Kultur — Wirtschaft« und »125 Jahre Handelskammer« im Pavillon des Wirtschaftsförderungsinstitutes der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Kärnten. INV B 2982 — **Valvasor**, Johann Weichard Frhr von: Topographia archiducatus Carinthiae antiquae & modernae completa = Das ist vollkommene und gründliche Landbeschreibung dess berühmten Erzherzogthums Kärnten... — Klagenfurt : Heyn, 1975. — 264 F. str. : ilustr. ; 35 cm. — Faksimiliran ponatis. Izvirna izdaja: Nürnberg : W. M. Endters, 1688. FF F 273 — **Wutte**, Martin: Kärntens Freiheitskampf. — Klagenfurt : Ferd. Kleinmayr, 1922. — VI, 200 str. ; 24 cm + zvd. NUK 267430.

7. Trst, Goriška in Beneška Slovenija s Furlanijo

Antifascisti di Trieste, dell'Istria, dell'Isontino e del Friuli in Spagna / prof. di Vittorio Vidali ; red Bruno Steffe ; a cura dell'Associazione Italiana Combattenti Volontari Antifascisti in Spagna. — Trieste, 1974 (Tipografia RIVA). — 171 str. : ilustr. ; 28 cm. IZDG 6132 — **Gervani**, Giulio: Nazionalità e stato di diritto per Trieste nel pensiero di Pietro Kandler : gli inediti del procuratore civico. — [Udine] : Del Bianco, 1975. — 217 str. ; 20 cm. — (Civiltà del Risorgimento ; 7). INV B 1131 — **Ellero**, Gianfranco: Storia dei Friulani. — 3. ed. riveduta e ampliata. — Udine : Arti grafiche, 1977. — 203 str., [40] str. ilustr. ; 24 cm. INV B 29922 — **Enciclopedia** monografica del Friuli-Venezia Giulia / direzione redazione Domenico Carroni Cadoresi, Cesare Russo. — Udine : Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, 1971—19. — 3 vol. ; 25 cm. — Vol 3/I : La storia e la cultura. — 683 str. ; ilustr. IZDG 6254 ; INV C 415 — **Francescato**, Giuseppe & Fulvio Salimbeni: Storia, lingua e società in Friuli. — 2 ed. — Udine : Casamassina, 1977, cop. 1976. — 289 str. : ilustr. ; 32 cm. INV C 615 — **Jacolutti**, Giuseppe: Fosse dell'Amministrazione comunale della città di Cividale del Friuli. — Udine : [s. n.], 1978. (Udine : Tipografia Filacorda). — 69 str. : ilustr. ; 24 cm. IZDG 6257 — **Marinelli**, Olinto: Guida delle Prealpi Giulie / presentazione di Guido Barbina. — Riedizione / a cura della sottosezione »Val Natisone« del Club Alpino Italiano S. Pietro al Natisone. — Bologna : Ataeas, 1977. — 2 knj. (803 str.), [15] f. pril. : ilustr. ; 18 cm + zvd. — Izvirna izdaja: Udine : Società Alpina Friulana, 1912. INV B 3005 — **Menis**, Gian Carlo: Storia del Friuli : delle origini alla caduta dello stato patriarcale (1420). — Udine : Società Filologica Friulana, 1976. — 291 str., [17] ilustr. ; 21 cm. INV B 3018 — **Milazzi**, Luigi: Politica scolastica ed Irredentismo : i ricreatori comunali a Trieste. — [Udine] : Del Bianco, 1974. — 199 str., [3] str. ilustr. ; 20 cm. — (Civiltà del Risorgimento ; 8). INV B 1131 — **Ostermann**, Valentino: La vita in Friuli : usi, costumi, credenze popolari. — Ristampa della seconda edizione riordinata, riveduta e annotata da Giuseppe Vidossi. — [Udine] : Del Bianco, 1978. — 558 str. ; 25 cm. — Izvirna izdaja: Udine, 1940. INV B 3094 — **Pahor**, Milan: Dol skozi boj do svobode / [traduzione di Aldo Rupel]. — Dol pri Doberdoby : Prosvetno društvo »Kras« Dol Poljane, 1977. — 234 str. : ilustr., zvd ; 22 cm. — Besedilo slovensko in italijansko. INV B 3022 — **Podrecca**, Carlo: Slavia italiana : polemica. — Ponatis / uredil Študijski center Nediza Špeter ; predgovor Pavel Petricig = Riedizione / a cura del Centro studi Nediza S. Pietro al Natisone ; presentazione di Paolo Petricig. — Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1978. — 36, 27 str. ; 21 cm. — Faksimile: Cividale : Fulvio Giovanni, 1885. — Predgovor: besedilo slovensko in italijansko. INV B 3027 ; NUK 293580 — **Pozzetto**, Marco: Max Fabiani architetto / introduzione di Fulvio Monai. — Gorizia : L'Amministrazione comunale della città, 1966. — 297 str., [3] f. pril. : ilustr. ; 22 cm. NUK 258985 — **Prost**, Brigitte: Le Frioul : région d'affrontements. — Genève : Ophrys, 1973. — 351 str., 39 pril. : ilustr. ; 25 cm. INV B 3016 — **Prost**, Brigitte: Il Friuli : regione di incontri e discontri. — Udine : Camera di commercio, industria, artigianato ed agricoltura, 1977. — 358 str. : ilustr. ; 24 cm. FF D 2437 — **Roje**, Aleksander: Cul-

tura musicale degli Sloveni a Trieste : dal 1848 all'avvento del fascismo. — Trieste : Editoriale Stampa Triestina, 1978. — 100 str. ; 20 cm. INV B 3012 — La storia della Slavia Italiana : secondo ciclo di conferenze degli Incontri culturali 1974—1975 a Pulfero. — San Pietro al Natisone ; Trieste : Editoriale Stampa Triestina, 1978. — 167 str. ; 21 cm. (Quaderni Nediza ; 3). INV B 2461.

8. Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto

Splošno:

Argus: Le caractère économique de l'union douanière austro-allemande. — Prague : Orbis, 1951. — 90 str. ; 18 cm. — (Sources et documents internationaux). IZDG 6121 — **Bolongese-Leuchtenmüller**, Birgit: Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750—1918. — München : Oldenbourg, 1978. — 292 str. ; 24 cm. — (Materialien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte ; 1 : Wirtschafts- und Sozialstatistik Österreich-Ungarns ; 1). IZDG 6249 — **Botz**, Gerhard: Die Eingliederung Österreichs in das Deutsche Reich : Planung und Verwirklichung des politisch-Administrativen Anschlusses (1938—1940). — 2. ergänzte Aufl. — Wien : Europaverlag, 1976. — 194 str. ; 21 cm. — (Schriftenreihe des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung ; 1). INV B 3023 — **Dunaj** in njegovi Slovenci : turistični priročnik. — Dunaj = Wien ; Celovec = Klagenfurt : Klub Mladje ; Celovec = Klagenfurt : Slovenski informacijski center, 1978. — 189 str. : ilustr. ; 19 cm + zvd. — (Knjiga Mladje ; 1). INV B 3035 FF B 812 — **Hoffmann**, Alfred: Österreich-Ungarn als Agrarstaat : wirtschaftliches Wachstum und Agrarverhältnisse in Österreich im 19. Jahrhundert / hrsg. von Alfred Hoffmann, unter redaktioneller Mitarbeit von Roman Sandgruber. — Wien : Verl. für Geschichte und Politik, 1978. — 274 str., 1 zvd. ; 22 cm. — (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien ; 10). FF C 3627/10 ; IZDG 6244 — **Hubmann**, Franz: K. u. K. Familienalbum : die Welt von Gestern in 319 alten Photographien. — 2. Aufl. — Wien : München ; Zürich : Molden, cop. 1971. — 318 str. : ilustr. ; 30 cm. IZDG II 555 — **Kann**, Robert A.: Geschichte des Habsburgerreiches 1526—1918 / übertr. von Dorothea Winkler. — Wien ; Köln : Hermann Böhlau Nachf., 1977. — 617 str. ; 25 cm. — (Forschungen zur Geschichte des Donauraumes ; 4). — Prevod dela: A History of the Habsburg Empire 1526—1918. IZDG 5582 — **Luža**, Radomir: Österreichische und die grossdeutsche Idee in der NS-Zeit [aus dem Englischen übertragen von Doris Haubner]. — Wien [etc.] : Hermann Böhlau, 1977, cop. 1975. — 368 str. ; 25 cm. — (Forschungen zur Geschichte des Donauraumes ; 2). — Prevod dela: Austro-German Relations in the Anschluss Era. INV B 3011 — **März**, Eduard: Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josefs I. — Wien ; Frankfurt ; Zürich : Europa Verlag, [cop. 1968]. — 384 str. ; 23 cm. IZDG 6091 — **Nehring**, Karl: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich : zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. — München : Oldenbourg, 1975. — 244 str. ; 25 cm. — (Südosteuropäische Arbeiten ; 72). FF D 2137 — **Sundhausen**, Holm: Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie. — München : Oldenbourg, 1973. — 191 str. ; 25 cm. — (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission ; 27). FF D 4174 — **Zöllner**, Erich: Geschichte Österreichs : von den Anfängen bis zur Gegenwart. — 5., vermehrte Aufl. München : Oldenbourg, 1974. — 694 str. : zvd ; 24 cm. NUK 276096.

Srednji in novi vek do 1848:

Benedikt, Ernst: Kaiser Joseph II. : 1741—1790 : mit Benützung ungedruckter Quellen. — 2. Aufl. — Wien : Gerold & Co., 1947. — 309 str., pril. ; 21 cm. NUK 291457 — **Evans**, Robert Jocelyn W.: Rudols II and his world: a study in intellectual history 1576—1612. Oxford, Clarendon Press 1973. XII + 323 str. + pril. 80. NUK 265016 — **Hauptmann**, Ferdinand: Gedanken über Staat und Revolution : das Tagebuch des Grafen Gredinand Egger aus dem Jahre 1848. — Graz : [s. n.], 1976. — 289 str. ; 27 cm. — (Zur Kinde Südosteuropas ; 2/6). SAZU 69119/2 : 6 H — **Lechner**, Karl: Die Babenberger : Markgrafen und Herzoge von Österreich 976—1246. — 2. durchgesehene Aufl. — Wien [etc.] : Böhlau Nachf., 1976. — 478 str., pril. ; 24 cm. — (Veröffentlichungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung ; 23). NUK 97317 — 23 — **Lutz**, Volker: Der Aufstand von 1596 und der Bauernkrieg von 1626 in und um Steyr. — Steyr : Magistrat, 1976. — 115 str., 10 f. pril. ; 25 cm. — (Veröffentlichungen des Kulturamtes der Stadt Steyr ; 33). FF D 2156 — **Marx**, Julius: Die Wirtschaftlichen Ursachen der Revolution von 1848

in Österreich. — Graz ; Köln : Hermann Böhlau Nachf., 1965. — 207 str. ; 25 cm. — (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 51). IZDG 6271 — **Riedmann**, Josef: Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335. — Wien : Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1977. — XLII, 584 str. ; 24 cm. — (Sitzungsberichte der Österr. Akad. d. Wiss. : Philosoph.-histor. Kl. ; 307). SAZU 5898/307 — **Vom Sturz des Directoriums in publicis et cameralibus (1760/1761) bis zum Ausgang der Regierung Maria Theresias : Aktenstücke / bearbeitet von Friedrich Walter.** — Nendeln/Liechtenstein : Kraus Reprint, 1970. — VIII, 478 str. ; 23 cm. — (Die österreichische Zentralverwaltung ; Abt. II, Bd 3) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 29) — Ponatis izd.: Wien : Holzhausens Nachf., 1934. NUK 38091 — 29 — **Walter**, Friedrich: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740—1780). — Nendeln/Liechtenstein : Kraus Reprint, 1970. — XIX, 528 str. ; 23 cm. — (Die österreichische Zentralverwaltung : Abt. II ; Bd 1, Hbd 1) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 17). NUK 38091 — 17 — **Wiesflecker**, Hermann: Kaiser Maximilian I. : das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. — München : Oldenbourg, 1971—1977. — 22 cm. — Bd. 2 : Reichsreform und Kaiserpolitik 1493—1500 : Etmachung des Königs im Reich und Europa. — 1975. — 576 str. Bd. 3 : Auf der Höhe des Lebens 1500—1508 : der grosse Systemwechsel : politischer Wiederaufstieg. — 1977. — 623 str. FF C 3584 — **Die Zeit des Directoriums in publicis et cameralibus : (Vorstadien 1743—1749, das Directorium 1749—1760 : Aktenstücke / bearbeitet von Joseph Kallbrunner und Melitta Winkler.** — Nendeln/Liechtenstein : Kraus Reprint, 1970. — VIII, 491 str. ; 23 cm. — (Die österreichische Zentralverwaltung ; Abt. II, Bd 2) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 18). NUK 38091 — 18 — **Die Zeit Franz II. (I.) und Ferdinands I. (1792—1848) : Aktenstücke / bearbeitet von Friedrich Walter.** — Wien : Holzhausens Nachf., 1956. — XIV, 645 str. ; 25 cm. — (Die österreichische Zentralverwaltung ; Abt. II, Bd 5) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 43). NUK 38091 — 43 — **Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780—1792) : Aktenstücke / bearbeitet von Friedrich Walter.** — Wien : Holzhausens Nachf., 1950. — 198 str. ; 25 cm. — (Die österreichische Zentralverwaltung ; Abt. II, Bd 4) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 36). NUK 38091 — 36.

Od 1848 do 1918:

Chmelar, Hans: Höhepunkte der österreichischen Auswanderung : die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905—1914. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1974. — 187 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie ; 14). NUK 211135 — 14 — **Harrington-Müller**, Diethild: Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats : 1873—1910. — Wien ; Köln ; Graz : Hermann Böhlau Nachf., 1972. — 196 str. ; 24 cm. — (Studien zur Geschichte der Österreichisch-ungarischen Monarchie ; 11). FF D 222 — **Haselsteiner**, Horst: Die Serben und der Ausgleich : zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südungarns in den Jahren 1860—1867. — Wien [etc.] : Böhlau Nachf., 1976. — 125 str. ; 24 cm. — (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas ; 9). NUK 135029 — 9 — **Die Geschichte der Ministerien Kolowrat, Ficquelmont, Pillersdorf, Wessenberg-Dobhoff und Schwarzenberg : Aktenstücke / bearbeitet von Friedrich Walter.** — Wien : Holzhausens Nachf., 1964. — VI, 200 str. ; 25 cm. — (Die österreichische Zentralverwaltung ; Abt. III, Bd 2) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte ; 50). NUK 38091 — 50 — **Kann**, Robert: Erzherzog Franz Ferdinand Studien. — Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1976. — 256 str. ; 25 cm. — (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts ; 10). FF D 4648/10 — **Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1848—1918.** — Wien : Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1970. — 25 cm. — 1. Serie: Die Protokolle des österreichischen Ministerates 1848—1867, Abt.: Einleitungsband / von Helmut Rumpler. — 1970. — 131 str., pril. FF D 1173 — **The nationality problem in the Habsburg monarchy in the nineteenth century : a critical appraisal.** — Houston : Rice University, 1967. — 3 zv. — (Austrian history yearbook ; 3/1-3). NUK 274326 — 3/1-3 — **Rosdolsky**, Roman: Die Bauernabgeordneten im konstituierenden österreichischen Reichstag 1848—1849. — Wien : Europa Verlag, 1976. — XIV, 234 str. ; 21 cm. — (Materialien zur Arbeiterbewegung ; 5). IZDG 6130 — **Sandgruber**, Roman: Österreichische Agrarstatistik

1750—1918. — München : Oldenburg, 1978. — 265 str. ; 24 cm. — (Materialien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte ; 2 : Wirtschafts- und Sozialstatistik Österreich-Ungarn ; 2). IZDG 6249 — **Sutter**, Berthold: Die Badensichen Sprachenverordnungen von 1897 : ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die inner-österreichischen Alpenländer. — Graz ; Köln : Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1960. — 2 zv. ; 25 cm. — (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 46, 47). IZDG 6276 — **Walter**, Friedrich: Die Geschichte der Ministerien Kolowrat Ficquelmont, Pillersdorf, Wessenberg-Doblhoff und Schwarzenberg. — Wien : Holzhausens Nachf., 1964. — XIX, 589 str. ; 25 cm. — (Die österreichische Zentralverwaltung ; Abt. III, Bd 1) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 49). NUK 38091 — 49.

Od 1918 dalje:

Finis Austriae : Österreich, März 1938 / Franz Danimann (Hrsg.) ; mit einem Vorwort von Bundespräsident Dr. Kirchschräger und Schlussbetrachtungen von Bundesminister Dr. Sinowatz. — Wien [etc.] : Europaverlag, 1978. — 286 str. ; 21 cm. INV B 2995 — **Geschichte** der Kommunistischen Partei Österreichs : 1918—1955 : Kurzer Abriss / [unter Leitung von Friedl ; Vorwort von Franz Muhri]. — Wien : Globus, 1977. — 299 str., [16] str. illustr. ; 22 cm. INV B 3096 — **Hautmann**, Hans & Rudolf Kropf: Die österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945 : sozialökonomische Ursprünge ihrer Ideologie und Politik / mit einem Vorwort von Karl R. Stadler. — (2. korrigierte und ergänzte Aufl.). — Wien : Europaverlag, 1976. — 217 str. : illustr. ; 21 cm. — (Schriftenreihe des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung ; 4). NUK 260319 — 4 — **Hindels**, Josef: 15. Juli : Niemals vergessen I. — Wien : Bund sozialistischer Freiheitskämpfer und Opfer des Faschismus, 1978. — 43 str. : illustr. ; 21 cm. INV B 3048 — **Das Jahr 1934** : 25. Juli : Protokoll des Symposiums in Wien am 8. Oktober 1974. — Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1975. — 154 str. ; 24 cm. — (Veröffentlichungen ; 3). INV B 2473 — **Das Juliabkommen** von 1936 : Vorgeschichte, Hintergründe und Folgen: Protokoll des Symposiums in Wien am 10. und 11. Juni 1976. — Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1977. — 480 str. ; 24 cm. — (Veröffentlichungen ; 4). INV B 2473 — **Karner**, Stefan: Kärntens Wirtschaft 1938—1945 : unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie / nachwort von Albert Speer. — Klagenfurt : Magistrat der Landeshauptstadt, 1976. — XXIII, 384 str., [1] f. pril. : illustr. ; 29 cm. — (Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Landeshauptstadt Klagenfurt ; 2). IZDG II 565 — **Österreicher** im Exil 1934 bis 1945 : Protokoll des internationalen Symposiums zur Erforschung des österreichischen Exils von 1934 bis 1945 abgehalten vom 3. bis 6. Juni 1975 in Wien / Herausgeber Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes und Dokumentationsstelle für neuere österreichische Literatur ; Redaktion : Helene Maimann, Heinz Lunzer ; Vorwort: Bruno Kreisky. — Wien : Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1977. — 618 str. ; 21 cm. INV B 3095 — **Schausberger**, Norbert: Der Griff nach Österreich : der Anschluss. — Wien ; München : Jugend und Volk, 1978. — 666 str. ; 21 cm. INV B 3056 — **Schuschnigg**, Kurt: Ein Requiem in Rot-Weiss-Rot / Vorwort von Stephan Verosta. — Wien : Amalthea, 1978, cop. 1946. — 519 str., [8] str. illustr. ; 23 cm. INV B 3091 — **Tuider**, Othmar: Die Wehrkreise XVIII 1938—1945 / [Heeresgeschichtliches Museum/Militärwissenschaftliches Institut]. — Wien : Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1975. — 71 str. ; 21 cm. — (Militärhistorische Schriftenreihe ; 30). INV B 1600; IZDG 6264 — **Volksergerichtsbarkeit** und Verfolgung von nationalsozialistischen Gewaltverbrechen in Österreich 1945—1972 / herausgegeben vom Bundesministerium für Justiz. — Wien : Bundesministerium für Justiz, 1977. — 227 str. ; 29 cm. INV C 632.

9. Češkoslovaška

Boia, L.: Realationships between romanians, Czechs and Slovaks 1848—1914. — Bucuresti : Academia RS. Romania, 1977. — 157 str. ; 21 cm. — (Bibliotheca Historica Romaniae ; 54). SAZU 44987/54 — **Dean**, Robert W.: Nationalism and Political Change in Eastern Europe : the Slovak Question and the Czechoslovak Reform Movement. — Denver : University of Denver, 1973. — 67 str. ; 23 cm. — (Monograph Series in World Affairs ; 10). INV B 2985 — **Durica**, Milan Stanislav: La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania : 1938—1945 : 1 : (ottobre 1938 — settembre 1939. — Padova : Marsilio, 1964. — 22 cm. — (Collana di studi sull'Europa orientale ; 2). NUK 210636 — 2 — **Eliáš**, Michal: V službe ludu 1863—1973

: obrazová pamätnica Matice slovenskej / [úvodnú štúdiu napísal Juraj Chovan]. — Martin : Matica slovenská, 1974. — 193 str. : ilustr. ; 20 cm. NUK II 262314 — **Kerner, Robert Joseph**: Bohemia in the eighteenth century : a study in political, economic, and social history with special reference to the reign of Leopold II, 1790—1792. — New York : AMS press, 1969. — 412 str. ; 24 cm. FF D 3229 — **Korbel, Josef**: Twentieth-century Czechoslovakia : the meanings of its history. — New York : Columbia university press, 1977. — 346 str. ; 24 cm. FF D 2163 — **Kotvan, Imrich** : Rukopisy Univerzitetnej knižnice v Bratislave. — V Bratislave : Univerzitetna knižnica, 1970. — 328 str., pril. ; 25 cm. SAZU 88485 — **Křivka, Josef**: Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654—1854. — Praha : Ustav československých a svetových dejin CSAV, 1978. — 396 str. ; 21 cm. — (Historickogeografické práce ; 2). SAZU 64354/2 — **Schröder-Laskowski, Sibylle**: Der Kampf um die Macht in der Tschechoslowakei 1945—1948. — Berlin : Akademie Verlag, 1978. — 227 str. ; 24 cm. — (Schriften des Zentralinstituts für Geschichte ; 59). IZDG 6061 — **Stölzl, Christoph**: Die Ära Bach in Böhmen : sozialgeschichtliche Studien zum Neoabsolutismus 1849—1859 / von Christoph Stölzl. — München & Wien : Oldenbourg, 1971. — 362 str. ; 26 cm. — (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; 26). FF D 4542 — **Studie z obecných dejin** : sborník k sedmdesátým narodeninám prof. dr. Jaroslava Charváta. — Praha : Univerzita Karlova, 1975. — 274 str. ; 25 cm. FF D 221 — **Waldhauser, Jiri**: Keltské opevnené(?) sístie, kultovní objekt a pohřebište u Želenic (okr. Most) a nález keramického importu na keltském sídlišti ve Všechlapech (okr. Teplice). — Teplice : Krajské muzeum, 1977. — 23 cm. — (Monografické studie Oblastního vlastivedného muzea v Teplicích ; 11). SAZU 80093/11.

10. Madžarska s staro Ogrsko kot celoto

Istorija Vengrii : v treh tomah : t.2 / [redakcionnaja kolegija T. M. Islamov, A. I. Puškaš, V. P. Šušarin]. — Moskva : »Nauka«, 1972. — 598 str., [3] f. zvd : ilustr. ; 22 cm. NUK 258564 — **Sotrudničestvo** vengerskih i sovetskih istorikov. — Budapešt : Kiado, 1977. — 94 str. ; 25 cm. — (Studia Historia Academiae-scientiarum Hungaricae ; 129). SAZU 13851/129 H — **Teleki, Paul**: The evolution of Hungary and its place in European history / with Paul Teleki the theoretician of Hungarian revisionism by Béla K. Király and a chronology of Paul Teleki's life compiled by Béla K. Király. — Breeze : Academic international press ; New York : University, 1975. — 243 str. ; 21 cm. — (The central and east European series ; 20). FF C 3920.

11. Romunija

Bantea, Eugen & Constantin Nicolae & Gheorghe Zaharia: La Roumanie dans la guerre antihitlérienne : 23 août 1944 — 12 mai 1945 / [dessinateurs cartographes Cezar Melametman, Leonard Stanoiu]. — 2e éd., revue et abrégée. — Bucarest : Meridiane, 1975. — 215 str., [6] str. pril. ; 21 cm. NUK 259916 — **Cento anni di indipendenza della Romania 1877—1977**. — Roma : Editori Riuniti, cop. 1977. — 161 str. ; 23 cm. — **Preved dela: Centenarul independente nationale a României**. IZDG 6233 — **Constantinescu, Miron**: Études d'histoire transylvaine. — Bucarest : L'Académie de la République socialiste de Roumanie, 1970. — 186 str. ; 21 cm. — (Bibliotheca historica Romaniae ; 24). NUK 173473 — 24 — **Copoiu, Nicolae & Gheorghe Unc**: Marea revolutie socialistă din octombrie și România. — București : Editura politica, 1977. — 162 str. : ilustr. ; 20 cm. IZDG 6105 — **Dobrogeanu-Gherea, Constantin**: Opere complete 5. — București : Editura politica, 1978. 355 str. — 21 cm. IZDG 5616 — **Giurescu, Constantin C.**: The making of the Romanian unitary state / translated from the Romanian Petru Glinga. — Bucharest : Meridiane, 1971. — 177 str., [1] f. pril. ; 19 cm. NUK 258342 — **Hungarians and Germans in Romania today** / editor: Rolică Zaharia. — Bucharest : Meridiane, 1978. — 326 str. ; 21 cm. IZDG 6227 — **Momente din istoria patriei și a partidului comunist român** : documente ale partidului comunist român : culegere sintetică. — București : Editura politica, 1977. — 348 str. ; 20 cm. IZDG 6108 — **Nezavisimost' Rumynii**. — București : Academia RS Romania, 1977. — 265 str., pril. : ilustr. ; 22 cm. — (Bibliotheca Historia Romaniae : monographies ; 18). SAZU 44089/18 H — **Olteanu, St.**: Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave : (l'union de 1600). — București : Editura Academiei republicii socialiste România, 1975. — 159 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Bibliotheca historica Romaniae : Monographies ; 14). NUK 194655 — 14 — **Patrascanu, Lucretiu**: Studii economice și social-politice 1925—1945. — București : Editura politica, 1978. — 231 str. ; 21 cm. IZDG 6237 — **Probleme de politică externă a Ro-**

màniei 1918—1940 : 'culegere de studii / autorji Viorica Moisuc... et. al. — Bucuresti : Editura militara, 1977. — 456 str. ; 21 cm. IZDG 6106 — **Probleme fundamentale ale istoriei patriei si partidului comunist român** ; prelegeri. — Bucuresti : Editura didactica si pedagogica, [1977]. — 304 str. ; 24 cm. IZDG 6102 — **Racovski, Cristian**: scrieri social-politice (1900—1916). — Bucuresti : Editura politica, 1977. — 325 str. z avtorjevo sliko ; 19 cm. — (Biblioteca de istorie). IZDG 6107 — **La Romania** / a cura di Arnaldo Alberti. — Milano — Edizioni del Calendario ; Bucarest : Istituto di studi storici politici e sociali, 1976. — 332 str. : ilustr. ; 28 cm. IZDG II 547 — **Traditii de solidaritate internationalista româno-sovietice** / red.: Gh. Unc, Gh. Zaharia. — Bucuresti : Editura politica, 1977. — 417 str. ; 21 cm. IZDG 6222 — **Zaharia, Eugenia** : Populatia românesca în Transilvania în Secolele VII—VIII. — Bucuresti : Academia RS Romania, 1977. — 136 str., pril. : ilustr. : 24 cm. SAZU 89307 A.

12. Italija

Splošno:

La **politica** estera italiana : autonomia, interdipendenza, integrazione e sicurezza / a cura di Natalino Ronzitti ; Istituto Affari Internazionali. — [Milano] : Edizioni di Comunità, 1977. — XXVI, 377 str. ; 23 cm. (Studi e ricerche di scienze sociali ; 68). INV B 1574 — **Rassegna degli archivi di stato** / [dirr. resp.: Marcello del Piazzo]. — Roma : Ministero per i beni culturali e ambientali, 1976. — 25 cm. — 36/2. maggio/agosto. IZDG 3844 — **Rus, Roman**: Vodnik po Italiji. — Celovec : Mohorjeva družba, 1973. — 427 str. : ilustr. ; 17 cm. NUK 249722 — **La Slavia italiana** : estratto dalla »Guida delle Prealpi Giulie« di Olinto Marinelli. — Ponatis / uredil Slovenski raziskovalni inštitut ; uvod Ferruccio Clavara = Riedizione / a cura dell'Istituto di Ricerche Sloveno ; presentazione Ferruccio Clavara. — Bologna : Atesa, 1978. — 1 zv. (loč. pag.) : ilustr. ; 17 cm. INV A 356.

19. in 20. stoletje:

Aspetti della Resistenza in Piemonte / presentazione di Giorgio Agosti. — Torino : Books Store, 1977. — X, 507 str. ; 22 cm. — (Studi e documenti ; 8). IZDG 3230 — **Colarizi, Simona**: L'Italia antifascista dal 1922 al 1940 : la lotta dei protagonisti. — Roma ; Bari : Laterza, 1976. — 2 zv. (491 str.) ; 19 cm. — (Tempi nuovi ; 90, 91). INV B 2636 — **Fischer, Ernest F.**: Cassino to the Alps. — Washington : Center of Military History United States Army, 1977. — XXIII, 584 str. : ilustr. ; 26 cm + 16 pril. — (United States Army in World War II : The Mediterranean Theater of Operation ; 4). IZDG 6301 — **Galli, Giorgio**: Storia della Democrazia cristiana. — Roma ; Bari : Laterza, 1978. — 491 str. ; 21 cm. — (Storia e società). INV B 3060 — **Gioda, Benvenuto**: Da Caporetto a Vittorio Veneto. — Modena : A. Dal Re a Figli, 1923. — VIII, 139 str. ; 22 cm. IZDG 6125 — **Gruber, Alfons**: Südtirol unter dem Faschismus. — 3. überarb. Aufl. — Bozen : Athesia, 1978. — 259 str., 16 str. pril. ; 19 cm. — (Schriftenreihe des Südtiroler Kulturinstitutes ; 1). IZDG 6193 — **Haupt, Werner**: Kriegsschauplatz Italien : 1943—1945. — Stuttgart : Motorbuch Verlag, 1977. — 254 str., [28] str. pril. ; 24 cm. IZDG 6274 — **Hibbert, Christopher**: Benito Mussolini : the Rise and Fall of Il Duce. — Harmondsworth : Penguin Books, cop. 1975. — 416 str., [8] str. pril. ; 18 cm. IZDG 6150 — **Kin, Cecilija Isaakova** : Italija konca XIX veka : sud'by ljudej i teorija. — Moskva : Nauka, 1978. — 198 str. ; 20 cm. SAZU 90512 — **Lopuhov, Boris Removič**: Istorija fasistskogo režima v Italii. — Moskva : Nauka, 1977. — 294 str. ; 23 cm. SAZU 88831 — **Mercuri, Lamberto**: 1943—1945 : gli Alleati e l'Italia. — Napoli : Edizioni Scientifiche Italiane, 1975. — 397 str. ; 22 cm. — (Saggi 9 : storia). INV B 3017 — **Missiroli, Mario**: Il fascismo e la crisi italiana. — Bologna : Rocca S. Casciano ; Trieste : Licinio Cappelli, 1921. — XII, 60 str. ; 26 cm. — (Biblioteca di Studi Sociali ; 5). IZDG 6119 — **Monteleone, Renato**: La politica dei fuorusciti irredenti nella Guerra Mondiale. — Udine : Del Bianco, 1972. — 255 str. ; 20 cm. — (Civiltà del Risorgimento ; 6). INV B 1131 — **Nenni, Pietro**: La battaglia socialista contro il fascismo 1922—1944 / a cura di Domenico Zucàro ; presentazione di Gaetano Arfè. — Milano : Mursia, 1977. — XXVIII, 665 str. ; 22 cm. — (Biblioteca di storia contemporanea ; 17). INV B 2232 — **Nevler, Vladimir Efimovič**: Daniele Manin i venecijanskaja republika 1848—1849. — Moskva : Nauka, 1978. — 349 str. ; 21 cm. SAZU 90821 — **Pirjevec, Jože**: Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia. — Venezia : Marsilio, 1977. — 264 str. ; 22 cm. — (Slavica ; 4). FF C 3917 — **Spomin** vas išče y senci davne smrti = il ricordo vi cerca nell'ombra della lontana morte / [uredil = redattore Matija Maležič ; prevodi = traduzioni Devana Jovan, Helena Sest]. — Ljubljana = Lubiana :

Republiški odbor ZZB NOV Slovenije ; Tržič = Monfalcone : Deželni odbor VZOI (ANPI) za Furlanijo Julijsko krajino, 1978. — 72 str. : ilustr. ; 15 × 21 cm. — Ovojni naslov. INV A 360 — **Tarlao**, Guido: *Mostrine fregi distintivi del regio esercito italiano nella seconda guerra mondiale.* — Milano : Intergest, cop. 1975. — 53 str. : ilustr. ; 17 × 25 cm. IZDG 6284 — **Treves**, Anna: *Le migrazioni interne nell'Italia fascista : politica e realtà demografica.* — [Torino : Einaudi, cop. 1976]. — IX, 201 str. : ilustr. ; 19 cm. — (Piccola Biblioteca Einaudi : Storia. Geografia ; 269). IZDG 3173 — **Zarova**, A. A.: *Antifašistskoe dvizenie soprotivlenija v Italii 1943—1945 : naučno-vspomogatel'nyj ukazatel' literatury.* — Moskva : Vsesojuznaja gosudarstvenaja biblioteka inostrannoj literatury, 1977. — 114 str. ; 22 cm. IZDG 6253.

Deželna in krajevna zgodovina:

Abbazia di Montecassino : i registi dell'archivio / a cura di Tommaso Leccisotti e Faustino Avagliano. — Roma : Ministero per i beni culturali e ambientali 1974. — 25 cm. — (Pubblicazioni degli archivi di stato ; 95). — Vol. 11: *Aula II: Capsule LXXVI—LXXXVIII.* — 611 str. — 1977. IZDG 3955 — **Archivio** di stato di Firenze = *Ricerche brunelleschiane* = Filippo Brunelleschi : L'uomo e l'artista : mostra documentaria / catalogo a cura di Paola Benigni. — Firenze : Ministero per i beni culturali e ambientali, 1977. — 119 str., VIII f. pril. ; 23 cm. — (Pubblicazioni degli archivi di stato ; 94). IZDG 3955 — **Gianfrotta**, Piero Alfredo: *Castrum Novum.* — Roma : De Luca, 1972. — 157 str., [1] f. zvd. : ilustr. ; 35 cm. — (Forma Italiae : Regio VII ; 3). NUK II 263066 — VII/3 — **Giuliani**, Carlo: *Tibur.* — Roma : De Luca, 1966—1970. — 2 zv. : ilustr. ; 35 cm. — (Forma Italiae ; Regio I ; 3, 7). NUK II 263066 — I/3, 7 — **Ladinia** : Sföi culturäl dai Ladins dles Dolomites / [Institut Ladin »Micurà de Rü«]. — San Martin de Tor : [Institut Ladin »Micurà de Rü«], 1977. — 216 str. : ilustr. ; 24 cm. INV B 2972 — **Mazzolani**, Matilde: *Anagnina.* — Roma : De Luca, 1969. — 182 str., [2] f. zvd. : ilustr. ; 35 cm. — (Forma Italiae : Regio I ; 6). NUK II 263066 — I/6 — **Muzzioli**, Maria Pia: *Praeneste : pars 2.* — Roma : De Luca, 1970. — 157 str., [1] f. zvd. : ilustr. ; 35 cm + corr. — (Forma Italiae : Regio I ; 8). NUK II 263066 — I/8 — **Quilici**, Lorenzo: *Collatia.* — Roma : De Luca, 1974. — 938 str., [1] f. zvd. : ilustr. ; 35 cm. — (Forma Italiae : Regio I ; 10). NUK II 263066 — I/10 — **Quilici**, Lorenzo: *Siris-Heraclea.* — Roma : De Luca 1967. — 254 str. : ilustr. ; 35 cm. — (Forma Italiae : Regio III ; 1). NUK II 263066 — III/ I — **Quilici Gigli**, Stefania: *Tuscan.* — Roma : De Luca, 1970. — 182 str., [1] f. zvd. : ilustr. ; 35 cm. — (Forma Italiae : Regio VII ; 2). NUK II 263066 — VII/2 — **Rück**, Peter: *L'ardinamento degli archivi ducali di Savoia sotto Amedeo VIII : 1398—1451.* — Romá : Ministero dell'interno, 1977. — 156 str. ; 24 cm. — (Quaderni della Rassegna degli archivi di stato ; 48). IZDG 3843.

13. Bolgarija

Dojnov, Dojno: *Nacionalno-revolucionnitate borbi v Jugozapadna B'lgarija prez 60-te i 70-te godini na XIX vek.* — Sofija : B'lgarska akademija na naukite, 1976. — 248 str. ; 25 cm. SAZU 90749 — **Osvoboditel'nata** borba na B'lgarite v Makedonija i Odrinsko 1902/1904 : diplomatičeski dokumenti. — Sofija : Nauka i izkustvo, 1978. — 500 str. ; 27 cm. SAZU II 90725 H — **Ulunjan**, Akon Arutjunovič: *Aprel'skoe vosstanie 1876 goda v Bolgari i Rossija.* — Moskva : Nauka, 1978. — 211 str. : ilustr. ; 20 cm. SAZU 89103.

14. Albanija

La lutte antifasciste de libération nationale du peuple albanais : documents principaux : (1941—1944). — Tirana : »8 Nëntori«, 1975. — 558 str. ; 22 cm. NUK 290360.

15. Grčija

Arhaia Makedonia. — Thessaloniki : Institute for Balkan Studies, 1977. — 2 zv. — 25 cm. — (Etaireia makedonikon spudon ; 155). SAZU 80005/155 — **Greek** revolution and the American muse : a collection of Philhellenic poetry, 1821—1828 / edited, annotated, and introduced by M. Byron Raizis ; originally compiled by Alexander Pappas. — Thessaloniki : Institute for Balkan Studies, 1972. — XX, 177 str. ; 24 cm. — (Institute for Balkan studies ; 128). NUK II 261262 — 128 — **Kofos**, Evangelos: *Greece and the Eastern crisis : 1875—1878 / with a foreword by W. N. Medlicott.* — Thessaloniki : Institute for Balkan studies, 1975. — 283 str. ; 24 cm. — (Institute for Balkan studies ; 148). NUK II 261262 — 148.

16. Sovjetska zveza

Splošno:

Pokrovskij, Mihail Nikolaevič: Brief history of Russia / M. N. Pokrovsky ; translated by D. S. Mirsky ; new introduction by Peter von Wahle. — Orono : University, 1968. — 17, 348 str. ; 23 cm. — (The Russian series ; 5). FF D 4088 — **Rikman**, Emmanuil Abramovič: Etničeskaja istorija naselenija podnestrov'ja i prilagajuščego podunav'ja v pervyh vekah našej ery. — Moskva : Nauka, 1975. — 335 str., pril. : ilustr. ; 22 cm. SAZU 88837 — »Slovo o polku Igoreve« i pamjatniki drevnerusskoj literatury / [redkollegija L. A. Dmitriev, D. S. Lihacev, M. A. Salminal]. — Moskva : »Nauka«, 1976. — 403 str., [1] f. pril. ; 26 cm. — (Trudy otdela drevnerusskoj literatury ; 31). — Cir. NUK II 84196 — 31.

Srednji in novi vek do vključno 1916:

Besançon, Alain: Être russe au XIXe siècle. — Paris : Armand Colin, 1974. — 176 str. ; 17 cm. FF B 642 — **Camutali**, Aleksej Nikolaevič: Bor'ba tečenij v ruskoj istoriografii vo vtoroj polovine XIX veka. — Leningrad : Nauka, 1977. — 256 str. ; 23 cm. SAZU 88830 — **Černuha**, Valentina Grigor'evna: Vnutrennjaja politika carizma s srediny 50-h do načala 80-h gg. XIX v. — Leningrad : Nauka, 1978. — 246 str. ; 23 cm. SAZU 90452 — **Goulevitch**, A. de: Zarismo e rivoluzione / [trad. di M. P. Lepri]. — Milano : Fratelli Bocca, 1940. — [VII], 190 str. ; 21 cm. — (La Russia contemporanea ; 5). IZDG 6114 — **Herberstein**, Sigismund: Moskowia / [bearbeitet, eingeleitet und herausgegeben von Friedemann Berger]. — Weimar : Kiepenheuer, [1975]. — 189 str., [3] f. pril. : ilustr. ; 30 cm. Cir. NUK II 263207 — **Herberstein**, Sigismund Frhr von: Zapiski o Moskovitskih delah. Kniga o Moskovitskom posol'stve / Pavel Iovij Novokomskij ; vvedenie, perevod i primečaniya A. I. Malenina. — S. Peterburg : Suvorin, 1908. — XLII, 382 str., pril. : ilustr. ; 30 cm. Cir. NUK II 263306 — **Istorija** rusko-japonskoj vojny 1904—1905 gg. — Moskva : Nauka, 1977. — 381 str. ; 22 cm. SAZU 88242 — **K stoletiju** rusko-turečkoj vojny 1877—1878 godov. — Tallin : Akademija nauka Estonskoj SSR, 1977. — 119 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 88845 — **Kirchner**, Walther: Studies in Russian-American commerce : 1820—1860. — Leiden : Brill, 1975. — XII, 265 str., pril. : ilustr. ; 25 cm. — (Studien zur Geschichte Osteuropas ; 19). NUK 136113 — 19 — **Kitanina**, Taisija Mihajlovna: Hlebnaja trgovlja Rossii v 1875—1914 gg. — Leningrad : Nauka, 1978. — 286 str. ; 23 cm. SAZU 89566 — **Pobeda** SSSR v vojne s militariskoj Japoniej i poslevoennoe razvitie Vostočnoj i Jugo-Vostočnoj Azii. — Moskva : Nauka, 1977. — 253 str. ; 23 cm. SAZU 88829 — **Rydzevskaja**, Elena Aleksandrovna: Drevnjaja Rus' i Skandinavija v IX—XIV vv. — Moskva : Nauka, 1978. — 238 str. ; 23 cm. SAZU 90590 — **Starcev**, Vitalij Ivanovič: Russkaja buržuazija i samodržavie v 1905—1917 gg. — Leningrad : Nauka, 1977. — 270 str. ; 22 cm. SAZU 68241 — **Tihonov**, Boris Vasil'evič: Pereselenija v Rossii vo vtoroj polovine XIX v. — Moskva : Nauka, 1978. — 208 str., pril. ; 22 cm. SAZU 89559 — **Zolotarev**, Vladimir Antonovič: Russko-turkmenskaja vojna 1877/78 gg. v otečestvennoj istoriografii. — Moskva : Nauka, 1978. — 142 str. ; 21 cm. SAZU 90436.

Od 1917 dalje:

Drexel, Karl: Feldkurat in Sibirien : 1914—1920. — 3. Aufl. — Innsbruck : Rauch, 1949. — 229 str. : ilustr. ; 24 cm. NUK 274633 — **Gimpel'son**, Efim Gilevič: Velikij Oktjabr'i stanovlenie sovetsoj sistemy upravlenija narodnym hozjajstvom (nokjabr' 1917—1920 gg.) — Moskva : Nauka, 1977. — 310 str. ; 23 cm. SAZU 88390 — **Ginev**, Vladimir Nikolaevič: Agrarnyj vopros i melkoburžuaznye partii v Rossii v 1917 gg. — Leningrad : Nauka, 1977. — 294 str. ; 23 cm. SAZU 88249 — **Istočnikovedenie**, istorii Velikogo Oktjabrja. — Moskva : Nauka, 1977. 287 str. ; 23 cm. SAZU 88248 — **Koževnikov**, Mihail Nikolaevič: Komandovanie i štab VVS Sovetskoj Armii v otečestvennoj vojne 1941—1945 gg. — Moskva : Nauka, 1977. — 287 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 88846 — **Minc**, Isak Izrailevič: Istorija Velikogo Oktjabrja. — Moskva : Nauka, 1977. — 3 zv. — 25 cm. SAZU 88861 — **Oktjabr'**, i sovetское krest'janstvo : 1917—1927 gg. — Moskva : Nauka, 1977. — 295 str. ; 23 cm. SAZU 88245 — **Pavelic**, Ante: Errori e orrori : comunismo e bolscevismo in Russia e nel mondo. — [s. l.] : Istituto per gli studi di politica internazionale, 1941 (Varese-Milano : Industrie Grafiche Amedeo Nicola). — 275 str. ; 19 cm. IZDG 6124 — **The Russian revolution and the Soviet State 1917—1921 : documents / selected and edited by Martin McCauley**. — London : Macmillan, 1975. — XIV, 315 str. : zvd ; 23 cm. — (Studies in Russian and East European History). NUK 256752 — **Stillig**, Jürgen: Die Russische Februarrevolution 1917 und Sozialgeschichte Friedenspo-

litik. — Köln ; Wien : Böhlau, 1977. — XI, 331 str. ; 21 cm. — (Dissertationen zur neueren Geschichte ; 2). IZDG 6275 — **Velikaja** oktjabr'skaja socialističeskaja revolucija i strany Zapadnoj Evropy. — Moskva : Nauka, 1978. — 217 str. ; 23 cm. SAZU 90839 — **Werth**, Alexander: Russland im Krieg 1941—1945. — München ; Zürich : Droemer Knauer, cop. 1965. — 743 str., [2] f. pril. ; 23 cm. NUK 274751 — **Zolotuhin**, A. G. & A. M. Denisov: Bor'ba uznikov fašistskih lágerej i tju-remosobaja forma dvizenija soprotiv lenija 1939—1945 : naučnovspomogatel'nyj ukazatel' literatury. — Moskva : Vsesojuznaja gosudarstvennaja ordena trudovogo krasnogo znamenija biblioteka inostrannoju literatury, 1977. — 104 str. ; 22 cm. IZDG 6205.

Krajevna zgodovina:

Bočanova, Galina Alekseevna: Obrabatyvanjuščaja promyšlenost' Zapadnoj Sibiri konec XIX—načalo XX v. — Novosibirsk : Nauka, 1978. — 253 str. ; 21 cm. SAZU 90443 — **Demidov**, Viktor Aleksandrovič: Oktjabr' i nacional'nyj vopros v Sibiri 1917—1923 gg. — Novosibirsk : Nauka, 1978. — 364 str. ; 21 cm. SAZU 89964 — **Eesti** talurahva sotsiaalseid vaateid XIX sajandil. — Tallin : Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1977. — 212 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 89448 — **Gagarin**, Jurij Vasil'evič: Istorija religii i ateizma naroda Komi. — Moskva : Nauka, 1978. — 235 str. ; 23 cm. SAZU 89998 — **Gistoryja** Minska / red. N. V. Kamenskaja [et al.]. — Minsk : Akademija navuk Belaruskaj SSR, 1967. — 688 str. : ilustr. ; 22 cm. FF C 3938 — **Gorjuškin**, Leonid Mihajlovič: Novosibirsk v istoričeskom prošlom (konec XIX—načalo XX v.). — Novosibirsk : Nauka, 1978. — 293 str., pril. ; 22 cm. SAZU 89993 — **Gorodi** Sibiri: (epoha feodalizma i kapitalizma). — Novosibirsk : Nauka, 1978. — 334 str. : ilustr. ; 18 cm. SAZU 90306 — **Iskandarov**, Buhodor Iskandarovič: Razvitie istoričeskijh nauk v Tađžikistane. — Dušanbe : Doniš, 1977. — 80 str. ; 23 cm. SAZU 90455 — **Ispol'zovanie** svobodnogo vremeni trudjaščimjsja Estonskoj SSR : sbornik statej. — Tallin : Akademija nauk Estonskoj SSR, 1978. — 152 str. : ilustr. ; 20 cm. SAZU 90989 — **Istorija** Moskvyy : kratkij očerk. — Moskva : Nauka, 1978. — 542 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 89572 — **Istoriografija** socialističeskogo i kommunističeskogo stroitelstva v Turkmenskoj SSR. — Ašhabad : Ylym, 1978. — 145 str. ; 21 cm. SAZU 90679 — **Poznanskij**, Vladimir Semenovič: V. I. Lenin i Sovety Sibiri (1917—1918). — Novosibirsk : Nauka, 1977. — 315 str. ; 21 cm. SAZU 88382 — **Problemy** istorii Sovetskoj Sibirskoj derevii. Novosibirsk : Nauka, 1977. — 30 str. ; 21 cm. SAZU 87569 — **Sibir'**, v velikoj otečestvennoj vojne. — Novosibirsk : Nauka, 1977. 333 str. ; 21 cm. SAZU 88811 — **Socialističeskije** revolucii 1940 g. v Litve, Latvii i Estonii : vosstavlenie Sovetskoj vlasti. — Moskva : Nauka, 1978. — 531 str., 40 pril. ; 23 cm. SAZU 90854 — **Staviskij**, Boris Jakovlevič: Kušanskaja Baktrija : problemy istorii i kul'tury. — Moskva : Nauka, 1977. — 295 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 88678 — **Vorob'ev**, Vladimir Vasil'evič: Naselenie Vostočnoj Sibiri : (sovremennaja dinamika i voprosy prognozirovanija). — Novosibirsk : Nauka, 1977. — 158 str., pril. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 90838 — **Žagars**, Eriks: Socialist Transformations in Latvia 1940—1941. — Riga : Zinatne, 1978. — 202 str. ; 23 cm. SAZU 90407.

17. Poljska

Borkowska-Bagińska, Ewa: Cechowe prawo gospodarcze w miastach wielkopolski w XVII wieku. — Poznań : UAM, 1977. — 160 str. ; 25 cm. — (Prace wydziału prawa ; 81). SAZU 42189/81 — **Brock**, Peter: Polish revolutionary populism : a study in agrarian socialist thought from the 1830 to the 1850 s. — Toronto and Buffalo : University of Toronto press, 1977. — VIII, 125 str. ; 24 cm. FF D 2166 — **Cygański**, Mirosław: SS w ruchu narodnowosocjalistycznym i w III rzeszy : 1925—1945. — Poznań : Instytut Zachodni, 1978. — 446 str. ; 21 cm. — (Studium niemcoznawcze Instytutu Zachodniego ; 31). INV B 410 ; SAZU 33901/31 — **Kosman**, Marcell: Protestanci i kontreformacja : z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI—XVII wieku. — Wrocław [etc.] : Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1977. — 172 str. ; 24 cm. SAZU 97467 — **Kotłowski**, Tadeusz: Zjednoczenie zawodowe Polskie : zasięg wpływów i działalność społeczno-polityczna w latach 1918—1939. — Poznań : UAM, 1977. — 182 str. ; 24 cm. — (Prace wydziału filozoficzno-historycznego : seria historia ; 72). SAZU 42265/72 H ; IZDG 4764 — **Kozłowska-Sabatowska**, Halina: Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864—1881. — Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978. — 187 str. ; 24 cm. — (Prace Komisji nauk historycznych ; 43). SAZU 26772/43 H — **Ludzie** Pomorza lat 1920—1939 : szkice biograficzne. — Gdańsk : Zakład Narodowy, 1977. — 110 str. : ilustr. ; 21 cm. — (Pomorze

Gdanskie seria popularno : naukow ; 11). SAZU 45965/11 — **Mularczyk, Jerzy**: Dobór i rola świadków w dokumentach śląskich do końca XIII wieku. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977. — 179 str. ; 21 cm. — (Prace Wrocławskiego towarzystwa naukowego : Seria A ; 188). SAZU 15019/188 — **Olczak, Stanisław K.**: Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII w. — Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1978. — 179 str., pril. ; 24 cm. — (Rozprawy Wydz. historyczno-filologicznego : sekc. Ogólna ; 42). SAZU 15888/42 — **Perzanowski, Zbigniew**: Opactwo Benedyktynie w Lubiniu : studia nad fundacją i rozwojem uposażenia w średniowiecznu. — Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978. — 154 str. ; 24 cm. — (Prace Komisji nauk historycznych ; 43). SAZU 26772/42 H — **Polak, Henryk**: Szkolnictwo i oświata polska w wolnym mieście Gdańsku 1920—1939. — Gdańsk : Gdańskie towarzystwo naukowe, 1978. — 280 str., pril. ; 24 cm. — (Gdańskie towarzystwo naukowe : wydz. I. nauk społecznych i humanistycznych : seria monografii ; 62). SAZU 38386/62 — **Polska-Niemcy-Europa**: studie z dziejów myśli politycznej i stosunków międzynarodowych / redakcja Antoni Czubiński. — Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1977. — 649 str., 1 f. pril. ; 24 cm. — (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza : seria historia ; 75). IZDG 4764 ; SAZU 42265/75 H — **Powierski, Jan**: Dobra ostrowicko-golubskie biskupstwa wrocławskiego na tle stosunków polsko-krzyżackich w latach 1235—1308. — Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977. — 240 str. ; 24 cm. — (Gdańskie towarzystwo naukowe : Wyd. I. ; Nauk społecznych i humanistycznych : Seria monografii ; 58). SAZU 38386/58 — **Puhlov, Nikolaj Nikolaeevič**: Pol'skoe rabočee dviženie 1890—1904 gg. — Moskva : Nauka, 1977. — 350 str. : ilustr. ; 21 cm. SAZU 87571 — **Sobczak, Kazimierz**: Kierunek Bałtyk : wyzwoleńie polskich ziem północnych 1944—1945. — Warszawa : Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, 1978. — 417 str., [13] str. pril. : ilustr. ; 25 cm. IZDG 6310 — **Wiśtocki, Jerzy**: Konkordat Polski z 1925 roku : zagadnienia prawno-polityczne. — Poznań : UAM, 1977. — 295 str., pril. ; 24 cm. — (Prace wydziału prawa ; 87). SAZU 42189/87 — **Wojtyska, Henrik Damien**: Papiestwo — Polska 1548—1563 : dyplomacja. — Lublin : Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1977. — XXI, 473 str. ; 24 cm. — (Rozprawy Wydziału teologiczno-kanonicznego ; 43). SAZU 16494/43 — **Wyrozumka, Bożena**: Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku. — Wrocław [itd.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977. — 109 str., pril. ; 25 cm. — (Prace Komisji nauk historycznych ; 41). SAZU 26772/41 H.

18. Nemčija

Splošno:

Festschrift für Hekmüt Beumann zum 65. Geburtstag / hrsg. von Kurt-Ulrich Jäschke und Reinhard Wenskus. — Sigmaringen : Thorbecke, 1977. — 424 str. ; 24 cm. FF D 4710 — **Geschichte der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 1502—1977** : Abriss. — Halle (Saale) : Martin Luther Universität, 1977. — 141 str. ; 22 cm. — (Wissenschaftliche Beiträge der Martin Luther Universität Halle-Wittenberg : Reihe T ; 13). SAZU 80861/13 — **Die Humboldt-Universität zu Berlin** : [Bilder aus Vergangenheit und Gegenwart] / Herausgeber der Rektor ; [Autorenkollektiv Gisela Fahr... et al.]. — 2. durchgesehene und ergänzte Aufl. — Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1976. — 312 str. : ilustr. ; 30 cm. — NUK II 263312 — **Krogmann, Willy**: Die Kultur der alten Germanen. — Wiesbaden : Athenaion, 1978. — 29 cm. — (Handbuch der Kulturgeschichte, 1. Abt. ; [7] T. 1 : Die materiellen Voraussetzungen. — 191 str. : ilustr. FF E 658 — **Das Problem der Freiheit in der deutschen und schweizerischen Geschichte.** — Sigmaringen : J. Thorbecke, 1970. — 177 str. ; 24 cm. — (Vorträge und Forschungen ; 2). SAZU 88582/2 H — **Rosenthal, Harry Kenneth**: German and Pole : national conflict and modern myth. — Gainesville : University Bresses of Florida, cop. 1976. — VIII, 1975 str. ; 25 cm. — (A Florida State University Book). INV B 2984 — **Schwarz, Ernst**: Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit. — Köln ; Graz : Böhlau, 1957. — XV, 372 str. : 23 ilustr. ; 25 cm. — (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart ; 3). NUK 136124 — 3.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Baeken, Gerhard: Königtum, Burgen und Königsfreie : Königsumritt und Huldigung in ottonisch-salischer Zeit. — Stuttgart : J. Thorbecke, 1961. — 233 str. ; 24 cm. — (Vorträge und Forschungen ; 6). SAZU 88582/6 — **Die Deutsche Ost-**

siedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. — Sigmaringen : J. Thorbecke, 1975. — 309 str., pril.; 24 cm. — (Vorträge und Forschungen; 18). SAZU 88582/18 — **Schwabenspiegel** Kurzform III : Fassung Kt / tractavit Karl August Eckhardt. — Aalen : Scientia Verl., 1972. — 284 str.; 25 cm. — (Bibliotheca rerum historicarum, Rechtsbücher; 5). FF D 4367.

19. in 20. stoletje:

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945 : Serie E : 1941—1945. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1969— . — 25 cm. — 3. 16. Juni bis 30. September 1942. — 624 str. — 1974. — 4. 1. Oktober bis 31. Dezember 1942. — 656 str. — 1975. IZDG 5195 — **Bracher**, Karl Dietrich: Die Auflösung der Weimarer Republik : eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie. — 5. Aufl. — Villingen : Ring Verlag, 1971. — XXI, 710 str.; 25 cm. — (Schriften des Instituts für politische Wissenschaft; 4). IZDG 6117 — **Bretschneider**, Heike: Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus in München 1933 bis 1945. — München : Stadtarchiv, 1968. — 282 str.; 21 cm. — (Miscellanea Bavarica Monacensia; 4). NUK 220615 — 4 — **Fischer**, Fritz: Der Erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild : Beiträge zur Bewältigung eines historischen Tabus. — Düsseldorf : Droste, cop. 1977. — 368 str.; 21 cm. IZDG 6191 — **Fischer**, Fritz: Griff nach der Weltmacht : die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. — Kronberg : Athenäum, 1977. — IV, 575 str.; 19 cm. — (Athenäum-Droste-Taschenbücher : Geschichte). IZDG 6207 — **Fischer**, Fritz: Krieg der Illusionen : die deutsche Politik von 1911 bis 1914. — 2. Aufl. — Düsseldorf : Droste, cop. 1969. — 805 str.; 23 cm. IZDG 6198 — **Hillgruber**, Andreas: Deutsche Grossmacht- und Weltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert. — Düsseldorf : Droste, cop. 1977. — 389 str.; 21 cm. IZDG 6190 — Das **Kaiserliche** Deutschland : Politik und Gesellschaft 1870—1918 / hrsg. von Michael Stürmer. — 2. unveränd. Aufl. — Düsseldorf : Droste, cop. 1970. — 447 str.; 23 cm. IZDG 6206 — **Koch**, Hannsjoachim W.: Der deutsche Bürgerkrieg : eine Geschichte der deutschen und österreichischen Freikorps : 1918—1923 / [aus dem Englischen von Klaus Oelhaf und Ulrich Riemerschmidt Übersetzung]. — Berlin [etc.] : Ullstein, 1978. — 487 str., 43 ilustr.; 23 cm. INV B 3042 — Das **Kriegstagebuch** des Reichstagsabgeordneten Eduard David 1914 bis 1918 / in Verbindung mit Erich Matthias; bearb. von Susanne Miller. — Düsseldorf : Droste, 1966. — XL, 330 str.; 26 cm. — (Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien; 4). IZDG 6216 — **Kuczynski**, Jürgen: Darstellung der Lage der Arbeiter in Deutschland von 1849 bis 1870. — Berlin : Akademie-Verlag, 1962. — 275 str. : ilustr.; 25 cm. — (Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus / Jürgen Kuczynski; T. 1, 2 [a]). NUK 123232 — T. 1/2 [a] — **Kul'bakin**, Vasilij Dmitrievič: Gernanskaja social-demokratija 1924—1932 gg. — Moskva : Nauka, 1978. — 308 str.; 23 cm. SAZU 89127 — **Neubert**, Friedrich Paul Harald: Die deutsche Politik im Palästina-Konflikt 1937/38. — Bonn : [s. n.], 1977. — 251 str.; 21 cm. — (Rheinische Friedrich-Wilhelms Universität). SAZU 88702 — **Paul**, Wolfgang: Der Endkampf um Deutschland 1945. — Esslingen am Neckar : Bechtle, cop. 1976. — 551 str. : ilustr.; 23 cm. IZDG 6265 — Die **Reichstagsfraktion** der deutschen Sozialdemokratie 1898 bis 1918 / bearb. von Erich Matthias und Eberhard Pikart. — Düsseldorf : Droste, 1966. — 2 Tle.; 26 cm. — (Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien; 3/1, 2). IZDG 6216 — **Spira**, Thomas: German-Hungarian relations and the Swabian problem : from Károlyi to Gömbös 1919—1936. — Boulder : East European quarterly; New York : Columbia university press, 1977. — XI, 384 str.; 23 cm. — (East European monographs; 25). FF C 3941/XXV — **Tieke**, Wilhelm: Im Feuersturm letzter Kriegsjahre : II. SS-Panzerkorps mit 9. und 10. SS-Division »Hohenstaufen« und »Frundsberg«. — 2. verb. Aufl. — Osnabrück : Munin Verlag GmbH, 1978. — 644 str., [32] str., pril. : ilustr.; 23 cm. IZDG 6263 — **Ursachen** und Folgen : vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart. : Eine Urkunden- und Dokumentensammlung zur Zeitgeschichte / hrsg. und bearb.: Herbert Michaelis [et. al.]. — Berlin : Wendler & Co., 19— . — 25 cm. — 22. : Das Dritte Reich : Der Angriff auf die deutschen Grenzen. — 543 str. — 23. : Das Dritte Reich : Der militärische Zusammenbruch und das Ende des Dritten Reiches. — 511 str. IZDG 5645 — **Wollstein**, Günter: Das »Grossdeutschland« der Paulskirche : Nationale Ziele in der bürgerlichen Revolution 1848/49. — Düsseldorf : Droste, cop. 1977. — 386 str. : ilustr.; 21 cm. IZDG 6192 — **Weinberg**, Gerhard L.: Germany and the Soviet Union 1939—1941. — Reprinted. — Leiden : Brill, 1972. — VII, 218 str.; 25 cm. — (Studien zur Geschichte Osteuropas; 1). NUK 136113 — 1.

Lužiški Srbi:

Kunze, Peter: Die preussische Sorbenpolitik 1815—1847. — Bautzen : Domowina, 1977. — 188 str. ; 23 cm. — (Spisy Instituta za serbski ludospyt w Budyšinje ; 52). FF D 4722 — **Metšk, Frido:** Bestandsverzeichnis des Sorbischen Kulturarchivs in Bautzen. — Bautzen : Domowina, 1977. — 23 cm. — (Spisy Instituta za serbski ludospyt ; 51) T. IV : Archivalische Sammlungen der Mačica Serbska. — 1977. — 127 str., pril. FF D 4722 — **Stawizny Serbow.** — Budyšin : Domowina 1975—1977. — 23 cm. — Zw. 1 : Wot spočatkow hač do leta 1789 / Jan Brankačk [etc.] / Jan Brankačk, Frido Metšk. — 1977. — 311 str. Zw. 2 : Wot 1789 do 1917 / Jan Šořta, Hartmut Zwahr. — 1975. — 297 str. Zw. 3 : Wot 1917 do 1945 / Merćin Kasper. — 1976. — 200 str. FF D 4721.

19. Velika Britanija

Barker, Elisabeth: British policy in South-East Europe in the Second World War. — London [etc.] : Macmillan, 1976. — VIII, 320 str. : ilustr. ; 22 cm. — (Studies in Russian and East European history). NUK 291338 — **Jones, David:** Chartism and the Chartists. — London : Allen Lane Penguin Books Ltd., 1975. — 299 str. ; 23 cm. IZDG 6214.

20. Skandinavske države

Antifeodal'naja borba vol'nyh švedskih krest'jan v Estljadii XVIII—XIX vv. — Tallin : Akademija nauk Estonskoj SSR, 1978. — 91 str. ; 20 cm. SAZU 89785 — **Hodne, Fritz:** An economic history of Norway : 1815—1970. — [Bergen] : Tapir, 1975. — 549 str. ; 25 cm. — Strojep. avtoğraf. FF D 3949 — **Gurevič, Aron Jakovlevič:** Norvežskoe obščestvo v rannee srednevekov'e. — Moskva : Nauka, 1977. — 325 str. ; 21 cm. SAZU 89116 — **Menningen, Walter:** Ungleichheit im Wohlfahrtsstaat : der Alva-Myrdal-Report der schwedischen Sozialdemokraten. — Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1971. — 132 str. 20 cm. FF C 3922 — **Traetteberg, Hallvard:** Geistliche segl in Oslo bispedome ca. 1200—1537. — Oslo [etc.] : Universitetsforlaget, 1977. — Videnskaps-Akademi i Oslo : II ; N. s., 13). NUK II 99944 — **Welinder, Stig:** The Mesolithic Stone Age of Eastern Middle Sweden. — Stockholm : Almqvist & Wiksell International, 1977. — 104 str. : ilustr. ; 25 cm. — (Antikvaristkt arkiv ; 65). SAZU 13871/65.

21. Francija

Splošno:

Dreyfus, Paul: Histoire du Dauphiné. — Paris : Presses universitaires de France, 1972. — 128 str. ; 18 cm. — («Que sais-je?» ; 228). NUK F 9 DRE — **Die Kultur Frankreichs.** — Wiesbaden : Athenaion, 1976. — 2 zv. : ilustr. ; 29 cm. — (Handbuch der Kulturgeschichte ; II, [15, 16]). NUK C II 131843 — II/[15, 16] — **Maduale, Jacques:** Histoire de France. — [Paris] : Gallimard, 1965—1966. — 3 zv. ; 17 cm. — (Idées ; 92, 98, 108). NUK F 9 MAD/1, 2, 3 — **Pons, Alain:** 2000 ans de Paris / images de Jean-Louis Nou. — Paris : Arthaud, 1975. — 189 str. : 202 ilustr., 9 zvd. ; 24 cm. — (Le monde en images). NUK F 9 II PON — **Provence, Côte d'Azur.** — Paris : Librairie Générale Française, 1975. — 437 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Le livre de poche ; 3793) (Les guides du livre de poche). NUK F 9 PRO.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Istorija v enciklopedii Didro i D'Alambere. — Leningrad : Nauka, 1978. — 311 str. ; 23 cm. SAZU 89573 — **Labal, Paul:** Le siècle de Saint-Louis. — Paris : Presses universitaires de France, 1972. — 126 str. : zvd. ; 18 cm. — («Que sais-je?» ; 1481). — NUK F 9 LAB — **Mazarin : homme d'état et collectionneur : 1602—1661 :** exposition organisée pour le troisième centenaire de sa mort. — Paris : Bibliothèque nationale, 1961. — XXXVIII, 228 str., XVI str. pril. ; 21 cm. NUK 250310 — **Méthivier, Hubert:** La France de Louis XIV : un grand règne?. — [Paris] : Presses universitaires de France, 1975. — 141 str. ; 18 cm. — (Documents histoire ; 12). NUK F 9 MET.

19. in 20. stoletje:

Defrasne, Jean: La gauche en France de 1789 à nos jours. — Paris : Presses universitaires de France, 1972. — 127 str. ; 18 cm. — («Que sais-je?» ; 1464). NUK F 3 DEF — **Eckhardt, Tibor:** Regicide at Marseille : recollections. — New York :

American Hungarian Library and Historical Society, cop. 1964. — XIV, 251 str. ; 21 cm & dodatek v madžarščini. IZDG 6286 — **Histoire générale de la presse française** : tome III : de 1871 à 1940 / publiée sous la direction de Claude Bellanger [et al.]. — Paris : Presses Universitaires de France, 1972. — 687 str. : 24 ilustr. ; 24 cm. NUK F 9 II HIS/3 — **Mirow, Thomas Alexander**: Die europapolitischen Konzeptionen De Gaulles und ihre Bedeutung für die Haltung Frankreichs in der Fünften Republik. — Bonn : [s. n.], 1977. — 789 str. ; 21 cm. — (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität). SAZU 88764 — **Obolenskaja, Svetlana Valerianovna**: Franko-prusskaja vojna i obščestvennoe mnenie Germanii i Rossii. — Moskva : Nauka, 1977. — 335 str. ; 21 cm. SAZU 88672 — **Petitfils, Jean-Christian**: La droite en France de 1789 à nos jours. — Paris : Presses universitaires de France, 1973. — 126 str. ; 18 cm. — («Que sais-je?» ; 1539). NUK F 3 PET — **The Political Thought of Saint-Simon** / ed. by Ghita Ionescu. — Oxford University Press, 1976. — 245 str. ; 22 cm. IZDG 6213.

22. Španija

Diesner, Hans Joachim: Isidor von Sevilla und das Westgotische Spanien. — Berlin : Akademie Verlag, 1977. — 127 str. ; 30 cm. — (Abhandlungen der Sächsischen Akad. d. Wiss. : Philosoph.-histor. Kl. ; 67/3). SAZU II 8584/67, 3 — **Jackson, Gabriel**: The Spanish Republic and the Civil War 1931—1939. — Princeton : Princeton Univ. Press, 1965. — XIII, 578 str., pril. : ilustr. ; 21 cm. SAZU 90620 — **Letamendia, Francisco**: Les Basques : un peuple contre les états / traduit de l'espagnol par Isabelle Garma et Annie Maisani. — Paris : Seuil, 1977. — 283 str. ; 21 cm. — (Combats). INV B 2961 — **Vilar, Pierre**: La Catalogne dans l'Espagne moderne : recherches sur les fondements économiques des structures nationales : 1. — Paris : Flammarion, 1977. — 473 str. : zvd ; 22 cm. — (Science). INV B 3003.

23. Bizantinsko cesarstvo

Goubert, Paul: Byzance avant l'islam. — Paris : Picard, 1951—1965. — 25 cm. — T. 2 : Byzance et l'occident sous les successeurs de Justinien, vol. 2 : Rome, Byzance et Carthage. — 1965. — 267 str. FF D 3081 — **Robert, Louis**: Les gladiateurs dans l'Orient grec. — Amsterdam : Hakert, 1971. — 356 str., 25 str. tabel ; 24 cm. — Fotografski ponatis. Izvirna izdaja: Limoges : Bontemps, 1940. NUK 269458.

24. Azija

Splošno:

Kim, Georgij Fedorovič: Sojuz rabočego klassa s krest'janstvom i opyt socialističeskih stran Azii. — Moskva : Nauka, 1977. — 305 str. ; 23 cm. SAZU 88680 — **Jugo-Vostočnaja Azija v mirovoj istorii**. — Moskva : Nauka, 1977. — 349 str. : ilustr. ; 21 cm. SAZU 88815.

25. Turčija

Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditerranéennes, slaves et orientales, aux XVIe—XIXe siècles. — Bucarest : AIESEE, 1977. — XVI, 885 str. ; 24 cm. SAZU 88329 H — **Önder, Zehra**: Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg. — München : R. Oldenbourg, 1977. — 313 str. ; 25 cm. — (Südosteuropäische Arbeiten ; 73). SAZU 12152/73 — **Špil'kova, Vera Ivanovna**: Mladotureckaja revolucija 1908—1909 gg. — Moskva : Nauka, 1977. — 292 str. ; 23 cm. SAZU 88238.

26. Blížnji in srednji vzhod ter arabske države

Benigni, Rudolf: Österreichische Botschaftsberichte über arabische Länder : Register zu den im Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien befindlichen Akten der Kaiserlichen Internuntiat, der späteren Botschaft, in Konstantinopel von 1750 bis 1918 = Austrian embassy reports on Arab countries = Rapports autrichiens d'ambassade sur les pays arabes / Vorwort von A. C. Breycha-Vauthier und Josef Stummvoll. — Wien : Österreichisches Institut für Bibliotheksforschung, Dokumentations- und Informationswesen, 1974. — 130 str. ; 25 cm. — (Biblos-Schriften ;

77). NUK b 112820 — **Evrard, James B.**: Zur Geschichte Aleppos und Nordsyriens im letzten halben Jahrhundert der Mamlukenherrschaft (872—921 AH) : nach arabischen und italienischen Quellen. — München : Trofenik, 1974. — 193 str. ; 24 cm. — (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients ; 18). NUK 207708 — 18 — **History from 1880.** — Jerusalem : Keter, cop. 1973. — 299 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Israel pocket library ; 3). NUK 280737 — 3 — **History until 1880.** — Jerusalem : Keter, cop. 1973. — 275 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Israel pocket library ; 2). NUK 280737 — 2 — **Istorija i arheologija Srednej Azii.** — Ašhabad : Ylym, 1978. — 269 str. : ilustr. ; 21 cm. SAZU 90655 A — **Islamskudliche** Abhandlungen : aus dem Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients an der Universität München / [Redaktion Hans Georg Majer]. — München : Trofenik, 1974. — 194 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients ; 17). NUK 207708 — 17 — **Jahn, Karl**: Die Frankengeschichte des Rašid ad-Din. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften., 1977. — 109 str., pril. ; 30 cm. — (Denkschriften der Österr. Akad. der Wiss. : Philosoph. — histor. Kl. ; 129). SAZU II 6546/129 — **Krieken, Gerardus Samuel van**: Khayr al-Din et la Tunisie : (1850—1881) : proefschrift... — Leiden : Krieken, 1976. — VIII, 330 str. ; 25 cm. NUK 275376.

27. Iran

Stroeva, Ljudmila Vladimirovna: Gosudarstvo ismailitov v Irane v XI—XIII vv. — Moskva : Nauka, 1978. — 273 str. ; 22 cm. SAZU 89972 — **Očerki novoj istorii Irana (XIX—načalo XX v.).** — Moskva : Nauka, 1978. — 201 str. ; 22 cm. SAZU 90449.

28. Pakistan

Džabborov, Tahir Džabborovič: Severo-zapadnaja pograničnaja provincija Pakistana. — Moskva : Nauka, 1977. — 171 str. : ilustr. ; 21 cm. SAZU 88215.

29. Indija

Pavlov, Vladimir Ivanovič: Historical Premises for India's Transition to Capitalism. — Moscow : Nauka, 1978. — 389 str. ; 23 cm. SAZU 90841.

30. Indonezija

Belen'skij, Aleksandr Borisovič: Ideologija nacional'no-osvoboditel'nogo dvizjenja v Indonezii 1917—1942 gg. — Moskva : Nauka, 1978. — 390 str. ; 21 cm. SAZU 90583.

31. Kitajska

Katkova, Zarja Dmitrievna: Vnešnjaja politika gomin'danovskogo pravitel'stva Kitaja v period antijaponskoj vojny (1937—1945). — Moskva : Nauka, 1978. — 239 str. ; 20 cm. SAZU 90579 — **Klein, Donald W. & Anne B. Clark**: Biographic Dictionary of Chinese Communism 1921—1965. — Cambridge : Harvard University Press, 1971. — 2 zv. ; 26 cm. SAZU II 91102/1, 2 — **Martynov, Aleksandr Stepanovič**: Status Tibeta v XVII—XVIII vekah. — Moskva : Nauka, 1978. — 280 str. ; 23 cm. SAZU 89979. — **Maškina, Irina Nikolaevna**: Kitaj i Vietnam (III—XIII vv.). — Moskva : Nauka, 1978. — 350 str. ; 21 cm. SAZU 89929 — **Meliksetov, Alen Vaogovič**: Social'no-ekonomičeskaja politika gomin'dana v Kitae (1927—1948). — Moskva : Nauka, 1977. — 315 str. ; 22 cm. SAZU 87575 — **Ostrikov, Peter Ivanovič**: Imperialističeskaja politika Anglii v Kitae v 1900—1914 gg. — Moskva : Nauka, 1978. — 225 str. ; 22 cm. SAZU 89971 — **Sapožnikov, Boris Grigor'evič**: Kitaj v ogne vojny 1931—1950. — Moskva : Nauka, 1977. — 350 str. ; 23 cm. SAZU 88246.

32. Mongolija

Bira, Šagdaryn: Mongolskaja istoriografija (XIII—XVII vv.). — Moskva : Nauka, 1978. — 319 str. ; 21 cm. SAZU 89955.

33. Afrika

Meroe : istorija, istorija kul'tury, jazyk drevnega Sudana. — Moskva : Nauka, 1977. — 302 str., pril. ; 22 cm. SAZU 88826.

34. Združene države Amerike

Clayton, Ed: Martin Luther King : the peaceful warrior / illustrated by David Hodges. — New York : Washington Square Press, 1969. — 118 str. : ilustr. ; 18 cm. — (Archway paperbacks). NUK 280884 — **Guérin, Daniel**: Die amerikanische Arbeiterbewegung 1867—1967. — Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1970. — 164 str. ; 18 cm. — Orig. nasl.: Le mouvement ouvrier aux États-Unis 1867—1967. FF B 905 — **Mahn-Lot, Marianne**: La conquête de l'Amérique espagnole. — Paris : Presses universitaires de France, 1974. — 127 str. ; 18 cm. — («Que sais-je?» ; 1584). NUK F 9 MAH — **Siracusa, Joseph M.**: The American Diplomatic Revolution : a Documentary History of the Cold War 1941—1947. — Milton Keynes : The Open University Press, cop. 1978. — [VII], 263 str. ; 25 cm. IZDG 6245 — **Sorensen, Theodore C.**: Kennedy / foreword by Lord Harlech. — Unabridged. — London : Pan Books, 1966. — 860 str. ; 18 cm. NUK 280982.

35. Latinska Amerika

Gavrikov, Jurij Pavlovič: Peru : ot Inkov do naših dnejev. — Moskva : Nauka, 1977. — 133 str., pril. ; 20 cm. SAZU 88216.

36. Mehika

Hanna, Alfred Jackson & Kathryn Abbey Hanna: Napoléon III y México / [traducción de Ernestina de Champourcin]. — México : Fondo de cultura económica, 1973. — 290 str. : ilustr. ; 24 cm. NUK 266895 — **Humbert, Marc**: Le Mexique. — Paris : Presses Universitaires de France, 1976. — 126 str. ; 18 cm. — («Que sais-je?» ; 1666). NUK 94469 — 1666 — **Roeder, Ralph**: Juárez y su México : Fondo de cultura económica, 1972. — XV, 1101 str., pril. ; 17 cm. — Prevod dela: Juárez and his Mexico. NUK 249213.

37. Kuba

Velikij Oktjabr' i kubinskaja revoljucija. — Moskva : Nauka, 1977. — 297 str. ; 23 cm.

UDC 342.821 (436) "1907"

Meilik Vasilij, Dr., Professor in Ordinary, Faculty of Philosophy, University Edvard Kardelj in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Aškercova 12
Democratization of the Electoral System (1907) and Its Effects

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 221—227, 11 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

Mainly on the basis of the statistical data and discussion in the electoral committee of the Lower House of the Austrian Parliament the author deals with the electoral reform, which introduced universal and equal man suffrage in Austria. He further discusses about the atmosphere for the Slovenes after the Gautsch's proposals (on February 1906), about the changes which brought forth the negotiations among the parties afterwards, as well as about the final results of the reform and its meaning for the Slovenes.

Author's Abstract

UDC 329.14 (497.12) "1904/1914"

Pletcrski Janko, Dr., Professor in Ordinary, Faculty of Philosophy, University Edvard Kardelj in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Aškercova 12
On Some Questions of the Political History of the Slovenes In the Decade Before the World War I

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 203—220, 73 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

After a short survey of the questions, concerning the political and social status, as well as the development of the Slovenes during 1904—1914 the author deals more detailed with some questions of the national politics practised by the Slovene social democracy. Being partly critical on some modern estimations, he tries to indicate that it is not possible to estimate statically the politics, which has been developing and altering, and is an integral part of the decisive historical process within the Slovene territory — namely of the process of formation of a revolutionary relation of the Slovene workers' movement to the national one.

Author's Abstract

UDC 945.333 (:863) "1900/1910"

Gombac Boris, Ma, Assistant, Institute For History of the Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

The Slovene Policy in Trieste During the Decade Before the World War I

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 247—261, 24 notes

Slov. (Ital., Slov., Engl.)

The author deals with the conflicts of the Slovene national politics in Trieste with the Slovene Socialist Party, and the efforts of the "Edinost" for the Slovene school; on the occasion of Parliamentary or Provincial Diet elections and population censuses. He discusses about the Yugoslav concept, which was more and more gaining ground in Trieste, as well as about the conflicts with the "Novi kurz" ("New Course") politics. The autonomous leaders of the working class grew into a new political factor in Trieste. They founded the "Ljudski oder" ("People's Stage"), whose importance reached over the local political efforts and was of great significance for the Slovene nation. The author also points out to the conflicts between the Nationalists and Socialists as regards the concepts of the Slovene schools in Trieste.

Author's Abstract

UDC 329 (436.6:863) "1905/1914"

Malle Avguštin, Dr., Historian and Publicist, Director of the Slovenski znanstveni inštitut/Stowensches Wissenschaftliches Institut (Slovene Research Institute), A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/2

The Political History of the Carinthian Slovenes in 1905—1914

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 229—246, 99 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

In the discussed period the German-National, the Slovene and the Socio-Democratic Party made efforts to gain the political influence in South Carinthia. The Slovene Party tried to strengthen and spread its influence in Carinthia by establishing christian-social workers' association, and by other organizational measures. The Slovene and the Socio-Democratic Party negotiated on the occasion of the elections. The attempt of organizing the Slovene Liberal Party failed. The new division of the constituencies brought forth tensions between the political leaderships in Celovec/Klagenfurt and Ljubljana. The population census in 1910, which proceeded in a strained atmosphere and under pressure, proved 82.212 Carinthian Slovenes, whereas the Slovene private census showed 135.415 Slovenes in Carinthia.

Author's Abstract

UDK 329:14 (497.12) "1904/1914"

Pieterški Janko, dr., redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta, Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

O nekaterih vprašanih slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 203—220, cit. 73

sl. slov. (nem., slov., angl.)

Po kratkem pregledu vprašani političnega in družbenega položaja in razvoja Slovencev v desetletju 1904—1914 se avtor podrobneje ustavi ob nekaterih vprašanih narodne politike slovenske socialne demokracije. Deloma kritično do nekaterih v novejšem času zapisanih ocen skuša pokazati, da ni mogoče statično oceniti politike, ki se razvija in spreminja in ki je sestavni del odločilnega zgodovinskega procesa na slovenskem ozemlju, namreč procesa nastajanja revolucionarnega razmerja slovenskega delavskega gibanja do narodnega.

Avtorski izveček

UDK 342.821 (436) "1907"

Melik Vašlji, dr., redni profesor, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 221—227, cit. 11

sl. slov. (nem., slov., angl.)

Zlasti na podlagi statističnih podatkov in diskusije v volilnem komiteju poslanske zbornice avstrijskega parlamenta v letu 1906 razpravlja avtor o volilni reformi, ki je v Avstriji uvedla splošno in enako moško volilno pravico, o položaju za Slovence, ki so ga uvedli Gautschičevi predlogi leta 1906, o spremembah, ki so jih nato povzročila poglobljanja med strankami, o končnih rezultatih reformne ter o njenem pomenu za Slovence.

Avtorski izveček

UDK 329 (436.6:863) "1905/1914"

Malte Avguštin, dr., zgodovinar in publicist, ravnatelj, Slovenski znanstveni inštitut, A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofsstrasse 38/2

Iz politične zgodovine koroških Slovencev 1905—1914

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 229—246, cit. 99

sl. slov. (nem., slov., angl.)

Na južnem Koroškem so se v obravnavanem obdobju potegovale za politični vpliv tri stranke: nemškonaacionalna, slovenska in socialdemokratska. Z ustanovitvijo nemško-koroških delavskih društev in z drugimi organizacijskimi ukrepi je slovenska stranka skušala utrditi in razširiti svoj vpliv na Koroškem. Delno je prišlo do volilnih dopovorn med slovensko in socialnodemokratsko stranko. Poskus organiziranja jasne slovenske liberalne stranke je spodletel. Nova razdelitev volilnih okrajev je privedla do napetosti med političnim vodstvom v Celovcu in v Ljubljani. Ljudsko štetje 1910, ki je potekalo v napetem ozračju in pod pritiskom, je izkazalo 82.212 koroških Slovencev, privratno ljudsko štetje »katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem« pa 133.413 Slovencev.

Avtorski izveček

UDK 945.333 (863) "1900/1910"

Gombac Boris, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Slovenska politika v Trstu v desetletju pred prvo svetovno vojno

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 247—261, cit. 24

sl. slov. (ital., slov., angl.)

Razprava govori o razvoju slovenske narodne politike v Trstu v obdobju pred prvo svetovno vojno. Implicirani so spori s slovensko socialistično stranko ter boji »Edinosti« za slovensko šolo, ob državnoborskih ali delničarskih volitvah in ob ljudskih štedjih. Obravnavan je jugoslovanski koncept, ki se vse bolj širi v Trstu ter spori okoli politike »koroške kurzar«. Nov političen faktor postajalo v tem času v Trstu avstrijski voditelj delavskega razreda, ki ustanovljuje »ljudski odtok«, ki je po svoji pomembnosti presegal lokalna politična prizadevanja in je pomemben za ves slovenski narod. Opozornost naj še na spore glede konceptov slovenskega solstva v Trstu, ki so tekli med narodnjaki in socialisti.

Avtorski izveček

Beran Jaromir, LL. D., retired professor at Faculty of Law, University in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Cigaletova 5

On the 1866 plebiscite in Venete and delimitation in 1866 and 1867

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 283—297, 26 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The legal obligation, imposed on Italy by the peace treaty, to carry out a plebiscite in confirmation of the *de jure* and *de facto* perfected incorporation of the Veneto into the Italian state territory, played into the hands of the Italian tendencies in 1866. The voters, including those from the Slovene areas, had no real choice between the one or the other state. The author elucidates this historical event from the legal point of view. — The post-war delimitation followed the existing provincial boundary line of the Veneto. Austria showed no interest in the Slovene area of the Veneto, nor did she propose to Italy an exchange of that region for the Priemero Tyrolean district. — The author bases his discussion on sources in the Viennese archives.

Author's Abstract

Trojar Stefan, Professor, Faculty of Philosophy, University in Ljubljana YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Some Didactic Starting-Points For the Lessons of History From the Socio-Economic Point of View

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 311—316

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The author gives reasons why to extend and profound the lessons of history from the economic point of view. He is critical on some weaknesses of interpretation the economic history at schools and gives a few didactic starting-points for explanation of the economy in the feudal period, as well as for explanation of the industrial-technical revolution. The contribution is bound to the reform of the lessons of history within the concept of the directed education.

Author's Abstract

UDC 372.893:371.3

Šiškovič Karel, Dr., Director, Slovene Research Institute, Italy, Trst Trieste, Via Giacinto Galina 5/III

The Venetian Slovenia 1866—1913

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 267—280, 43 notes

Slov. (Ital., Slov., Engl.)

The author describes the history of the Venetian Slovenia and Resia in the period 1866—1918. He analyses the so called plebiscite in 1866, the demographic curve, the numerical strength of the Slovenes, as well as the economic, social, political, educational, religious and other circumstances. He comes to the conclusion that the 50 years long denationalizing oppression in all domains did not affect the objective elements of the adherence to the Slovene nation. This fact raises the question as regards the loosening of the subjective elements, which would lead to the undisturbed development of the Slovenes in the discussed territory.

Author's Abstract

Maček Jože, Dr., University Professor in Ordinary, Biotechnical Faculty, YU-61000 Ljubljana, Krekov trg 1

Protection of the Natural Environment From the Historical Point of View

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 299—309, 30 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The man has been strongly encroaching upon nature at least since the beginning of the agriculture, only that his activity has more serious consequences for nature in the modern bio-technical period. Protection of the natural environment, as far as the quality is concerned, is a new phenomenon, because it includes the nature as a whole. Partial regulations and measures, having a protectional characteristic mark, yet not passed and implemented in order to protect the nature, but for other reasons (e. g. economy, town-planning, hygiene), can not be looked upon as predecessors of the present protection of the natural environment. The author describes more in detail the fact, that the man practically never consumed completely irrevocable food, though the nature was not always exposed to the effects of synthetical chemical substances and technical resources as it is nowadays.

Author's Abstract

Šiškovč Karel, dr., ravnatelj Slovenskega raziskovalnega inštituta, Italija, Trst/Trieste, ul. Giacinto Gallina 5/III

Beneška Slovenija 1866—1918

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 267—280, cit. 43

Slov. (ital., slov., angl.)

Avtor se bavi s polstoletno zgodovino Beneške Slovenije in Rezije. Analizira tako imenovani plebiscit 1866, demografsko krivuljo, številčno stanje Slovencev, ekonomske, socialne, politične, šolske, cerkvene, jezikovne in druge razmere. Prihaja do zaključka, da so v Beneški Sloveniji in v Reziji kljub polstoletnemu vsestranskemu raznarodovalnemu pritisku na vsch področjih ostale nenadejane objektivne prvne pripadnosti slovenskemu narodu, kar postavlja vprašanje sprostitve subjektivnih elementov, ki bi privedli do nezkrivljenega razvoja Slovencev na obravnavanem območju.

Avtorski izvleček

Beran Jaromír, dr., upokojeni profesor Prave fakultete Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Cigalova 5

Plebiscit in razmejitev v Benetiji (1866 in 1867)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 283—297, cit. 36

Slov. (nem., slov., angl.)

Težnjam Italije v letu 1866 je odgovarjala z mirovno pogodbo prevzeta odgovornost, da opravi še plebiscitarno potrditev pravo in dejansko že dovršene vključitve Benetije v svoje državno ozemlje. Glasovalcem, enako istim v slovenskih krajih dežele, ni bilo dano odločiti o pripadnosti tej ali oni državi. Pisec osvetljuje ta zgodovinski dogodek s pravne platí, — za dovoljno novo razmejitev je obveljala tedanja deželna meja Benetije. Avstrija se ni potegovala za slovensko ozemlje Benetije in ni v ta namen predlagala Italiji zamenjavo za tirolski okraj Primiero. — Oboje pisec izvalja največ na podlagi dunajskih arhivskih virov.

Avtorski izvleček

Marek Jože, dr., redni univerzitetni profesor, Biotehniška fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Krekov trg 1

Zgodovinski pogled na varstvo naravnega okolja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 299—309, cit. 30

Slov. (nem., slov., angl.)

Človek je vsaj že od začetka agríkulture krepko posegal v naravo. Je da imajo lahko posledice njegovega delovanja v sedanjem naravoslovno-tehničnem obdobju zanjo tehnične posledice. Varstvo naravnega okolja je kakovosno nov pojav, ker zajema naravo celovito. Parcialne predpise in ukrepe, ki sicer imajo narovarstveno obelžje, niso pa bili izdani in izvajani zaradi varstva okolja, temveč zaradi drugih (npr. gospodarskih, urbaničnih, higijenskih) razlogov, ne bi mogli šteti za predhodnike sedanjega varstva naravnega okolja. Podrobneje je prikazano, da ljudje tudi v preteklosti, ko še ni bilo tehničnih pripomočkov in ko narava še ni bila podvržena vplivom sintetičnih kemičnih snovi, niso uživali povsem neoporečne hrane, brez vseh neželenih primesi.

Avtorski izvleček

Trojar Stefan, profesor višje šole, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Nekaj didaktičnih izhodišč pri zgodovinski obravnavi gospodarsko-socialnih vsebin

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 311—316

Slov. (nem., slov., angl.)

Avtor v prispevku utemeljuje potrebo po razširitvi in poglobitvi gospodarskih vsebin pri pouku zgodovine. Ob tem ko kritizira nekatero slabost pri soustni obravnavi gospodarske zgodovine, daje nekaj didaktičnih izhodišč za obravnavo gospodarstva v fevdalni dobi kot tudi za obravnavo industrijsko-tehnične revolucije v šoli. Prispevek je povezan z reformo zgodovinskega pouka v usmerjenem izobraževanju.

Avtorski izvleček

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. A
1979

941/949

120030138,2

COBISS •